

Národní
zemědělské
muzeum

ZELÉNÉ ZLATO

KARTELIZACE CHMELAŘSTVÍ V ČESKÝCH ZEMÍCH, 1890–1938

ZELÉNÉ ZLATO
KARTELIZACE CHMELAŘSTVÍ
V ČESKÝCH ZEMÍCH, 1890–1938

Vojtěch Pojar

Národní zemědělské muzeum, s. p. o.

2017

Recenzenti:

prof. PhDr. Eduard Kubů, CSc.; doc. PhDr. Jiří Šouša, CSc.

*Publikace vznikla za podpory Ministerstva zemědělství ČR
na dlouhodobý koncepční rozvoj výzkumné organizace.*

KATALOGIZACE V KNIZE – NÁRODNÍ KNIHOVNA ČR

Pojar, Vojtěch

Zelené zlato : Kartelizace chmelařství v českých zemích, 1890–1938 / Vojtěch Pojar

– Praha : Národní zemědělské muzeum, s. p. o., 2017

Anglické resumé

ISBN 978-80-86874-81-4 (brožováno)

633.791 * 334.753 * (437.3)

– 1890–1938

– 19.–20. století

– chmelařství – Česko – 19.–20. století

– kartely – Česko – 19.–20. století

– monografie

633 – Rostlinná výroba [24]

Fotografie na obálce:

Majitel a zaměstnanci chmelařské firmy Adolf Bechert & syn

slaví padesátitisící prodaný žok chmele v sezóně 1928

(Fotoarchiv Regionálního muzea K. A. Polánka v Žatci, sign. Fn 0829)

© Národní zemědělské muzeum, s. p. o., 2017

© Mgr. Vojtěch Pojar, M.A.

ISBN 978-80-86874-81-4

OBSAH

1	ÚVOD	11
1.1	Kartel jako předmět odborného studia	12
1.1.1	Definice kartelu	14
1.1.2	Typologie kartelů	16
1.1.3	Kartely v české ekonomické teorii	19
1.1.4	Čtyři pohledy na stabilitu kartelů, její příčiny a následky	22
1.1.5	Metodologie studia kartelů	24
1.2	Dějiny chmelařství jako badatelské pole	29
1.2.1	Literatura	29
1.2.2	Prameny	32
1.3	Kladené otázky a struktura práce	36
2	VÝVOJ A STRUKTURA TRHU S CHMELEM PŘED ROKEM 1918	41
2.1	Chmel	41
2.2	Formování hlavních chmelařských oblastí Čech	42
2.3	Od měšťanského k poddanskému chmelařství	44
2.4	Chmelařství v okrajových chmelařských oblastech	45
2.5	Růst a technologická změna v pivovarnictví jako „tahoun“ českého chmelařství	48
2.6	Rozdílné trajektorie výrobních oblastí v době vzestupu českého chmelařství (cca 1860–1904)	50
2.7	Vzestup českého chmelařství jako výjimka z pravidla	64
2.8	Krise v českém chmelařství, 1904–1908	67
2.9	První světová válka a její dopad na chmelařství	70
2.10	Struktura trhu s chmelem v českých zemích před první světovou válkou	74
2.10.1	Míra koncentrace trhu	74
2.10.2	Vstupní bariéry a organizační úloha institucí	78
2.10.3	Diferenciace produktu a ochranná známka	79
2.10.4	Struktura poptávky a role státu	81
2.10.5	Produkce chmele jako typ trhu, který „stěží umožňuje zformování tržní síly“	83
3	KARTELIZACE ODVĚTVÍ V „DLOUHÉM“ 19. STOLETÍ	87
3.1	Počátky zájmových organizací pěstitelů chmele (1833–1890)	87
3.1.1	Založení žateckého Hopfenvereinu a počátky ověřování původu chmele	87
3.1.2	Pokus města Žatce o organizaci pěstitelů na venkově	91
3.1.3	Zájmové rozpory v první žatecké známkovně a její zánik	95
3.1.4	Nová známkovna a pokus měšťanů zorganizovat pěstitele shora (1880)	98
3.1.5	Zřízení nové městské známkovny (1884)	101
3.1.6	Konkurenční známkovny v jiných centrech pěstování chmele	103
3.1.7	Vznik místních organizací pěstitelů chmele	106
3.2	Vznik oblastních organizací pěstitelů chmele (1890–1909)	108
3.2.1	Provenienční zákon a jeho dopady	116
3.2.2	Organizace pěstitelů v dalších chmelařských oblastech českých zemí	119
3.2.3	Od lokálních k regionálním kartelům (1890–1910)	121
3.2.4	Družstevní prodejna chmele – příliš velké riziko?	125
3.2.5	Kartely obchodníků a pivovarů a jejich dopady	128
3.3	Vznik kartelů se zemskou a mezinárodní platností (1910–1918)	133
3.3.1	Rozšíření kartelů a založení Prodejny Jednoty chmelařské	134
3.3.2	Vznik mezinárodního kartelu pěstitelů chmele	136
3.3.3	Od mezinárodní organizace ke kartelu se zemskou platností	142
3.4	Kartely pěstitelů za první světové války (1914–1918)	144

4	PRODUKCE CHMELE V MEZIVÁLEČNÉM OBDOBÍ	151
4.1	Světové pivovarnictví mezi válkami	151
4.2	Vývoj produkce chmele v meziválečném období	156
4.2.1	Nejisté vyhlídky po konci války (1918–1921) a krize z deflace (1922)	156
4.2.2	Chmelařská konjunktura (1923–1926)	161
4.2.3	Zemědělská krize v produkci chmele (1927–1932)	165
4.2.4	Zotavení a stagnace (1933–1938)	173
4.2.5	Krize a strukturální změna	176
4.3	Struktura trhu chmelem a její změny v meziválečné době	180
5	OD MEZINÁRODNÍHO KARTELU KE STÁTNÍMU INTERVENČIONISMU.	
	KARTELY V CHMELAŘSTVÍ V MEZIVÁLEČNÉM OBDOBÍ	193
5.1	Návrat k lokálním kartelům (1918–1924)	193
5.1.1	Obchodní společnosti pěstitelů	198
5.1.2	Kartely pěstitelů v novém kontextu	203
5.1.3	Kartely pivovarů a nedostatek chmele	205
5.1.4	Obchodníci chmelem v době vázaného hospodářství	206
5.2	Opětovný vznik mezinárodního kartelu pěstitelů (1924–1930)	211
5.2.1	Kartelizace produkce – impuls pro kartely pivovarů a obchodníků	215
5.2.2	Mezinárodní kartel a redukce plochy chmelnic	217
5.3	Československý chmelařský syndikát (1930–1931)	223
5.3.1	Cíle pěstitelů	223
5.3.2	Úvěrová akce a její dopady	224
5.3.3	Vznik syndikátu pěstitelů chmele	226
5.3.4	Od syndikátu k sanačnímu kartelu	228
5.3.5	Kam s přebytečným chmelem?	231
5.3.6	Výsledky Chmelařského syndikátu	234
5.4	Mezinárodní kartel a státní intervence (1932–1938)	236
5.4.1	Československo-německá dodatková úmluva o chmelu	236
5.4.2	Jednání o trhu chmelem na půdě Společnosti národů	237
5.4.3	Nový provenienční zákon jako výraz státního intervencionismu v chmelařství	240
5.4.4	Obnovení mezinárodních chmelařských konferencí	245
5.4.5	Projekt chmelařského monopolu	246
5.4.6	Nová krize v odvětví a pokus o kontingentaci chmelařské produkce	249
5.4.7	Národnostní spory a vzestup SdP	253
5.4.8	Bilance výsledků státního intervencionismu v chmelařství	256
	ZÁVĚR: POVAHA NEDOKONALÉ KONKURENCE	257
	SUMMARY	263

SEZNAM CITOVANÝCH PRAMENŮ A LITERATURY	264
Archivy	264
Periodický tisk	264
Specializovaný chmelařský tisk	264
Další odborný a politický tisk	265
Statistiky	266
Dobové publikace	267
Literatura	270
Internetové zdroje	275
Klíč k dobovým překladům názvů institucí	276
Seznam zkratk	278
Příloha 1. Stanovy Freie Vereinigung der Hopfenkundschaftshändler Böhmens in Saaz (1903)	280
Příloha 2. Společenská smlouva syndikátu Lupulina (1919)	284
Příloha 3. Společenská smlouva Chmelařského syndikátu československého v Žatci (1930)	286

Práce na tyčové chmelnici na přelomu 19. a 20. století
(Fotoarchiv Regionálního muzea K. A. Polánka v Žatci, sign. Fn 0020)

1 ÚVOD

„Příští náš zápas o udržení českého chmelařství nebude snadný. Abychom v něm čestně obstáli, musíme nyní mobilizovat vše, co by nám mohlo pomoci.

Jest to věda, pokusnictví, výzkumnictví, kapitál, praxe, zkušenosti, politika, moc státní a vše, co máme po ruce.“¹

Chmel patří mezi základní suroviny pivovarského průmyslu. Jedním z jeho největších světových producentů jsou již od 19. století české země. Chmele ze specializovaných výrobních oblastí v Čechách, především žatecké, si svými charakteristikami vybudovaly značnou reputaci a akreditovaly se na zahraničních trzích. Již v době habsburské monarchie putovala největší část českého chmele na export. V meziválečném období se stalo Československo největším světovým vývozcem chmele. „Zelené zlato“ pro něj představovalo důležitý exportní artikl: hodnota vyvezeného chmele činila v roce 1925 okolo půl milionu Kč, což představovalo asi 20 % hodnoty tehdy exportovaného cukru a cca 40 % hodnoty vyvezeného skla a skleněného zboží.² Uvedený údaj dokládá, že chmelařství patří mezi odvětví, jimž by hospodářský historik českých zemí měl věnovat pozornost.

V meritě předkládané monografie ovšem neleží vývoj tohoto odvětví zemědělské výroby jako celku, ale úžeji ohraničená otázka jeho kartelizace. Kartely, tedy jedna z forem kooperace v ekonomice,³ představují téma, k němuž se v posledních letech po delší odmlce znovu obrací pozornost badatelů. Chmelařství umožňuje sledovat proces kartelizace z několika neobvyklých úhlů pohledu, které budou nastíněny v druhé části této kapitoly. Nejprve je však nutné objasnit teoretická východiska práce. Stručný přehled klasické a soudobé literatury by měl především osvětlit, s jakým pojmem kartelu se v této knize pracuje a jaké otázky současného výzkumu kartelů jsou pro ni relevantní.⁴

1 VLASÁK, Antonín, Úkoly českého pěstitele chmele v dohledné budoucnosti, Český chmelař (dále ČChm), 1, 6, 15. 10. 1927, s. 51.

2 *Zahraněční obchod republiky Československé v roce 1925, část 1. Obchod speciální*, Praha 1926, s. XIV, 20.

3 Předběžnou definici přebírám z BARJOT, Dominique – SCHRÖTER, Harm G., *General Introduction. Why a Special Edition on Cartels?*, *Revue économique*, 2013, 64, 6, s. 957.

4 Vědecká monografie vznikla na základě výzkumné činnosti Národního zemědělského muzea, s. p. o., za podpory Ministerstva zemědělství ČR na dlouhodobý koncepční rozvoj výzkumné organizace Národního zemědělského muzea, s. p. o., a je výsledkem Koncepce vědy a výzkumu Národního zemědělského muzea, s. p. o., na roky 2016–2022.

1.1 KARTEL JAKO PŘEDMĚT ODBORNÉHO STUDIA

Ekonomická teorie byla v případě kartelů v závěsu za hospodářskou praxí. První doklady o předchůdcích kartelů průmyslníků pocházejí z doby před polovinou 19. století. V druhé půli 19. věku můžeme již hovořit o prvních kartelech v pravém slova smyslu. V jednotlivých evropských zemích měl však proces kartelizace různou dynamiku.⁵ V Rakousku-Uhersku vznikly první moderní kartely v 80. letech 19. století. Jejich počet se výrazně rozrostl v následující dekádě, především v návaznosti na hospodářskou krizi let 1900–1903. Před první světovou válkou proto v habsburské monarchii již existovaly rozsáhlé koluzivní struktury – v roce 1912 konkrétně přes 200 kartelů.⁶

Pojem „kartel“ vznikl na počátku 80. let 19. století, tedy v době, kdy byla tato instituce po několik let již realitou. Teoretické základy studia kartelů položil rakouský národohospodář Friedrich Kleinwächter svou prací *Die Kartelle. Ein Beitrag zur Frage der Organisation der Volkswirtschaft*. Impuls k úvahám o instituci kartelu mu dala především zkušenost burzovního krachu v roce 1873 a hluboké krize, jež po něm následovala. Do „*chaosu bezbřehé konkurence*“, jak se mu začal jevit kapitalismus volné soutěže, bylo podle jeho mínění třeba vnést organizaci a řád. Naději, že tento cíl realizuje, vkládal Kleinwächter právě do nově se utvářejících kartelů a spatřoval v nich proto povýtce pozitivní jev.⁷

Kleinwächterův náhled na kartely byl ve své době poměrně široce sdílen. Kartely však brzy našly i své kritiky. Patřil mezi ně i Lujo Brentano, píšící na sklonku téže dekády, který neviděl v kartelech prvek vnášející organizaci do chaosu, nýbrž snahu firem navýšit svůj profit cestou monopolního ovládnutí trhu.⁸ Pohledy těchto ekonomů dobře ilustrují dva póly, mezi nimiž se názory na kartely od té doby pohybují. Zatímco kritikové kartelů mezi badateli chápou tuto instituci jako nepřijatelný odklon od normy volné hospodářské soutěže, sledují jeho efekty z hlediska zájmů konzumentů a zdůrazňují proto především negativní vliv kartelů na tvorbu cen, zastánci kartelů k nim přistupují spíše z hlediska strany nabídky a kladou akcent na kooperativní náplň a pozitivní organizační funkci kartelů v odvětví.⁹

V meziválečném období, kdy dosáhla míra kartelizace svého dosavadního vrcholu, byly tyto instituce vládami evropských států obecně vzato přijímány a v některých případech i podporovány. Hospodářský historik působící na univerzitě v Bergenu, H. Schröter, spatřuje příčinu tohoto vývoje v nárůstu kooperativních a etatistických tendencí za první světové války na jedné straně a v dopadu velké hospodářské krize na ekonomickou realitu i teorii na straně druhé. Je vhodné připomenout, že tehdejší

5 SCHRÖTER, H. G., *Cartelization and Decartelization in Europe, 1870–1995. Rise and Fall of an Economic Institution*, Journal of European Economic History, 1996, 25, 1, s. 132.

6 RESCH, Andreas, *Industriekartelle in Österreich vor dem Ersten Weltkrieg. Marktstrukturen, Organisationstendenzen und Wirtschaftsentwicklung von 1900–1913*, Berlin 2002, s. 271 an.

7 KLEINWÄCHTER, Friedrich, *Die Kartelle. Ein Beitrag zur Frage der Organisation der Volkswirtschaft*, Innsbruck 1883, s. 178–179.

8 BRENTANO, Lujo, Über die Kartelle, in: Mitteilungen des Vereines österreichischer Volkswirte, 1889, s. 78. Cit. v: WINTER, Lev, *Kartely. Studie národohospodářská*, Praha 1902, s. 12.

9 SCHRÖTER, H. G., *Cartels revisited. An Overview on Fresh Questions, New Methods, and Surprising Results*, Revue économique, 2013, 64, 6, s. 991–992.

Československo je badateli považováno za jeden ze států s nejvstřícnějším postojem ke kartelům v Evropě a za příklad silně kartelizované ekonomiky.¹⁰

Po druhé světové válce se situace změnila. V socialistických zemích došlo ke zničení kartelů v souvislosti se zespolečenštěním výrobních prostředků. V evropských zemích s tržním hospodářstvím byl vliv kartelů omezován povlovněji, přičemž klíčovou roli v nastolení tohoto trendu sehrála podle Schrötera recepce amerických vlivů v ekonomické legislativě.¹¹ Přestože však byly kartely postaveny mimo zákon, podnikatelé je zcela nepřestali uzavírat.¹² Ruku v ruce s dekartelizací na Západě krácel pokles odborného zájmu o kartely, s nímž kontrastovala pozornost, již tématu věnovala marxistická historiografie. Vedle prací, které měly plnit především legitimizační funkci, vznikly tehdy na základě nově zpřístupněných pramenů také analýzy, které si kladly komplexní otázky po významu kartelů v rámci ekonomiky.¹³

Po dlouhé odmlce se zájem zahraničních badatelů o kartely začal znovu probouzet po roce 2000. Tehdy se totiž rozproudila debata o „variantách kapitalismu“, tedy o kulturně a historicky podmíněných institucionálních konfiguracích, díky nimž převažují v jednotlivých ekonomikách buď konkurenční, či naopak kooperativní rysy.¹⁴ Badatelé si v této souvislosti položili otázku, jakou roli mezi institucemi vedoucími ke kooperaci sehrávaly (a sehrávají) právě kartely. Rostoucí zájem o kartelizaci je možné vysledovat také v českých hospodářských dějinách, což dokládá řada studií z nedávné doby.¹⁵ Současný výzkum kartelů je ze své podstaty interdisciplinární – podílejí se na něm ekonomové, právníci i hospodářští historikové.

10 SCHRÖTER, H. G., *Cartelization and Decartelization*, c. d., s. 141–142.

11 Tamtéž, s. 143.

12 BARJOT, D., *Cartels et cartellisation: Des instruments contre les crises?*, *Entreprises et histoire*, 2014, 76, s. 5–19.

13 Viz např. EISLER, Pavel, *Monopoly v chemickém průmyslu kapitalistického Československa*, Praha 1959; TÝŽ, *Monopoly v hutnictví kapitalistického Československa*, Praha 1971; JINDRA, Zdeněk, *Průmyslové monopoly v Rakousko-Uhersku. Některé hlavní rysy vývoje do počátku světové války*, *Československý časopis historický*, 1956, 54, 2, s. 231–270; SOMMER, Karel, *Kontinentální kartel válcoven trub a československé železářské koncerny*, *Hospodářské dějiny. Příspěvky k dějinám hutnictví železa v Českých zemích*, 1980, 5, s. 5–86; TEICHOVÁ, Alice, *Mezinárodní kapitál a Československo v letech 1918–1938*, Praha 1994.

14 HALL, Peter A. – SOSKICE, David (eds.), *Varieties of Capitalism. The Institutional Foundations of Comparative Advantage*, Oxford – New York 2001.

15 BURSOVÁ, Veronika, *Státní intervencionismus ve sklářské výrobě v období hospodářské krize 30. let 20. století*, in: *České, slovenské a československé dějiny 20. století 8*, Ústí nad Orlicí 2013, s. 219–227; DANĚK, Radoslav, *Ostravské pivovary mezi volnou soutěží a kartelem (1889–1918)*, in: *Ostrava. Příspěvky k dějinám a současnosti Ostravy a Ostravska 23*, 2007, s. 417–446; GECKO, Tomáš, *Úloha českých cementáren v předlitavských kartelech (1901–1918)*, in: *Minulostí Berounska. Sborník Státního okresního archivu v Berouně 17*, 2014, s. 71–105; PÁNKOVÁ, Kateřina, *Srovnání cukrovarnických a pivovarnických kartelů v českých zemích na přelomu 19. a 20. století*, in: *Cukrovarnictví, cukrovary a cukrovarníci. Fenomén českého hospodářství v 19. a 20. století*, BARTOŠEK, Jaroslav (ed.), Praha 2011, s. 465–477; PÁTEK, Jaroslav, *Československo-rakouské kapitálové a kartelové vztahy v letech 1918–1938*, in: *Československo a střední Evropa v meziválečném období*, Praha 1996, s. 127–152; TÝŽ, *Československo-německé kapitálové a kartelové vztahy v chemickém průmyslu meziválečného období 1918–1939*, in: *Konkurence i partnerství. Německé a československé hospodářství v letech 1918–1945*, BARTH, Boris (ed.), Praha 1999, s. 112–131; SMUTNÝ, Bohumír, *Nákupní společenstvo čs. prádelny Inu, spol. s r. o., Trutnov, a jeho nástupci v letech 1935–1945*, in: *Podnikání a podnikatelé v dějinách východních Čech. Sborník příspěvků přednesených na vědecké konferenci konané v Hradci Králové ve dnech 18. a 19. září 2002*, Hradec

1.1.1 DEFINICE KARTELU

Kartely jsou jednou z forem kooperace podniků v ekonomice.¹⁶ Nejobtížnějším úkolem každé definice kartelu – jež může mít vzhledem k právnímu postihu kartelů ve většině států i závažné praktické dopady – je tedy odlišit kartely od jiných forem spolupráce mezi hráči na trhu. Potíže souvisejí jak s volbou kritérií, podle nichž je třeba různé instituce posuzovat, tak s určením míry, do jaké musí být zvolená kritéria naplněna, aby bylo možné o kartelu hovořit. Neexistuje proto konsensuální definice kartelu. V odborné literatuře se lze setkat se dvěma základními vymezeními kartelu – užším a širokým. Autoři nejčastěji používají k definování kartelů ekonomickou a sociologickou charakteristiku účastníků organizace, její účel a prostředky, které používá k jeho dosažení, a konečně právní formu ujednání, jímž je organizace zřízena.

Příkladem úzkého pojetí kartelu je definice, již předložil autor prvního pokusu o teoretické uchopení této instituce F. Kleinwächter. Kartely považoval za „*ujednání výrobců, a to podnikatelů z téhož odvětví, jejichž cílem je mezi sebou do jisté míry omezit bezbřehou konkurenci a více či méně usměrnit produkci tak, aby se co nejvíce přiblížila poptávce. Konkrétně je cílem kartelů zabránit jakékoliv nadprodukcí.*“¹⁷ Tato úzká definice kartelu je (přes jisté odchylky) široce přijímána a nalezneme ji i v současných standardních učebnicích. Příkladem budiž *Ekonomie* z pera Paula Samuelsona. Kartel je zde definován jako sdružení výrobců v daném odvětví, jehož prostředkem je omezování a vylučování konkurence v odvětví za účelem maximalizace zisku.¹⁸ Přestože se tyto definice, které od sebe dělí více než jedno století, liší v pohledu na konečný účel kartelu, shodují se na tom, že nositelem kartelu jsou podniky z jednoho odvětví, přičemž náplň jejich kooperace v kartelu spočívá ve společném omezení, či dokonce vyřazení konkurence.

V průběhu přibližně posledních dvaceti let, v odpovědi na změnu ekonomické reality, kterou přinesly změny v současném kapitalismu,¹⁹ se objevily pokusy tuto úzkou definici revidovat a výrazně rozšířit. Americká ekonomka Debora Spar se kupř. domnívá, že hlavní znak, jehož prostřednictvím lze kartel definovat, je kooperativní jednání podniků.²⁰ Radikální rozšíření definice kartelu v případě cílů kartelu navrhují ekonomové Jeroen Hinloopen a Stephen Martin, kteří hovoří o kartelu v případě každého ujednání mezi hráči na trhu, které oběma z nich přináší užitek.

Králové 2002, s. 51–77. Viz rovněž řadu příspěvků v monografii KUBŮ, Eduard – SOUKUP, Jindřich – ŠOUŠA, Jiří (eds.), *Fenomén hospodářské krize v českých zemích 19. až počátku 21. století. Cyklický vývoj ekonomiky v procesu graduující globalizace*, Praha – Ostrava 2015.

16 BARJOT, D. – SCHRÖTER, H. G., *General Introduction*, c. d., s. 957.

17 „*Kartelle sind Übereinkommen der Produzenten, und zwar der Unternehmer der nämlichen Branche, deren Zweck dahin geht, die schrankenlose Konkurrenz der Unternehmer unter einander einigermmaßen zu beseitigen, und die Produktion, mehr oder weniger derart zu regeln, dass dieselbe wenigstens annähernd dem Bedarfe angepasst werde, speziell beabsichtigen die Kartelle eine etwaige Überproduktion zu verhindern.*“ KLEINWÄCHTER, F., *Die Kartelle*, c. d., s. 126–127.

18 SAMUELSON, Paul A. – NORDHAUS, William D., *Ekonomie*, Praha 1991, s. 607 an., 971.

19 BOLTANSKI, Luc – CHIAPELLO, Ève, *Le nouvel esprit du capitalisme*, Paris 1999.

20 SPAR, Debora, *The Cooperative Edge, The Internal Politics of International Cartels*, Ithaca 1994, s. 36. Cit. v: SCHRÖTER, H. G., *Cartels revisited*, c. d., s. 993.

V posledku tedy kartely pojmají jako horizontální dohody mezi firmami za účelem dosažení vzájemných výhod.²¹

S poměrně širokou definicí kartelu pracují také nizozemští historikové Bram Bouwens a Joost Dankers, v jejichž pojetí jsou kartely chápány jako „dobrovolná, psaná či ústní ujednání mezi majetkově a personálně samostatnými soukromými podnikateli – na straně nabídky i poptávky – která mají do budoucna určit či alespoň ovlivnit jejich manévrovací prostor, nebo mezi ně rozdělit trhy, typy produktů, nebo kvóty“.²² Kartelem je tak pro ně v podstatě každé sdružení podnikatelů, jehož cílem je posílení jejich vlivu. Charakteristika kartelů je u nizozemských historiků ovšem stejně jako v obou předchozích případech příliš široká. Kooperace, obapolný užitek a posílení vzájemného vlivu jsou náplní či cílem mnoha typů institucí, které není z hlediska analýzy přínosné považovat za kartely.

Sofistikovaným způsobem na tuto skutečnost upozorňují vlastně sami citovaní nizozemští hospodářští historikové. Ve svém výzkumu inspirativně rozlišují tři formy kooperace v podnikání – zájmové organizace podnikatelů, kartely a fúze, resp. akvizice. Liší se podle nich mírou, v níž redukuje transakční náklady. Bouwens a Dankers ovšem zdůrazňují, že tyto kooperativní praktiky představují nejen různé formy, ale také po sobě následující stupně kooperace. Své poznatky shrnují: „Zájmové organizace podnikatelů se často staly platformou kartelových ujednání a ty mohly ulehčit – nebo dokonce zapříčinit – další posílení koordinace prostřednictvím fúze a akvizice.“²³ Domnívají se současně, že jednotlivé druhy institucí vznikají především ve specifických fázích vývoje ekonomického cyklu. Zatímco k fúzím dochází podle zmíněných autorů především v čase konjunktury, a zájmové organizace podnikatelů bývají zakládány obzvláště v době krize, kartelové dohody jsou uzavírány vždy, kdy se k tomu nabízí příležitost – jak ve vzestupné, tak v sestupné fázi hospodářského cyklu. Vymezili se tak proti rozšířenému názoru, u jehož vzniku stál již F. Kleinwächter, který spatřoval příčinu vzniku kartelu v hospodářských krizích. V opozici vůči jeho pojetí kartelů jako „děti nouze“ hovoří Bouwens a Dankers o kartelech jako „dětech příležitosti“ (children of opportunity).²⁴

Nejradikálněji si při hledání široké definice kartelu počínal německý badatel Holm Leonhardt, který v nedávno vydané monografii označil provokativně za kartel jakékoliv „spojenectví rivalů“.²⁵ Takto široká definice autorovi umožnila aplikovat koncept kartelu také na jevy mimo ekonomiku a využít jej kupř. v teorii mezinárodních vztahů. Právem na to namítá H. Schröter, že takové pojetí činí z teorie kartelů obecnou teorii moci.²⁶

21 HINLOOPEN, Jeroen – MARTIN, Stephen, *The Economics of Cartels, Cartel Policy, and Collusion. Introduction to the Special Issue*, International Journal of Industrial Organization, 2006, 24, 6, s. 1079–1082.

22 BOUWENS, Bram – DANKERS, Joost, *Competition and Coordination. Reconsidering Economic Cooperation in Dutch Business, 1900–2000*, Revue économique, 2013, 64, 6, s. 1105–1124. Citace na s. 1114.

23 Tamtéž, s. 1120.

24 Tamtéž, s. 1120.

25 LEONHARDT, Holm, *Kartelltheorie und Internationale Beziehungen. Theoriegeschichtliche Studien*, Hildesheim – Zürich – New York 2013, s. 65.

26 SCHRÖTER, Harm G., *Rezension über: Holm Leonhardt, Kartelltheorie und Internationale Beziehungen. Theoriegeschichtliche Studien*, Vierteljahrschrift für Sozial- und Wirtschaftsgeschichte, 2013, 4, s. 536–537.

Oba způsoby vymezení kartelů – úzké i široké – mají své silné stránky i nevýhody. S ohledem na jejich využití jako nástrojů při analýze historické reality je důležitá především skutečnost, že se užší a konkrétnější definice obtížně vyrovnává s proměnami instituce kartelu v průběhu historického vývoje. Širší definice není naopak s to odlišit kartely od jiných, na kooperaci založených institucí, historicky vzniklých v kontextu organizované modernity, a tak vlastně neplní své analytické úkoly.

Pro účely této práce je tak nejvhodnější zvolit zprostředkující formulaci, již navrhuje hospodářský historik Harm G. Schröter. Pod pojmem kartel se zde tedy bude rozumět „*ujednání mezi nezávislými organizacemi z téhož odvětví, které se tím, že usměřňují konkurenci, snaží ovlivnit podmínky svého podnikání nebo tržní prostředí ke svému prospěchu*“.²⁷ Toto pojetí zahrnuje dobrovolnou i nucenou kooperaci soukromých či veřejnoprávních aktérů v ekonomice, kteří si jako prostředek volí omezování konkurence a jejichž cíl spočívá v získání vzájemných výhod. Přitom se bere v potaz, že toto ujednání může nabývat různých právních forem – od tiché spolupráce až po trust – a má potenciálně nestabilní povahu.²⁸

1.1.2 TYPOLOGIE KARTELŮ

Kartely představují komplexní fenomén. V odborné literatuře se proto badatel setkává s vícero typologiemi, které tuto instituci klasifikují podle různých hledisek. Ty se ovšem vzájemně nevyklučují, naopak: navzájem se spíše doplňují, neboť představují pohledy na tentýž složitý jev z různých perspektiv. V současné literatuře se setkáme se čtyřmi nejobvyklejšími přístupy, které je pro účely tohoto stručného přehledu možno rozdělit na typologie podle obsahu kooperace v kartelu, dále podle míry jeho centralizace, prostorového dosahu kartelu a konečně podle trhu, na němž se spolupráce kartelizovaných firem odehrává.

Již Friedrich Kleinwächter rozdělil kartely do šesti skupin podle druhu závazků zakotvených v kartelové smlouvě.²⁹ Jeho typologii přejala i první česká monografie o kartelech z pera Lva Wintera.³⁰ O něco později se pro jednotlivé typy kartelů, na něž Kleinwächter upozornil, ustavily také názvy, které přejala rovněž česká ekonomická terminologie. Kleinwächterova typologie se s drobnými odchylkami u jednotlivých autorů používá dosud. Pro tuto práci bude závazné pojmosloví, s nímž pracuje soudobý hospodářský historik Andreas Resch, který rozlišuje kartely kondiční, cenové, o rozdělení trhu (segmentační) a kartely množstevní (kontingentní).³¹

27 SCHRÖTER, H. G., *Cartels revisited*, c. d., s. 990.

28 HEXNER, Ervin, *International Cartels*, Chapel Hill 1945, s. 24.

29 Rozlišoval 1) kartely, které regulují objem výroby, 2) kartely, které usměřňují ceny produktů, 3) kartely, které regulují jak objem výroby, tak ceny, 4) kartely, které kontingentují výrobu nebo rozdělují zakázky, 5) kartely, jejichž členové si rozdělují odbytiště, a 6) kartely, které koordinují postup podnikatelů proti jejich zaměstnancům. Příčinu rozdílů spatřoval v odlišných strukturálních charakteristikách jednotlivých odvětví a jiných příčinách, které však dále nerozvedl. KLEINWÄCHTER, F., *Die Kartelle*, c. d., s. 127–134.

30 WINTER, L., *Kartely*, c. d., s. 14–17.

31 RESCH, A., *Industriekartelle*, c. d., s. 21–22.

První regulují obchodní podmínky, jako např. délku záruční lhůty nebo podmínky platby. Kartely cenové mohou předepisovat firmám společné prodejní ceny. Obvykle však stanovují pouze minimální ceny, které člen kartelu může překročit, nesmí však jít s cenou dolů pod tuto mez. Segmentační kartely je podle Resche možné dále rozčlenit na kartely rajonizační (rozdělují trh podle území, přičemž každý člen získává v sobě přidělené oblasti monopol), dohody o rozdělení zákazníků a na kartely, jež přidělují členům jednotlivé segmenty produkce (kartely specializační). Konečně kontingentní kartely regulují objem výroby. Aby tohoto cíle dosáhly, stanovují buď pevně objem výroby a na něm přidělují podle určitého klíče podíl svým členům, nebo rozdělují mezi své členy kvóty podle jejich kapacit. Množstevní kartely uzavírané v kontextu hrozící nadprodukce se nazývají sanační kartely.³²

Resch rovněž rozlišuje kartely podle míry jejich centralizace, a to na kartely nižšího a vyššího řádu. V prvních je ponecháno provádění obchodů v plné míře firmám samým – udržují si tedy i v tomto ohledu samostatnost. Mezi kartely tohoto typu patří také dohody, které zakotvují existenci kontrolora, nebo dokonce ústřední kontrolní kanceláře, jež zkouší účetní knihy členů kartelu a ověřuje tím dodržování pravidel z jejich strany. Krokem k větší míře centralizace již je, pokud kancelář kartelu převezme za firmy inkaso. Za kartely vyššího typu považuje Resch organizace, které zřídily ústřední prodejnu, zajišťující kontakt s klienty. Tato vyšší forma kartelu se označuje jako syndikát.³³

Dalším krokem v centralizaci organizace je trust. Někteří ekonomové na počátku 20. století vedli mezi kartely a trusty silnou dělicí čáru. Například vlivný národohospodář Liefmann přisuzoval „typicky evropským“ kartelům demokratičtější ráz oproti údajnému oligarchickému vystupování „typicky amerických“ trustů. Lev Winter tuto tezi oprávněně odmítl s námitkou, že skutečný rozdíl spočívá pouze ve formě organizace podnikatelů.³⁴ V trustu se na rozdíl od kartelu podniky vzdávají své organizační samostatnosti a podřizují se jednotnému vedení. Trusty jsou nezřídka krokem na cestě k definitivní fúzi podniků.³⁵

Byl to opět již F. Kleinwächter, kdo si uvědomil, že kartely se mohou lišit také rozsahem území, na němž rozvíjejí svou aktivitu. Většina kartelů, s nimiž se během svého průzkumu setkal, měla pouze regionální povahu. Poznamenal ovšem, že „kartely jsou dosud zcela nehotové instituce“, a proto se domníval, že do budoucna lze počítat i se vznikem kartelů, které se budou vztahovat na území celého státu.³⁶ Vývoj jeho očekávání ve skutečnosti ještě předčil, neboť vedle kartelů regionálních a celostátních vedl také ke vzniku kartelů mezinárodních. E. Hexner je definuje jako „soukromé nástroje ke kolektivní kontrole trhů, jejichž účastníci jsou státními příslušníky dvou a více zemí“.³⁷ Jejich akční rádius zahrnuje zpravidla trhy několika

32 Tamtéž, s. 21–22.

33 Tamtéž, s. 23–24.

34 WINTER, L., *Kartely*, c. d., s. 29.

35 MACEK, Josef, *Sociální ekonomika. Kurs národního hospodářství*, Část 5., Praha 1948, s. 615.

36 KLEINWÄCHTER, F., *Kartelle*, c. d., s. 163.

37 HEXNER, E., *International Cartels*, c. d., s. 33–35.

států nebo světový trh. Hexner rovněž připomněl, že mezinárodní kartely často sdružují skupiny podnikatelů, které působí jako územně více ohraničené kartely, zpravidla národní. Mezinárodní kartel může v některých případech dokonce koordinovat strategie těchto národních kartelů, poznamenával Hexner.³⁸

Poměrně nedávné, ale o to více debatované je rozčlenění kartelů, jež reaguje na postupující globalizaci právní regulace hospodářské soutěže. Vlivná studie pocházející z pera ekonomů Evenetta, Levensteinové a Suslowové rozlišuje tři druhy mezinárodních kartelů: „tvrdé kartely“, exportní kartely a státní exportní kartely. Tvrdé kartely sestávají ze soukromých firem přinejmenším dvou zemí, které kooperují, aby získaly kontrolu nad cenami nebo si rozdělily podíly na světovém trhu. Exportní kartely oproti nim mají omezenější cíle. Autoři je definují jako „*samostatné producenty, nezávislé na státu, pocházející z jedné země, kteří podnikají společné kroky za účelem stanovení cen nebo rozdělení trhu, ale pouze na exportních trzích, nikoliv v případě domácího trhu*“.³⁹ V některých případech se spolupráce omezuje pouze na společnou propagaci produktu.

Zatímco „tvrdé kartely“ považují citovaní autoři za jednoznačně škodlivé, v případě exportních kartelů připouštějí, že mohou mít i pozitivní efekt. Teprve koncentrace prostřednictvím kartelu může jeho členům umožnit, aby podnikali i na zahraničních trzích. V mnoha případech omezuje koncentrace v kartelu hospodářskou soutěž vlastně méně než fúze či společné účasti.⁴⁰ Státní exportní kartely se liší od předchozího typu strategiemi, jež sledují a které jsou produktem ekonomických a politických zájmů, motivujících účast státu v nich. Podle některých autorů je možné mluvit vedle národních exportních kartelů, kdy účastníci pocházejí z jednoho státu, také o vývozních kartelech mezinárodních se členy z více státních útvarů.⁴¹

Koncept exportního kartelu si získal v poslední době mnoho pozornosti ze strany hospodářských historiků. S historicky podmíněnou silnou tradicí kooperace v ekonomice i úvahami o roli malých států v globalizované ekonomice přitom souvisí skutečnost, že největší zájem o tento koncept jeví autoři ze skandinávských zemí.⁴² Hlavní otázky, jimiž se zabírají, jsou relevantní i pro tuto práci. Autoři jednak konstatují, že exportní kartely sehrály významnou roli jako nástroj industrializace a činitel hospodářského vzestupu jejich států. Zabývají se rovněž otázkou, zda kartely zvyhodňují určitý typ podniku. Empirické studie N. Jensena-Eriksena potvrzují závěry, které učinili Evenett, Levensteinová a Suslowová: exportní kartely umožňují malým a středním podnikům se ziskem podnikat na trzích v zahraničí. Stávají se však zároveň základem, na němž mohou vznikat „tvrdé“ mezinárodní kartely. (Obecněji se rolí malých hráčů v kartelu zabýval H. Schröter a došel

38 Tamtéž, s. 35.

39 EVENETT, Simon J. – LEVENSTEIN, Margaret C. – SUSLOW, Valerie Y., *International Cartel Enforcement. Lessons from the 1990s*, The World Economy, 2001, 24, 9, s. 1221–1245.

40 Tamtéž, s. 1233.

41 MARTYNISZIN, Marek, *Export Cartels: Is it Legal to Target Your Neighbour? Analysis in Light of Recent Case Law*, Journal of International Economic Law, 2012, 15, 1, s. 181–222, citace na s. 183.

42 Norsko, Švédsko i Finsko patřily v meziválečném období podle H. Schrötera mezi nejsilněji kartelizované ekonomiky Evropy. SCHRÖTER, H. G., *Cartelization and Decartelization*, c. d., s. 141.

k závěru, že právě malé a střední firmy z členství v kartelu významně profitují a mohou si na velkých firmách zainteresovaných na celkové stabilitě kartelu vymoci významné ústupky.)⁴³

1.1.3 KARTELY V ČESKÉ EKONOMICKÉ TEORII

Kartely nebyly již před koncem 19. století pro české ekonomy neznámým jevem. Naopak, o jejich čilém zájmu o tuto problematiku svědčí debata o kartelizaci mezi Cyrilem Horáčkem, Vojtěchem Hořínkem a Rudolfem Hotowetzem, která proběhla v prvních dvou ročnících *Obzoru národohospodářského*.⁴⁴ Studie zabývající se kartelizací, především z pera sociálnědemokratického politika Lva Wintera, zde vycházely i později.⁴⁵ Tento autor také zpracoval první českou monografii zasvěcenou kartelům, které v ní definoval jako „*asociace výrobců průmyslových, směřující k zamezení škodlivých následků soutěže*“.⁴⁶ Považoval je v kontextu tehdejšího vývoje kapitalismu směrem ke koncentraci za přijatelnější alternativu k čistým monopolům a věřil, že v případě jejich regulace státem mohly přinášet prospěch nejen podnikatelům.

Významný příspěvek k teorii kartelů podal československý právník Ervin Hexner, jenž se profiloval nejen jako expert na kartelovou problematiku a získal na tomto poli mezinárodní uznání, ale v meziválečném období také aktivně působil v Mezinárodním ocelářském kartelu. Podle Hexnera jsou kartely „*organizace – v nejširším smyslu – samostatných podnikatelů, zřízené dobrovolnými, obligačně-právními ujednáními o odbytu určitého druhu zboží – výjimečně služeb –, aby byl dosažen nebo zajištěn hospodářský prospěch účastníků podstatným ovlivňováním*

43 Další z otázek, kterou se skandinávští autoři zabývají, je role státu v kartelizaci, především mocenská (ne)rovnováha mezi státem a mezinárodními kartely a dále pozice firem z malých států v mezinárodních kartelech. Pro recentní studie viz JENSEN-ERIKSEN, Niklas, *Industrial Diplomacy and Economic Integration. The Origins of All-European Paper Cartels, 1959–72*, Journal of Contemporary History, 2011, 46, 1, s. 179–202; TÝŽ, *A Potentially Crucial Advantage. Export Cartels as a Source of Power for Weak Nations*, Revue économique, 2013, 64, 6, s. 1085–1104; KUORELAHTI, Elina, *Boom, Depression and Cartelisation: Swedish and Finnish Timber Export Industry 1918–1921*, Scandinavian Economic History Review, 2015, 63, 1, s. 45–68; SANDVIK, P. T. – STORLI, Espen, *Confronting Market Power. Norway and International Cartels and Trusts, 1919–39*, Scandinavian Economic History Review, 2011, 59, 3, s. 232–249; TÍŽ, *Big Business and Small States: Unilever and Norway in the Interwar Years*, Economic history review, 2013, 66, 1, s. 109–131; SANDVIK, P. T., *Facing Oligopoly and Protectionism, The Fate of Small Producers in the Inter-war Nickel Industry*, Scandinavian Journal of History, 2009, 34, 4, s. 376–393; SCHRÖTER, Harm G., *Easy Prey? Firms Based in Small Nations and International Cartels, 1919–1939*, Scandinavian Economic History Review, 2012, 60, 2, s. 146–164.

44 HORÁČEK, Cyril, *K otázce kartelové*, Obzor národohospodářský, 1896, 1, s. 3–5; HOŘÍNEK, Vojtěch, *K otázce kartelové*, Obzor národohospodářský, 1896, 1, s. 23–24; HOTOWETZ, Rudolf, *Kartely a stát*, Obzor národohospodářský, 1897, 2, s. 193–194, 209–212.

45 WINTER, Lev, *Nový návrh na zákonnou úpravu kartelů*, Obzor národohospodářský, 1909, 14, s. 113–120; SCHILLER, František, *Kartely a trusty v Rakousku*, Obzor národohospodářský, 1910, 15, s. 331–337, 415–425; WINTER, L., *Kartely ve sněmovně poslanecké*, Obzor národohospodářský, 1912, 17, s. 169–173; TÝŽ, *Donucovací prostředky kartelu*, Obzor národohospodářský, 1913, 18, s. 31–34.

46 WINTER, L., *Kartely*, c. d., s. 12.

trhu, které je jen tímto sdružováním umožněné“.⁴⁷ Pro tuto práci jsou přínosné především Hexnerovy úvahy o tom, zda je za kartely možné považovat pouze organizace vzniklé na základě písemného ujednání (kartelové smlouvy), nebo je možné toto pojetí rozšířit i o ústní dohody či mlčenlivou spolupráci.

Někteří – především američtí – autoři mluví o kartelu pouze v případě existence psané smlouvy, zatímco pro nepsané smlouvy vyhrazují širší pojem koluze.⁴⁸ Hexner naopak ve své práci *International Cartels*, vydané v polovině 40. let v americké emigraci, zdůraznil, že „kartel zahrnuje všechny druhy běžných ujednání – ať právně vymahatelných, výslovných, nebo učiněných mlčky“.⁴⁹ Ujednání, kterým kartel vzniká, se podle Hexnera z právního hlediska dělo souhlasným vzájemným projevem vůle. Za nejslabší formu tohoto projevu vůle považoval již trvalé, souhlasné, konkludentní jednání aktérů, bez výslovného projevu vůle. Kartely mohly mít podle něj pět různých stupňů, za něž vedle mlčenlivé kooperace považoval výslovnou smlouvu, která se ale nevtělila do žádné organizace, zatřetí smlouvu, k jejímuž uskutečnění byly vytvořeny zvláštní orgány (společnost ve smyslu občanského práva), začtvrté spolek nebo obchodní společnost, jejichž chod upravovaly stanovy, společenská smlouva nebo jednací řád obsahující kartelovou smlouvu, a konečně zapáté situaci, kdy vznikala nová společná firma řídící jednání členů kartelu.⁵⁰

Český ekonom Karel Engliš ve své syntéze *Soustava národního hospodářství* zasadil kartelizaci do širšího kontextu procesu syndikalizace, který pro něj představoval omezení volné hospodářské soutěže a úkrok od hospodářské soustavy individualistické (liberalismu) k soustavě solidaristické. Syndikalismus vycházel z uvědomění, že zájmy konkurentů jsou vlastně souběžné a že by se vzájemná konkurence dala nahradit dohodou o ceně – jiné, než jaká by vzešla z volné soutěže.⁵¹ Aby se setkala s úspěchem, měla takovou snahu podle Engliše současně doprovázet organizace či řízení toho, co dříve regulovala samočinně cena na volném trhu. Dohody, jež k takové trvalé organizaci soutěžících vedly, nazýval syndikáty a dohodování o cenách a „k tomu potřebné rovnováze“ syndikalismus. Syndikáty podle něj mohly vznikat jak na trhu statků, tak práce i služeb. V případě trhu statků byl v jeho pojetí těžištěm syndikalizace prodej a typem organizace byl syndikát výrobců, tedy kartel. Kartely tak byly pro Engliše „syndikáty podniků pracujících pro trh statků“. Jejich účelem bylo nahradit volnou soutěž cenovou dohodou. Vyznačovaly se existencí autonomně vzniklé formální organizace, která spojovala podniky, jež si zachovaly organizační i majetkovou samostatnost a vyráběly statky téhož druhu.⁵²

Kartely podle Engliše sledovaly cíl generovat maximální podnikatelský zisk. Vedly proto podle něj k poklesu produkce, a tím také ke snížení zaměstnanosti. Dále tyto organizace omezily konkurenci, mínil Engliš, čímž zpomalovaly procesy

47 HEXNER, Ervin, *Základy kartelového práva*, Praha 1929, s. 15–16.

48 RESCH, A., *Industriekartelle*, c. d., s. 20.

49 „A cartel (...) includes all sorts of common understandings whether enforceable, expressed or tacit about future facts and performances of forbearances.“ HEXNER, E., *International Cartels*, c. d., s. 20.

50 HEXNER, E., *Základy*, c. d., s. 17.

51 ENGLIŠ, Karel, *Soustava národního hospodářství*, sv. 1, Praha 1938, s. 603.

52 Tamtéž, s. 605–613.

racionalizace a inovace. Na druhé straně však dle slov Engliše přinášely úspory nákladů na konkurenční boj. Přes všechny jejich nevýhody se Engliš domníval, že v liberálním řádu nebylo třeba odpírat kartelovým dohodám právní ochranu. Cenné je především jeho upozornění, že stát mohl rovněž intervenovat a vynutit vznik kartelu nebo obdobné instituce v situaci, kdy byl počet podnikatelů příliš vysoký: „*Může vznikati kartel i za státní pomoci, tak že se menšina státním donucením donucuje ke vstupu do kartelu, chce-li tomu většina (a existuje-li veřejný zájem, např. pomoc vývozu), nebo může stát vytvořit monopolní obchodní ústředí, které nahrazuje funkci kartelu, pokud reguluje ceny, výrobu, obchod.*“⁵³ Na rozdíl kupř. od Hexnera, podle nějž bylo možné o kartelech mluvit jen v případě dobrovolných ujednání, rozšířil tedy Engliš podnětným způsobem pojem kartelu i o instituce vznikající cestou státní intervence. Nepřijatelné bylo pro několikanásobného ministra financí pouze, aby stát vyrovnával ztráty, které způsobila kartelizovaným podnikatelům např. likvidace neprodaného zboží.

Přední český představitel keynesiánství Josef Macek považoval kartely definované jako „*dohody mezi podniky za účelem omezení nebo vyloučení soutěže*“, které současně zachovávají samostatnost podniků a omezují soutěž v určitých směrech, za specifický typ monopolu.⁵⁴ Rozlišoval přitom monopoly přirozené, dané vzácností statku, od monopolů právních, které se podle svého zřizovatele rozpadaly dále na monopoly veřejnoprávní a soukromoprávní, tedy kartely.⁵⁵ Jejich vznik souvisel dle Macka úzce s etapou organizovaného kapitalismu. S rostoucí nepřehledností trhu, konkurencí a nárůstem výše fixních nákladů začali podnikatelé daleko silněji pociťovat riziko, které přinášely výkyvy konjunktury. Snažili se je tedy omezit (a zároveň zvýšit míru svých zisků) pomocí kartelů na straně jedné a ochranných cel na straně druhé.⁵⁶

Přestože oceňoval pozitivní dopady kartelů, především jejich schopnost čelit hospodářským krizím a stabilizovat zaměstnanost při relativně vysokých mzdách, postavil se Josef Macek ke kartelům v posledku odmítavě. Dělníci totiž z kartelů sice profitovali jakožto zaměstnanci, nikoliv však jako konzumenti, kteří dopláceli na vysoké ceny a na pomalejší růst životní úrovně. Kartely nadto údajně otupovaly zájem podnikatelů na technických inovacích.⁵⁷ Macek výslovně varoval před rostoucí společenskou mocí monopolů, která soupeřila s mocí státu a za určitých podmínek mohla stát i ovládnout.⁵⁸ A uzavřel problematiku kartelů tímto: „*Tento způsob ustalování konjunktury nemůže být hájen ze stanoviska sociálně politického.*“⁵⁹

53 Tamtéž, s. 614–622.

54 MACEK, J., *Sociální ekonomika. Kurs národního hospodářství*, Část 1., Praha 1945, s. 83–89.

55 MACEK, J., *Sociální ekonomika. Kurs národního hospodářství*, Část 2., Praha 1946, s. 159.

56 MACEK, J., *Sociální ekonomika*, Část 1., c. d., s. 83–89.

57 MACEK, J., *Sociální ekonomika*, Část 5., c. d., s. 615–616.

58 MACEK, J., *Sociální ekonomika*, Část 1., c. d., s. 83–89.

59 MACEK, J., *Sociální ekonomika*, Část 5., c. d., s. 616.

1.1.4 ČTYŘI POHLEDY NA STABILITU KARTELŮ, JEJÍ PŘÍČINY A NÁSLEDKY

Jedním z hlavních problémů, který se jako červená nit vine úvahami ekonomů o instituci kartelu, je otázka stability takových ujednání a jejich reálných účinků. Na tomto místě je třeba se krátce vrátit k práci F. Kleinwächtera, který spatřoval v kartelech organizující prvek ekonomiky. Vznik kartelů spojil s hospodářskými krizemi. Zdůraznil, že kartely byly „*děťmi nouze*“ (Kinder der Not), vzniklémi jako samosprávné organizace podnikatelů reagujících na následky cyklického vývoje ekonomiky, jmenovitě na pokles cen způsobený nadprodukcí.⁶⁰ Nicméně jejich význam byl podle Kleinwächtera širší, týkající se celého hospodářského uspořádání. Kartely se tomuto rakouskému národohospodáři jevily jako přirozená odpověď na tlak, který na výrobce vyvíjela nejistota, vlastní „*anarchickému stavu*“ liberální ekonomiky.⁶¹ Spatřoval v kartelech instituci, která měla přizpůsobit výrobu poptávce a tím v moderní době vykonávat na vyšší – celostátní – rovině funkci analogickou k vývojově překonaným lokálním středověkým cechům.⁶² Krátce, kartely byly prvkem, který „*skoncuje se současným chaotickým stavem průmyslu*“ a do „*neregulované průmyslové produkce vnese kýžený řád*“.⁶³

Jinými slovy, Kleinwächter předpokládal, že kartely byly organizace povýtce stabilní a že podnikatelé, vědomi si potřeb celku, přijatá ujednání také dodržovali. Soupeření v rámci kartelů v Kleinwächterově pojetí nemělo místo. V tomto ohledu je příznačné, že se ani slovem nezmínil o rozpadech kartelů, po nichž by došlo k opětovnému obnovení konkurence. Proto také vedl tak silnou paralelu mezi kartely a cechy, jež existovaly bez přerušení po několik set let. Pozdější vývoj v mnoha odvětvích ovšem naznačoval, že Kleinwächter stabilitu kartelů přecenil. V praxi se totiž ukazovalo, že kartely v některých případech měly poměrně krátkou životnost, popřípadě že jejich efekt byl spíše omezený.

Na klíčový nedostatek tohoto pojetí kartelů upozornil ekonom rakouské školy, J. A. Schumpeter, ve svých textech z 20. až 40. let 20. století. Rodák z moravské Třešti pojímal kapitalismus jako „*tvořivou destrukci*“, jako formu či metodu neustálé ekonomické změny, jejímž hlavním hybatelem jsou inovace, které neustále boří starou ekonomickou strukturu a vytvářejí novou.⁶⁴ V této souvislosti je třeba upozornit, že se jeho pojetí inovací v kontrastu s běžným vnímáním tohoto pojmu neomezovalo na technickou a technologickou změnu. Šlo o širší proces prosazování nových kombinací. Schumpeter rozlišoval pět jeho typů. Zaprvé se jednalo o zahájení výroby nového statku, který byl do té doby spotřebitelům neznámý, nebo statku nové kvality. Dále mohla inovace spočívat v zavedení nové výrobní metody. Podnikatelé inovovali rovněž otevřením nového trhu pro své výrobky. Za inovaci považoval Schumpeter i získání nového zdroje surovin nebo polotovarů. Konečně

60 KLEINWÄCHTER, F., *Kartelle*, c. d., s. 143.

61 Tamtéž, s. 176.

62 Tamtéž, s. 179.

63 Tamtéž, s. 193–194.

64 SCHUMPETER, Joseph Alois, *Kapitalismus, socialismus a demokracie*, Brno 2004, s. 101.

docházelo i k inovacím na poli podnikové organizace, ať už uskutečněním její nové formy, nebo naopak jejím rozpadem.⁶⁵ Konkurenci na poli takto chápaných inovací považoval přitom Schumpeter z dlouhodobé perspektivy za daleko podstatnější než konkurenci cenovou.⁶⁶

Kartely byly proto pro Schumpetera rovněž pozitivní institucí, ovšem jeho zdůvodnění bylo odlišné. Dohoda o cenách či rozdělení trhu totiž podle něj konkurence nezastavila zcela, ale pouze na velmi úzce vymezeném poli. Soupeření se tak přeneslo na vyšší úroveň, kupříkladu na rovinu technologických inovací. Hodnota kartelů pro Schumpetera spočívala paradoxně právě v jejich nezamýšlených důsledcích. Z této perspektivy se mu funkce oligopolů a velkých firem v ekonomice jevila odlišně. Spatřoval v nich hlavního hybatele inovací: „*Těžko si lze představit zavádění nových metod výroby a nového zboží při dokonalé – a naprosto pohodové – konkurenci od samého začátku. To znamená, že to, co nazýváme ekonomickým pokrokem, je s ní z velké části neslučitelné.*“⁶⁷

Výzkum a vývoj jsou totiž příkladem externalit, z nichž profitují i jiní hráči na trhu. V této souvislosti se hovoří o nepřivlastnitelnosti invence – firmy, které inovace realizují, nejsou s to vydobýt si plnou peněžní hodnotu svých invencí. Malé podniky tak jsou méně motivovány realizovat inovace než firmy, které mají velký podíl na trhu, a proto jim kyne z dané invence větší prospěch. K tomu se připojuje i fakt, že velké firmy mohou snáze nést rozsáhlé náklady na výzkum a vývoj. Podle zastánců Schumpeterovy teorie by tedy mělo platit, že koncentrovaná odvětví realizují rozsáhlejší výzkumné a vývojové programy, čímž nepoměrně silně podporují ekonomický pokrok a přispívají k růstu životní úrovně. Proto mohl Schumpeter formulovat provokativní tezi, že je to právě ekonomická koncentrace, která má pozitivní přínos na životní úroveň v kapitalistických ekonomikách.⁶⁸

Americký ekonom M. Olson, píšící v 60. letech, se naopak stavěl ke kartelům v principu kriticky. Domníval se, že ekonomika, v níž mají dominantní pozici zájmové koalice, byla v posledku méně efektivní než volná soutěž. Olson byl nicméně skeptický v otázce, zda jsou kartely vůbec dostatečně stabilní a podnikatelé disciplinovaní tak, aby mohly tyto organizace vyvíjet na trhu rozhodující vliv. Ve své práci *The Logic of Collective Action* z poloviny 60. let aplikoval teorii racionální volby na jednání členů zájmových organizací. Jeho teorie kolektivního jednání rozlišovala mezi zájmem jednotlivce a zájmem skupiny a vycházela z předpokladu, že jsou zpravidla v různé míře v konfliktu. Statky, které vytvářejí organizace, mají navíc podle Olsona specifickou povahu. Užitek z těchto kolektivních statků mohou čerpat totiž i ti, kteří ničím nepřispívají k jejich vytvoření.⁶⁹

Olson se proto domníval, že racionálně jednající jednotlivec volí v dané situaci takové strategie, které mu umožní přenést co nejvíce nákladů na produkci kolektivních statků na ostatní, nebo upřednostní přímo svůj zájem a bude jednat proti

65 SCHUMPETER, J. A., *Teória hospodárskeho vývoja*, Bratislava 1987, s. 197.

66 SCHUMPETER, J. A., *Kapitalismus*, c. d., s. 102–103.

67 Tamtéž, s. 123.

68 SAMUELSON, P. A. – NORDHAUS, W. D., *Ekonomie*, c. d., s. 616.

69 RESCH, A., *Industriekartelle*, c. d., s. 21–22.

zájmu kolektivnímu.⁷⁰ Kartely byly v jeho pojetí tedy vždy ohrožené rozpadem způsobeným jednotlivci sledujícími maximalizaci individuálního zisku na úkor ostatních. Kooperace v kartelu, i když se jí podařilo udržet, měla nadto neočekávané důsledky. Podle Olsonovy teorie přinášela totiž největší užitek paradoxně těm, kteří jednájí (plně či zčásti) nekooperativně, tedy členům kartelu, kteří potajmu porušují jeho pravidla, a kartelovým outsiderům.⁷¹

Ekonomové vycházející z neoklasické syntézy patří rovněž mezi kritiky kartelů. Představují pro ně odklon od ideálního typu dokonalé konkurence. Model dokonalé konkurence předpokládá, že na trhu není žádný prodávající ani kupující, který by mohl diktovat, nebo přinejmenším výrazně ovlivňovat cenu. S dokonalou konkurencí spojují tito autoři atribut efektivní alokace zdrojů. Trhy tedy díky ní mohou produkovat nejefektivnějším způsobem výstupy za nejúčinnějšího využití výrobních faktorů. Kartely představují pro neoklasické ekonomy selhání trhu. Vytvářejí tržní sílu, která je schopna zvyšovat své zisky snížením nákladů nebo vystupovat jako kolektivní oligopol. Kartely se z tohoto úhlu pohledu jeví jako „spiknutí“ podnikatelů, jež redukuje obecný blahobyt a rozdělují jej nedovoleným způsobem ve prospěch producentů.⁷²

Čelný představitel tohoto směru ekonomické teorie, Paul Samuelson, zasadil výklad kartelů do kontextu nedokonalé konkurence, tedy forem trhů, na nichž je určitým způsobem omezena hospodářská soutěž. Vycházel z předpokladu, že mezi póly ničím neomezené hospodářské soutěže na trhu v situaci, kdy velký počet firem vyrábí stejný produkt (dokonalá konkurence), a její absence v případě, kdy jedna firma vyrábí veškerý výstup odvětví (tedy monopolem), leží několik zprostředkujících forem nedokonalé konkurence: monopolistická soutěž a oligopol. Zatímco o monopolistické soutěži lze hovořit, pokud velký počet firem vyrábí produkty s nízkým stupněm diference, oligopolem se rozumí trh, na němž dominuje malé množství firem.⁷³ Kartely považuje Samuelson za kooperativní (koluzivní) formu oligopolu.⁷⁴ Hodnotí je proto kriticky – jako odklon od normy dokonalé konkurence.⁷⁵

1.1.5 METODOLOGIE STUDIA KARTELŮ

Přehled definic, typologií kartelů a teoretických přístupů k tomuto fenoménu by nebyl dostačující, pokud by jej nedoprovázely přiměřené metodologické nástroje. V praxi hospodářských historiků se v tomto ohledu osvědčil model Structure-Conduct-Performance (dále model SCP), převzatý z institucionální ekonomie, který

70 Na rozdíl od mnoha kritiků zájmových organizací (např. R. Michelse) se Olson totiž domníval, že organizace neztělesňují partikulární zájmy elit zaujímajících v organizacích rozhodující pozice, ale jsou s to formulovat reálné zájmy celku.

71 OLSON, Mancur, *The Logic of Collective Action. Public Goods and the Theory of Groups*, Cambridge, MA – London 1965, s. 5–53.

72 Mnozí ekonomové a právníci skutečně označení spiknutí (conspiracy) používají.

73 SAMUELSON, P. A. – NORDHAUS, W. D., *Ekonomie*, c. d., s. 604–605.

74 Tamtéž, s. 607 an., 971.

75 Tamtéž, s. 616.

bude – ve formě, v níž jej pro potřeby historické analýzy operacionalizoval Andreas Resch – předmětem následujících odstavců.⁷⁶ Model SCP, který představuje jeden z pilířů teorie organizace odvětví (industrial organization), vznikl v 50. letech 20. století. Za zakladatelskou práci se v tomto ohledu považuje především monografie *Industrial Organization* J. S. Baina z roku 1959; na rozvíjení teorie v této době se podíleli dále C. Kaysen a D. Turner.

Jmenovaní autoři se pokoušeli odhalit příčiny koluzivního jednání podnikatelů a osvětlit jeho společenské dopady. Vycházeli ze základního předpokladu, že vznik monopolů je podmíněn určitými strukturálními charakteristikami trhů (structure), jimiž jsou determinovány také podnikatelské strategie, které na trhu volí jednotlivé firmy (conduct). Strukturální předpoklady předurčovaly také třetí dimenzi, kterou badatelé sledovali: výkon (performance), tedy efektivitu instituce a její dopady na celospolečenský blahobyt. Tento strukturalistický přístup se ovšem stal terčem kritiky ekonomů chicagské školy. V reakci na ni začali badatelé rozvíjející model SCP klást větší důraz na aktivní roli jednotlivých podniků.⁷⁷ Ve své současné, dynamičtější formě tento model strukturální analýzy předpokládá, že podnikatelské strategie ovlivňují zpětně strukturu trhu. Stejně tak se výkon podepisuje na jednání aktérů a struktuře trhu. K rozšíření modelu došlo rovněž v dalším ohledu. V potaz se nyní berou i instituce, jež jsou vůči danému odvětví vnější, a to především stát. Rovněž vztah mezi podnikatelským prostředím a strukturou trhu by se dal popsat jako komplexní vzájemné působení. Takto formulovaný model SCP umožňuje zkoumat dynamiku kartelizace určitého odvětví v širších souvislostech strukturálních daností trhů, podnikatelských strategií a jejich výsledků.⁷⁸

Strukturu trhu, která následně spoluutváří podnikatelské strategie i výkon, lze podle A. Resche popsat prostřednictvím sedmi klíčových rysů. Prvními z nich jsou vzájemně propojené znaky velikosti trhu a jeho koncentrace. Obecně platí, že mezi velikostí trhu a možností konstituovat tržní sílu existuje nepřímá úměra. Velký trh, tedy trh s velkým celkovým obrátem nebo celkovou hodnotou výroby, se proto častěji blíží ideálnímu typu dokonalé konkurence. (Jistou výjimku představuje situace, kdy se malým skupinám vedoucích firem investicemi do reklamy nebo výzkumu podaří získat velký podíl na trhu a stát se tak tržní silou.) Pokud však na velkém trhu kartely přesto vzniknou, mají velký vliv na celoeconomický výkon.

S velikostí trhu je úzce spojena otázka, jaký počet konkurentů na trhu soutěží. Lze říci, že soutěž má tendenci narůstat v souvislosti s počtem hráčů na trhu.⁷⁹ Existují ovšem odvětví, např. peněžnictví, kde vznikaly stabilní kartely s velkým počtem účastníků.⁸⁰ Míra koncentrace trhu je při nedostatku jiných údajů měřitelná podle podílu největších podniků na trhu.⁸¹

76 Vedle Reschovy práce viz také aplikace na empirický materiál z českého prostředí ve sborníku KUBŮ, E. – SOUKUP, J. – ŠOUŠA, J. (eds.), *Fenomén hospodářské krize*, c. d.

77 RESCH, A., *Industriekartelle*, c. d., s. 35–36.

78 Tamtéž, s. 23.

79 Tamtéž, s. 38.

80 KUBŮ, E., *The Association of Czechoslovak Banks. Professional Interest Group or Cartel*, in: *Prager Wirtschafts- und Sozialhistorische Mitteilungen / Prague Economic and Social History Papers*, Bd. 1, 1994, s. 99–104.

81 RESCH, A., *Industriekartelle*, c. d., s. 37–39.

Třetím důležitým faktorem je míra diferenciacie produktu. V případě, že výrobky nejsou homogenní, ale více či méně zastupitelné, dochází k tomu, že se trh rozpadne na několik trhů dílčích. Strana nabídky má v takové situaci větší manérovací prostor při vytváření ceny. K diferenciaci produktu dochází několika cestami. Pokud hrají velkou roli dopravní náklady, vzácnost zdrojů, prostorová koncentrace poptávky nebo pozitivní externality, může docházet k prostorové diferenciaci produktů. Výrobky mohou být diferencované rovněž podle své kvality. Spotřebitelé, kterým konzum produktu přináší vysoký užitek, jsou za něj ochotni zaplatit podstatně vyšší cenu. Ruku v ruce s tímto typem diferenciacie kráčí rovněž možnost diferenciacie produktu prostřednictvím reklamy (budováním značky) a investicemi do výzkumu a vývoje, jež dále posilují jeho efekty. V kontextu této práce je podstatné, že stejnou funkci plní i ochranné známky, respektive ochrana označení původu.⁸²

Za klíčový strukturální předpoklad kartelizace se obecně považuje velikost a povaha vstupních bariér v odvětví. Bezpochyby představují podmínku možnosti monopolů a oligopolů, neboť brání, aby v situaci, kdy ceny v odvětví významněji přesáhnou výrobní náklady, na trh vstoupili noví hráči a posílená konkurence přispěla k opětovnému poklesu cen. Pokud jsou vstupní bariéry nízké, vedou buď přímo k vyšší míře konkurence v odvětví, nebo ovlivňují strategie kartelů, které motivují k tomu, aby předcházely (např. svou cenovou politikou) hrozícímu nástupu případných konkurentů. V praxi se setkáváme se vstupními bariérami různé povahy, z nichž je třeba jmenovat především investice do fixního kapitálu⁸³ a nevratné náklady na propagaci, jakož i obtíže spojené se získáváním úvěru při vstupu do odvětví. V některých odvětvích mohou podnikatele odrazovat výrazně vyšší výrobní náklady pro nové hráče na trhu, nedostatek nezbytného know-how nebo fakt, že si firmy na trhu udržují stabilní okruh stálých zákazníků. Potenciálně mohou rozhodující roli sehrát rovněž vstupní bariéry, jež reguluje stát (např. koncese, patenty).⁸⁴

Formativní roli při vzniku kartelu může sehrát i další strukturální rys odvětví, jmenovitě vliv bank, koncernů nebo podnikatelských rodin. Z finančních a personálních vazeb mezi podnikateli mohou vyplývat tlaky a motivace, které jsou živnou půdou kooperativních strategií omezujících konkurenci mezi etablovanými hráči na trhu, postihujících porušování pravidel spolupráce a vykonávajících odstrašující efekt na případné konkurenty. Tyto vazby mohou nabývat různých podob, od příbuzenských vazeb mezi podnikateli přes vliv finančních institucí různého typu až po kapitálovou provázanost jednotlivých podniků nebo personální propojení statutárních orgánů podniků.⁸⁵

Šestým faktorem, o němž je třeba se na tomto místě zmínit, je míra státní regulace. Prostřednictvím patentového zákona, udílení koncesí a požadavků ohledně formální kvalifikace podnikatele může stát vytvořit nebo významně posílit vstupní bariéry v odvětví. Podobně i celní politika a další protekcionistické kroky, které

82 Tamtéž, s. 39–41.

83 Tento faktor je zvláště významný v odvětvích s vysokou mírou úspor z rozsahu.

84 RESCH, A., *Industriekartelle*, c. d., s. 41–45.

85 Tamtéž, s. 45.

může stát podniknout, mohou vést k citelnému omezení zahraniční konkurence. Poslední faktor, na nějž je nutno obrátit pozornost, představují strukturální vlastnosti poptávky, tedy způsob, jímž jsou uspořádány vztahy mezi podnikateli a jejich klientelou. V podstatě platí, že pokud firmy soupeří o velmi omezené množství velkých zakázek, mají větší sklon omezit své riziko a rozdělit si trh prostřednictvím kartelu než v případě trhu, na němž dochází k velkému množství drobných obchodních transakcí.⁸⁶

Podnikatelské strategie firem – ať už koluzivní, či volící konkurenci – jsou ovlivněny strukturálními charakteristikami trhu, které však současně pozměňují. Svými strategiemi zároveň spoluvytvářejí podmínky i pro své konkurenty. Jednání aktérů vykazuje v případě nedokonalé konkurence značnou variabilitu. Aby vysvětlil volby, které podnikatelé činí, pracuje Resch s konceptem organizovaného kapitalismu, teorií kolektivního jednání M. Olsona a přijímá i některé inspirace z teorie her.

Teoretikové organizovaného kapitalismu se snažili popsat a vysvětlit proces kapitálové koncentrace, jehož byli na počátku 20. století svědky. Jeden z klíčových představitelů tohoto směru bádání, Rudolf Hilferding, ve své práci *Das Finanzkapital* předložil teorii koncentrace průmyslu koordinované peněžními ústavy. Byl přesvědčen, že v situaci, kdy starší formy podniků začala nahrazovat forma akciové společnosti, se znásobila moc malých skupin investorů a finančníků, kteří jakožto vlastníci majority akcií podniku získali rozhodovací pravomoc nad celým akciovým kapitálem. Vzhledem k tomu, že tito představitelé „finančního kapitálu“ získávali rozhodující pozice ve více podnicích stejného odvětví, domníval se Hilferding, že se jejich zájmem stává postupující koncentrace trhu a kapitálu a že tento zájem prosazují prostřednictvím podpory kartelů. Mají totiž eminentní zájem nikoli na maximálním profitu jednotlivého podniku, ale odvětví jako celku. Zvláště akciové banky podle něj sehrávaly v procesu vytváření kartelů iniciativní a koordinující roli. Na rozdíl od Hilferdinga spatřovali někteří další teoretikové organizovaného kapitalismu klíčového aktéra vytvářejícího monopoly nikoli v bankách, nýbrž ve státu.⁸⁷

Základní rysy teorie M. Olsona byly již rozebrány výše, a tak je zde možné omezit se pouze na dvě konkrétnější otázky spojené se vznikem a stabilitou kartelu. Olson upozorňuje, že o pravděpodobnosti vzniku kartelu rozhoduje velikost skupiny. V případě malých skupin může kolektivní zájem převážit nad zájmem individuálním, protože příspěvek jednotlivce má v tomto případě výrazný vliv na užitek skupiny a jednotlivce jakožto člen skupiny citelně profituje ze svého konformního jednání. Menší skupiny jsou nadto schopné vykonávat na jednotlivce silnější skupinový tlak. Ve velkých skupinách je naopak individuální přínos nepatrný a z možného nárůstu kolektivního užitku tak nevzniká pro individuální angažmá žádná motivace. Jisté řešení, jak spojit výhody efektivní organizovatelnosti a vliv vlastní skupinám s velkým počtem členů, představují podle Olsona federativně uspořádané organizace. Vzhledem k tomu, že kolektivní užitek není dostatečnou motivací pro racionální, dobrovolné jednání vedoucí k dlouhodobému členství v kartelu,

86 Tamtéž, s. 46.

87 Tamtéž, s. 47.

nabízejí kartely (i další organizace) dodatečné výhody (například poradenství), eventuálně ke členství v kartelu dochází donucením ze strany bank, nebo státu.⁸⁸

Obecně platí, že čím více členů má kooperovat v oligopolu, tím obtížnější je jednání, které má vést k jeho vzniku. V této souvislosti hraje ovšem jistou roli velikost vyjednávajících podniků. Několika podnikům s velkým podílem na trhu se může za určitých podmínek vyplatit dodržování pravidel smluvených v rámci kartelu, a to i v situaci, kdy jeho členové s malým podílem na trhu budou podbízet smluvenou cenu. Naopak pro malé podniky v kartelu existuje silná motivace, aby kartelové podmínky porušovaly. Alternativou pro ně rovněž je zúčastnit se jednání o vzniku kartelu a v jeho poslední fázi si na firmách zainteresovaných silněji na kooperaci hrozbami svým odchodem vynutit nezanedbatelné ústupky. Proto Olson tvrdí, že v kartelu „malí vykořisťují velké“.⁸⁹

Třetí přístup vysvětlující jednání firem v rámci nedokonalé soutěže nabízí teorie her, jež se snaží nalézt a matematicky vyjádřit paralely mezi jednáním hráčů strategických her a her s prvky náhody s rozhodováním subjektů na trhu.⁹⁰ A. Resch ovšem poznamenává, že explikační produktivita této teorie při výkladu tak komplexního jevu, jímž jsou kartely, je dosud spíše omezená, a není jediným hospodářským historikem, který v této souvislosti na její problémy upozorňuje.⁹¹ Resch uvažuje o možnostech aplikace dvou typů her. Pro znázornění nekooperativní konkurence volí hru typu „snižování cen“ a pro oligopoly pak hru „vězňovo dilema“. Dilema v názvu druhé hry spočívá v tom, že jsou hráči postaveni před nutností rozhodnout se mezi kooperativním a nekooperativním jednáním. Pokud zvolí všichni hráči altruistickou možnost, budou všichni ze hry profitovat. Když však jeden z hráčů zvolí strategii nekooperativní, zatímco všichni ostatní spolupracují, přinese mu to podstatně větší zisk než kooperace. V případě, kdy se rozhodnou jednat egoisticky oba hráči, bude ovšem výsledek ze všech jmenovaných scénářů pro oba hráče nejméně výhodný.⁹²

Resch pojímá kartely jako pokusy vyřešit „vězňovo dilema“ sázkou na kooperaci. Kartely přinášejí totiž svým členům vždy jisté výhody, které jsou však menší než případný zisk z úspěchu v konkurenci. Spolupracující podniky tak vždy mají motivaci přejít k nekooperativnímu jednání a čelí riziku, že tak učiní jejich spoluhráči. Situaci dále komplikuje informační asymetrie – o strategiích, které plánují zvolit jejich spoluhráči, se firmy mohou zpravidla dohadovat jen na základě jejich jednání. Z řečeného vyplývá, že při vzniku a případném udržení kartelu hrají mimořádnou roli zkušenosti podniků z předchozích pokusů o kooperaci, tedy míra důvěry mezi podnikateli.⁹³ Je proto logické, jak poznamenává E. Storli, že „nejlepším vodítkem,

88 OLSON, M., *The Logic of Collective Action*, c. d., s. 53–66.

89 RESCH, A., *Industriekartelle*, c. d., s. 56.

90 SAMUELSON, P. A. – NORDHAUS, W. D., *Ekonomie*, c. d., s. 981.

91 RESCH, A., *Industriekartelle*, c. d., s. 60–61; STORLI, E., *Cartel Theory and Cartel Practice. The Case of the International Aluminium Cartels, 1901–1940*, *Business History Review*, 2014, 88, 4, s. 465.

92 Obě hry detailně vysvětluje SAMUELSON, P. A. – NORDHAUS, W. D., *Ekonomie*, c. d., s. 629–633, na němž je ostatně Reschův výklad teorie her na první pohled závislý.

93 RESCH, A., *Industriekartelle*, c. d., s. 59–64.

*umožňujícím odhadnout, jestli bude firma v budoucnu kooperovat, je zjištění, zda již v minulosti spolupracovala s kartelem“.*⁹⁴

Kartel vyžaduje značnou míru důvěry na všech stranách, protože se hráči vzdávají určitých možností jednání nebo se zavazují k akcím vyžadujícím jisté náklady. K nutné důvěře ale podniky dospějí postupnými kroky, v průběhu poměrně dlouhého časového období a pouze za předpokladu, že podnikatelské prostředí zůstává relativně předvídatelné.⁹⁵ Proto kartely často vznikají jen ve velmi slabé formě, jako tichá spolupráce, nebo se uzavírají na zkušební období.⁹⁶ Časová prodleva mezi rozhodnutím podniků kooperovat a vznikem kartelu, způsobená vytvářením důvěry, podle H. Schrötera umožňuje vysvětlit, proč se kartely, příčinou jejichž vzniku jsou hospodářské krize, reálně zformují až po delší době, někdy i v jiné fázi hospodářského cyklu.⁹⁷ Vedle důvěry vedou podniky ke kartelizaci také nástroje, jimiž kartely trestají nekooperativní členy a konkurenty (např. kartelové rozhodčí soudy). Jejich zřízení a udržování může od členů kartelu vyžadovat dodatečné investice (např. do rozšíření produkčních kapacit pro případ cenové války), které dále posilují jejich motivaci ke kooperativnímu jednání.⁹⁸

Třetí rovinu, kterou Resch sleduje, představuje výkon. Ve svém širokém významu se pod tímto pojmem chápe míra, do níž jednání podniku na trhu posiluje či poškozuje celospolečenský blahobyt.⁹⁹ Aby přispívalo k blahobytu, musí podle Resche kartelizované podniky v první řadě pracovat efektivně a přispívat k dlouhodobému růstu. Výkon tedy Resch sleduje jak na rovině profitu firem, kde je možné jej pozorovat prostřednictvím analýzy profitability podniků, tak na rovině dopadu jejich strategií na celek.¹⁰⁰

1.2 DĚJINY CHMELAŘSTVÍ JAKO BADATELSKÉ POLE

1.2.1 LITERATURA

První práce zabývající se dějinami chmelařství v českých zemích vznikly – v českém i německém jazyce – v poslední čtvrtině 19. století. Pro německé pisatele brožur vydávaných od konce 70. let 19. století představovalo upozorňování na tradice českého, zpravidla však úžeji žateckého chmelařství především jeden z nástrojů propagace vlastního produktu.¹⁰¹ V 80. letech 19. století vznikl se stejným

94 STORLI, E., *Cartel Theory*, c. d., s. 467.

95 SCHRÖTER, H., *Cartels Revisited*, c. d., s. 995.

96 RESCH, A., *Industriekartelle*, c. d., s. 59–64.

97 SCHRÖTER, H., *Cartels Revisited*, c. d., s. 995.

98 RESCH, A., *Industriekartelle*, c. d., s. 59–64.

99 Tamtéž, s. 64.

100 Tamtéž, s. 64–67.

101 SEIFERT, Adolf, *Bemerkungen über den Saazer Hopfen*, Brüx [1878]; TÝŽ, *Kurze Abhandlung über das Saazer Hopfengebiet und den Saazer Hopfen*, Saaz 1890; ENGL, Ludwig, *Der Wein und Hopfenbau im Saazer Lande*, b. d.

záměrem také sborník k padesátému výročí městského chmelařského spolku v Žatci.¹⁰² Z této doby pocházejí i první české brožury s nástinem dějin tohoto odvětví v určitém regionu, či obecněji v Čechách. Ve sporu s autory německými se pokoušely doložit slovanský původ tradice pěstování chmele (K. O. Čech) nebo propagovat pěstování chmele v některé oblasti pomocí odkazů na jeho zdejší slavnou minulost (R. Treybal).¹⁰³

Z českých autorů vynikl v této době již zmíněný Antonín Mohl, který vedle několika kratších studií vydal roku 1906 také rozsáhlé *Dějiny chmelařství*, jež měly vyšší ambice – co se časového i prostorového vymezení práce týká – než všechna dosavadní tvorba.¹⁰⁴ Autor v nich sledoval vývoj pěstování chmele od nejstarších dob do své současnosti, a to nejen v Čechách, ale i v ostatních významných chmelařských oblastech. Mohl se zaměřil především na rozlohu ploch osázených chmelem, výnosy jednotlivých sklizní, exportované kvantum této plodiny, ceny chmele a na proměny odborných názorů o chmelu, vhodném způsobu jeho pěstování a zpracování. Pokoušel se především nahromadit co nejvíce dokladů a citací autorit svědčících o starobylosti reputace žateckého chmele a dokládajících srovnatelnou kvalitu chmele českých a německých producentů na Žatecku. V bohatství nashromážděného statistického materiálu a výpiscích ze staré chmelařské literatury z 18. a počátku 19. století spočívá vlastně největší přínos Mohlovy práce.¹⁰⁵

Na hranici odborné a pamětnické literatury se nalézá publikace *Bauerntum und Landbau der Sudetendeutschen* z roku 1963, jejímž předmětem jsou tradice Němců z českých zemí na poli zemědělské výroby. Krátkou kapitolou o vývoji chmelařství na Žatecku do roku 1945 do ní přispěl autor pod pseudonymem, za nímž se pravděpodobně skrýval bývalý sekretář německé sekce *Chmelařské jednoty* Rudolf Muck.¹⁰⁶ Ten zpracoval již ve 30. letech několik studií z dějin žateckého chmelařství. (V této době také vyšla faktograficky bohatá jubilejní publikace ke stoletému výročí existence městského chmelařského spolku v Žatci.)¹⁰⁷ Publikace z 60. let, jež pro svou stručnost přináší jen základní údaje o vývoji chmelařské oblasti, je asi jedinou historickou studií chmelařství v Čechách z pera německých autorů po roce 1945. Její cena spočívá v retrospektivním zhodnocení vývoje jedním z jeho výrazných aktérů.

Ze svého předchůdce A. Mohla v nezanedbatelné míře čerpal někdejší ředitel lounského archivu Bořivoj Lůžek v monografii o vývoji žateckého chmelařství v 19. století, vydané na počátku 70. let. Zaměřil se v ní především na formování českého chmelařství jako exportního odvětví. Přínosem jeho studie byla analýza

102 *Fest-Schrift zum Andenken an das 50jährige Jubiläum des Stadt Saazer Hopfenbauvereins und der hiemit verbundenen Hopfencultur- und Brauerei-Ausstellung gefeiert am 28., 29 und 30. September 1883 in Saaz*, Saaz 1883.

103 ČECH, Karel Otakar, *Původ chmelařství a pivovarství*, Praha 1884; TREYBAL, Rudolf, *Pěstování chmele na Klatovsku: Studie historická a národohospodářská*, Klatovy 1889.

104 MOHL, Antonín, *Naše i jinokrajné chmelařství posledního století*, Louny [1891]; TÝŽ, *Z minulosti českého chmelařství*, Louny 1896.

105 MOHL, A., *Chmelařství. Díl 1. Dějiny chmelařství*, Praha 1906.

106 Dr. [Rudolf Mu]ck, *Der Hopfenbau*, in: *Bauerntum und Landbau der Sudetendeutschen*, HÜBL, Karl (ed.), München 1963, s. 542–547.

107 *Festschrift zum Andenken an das 100 jähr. Jubiläum der Stadt Saazer Hopfenbauvereines, 1833–1933*, Saaz 1933; MUCK, Rudolf, *Geschichte des Hopfenbaues in Böhmen*, Saaz 1934.

vlivu, který měla orientace na tuto exportní plodinu na zemědělské závody. Sledoval kupříkladu korelaci majetkových exekucí v regionu s výkyvy cen chmele na světovém trhu či rozdílnou dynamiku růstu obilnářských a chmelařských obcí v kraji v čase konjunktury v odvětví.¹⁰⁸

Hodnotným příspěvkem k porozumění způsobu, jakým se formovaly specializované chmelařské oblasti v českých zemích, jsou studie agrárního historika Josefa Křivky. Na základě analýzy katastrů a statistických pramenů sledoval autor územní koncentraci chmelařství od 17. do poloviny 19. století a jeho sociální zakotvení. Doložil přitom dlouhodobou převahu Žatce a rozhodující roli, kterou v tomto procesu hrálo měšťanské a poddanské chmelařství. Významná je také jeho analýza rentability pěstování chmele v prvních dvou třetinách 19. století. Shromáždil rovněž cenné údaje o vzniku a vývoji chmelařství na Polepských blatech, tedy jedné z částí ústěcké chmelařské oblasti.¹⁰⁹

Kvalitně pramenně podložený byl pokus A. Zinnerové o zpracování dějin Chmelařského spolku pro Království české do roku 1914, vyčerpávající asi všechny dostupné archivní prameny a opírající se dále o rešerši v časopisu *Chmelařské listy* a dějiny spolku z pera jeho zakladatele. Autorka bohužel nashromážděné bohatství informací nebyla s to plně vytěžit, neboť výzkumu nepředcházela zcela adekvátní formulace badatelských otázek a práce tak měla spíše kronikářskou povahu.¹¹⁰ Další text pocházející z 80. let, vlastivědná publikace *Z historie pivovarnictví a chmelařství Rakovnicka*, je kompilací ze starší literatury, na niž jsou volně napojeny autorovy vzpomínky a zkušenosti.¹¹¹

Nejnovější a také nejplastičtější obraz dějin pěstování chmele na Žatecku od nejstarších dob do současnosti vykreslil ve svém příspěvku do kolektivní monografie *Žatec* z roku 2004 agrární historik Zdeněk Tempír. Autor v něm nabízí především erudovaný vhled do dějin zemědělské techniky a technologie v minulosti využívané chmelaři, ale i přehledný nástin dějin chmelařských institucí v regionu.¹¹² Množství kratších studií k dějinám českého chmelařství uveřejnil Z. Tempír také v časopisech *Chmelařská ročenka* a *Český chmel*, které jsou hodné pozornosti i pro drobné historické a vlastivědné studie z pera dalších autorů.

108 LŮŽEK, Bořivoj, *České chmelařství v 19. století*, Ústí nad Labem 1971. Autor zde navázal na svou starší diplomovou práci v oboru národopis *Chmel a chmelařství na Žatecku včera a dnes* z roku 1948.

109 KŘIVKA, Josef, *Zánik chmelařství na schwarzenberských velkostatkách v 2. polovině 18. století*, Jihočeský sborník historický, 1964, 23, s. 11–20; TÝŽ, *Hospodaření rolníka Jana Piherta z Doubovic v letech 1839 až 1876*, Vědecké práce Československého zemědělského muzea, 1965, 5, s. 139–165; TÝŽ, *Vývoj chmelařství na Polepských blatech*, Litoměřicko, 1969, 6, s. 17–35; TÝŽ, *Územní rozšíření a plocha chmele v Čechách od poloviny 17. do poloviny 19. století*, Litoměřicko, 1970, 7, s. 45–70.

110 ZINNEROVÁ, Alena, *Český chmelařský spolek a chmelařství na Žatecku v souvislostech hospodářského vývoje českých zemí ve 2. polovině 19. a na počátku 20. století*. Nepublikovaná diplomová práce. Praha: Katedra obecných dějin a pravěku Filozofické fakulty Univerzity Karlovy, Praha 1988; TÁŽ, *Český chmelařský spolek a vývoj chmelařství v žatecké oblasti od roku 1894 do roku 1913*, in: Sborník Okresního archivu v Lounech 4, 1991, s. 29–45.

111 FENCL, Josef, *Z historie pivovarnictví a chmelařství Rakovnicka*, Rakovník 1982.

112 TEMPÍR, Zdeněk, *Historie chmelařství v Žatci*, in: *Žatec*, HOLODŇÁK, Petr – EBELOVÁ, Ivana (eds.), Praha 2004, s. 420–449.

Z předcházejícího přehledu nejvýznamnějších příspěvků k dějinám českého chmelařství lze vyvodit několik závěrů. I když žatecký chmel představuje pojem vyslovovaný s uznáním, agrární historikové mu dosud věnovali relativně omezenou pozornost, což pravděpodobně souvisí s nepřiliš uspokojivým stavem pramenné základny. Ze stejných důvodů však bylo ještě méně napsáno o zbývajících českých chmelařských oblastech – úštěcké a dubské. (Dějiny jediné chmelařské oblasti na Moravě – tršické – byly naopak zpracovány několikrát.)¹¹³ Předkládaná práce v tomto případě vychází z dostupných pramenů, nemůže však nahradit monografické studie, jež nadále zůstávají badatelským desideratem. Obecně také platí, že badatelé dosud věnovali pozornost vývoji chmelařství v 19. století nepoměrně více než v tom následujícím.

Přestože badatelé kladli často důraz na exportní povahu českého chmele, výklad dějin jeho produkce se držel zpravidla na úrovni státu, či dokonce regionu. Paradoxně nejvíce „nadanárodních“ přesahů obsahují dějiny tohoto odvětví zemědělské výroby z pera nikoliv historika, ale aktéra událostí Antonína Mohla. Chybí především pokus zasadit dějiny českého chmelařství ve dvou předcházejících stoletích do širších souvislostí modernizace pivovarské technologie na jedné straně a jím (ruku v ruce s rostoucí poptávkou) umožněného rozmachu světového pivovarnictví na straně druhé. Otevřená proto zůstala také otázka dopadů, které na chmelařství měl celosvětový pokles produkce piva v souvislosti s první světovou válkou, s následně vyhlášenou americkou prohibicí a s velkou hospodářskou krizí.

Z hlediska předkládané knihy je ovšem rozhodující skutečnost, že se dosavadní práce z dějin chmelařství dotkly činnosti jednotlivých organizací v odvětví spíše letmo a žádná z nich reflektovaně nepracovala s pojmem kartelu. Jediné pozornosti se kartelizaci i jejímu širšímu kontextu dostalo paradoxně mimo specializovanou chmelařskou literaturu, a to v syntézách o dopadech agrární krize na českou ekonomiku z pera Vlastislava Laciny.¹¹⁴ Kartelizace v chmelařství tedy představuje v podstatě neprobádané téma.

1.2.2 PRAMENY

Předkládaná studie vychází z větší části ze studia tištěných pramenů, především dobového periodického tisku, statistického materiálu, tehdejších odborných publikací a řady drobných tisků. Tuto pramennou základnu jsme se ovšem všude, kde to bylo možné, pokoušeli rozšířit i o prameny aktové povahy zejména institucionálního původu.

Kartely jsou typem organizací, o jejichž aktivitách zpravidla proniká na veřejnost jen omezené množství informací. Pro každou analýzu kartelizace je tedy přínosem, pokud se může opřít o prameny vnitroinstitucionální povahy, jež po sobě zanechal buď samotný kartel, či jedna z organizací, která byla jeho členem. V případě zkoumaného odvětví se však registry zájmových organizací a kartelů ani českých

113 Nejrozsáhlejší prací je *80 let tršického chmelařství*, Tršice 1941.

114 Viz především LACINA, Vlastislav, *Krize československého zemědělství 1928–1934*, Praha 1974, s. 101–108.

chmelařů, ani obchodníků s chmelem nezachovaly.¹¹⁵ Vzhledem k tomu, že mezi pěstiteli chmele převažovaly střední a malé zemědělské podniky, nejsou k dispozici ani spisy vzniklé činností typických členů chmelařských organizací. V poněkud lepší situaci se nachází badatel v případě obchodníků chmelem. Torza registratur několika firem byla sloučena ve fondu *Obchodníci chmelem – Žatec*, v současnosti uloženém ve Státním oblastním archivu Litoměřice. Doplňující informace o podnikání obchodníků chmelem je možné vytěžit také z archivu České národní banky, a to především z fondů Agrární a Živnostenské banky. Přestože se v těchto fondech nacházejí tematicky spíše disparátní materiály, vážící se nadto k různým obdobím – a z tohoto důvodu lze na jejich základě jen v některých případech činit zobecňující závěry –, jedná se o jediný soubor osvětlující detailně fungování rodinných chmelařských firem. Tato forma podniku, jež v obchodu chmelem převažovala, totiž způsobila, že spisy z obchodního rejstříku obsažené ve fondech příslušných obchodních soudů – KSO Praha pro firmy sídlící v hlavním městě a KSO Most pro firmy žatecké – obsahují u většiny podniků jen základní informace o datu založení, jménech majitelů a zániku firmy.¹¹⁶

Vzhledem k neexistenci registratur sledovaných organizací bylo proto nutné přistoupit k pracnější rekonstrukci informací o procesu kartelizace sledovaného odvětví cestou vyhledávání relevantních pramenů ve fondech institucí, které byly s chmelařskými zájmovými spolky a kartely v kontaktu. Jako přínosnější než spisy vzniklé činností soukromých podnikatelských subjektů se osvědčil materiál dostupný ve fondech orgánů státní správy. Cenné byly pro tuto studii především fondy československých ministerstev zemědělství a obchodu (uložené v NA ČR), obsahující návrhy zákonů s připomínkami, expertní zprávy a žádosti i dobrozdání organizací zainteresovaných na chmelařství. Fond ministerstva obchodu navíc obsahuje poměrně rozsáhlou dokumentaci ke zřízení a fungování chmelařského syndikátu a úvahám o jeho možném nástupci. Prameny dokreslující dějiny chmelařství v meziválečné ČSR obsahuje i fond ministerstva zahraničních věcí.¹¹⁷ Nevyužity naopak zůstaly spisy státní správy žateckého okresu, uložené v lounském okresním archivu, které nejsou dosud zpřístupněny.

Předkládaná práce čerpala i z fondů samosprávných institucí. Fond *Město Žatec* (SOKA Louny) obsahuje vedle spisů také jinde nedostupné drobné brožované tisky (např. část výročních zpráv německé sekce *Chmelařské jednoty*).¹¹⁸ Především materiály ke sporům o vymezení obvodů jednotlivých výrobních oblastí v souvislosti se zákonnou úpravou užívání ochranných známek v chmelařství nalezneme

115 SOKA v Lounech uchovává nezpracovaný fond žatecké známkovny chmele, jenž má pouze fragmentární charakter – obsahuje pouze několik účetních knih – a není přístupný. Za informaci o obsahu fondu a zpřístupnění jeho části jsem díkem zavázán paní Mgr. Janě Kuprové z lounského archivu.

116 Úřední knihy (rejstříky) jsou v případě KSO v Mostě uloženy v SOKA Most-Velebudice, samotné spisy pak v SOA Litoměřice.

117 Vzhledem k probíhající rekonstrukci archivu jsem však bohužel měl v tomto případě k dispozici pouze menší část materiálů, které jsou v archivu uloženy (především texty z fondu mezinárodních smluv).

118 Fondy měst Loun a Úštěku, které autor rovněž vzal v úvahu, naopak relevantní prameny neobsahovaly.

ve fondu Zemědělské rady pro Království české (NA ČR). Hlavní chmelařské oblasti v Čechách spadaly do obvodu obchodních a živnostenských komor (dále OŽK) v Chebu a Praze (žatecká oblast) a v Liberci (úštěcká oblast). V chebské OŽK se bohužel relevantní spisy z meziválečného období nezachovaly. V případě Prahy měly obsažené spisy spíše podružnou povahu. Fond liberecké OŽK obsahuje spisy vážící se k zákonu o označování provenience chmele z počátku 20. století, dokumenty k úpravě obchodu chmelem a zřízení chmelařského syndikátu po konci první světové války. Menší počet spisů osvětlujících interakci mezi státní správou, chmelařskými zájmovými organizacemi a OŽK se nachází také ve fondu Ústředny obchodních a živnostenských komor (NA ČR).

Jen dílčí úspěch přinesla snaha obohatit pramennou základnu studie, sestávající z materiálů vnitroinstitucionálního původu, o tzv. ego-dokumenty. Z pozůstatosti aktérů, kteří hráli rozhodující roli v rámci chmelařských organizací, se zachovaly pouze texty Antonína Mohla, chmelařského odborníka, politika agrární strany a zakládajícího činovníka *Českého chmelařského spolku pro Království české*. Fond uložený v SOKA Rakovník obsahuje vedle několika osobních dokumentů především autorovy rukopisy, z nichž některé jsou jinde obtížně dostupné (např. *Zpráva o činnosti Chmelařské jednoty 1893–1913*).

Vzhledem k tomu, že archivní prameny nabízejí badateli v případě produkce a obchodu chmelem informace značně fragmentární a heterogenní časově, prostorově i tematicky, mohou být bohužel pouze doplňkem studia tištěných pramenů. Klíčovou roli v této souvislosti hraje periodický tisk, zejména odborné chmelařské, pivovarnické a obecněji i zemědělské tiskoviny. Vývoj chmelařského tisku dosud nebyl v odborné literatuře popsán, a proto je třeba jej zde pro lepší orientaci stručně nastínit. Články o chmelařství a situaci na trhu s chmelem otiskoval již v předbřeznové době *Allgemeiner Anzeiger der königlichen Kreisstadt Saaz*, založený roku 1839. Roku 1859 došlo v souvislosti se snahami zřídit v Žatci chmelařský trh, konkurující již etablovanému norimberskému, ke vzniku prvního specializovaného chmelařského periodika v Čechách, *Die Hopfenhalle*, jež redigoval činovník žateckého městského chmelařského spolku MUDr. Adolf Seifert.¹¹⁹ Po třech letech ovšem časopis přestal vycházet. Pro situaci na trhu s tímto typem periodik pak byla od 60. do konce 80. let charakteristická existence řady krátkodechých časopisů, které reprezentovaly zájmy jednotlivých soupeřících skupin producentů chmele či obchodníků a v některých případech rozšířily svůj záběr i na politické záležitosti regionu.¹²⁰

Na přelomu 80. a 90. let došlo ke dvěma podstatným změnám. První představoval vznik českojazyčného specializovaného tisku. Jeho počátky sahaly do poloviny 80. let, kdy v Rakovníku – opět v souvislosti se snahou zřídit zde chmelařský trh – začaly vycházet *Chmelařské listy věnované zájmům chmelařství a hospodářství vůbec*. Časopis však přestal vycházet po ukončení prvního ročníku v říjnu 1886. Pokusy na něj navázat byly spojeny s již zmíněným A. Mohlem, který začal

119 *Die Hopfenhalle: Centralorgan für die Kultur, den Handel und die Verwendung des Hopfens*, Saaz 1859–1861.

120 *Literatur und Publizistik über den Saazer Hopfen*, Saazer Hopfen- und Brauerzeitung. Erste allgemeine Brauer- und Hopfenrevue, 50, 38, 19. 9. 1936, s. 4–5.

v Lounech v lednu 1892 jako pedagog zdejší hospodářské školy vydávat *Hospodářsko-chmelařský věstník*, který se udržel dva roky. Nicméně již v roce 1895 začal Mohlem redigovaný časopis vycházet znovu, pod hlavičkou Českého chmelařského spolku a staronovým titulem *Chmelařské listy*. S přestávkou na přelomu století vycházel až do roku 1908, kdy završili čeští chmelaři dohodou spory o ochrannou známku a na tiskovém orgánu ztratili zájem. Titul byl následně krátkodobě oživen na počátku 20. let; v tomto případě v souvislosti se spory o vliv v rámci chmelařské organizace.¹²¹ Ke vzniku dalšího časopisu dala podnět propuknutí krize v chmelařství: v roce 1927 začal vycházet *Český chmelař*, vydávaný českou sekcí žatecké *Chmelařské jednoty*. Jeho vydávání bylo přerušeno až v roce 1952; bezprostředně na něj ovšem navázal časopis *Chmelařství* vycházející až dosud.

Druhou změnou, kterou přinesl přelom 80. a 90. let 19. století, byla stabilizace trhu s německojazyčnými chmelařskými tiskovinami. Na konci osmé dekády začal vydávat žatecký žurnalista A. Heller korespondenční zprávy o vývoji trhu s chmellem, které vbrzku transformoval na specializovaný časopis *Saazer Hopfenzeitung*. F. V. Günzel, který roku 1894 začal vydávat konkurenční *Erste allgemeine Brauer- und Hopfenrevue*, po několika letech starší titul koupil a časopisy sloučil pod titulem *Saazer Hopfen- und Brauerzeitung*. Tento titul, v němž získala o něco později (1912) vliv německá sekce žatecké *Chmelařské jednoty*, následně vycházel až do roku 1945.¹²² Za zvláštní zmínku stojí rozmnožované letáky, které na počátku 20. století mezi pěstitelé rozšiřovala německá sekce organizace žateckých pěstitelů pod titulem *Offizielle Mitteilungen des Hopfenbauverbandes in Saaz*. Podobným způsobem vycházela také tiskovina *Hopfenbau-Korrespondenz der Zentralstelle der Hopfenbau-Vereinigungen Mitteleuropas*, vydávaná v letech 1912–1919 mezinárodní kartelovou kanceláří sídlící v Žatci jako kartelový bulletin. Snad jediné zachovalé exempláře tohoto pramene uchovává knihovna Regionálního muzea v Žatci.

Čtenář si jistě povšiml, že zmíněny byly dosud pouze tiskoviny vydávané v žatecké chmelařské oblasti. Přestože menší chmelařské oblasti existovaly v okolí Úštěka, Dubé a moravských Tršic, s výjimkou časopisu *Auschaer Rotland* (vycházejícího v Úštěku na konci 20. let a v průběhu následující dekády 20. století) v českých zemích mimo nejvýznamnější chmelařskou oblast žádný specializovaný chmelařský časopis nevycházel. Sluší se ještě dodat, že studie vychází i z rešerše provedené v pivovarských (*Kvas*, *Pivovarské listy*) a v obecněji zaměřených časopisech, které přinášely zprávy o chmelařství (*Věstník Československé akademie zemědělských věd*, *Zemědělský archiv*, *Zemědělský přehled*). Vedle žurnalistů se k aktuálním otázkám vyjadřovali i autoři drobných brožovaných tisků a výroční zprávy chmelařských organizací. Ke vzniku prvních zmíněných daly v případě chmelařství impuls především opakující se spory o úpravu známkování chmele a pokles rentability chmelařství v průběhu velké hospodářské krize.¹²³

121 *Chmelařské listy*. Rakovník: Družstvo, 1921–1923.

122 *Literatur und Publizistik über den Saazer Hopfen*, *Saazer Hopfen- und Brauerzeitung*. *Erste allgemeine Brauer- und Hopfenrevue*, 50, 38, 19. 9. 1936, s. 4–5.

123 Např. PRACH, Petr, *Hospodářské otázky Československého chmelařství v současné krizi*, Žatec 1930; LINKE, Willi, *Zeitfragen des Hopfenbaues: Vortrag beim 14. Lehrgange für praktische Landwirte in Podersam*, Prag 1936.

Podobně významným pramenem jako tisk byly pro tuto studii i statistiky. Vzhledem k tomu, že byl vývoj statistiky v českých zemích důkladně popsán jinde, postačí zde uvést, že analýzy vycházejí především ze statistik rozlohy chmelem osázené půdy, jeho výnosů, zahraničního obchodu s ním a ze specializovaných statistických šetření (agrární anketa, sčítání zemědělských závodů).¹²⁴ Pro vytváření očekávání na straně nabídky i poptávky, a tedy i výsledné ceny produktu hrály vzhledem k velkým výkyvům výnosů chmele v jednotlivých letech důležitou roli zprávy o vyhlídkách sklizně a předběžné odhady sklizeného množství, které publikovali jak obchodníci s chmelem, tak chmelařské organizace. Vypovídají však spíše o zájmech jednotlivých aktérů v daném kontextu než o reálné situaci: důvěryhodnější jsou bezpochyby údaje publikované s větším časovým odstupem státními úřady. Některé chmelařské velkoobchody ovšem vydávaly i retrospektivní zprávy o vývoji světového chmelařství v předešlém roce, obsahující mimo jiné detailní statistiky o světové produkci piva. Opíraly se z větší části o úřední údaje, zčásti také o odhady. Důležitým podkladem pro analýzu vývoje odvětví se staly především zprávy, které vydávala od roku 1877 firma *Joh. Barth & Sohn* se sídlem v Norimberku.¹²⁵ Jednalo se o standardní zdroj, na nějž se v dané době odkazovaly i interní dokumenty československých ministerstev.¹²⁶

Závěrem je třeba zmínit rovněž jubilejní a dobové odborné publikace, které se nacházejí na hranici pramenů a sekundární literatury. Obsahují totiž vedle informací o struktuře chmelařských institucí, statistických údajů, výsledcích tehdejšího agrotechnického výzkumu apod. také první pokusy o interpretaci jejich historického vývoje.¹²⁷

1.3 KLDENÉ OTÁZKY A STRUKTURA PRÁCE

Volba českého chmelařství jako odvětví, jež bude předmětem práce zabývající se vývojem kartelů, není zcela samozřejmá a vyžaduje jisté vysvětlení. Nejde přitom o to, že by chmelařství nebylo tradičním oborem zemědělské produkce v českých zemích a nepředstavovalo pozoruhodné odvětví prvovýroby. Nesamozřejmost této volby vyplývá spíše z faktu, že dosavadní odborná literatura o kartelech v chmelařství nehovoří, či přesněji, nepracuje s pojmem kartelu a nepovažuje chmelařské

124 K vývoji statistiky obecně viz PODZIMEK, Jaroslav, *Vývoj čs. statistiky až do vzniku Státního úřadu statistického*, Praha 1974; PODZIMEK, J., a kol., *70 let československé státní statistiky*, Praha 1989; pro hospodářské dějiny zvláště LÁNÍK, Jaroslav, *Statistické prameny*, in: *Dějiny hospodářství českých zemí: od počátku industrializace do konce habsburské monarchie*, JAKUBEC, Ivan – JINDRA, Zdeněk (eds.), Praha 2006, s. 449–467.

125 Digitalizované zprávy jsou od ročníku 1909 dostupné online: <<http://www.barthhaasgroup.com/en/news-and-reports/the-barth-report-hops>> [04. 04. 2017].

126 Kvůli šíři obsažených dat jej preferuji před důvěryhodnějším, leč podstatně méně rozsáhlým statistickým materiálem, publikovaným Společností národů. Ten je dostupný rovněž online: <<http://digital.library.northwestern.edu/league/statistique.html>> [04. 04. 2017].

127 Viz např. *Fest-Schrift zum Andenken an das 50jährige*, c. d.; *Festschrift zum Andenken an das 100 jähr. Jubiläum*, c. d.; GRAAS, Robert, *Der Hopfenbau Böhmens*, Prag 1904; GÜNZEL, Franz Viktor, *Der Saazer Hopfen*, Saaz 1904; JARSCHL, Josef, *Der Hopfenbau im Auschaer Rotlande*, Auscha 1906; MOHL, A., *Chmelařství*, Díl 1–2, Praha 1906–1924.

organizace za příklad tohoto typu instituce. Daleko více pozornosti věnuje sporům o vymezení chmelařských oblastí a označování jejich výrobků chráněným označením místního původu. Nicméně tři důvody k výběru tohoto tématu přímo vybízejí.

Práce analyzující kartelizaci v produkci chmele se připojuje k řadě studií, které byly dosud v českém prostředí zpracovány o kartelizaci v zemědělství.¹²⁸ Tyto studie, stejně jako práce k dějinám kartelizace v průmyslové výrobě, se zaměřovaly především na odvětví, v nichž vznikly kartely na pevných formálních základech, poměrně stabilní a představující nezanedbatelnou tržní sílu. Pěstování chmele umožňuje vzhled do kartelizace v odvětví, které nedávalo pro vznik kartelů nejvhodnější předpoklady. Byly pro něj charakteristické jednak zájmové rozpory mezi jednotlivými výrobními oblastmi, jednak mezi pěstiteli a vlivnými odvětvími, jež byla součástí téhož produkčního řetězce – obchodem chmelem a pivovarnictvím. Chmelařskými oblastmi v Čechách nadto procházela jazyková hranice. Do kooperativních organizací v chmelařství se tak výrazně promítaly nacionální tenze. Jednalo se o odvětví, které bylo potenciální živnou půdou neformálních, slabých a nestabilních kartelů, na jejichž specifika chce tato práce v první řadě upozornit.

Chmelařství nadto bylo (a zůstává) odvětvím zemědělské výroby orientovaným silně na zahraniční trhy. Již na konci 19. století se vyvážely téměř tři čtvrtiny české produkce chmele. České chmelařství tak umožňuje sledovat předpoklady vzniku kartelů i možnosti a meze jejich vlivu ve výrazně exportním odvětví. Analýza je časově vymezena druhou polovinou 19. století na straně jedné, tedy dobou, kdy začínají vznikat v rakousko-uherské ekonomice ve větším množství moderní kartely, a rokem 1938 na straně druhé.¹²⁹ Vzhledem k tomuto časovému rozpětí je zároveň možné zasadit přeměny forem kooperace podnikatelů v odvětví nejen do kontextu vývoje hospodářských cyklů, ale i do obecnějšího rámce přechodu od kapitalismu volné soutěže ke kapitalismu organizovanému a od liberální hospodářské politiky k protekcionismu a státnímu intervencionismu.

Předmětem této práce jsou vedle kartelových i jiných institucí pěstitelů chmele také kartely obchodníků touto plodinou a pivovarů, které představovaly v podstatě jediného odběratele této suroviny. Sleduje soupeření kartelů v primárním sektoru, sektoru služeb i v navázaném zemědělském průmyslu. Umožňuje tak pozorovat interakci kartelů v rámci jednoho výrobního řetězce, na jehož konci stál produkt – pivo. Právě pivovarnictví obecně a dynamika kartelizace v tomto odvětví navíc v současnosti znovu zaujaly české hospodářské historiky.¹³⁰ V tomto ohledu by na

128 Je třeba ovšem upozornit i na výjimky: ČERNÝ, Bohumil, *K otázce zřízení obilního monopolu*, *Československý časopis historický*, 1955, 53, 3, s. 399–426; TÝŽ, *Některé hospodářskopolitické důsledky obilního monopolu*, *Československý časopis historický*, 1959, 57, 4, 1959, s. 698–719; DUDEK, František, *Československý cukerní kartel a hospodářská politika Agrární strany v letech 1918–1927*, *Československý časopis historický*, 1980, 78, 4, s. 509–535.

129 Volba roku 1938 je nasnadě. Anexe části československého území nacistickým Německem vedla k rozdělení chmelařských oblastí mezi oba státy a zapojení německých chmelařů do řízeného hospodářství. Došlo po ní také k arizaci chmelařských podniků, především podstatné části obchodu s chmelem. Druhá světová válka následně omezila exportní možnosti a o něco později i místní produkci piva a vedla tak k výrazné redukci chmelařské produkce.

130 DANĚK, Radoslav, *Ostravské pivovary mezi volnou soutěží a kartelem (1889–1918)*, in: Ostrava. Příspěvky k dějinám a současnosti Ostravy a Ostravska 23, 2007, s. 417–446; PÁNKOVÁ, K.,

analýzu kartelizace v odvětvích zajišťujících zásobování pivovarů chmelem měly ovšem navázat i další případové studie kartelizace odvětví jako sladařství, ledařství nebo výroby skleněných lahví.

Náplní této knihy je proces kartelizace, jeho předpoklady a výsledky na příkladu zvoleného odvětví, resp. v několika na sebe navázaných člancích výrobního řetězce, v kontextu vývoje hospodářského cyklu a hospodářské politiky. Vzhledem k tomu, že téma kartelizace v odborné literatuře věnované českému chmelařství v podstatě absentuje, je prvním úkolem nashromáždění základních empirických poznatků na tomto poli a z nich vycházející popis vývoje chmelařských institucí, identifikace těch z nich, které naplňují zvolenou definici kartelu, a bližší určení jejich typu. Tato práce se však nezastavuje u prostého popisu jmenovaných institucí. S využitím výše představených metodologických nástrojů se postupně zabývá strukturálními determinantami procesu kartelizace v odvětví, vysvětluje jeho specifickou dynamiku a zasazuje ji do širších kontextů – kartelizace v navazujících odvětvích, výkyvů hospodářské konjunktury a proměn hospodářské politiky. Současně neponechává stranou ani otázku efektivity sledovaných kartelů a účinnosti státních zásahů v odvětví. Práce tak směřuje k porozumění procesu kartelizace v daném oboru zemědělské výroby a na něj navázaných odvětví. Ukazuje, do jaké míry je možné tento vývoj vysvětlit prostřednictvím teorií F. Kleinwächtera, J. Schumpetera, M. Olsona a představitelů neoklasické syntézy, s nimiž pracuje jako s ideálními typy.¹³¹

Knihy je rozdělena podle chronologických a tematických kritérií do čtyř kapitol. V první z nich je nastíněn vývoj odvětví v průběhu „dlouhého“ 19. století. V jejím závěru jsou pak určeny strukturální charakteristiky odvětví. Navazující kapitola sleduje vznik zájmových organizací chmelařů ve stejném časovém období, jejich strategie v průběhu sporů o ochrannou známku a chráněné označení původu a s tím spjaté rozšíření těchto institucí v kartely. Zatímco první kapitoly analyzují vývoj chmelařství do konce první světové války, dvě následující se zabývají totožnými tématy v meziválečném období. Analýzy kartelizace obchodu s chmelem a pivovarnictví přitom doprovázejí na vhodných místech interpretaci vzniku kartelů v produkci chmele.

Srovnání cukrovárnických a pivovárnických kartelů v českých zemích na přelomu 19. a 20. století, in: *Cukrovárnictví, cukrovary a cukrovarníci. Fenomén českého hospodářství v 19. a 20. století*, BARTOŠEK, J. (ed.), Praha 2011, s. 465–477; TÁŽ, *České pivovary a kartelizace trhu piva 1869–1938*, in: *Fenomén hospodářské krize*, KUBŮ, E. – SOUKUP, J. – ŠOUŠA, J. (eds.), s. 193–205.

131 K pojmu ideálního typu viz WEBER, Max, *Metodologie, sociologie a politika*, Praha 2009.

*Povozy naložené žoky chmele čekají před žateckým skladištěm
firmy M. H. Russ (před rokem 1914)
(Fotoarchiv Regionálního muzea K. A. Polánka v Žatci, sign. F 65)*

2 VÝVOJ A STRUKTURA TRHU S CHMELEM PŘED ROKEM 1918

2.1 CHMEL

Humulus lupulus čili chmel otáčivý je mnohaletá bylina.¹³² Taxonomicky patří rod chmel do čeledi konopovité (*Cannabaceae*), řádu kopřivotvaré. V rámci rodu jsou popsány celkem tři druhy – vedle chmele otáčivého také chmel japonský a endemický chmel yunnanský. Nálezy fosilních hlávek chmele pocházejících z doby 35 až 2 milionů let před n. l. podporují hypotézu, podle níž se skutečné centrum původu tohoto rodu nacházelo právě v Číně, kde se ostatně ještě v současnosti vyskytují všechny jeho druhy. Chmel otáčivý se dělí na pět variet. K oddělení variety *lupulus*, do níž se řadí i žatecký chmel, došlo asi před milionem let. Původně byla tato varieta domovem především v Evropě, kde byl chmel prokazatelně z větší části rozšířen člověkem. Během asi tisíciletého cíleného pěstování této plodiny se zde vydělily dva obecné genotypy aromatických chmelů – střeoevropská skupina starých odrůd (Žatec, Hallertau, Tett nang, Spalt, Bačka) a skupina odrůd západoevropských (Fuggl, Golding, Hersbrück, Elsasser a Striesselspalt). Současně byla evropská varieta chmele – opět působením člověka v průběhu evropské kolonizace – rozšířena po celém světě. Od poloviny 20. století se obě skupiny kulturních chmelů začaly křížit s americkou varietou chmele (*lupuloides*), což přispělo k navýšení jejich výnosů.¹³³ Zejména ve starší literatuře bylo rovněž rozšířeno dělení chmele na červeňáky a zeleňáky, podle barvy chmelové révy.

Z botanického hlediska je chmel pravotočivá liána se vstřícnými listy, jež jsou srdčité až sedmilaločné, s drsným povrchem.¹³⁴ Patří mezi nejrychleji rostoucí byliny, neboť může dosáhnout denních přírůstků až 25 cm. Všechny nadzemní orgány rostliny ovšem každý rok před počátkem zimy odumírají a naživu zůstává pouze její podzemní část.¹³⁵ V 19. a na počátku 20. století se chmelová rostlina udržela na chmelnici asi dvacet až třicet let.¹³⁶ Hospodářské využití nachází plodenství této rostliny, chmelová hlávka složená z vřetenka, pravých a krycích listenů, na jejichž základech se tvoří lupulinové žláзки.¹³⁷ Tyto pohárkové žláзки vylučují silice a trísloviny. Byly to

132 HOREJSEK, Jan – ZICH, Miroslav, *Chmelařství*, Praha 1990, s. 8.

133 NESVADBA, Vladimír, a kol., *Vývoj a tradice českých odrůd chmele*, Žatec 2013, s. 9.

134 Tamtéž, s. 9.

135 HOREJSEK, J. – ZICH, M., *Chmelařství*, c. d., s. 8.

136 TREYBAL, R., *Pěstování chmele na Klatovsku*, c. d., s. 16.

137 NESVADBA, V., a kol., *Vývoj a tradice*, c. d., s. 9.

nejprve jejich konzervační účinky a později především jejich chuťové vlastnosti, které způsobily, že se chmelové hlávky začaly přidávat do kvašených nápojů.

O původu a nejstarších dějinách využití chmele se však nezachovalo mnoho zpráv. V populární literatuře se často uvádí, že pivo se připravovalo již ve starověku. Toto tvrzení je ovšem mylné, neboť pivo v dnešním smyslu, tedy kvašený a chmelový nápoj z obilnin, nebylo známé ani v Egyptě a Mezopotámii, ani ve starém Řecku a Římě.¹³⁸ Na pevnější půdě se bádání o dějinách chmele dostává až v raném středověku, protože z 8. a 9. století pocházejí z různých míst Evropy první ojedinělé písemné zprávy o této rostlině.¹³⁹ V jihoněmecké oblasti se chmel prokazatelně používal při přípravě piva od středověku. Odlišná byla situace v severní Evropě, kde se chmel musel teprve prosadit v konkurenci se směsí bylin (nazývanou *grut*), která se používala k ochucování nápoje podobného pivu.¹⁴⁰ Tato směs se skládala z většího množství přísad, mezi něž patřila rostlina známá pod jménem vřesna.¹⁴¹ Takto okořeněné kvašené nápoje se v některých oblastech Německa vařily hojně ještě v 15. století a poslední zprávy o jejich přípravě pocházejí dokonce z první poloviny 18. století.¹⁴² Chmel se jako „koření piva“ prosadil především proto, že jeho výroba byla méně nákladná, uvařené pivo mělo příznačnou hořkou chuť (nápoje ochucené vřesnou byly nasládlé) a velmi důležité bylo i to, že pivo bylo podstatně trvanlivější.¹⁴³

2.2 FORMOVÁNÍ HLAVNÍCH CHMELAŘSKÝCH OBLASTÍ ČECH

Zmínky o chmelu v listinách z Čech se začínají relativně často objevovat v 11. až 13. století. Nezřídka se však jedná o falza z pozdější doby a jasné není ani to, zda byl chmel pouze sbírán, nebo již cíleně pěstován.¹⁴⁴ Z této doby pocházejí také četné archeologické nálezy zbytků chmele a obilovin ze starších sídlišť a z nově zakládaných královských měst.¹⁴⁵ Vše nasvědčuje tomu, že ve vrcholném středověku se chmel pěstoval na celém území Čech, mezi jiným i v Žatci, kde se kultura chmele poprvé zmiňuje v roce 1348.¹⁴⁶ V této době tedy ještě nemůžeme hovořit o existenci specializovaných chmelařských oblastí.

Ovšem relativně brzy, koncem 14. a v průběhu 15. století, je možné vysledovat počínající tendenci ke koncentraci pěstování chmele v regionech, jež mu poskytovaly vhodné přírodní podmínky.¹⁴⁷ Tento trend posílil v 16. století. Motorem

138 TEICH, Mikuláš, *Bier, Wissenschaft und Wirtschaft in Deutschland, 1800–1914*, Wien – Köln – Weimar 2000, s. 15–17.

139 TEMPÍR, Z., *Historie chmelařství v Žatci*, c. d., s. 422.

140 TEICH, M., *Bier, Wissenschaft und Wirtschaft in Deutschland*, c. d., s. 15.

141 TEMPÍR, Z., *Historie chmelařství v Žatci*, c. d., s. 420.

142 Tamtéž, s. 425.

143 TEICH, M., *Bier, Wissenschaft und Wirtschaft in Deutschland*, c. d., s. 15.

144 TEMPÍR, Z., *Historie chmelařství v Žatci*, c. d., s. 422.

145 TEMPÍR, Z., *Poznámky ke staršímu období pěstování chmele*, Český chmel, 2006, s. 22–26.

146 TEMPÍR, Z., *Historie chmelařství v Žatci*, c. d., s. 423.

147 TEMPÍR, Z., *Poznámky ke staršímu období*, c. d., s. 23.

specializace chmelařství byli přitom měšťané. Stránského popis Čech v této souvislosti jmenuje královská města Žatec, Louny, Klatovy a poddanské město Ústěck.¹⁴⁸ Poptávka pivovarů vedla k tomu, že výměry chmelnic rostly a v 16. století chmelařství v českých zemích v tomto ohledu v podstatě dosáhlo hranic tehdejších možností, daných náklady spojenými s dopravou plodiny.¹⁴⁹ Již v této době patřila oblast Žatecka obecně a žatečtí měšťané konkrétně mezi největší pěstitele chmele v Čechách. Jmenované krajské středisko získalo pozici nejdůležitějšího centra obchodu s chmelem v zemi.¹⁵⁰ Přesto není nouze o doklady o poměrně rozšířeném pěstování této plodiny i na jiných místech – ve východních a jižních Čechách, v okolí Prahy a na Plzeňsku. K udržení chmelařství v těchto oblastech přispěl rozvoj režijních velkostatků, které čerpaly své příjmy mimo jiné i z vrchnostenského pivovarnictví, pro něž produkovaly vrchnostenské chmelnice potřebnou surovinu.¹⁵¹

Třicetiletá válka zasadila české produkci chmele tvrdou ránu, na faktu postupující specializace chmelařských regionů ale příliš nezměnila. Ve srovnání s předbělohorským obdobím ubyla v Žatci asi pětina nebo čtvrtina chmelnic. Přesto se v tomto městě a jeho bezprostředním okolí nacházela asi polovina ploch chmelnic v Čechách.¹⁵² Podle berní ruly připadlo na Žatecko 1 666 strychů (466,5 ha), na Litoměřicko 738 strychů (206,7 ha) a na Rakovnicko 90 strychů (25,2 ha) chmele.¹⁵³ Proces postupující specializace zemědělců na pěstování chmele a s tím spojená koncentrace této kultury do určitých výrobních oblastí se dále prohloubily mezi polovinou 17. a polovinou 18. století, o čemž svědčí údaje v tereziánském katastru. Na celkové ploše poddanských a měšťanských chmelnic, která tehdy činila již 1 674 ha, se žatecký kraj podílel 622 ha, litoměřický 814 ha, loketský 138 ha a rakovnický 96 hektary chmele.

Výměra chmelnic tedy rostla ve všech krajích, nicméně v obvodech pozdější ústěcké a dubské chmelařské oblasti měl tento nárůst podstatně větší dynamiku než na Žatecku. Tyto dvě oblasti si v součtu největší podíl na celkové výměře chmele v zemi udržely až do 19. století. Dokladem jsou údaje z poloviny 19. století, podle nichž činila celková výměra chmelnic v Čechách 5 563 ha. Z toho 49 % připadlo na ústěckou a dubskou oblast, dalších 40,5 % na oblast žateckou a zbytek na chmelnice mimo chmelařské oblasti. Svědčí rovněž o dalším nárůstu ploch užívaných k pěstování chmele.¹⁵⁴

148 KŘIVKA, J., *Územní rozšíření*, c. d., s. 45–70, zde na s. 46.

149 TEMPÍR, Z., *Poznámky ke staršímu období*, c. d., s. 22–26.

150 KŘIVKA, J., *Územní rozšíření*, c. d., s. 57.

151 TEMPÍR, Z., *Historie chmelařství v Žatci*, c. d., s. 425.

152 Tamtéž, s. 426 an.

153 KŘIVKA, J., *Územní rozšíření*, c. d., s. 47.

154 Tamtéž, s. 51.

2.3 OD MĚŠŤANSKÉHO K PODDANSKÉMU CHMELAŘSTVÍ

Nositeli pěstování chmele zůstávali po dlouhou dobu měšťané, kteří chmelařství provozovali nejen s ohledem na své pivovary, ale chmel pro ně představoval i obchodní artikl. Jejich naprostou převahu v produkci chmele ještě po polovině 17. století dokládají údaje berní ruly, podle níž tato sociální skupina raně novověké společnosti v žateckém kraji ve svých rukou držela 70,4 % plochy chmelnic. Detailnější pohled přitom ukazuje na nerovnoměrné rozložení chmelnic v rukou jednotlivých městských center v oblasti. Z celkové plochy měšťanských chmelnic připadalo celých 87 % na Žatec. Podobná situace byla i na Rakovnicku, kde měli 63 % všech chmelnic ve svém držení rakovnickí měšťané.¹⁵⁵

Nicméně trendem, který byl charakteristický pro vývoj českého chmelařství až do počátku 20. století, byl klesající podíl měšťanů na celkové výměře chmelnic. Snižoval se především ve prospěch poddanských chmelnic. Tato tendence byla již v polovině 17. století patrná v litoměřickém kraji, kde na měšťany připadala jen pouhá třetina všech chmelnic. Centrum zdejšího chmelařství, poddanské město Ústěk, muselo také čelit největší konkurenci dalších „chmelařících“ měst, o čemž svědčí fakt, že na toto sídlo připadalo pouze 45 % všech měšťanských chmelnic v oblasti.¹⁵⁶ Do poloviny 18. století podíl většiny měst na celkové výměře chmelnic citelně poklesl. Podle rustikálního katastru na měšťany ve čtyřech hlavních krajích, kde se pěstoval chmel, připadalo již jen 43 % chmelnic. Proces měl přitom větší dynamiku v litoměřickém a nyní i v rakovnickém kraji než v loketském a žateckém, kde ještě většina chmelnic patřila měšťanům. V litoměřickém kraji se podíl měšťanů propadl na 20 % (a v tom podíl Úštěka na 26 % měšťanských chmelnic) a v kraji rakovnickém klesl na jednu třetinu celkové výměry chmelnic.¹⁵⁷

I v žateckém kraji se podíl měšťanů snížil, ovšem pouze na 67,5 %. Došlo k tomu přesto, že se plocha chmelnic v držení měšťanů v žateckém kraji v absolutních číslech rozšířila, a v litoměřickém se dokonce zdvojnásobila. Z měst, jež tehdy pěstovala chmel, tedy především Žatce, Sokolova, Loun, Úštěka a Rakovníka, pozice Žatce oslabilo nejméně. O jeho přetrvávajícím významu vypovídala skutečnost, že výměra chmelnic v rukou zdejších měšťanů činila polovinu všech měšťanských chmelnic v Čechách. Jen nepatrně přitom klesl jejich podíl v konkurenci s dalšími „chmelařícími“ měšťany v kraji. Zároveň došlo zatím jen k omezenému poklesu jeho významu ve srovnání s poddanským a vrchnostenským chmelařstvím v oblasti.¹⁵⁸

Podíl měšťanů z Žatce zaznamenal pokles později než v případě ostatních měst, v podstatě až v první polovině 19. století. Zatímco podle tereziánského katastru připadalo na poddané na Žatecku jen 32,5 % chmelnic, v polovině 19. století to bylo již 67%. Z rozlohy 7 217 strychů chmelnic na Žatecku (tedy 2 020,7 ha) na chmelnice v rukou měšťanů připadalo jen 15,7 %. Výměra měšťanských chmelnic se navíc snížila i v absolutních číslech, ze 1 499 na 1 137 strychů (tedy asi na 318 ha). Současně

155 Tamtéž, s. 57.

156 Tamtéž, s. 57 an.

157 Tamtéž, s. 58 an.

158 Tamtéž, s. 58.

vzrostla do jisté míry konkurence jiných měst v kraji a podíl Žatce na měšťanských chmelnicích v žateckém kraji klesl na 75,8%.¹⁵⁹

2.4 CHMELAŘSTVÍ V OKRAJOVÝCH CHMELAŘSKÝCH OBLASTECH

Je pochopitelné, že se vzhledem k vynikajícím přírodním podmínkám pro pěstování chmele jeho produkce koncentrovala již v raném novověku do oblasti Žatecka a okolí Úštěka. Nejednalo se však o jediné oblasti v Čechách, kde byl chmel pěstován ve větším množství.¹⁶⁰ Zatímco ve dvou zmíněných chmelařských oblastech byla tato plodina pěstována bez přerušení až do 20. století, byly osudy dalších chmelařských oblastí v Čechách, které pro pěstování chmele skýtalý horší předpoklady, komplikovanější.

V literatuře se obvykle zmiňuje pěstování chmele na Klatovsku v raném novověku, často jsou však tyto zmínky zavádějící.¹⁶¹ Klatovské chmelařství dosáhlo svého zenitu před polovinou 16. století. Bavorští kupci, kteří klatovský chmel do té doby vyhledávali, se však po polovině 16. století o zdejší produkci přestali zajímat. Jejich poptávka se obrátila do vzdálenější žatecké a úštěcké oblasti. O klatovském chmelařství se sice hovoří ještě v druhé polovině 17. století, v té době se však již nacházelo v úpadku.¹⁶² Jeho poslední zbytky existovaly ještě v polovině 19. století, kdy se o nich zmiňuje chmelařský odborník Ferdinand Stamm. Dodává ovšem, že se jednalo o chmel nekvalitní a se slabým aromatem, a proto nepřekvapí, že krátce nato v konkurenci s kvalitními chmely poslední klatovské chmelnice zanikly.¹⁶³ V 80. letech 19. století, v souvislosti s agrární krizí, se v Klatovech objevila snaha o znovuzřízení chmelnic, které měly nahradit méně rentabilní plodiny. Došlo k založení pokusné chmelnice. Hlávky, které z ní pocházely, byly podrobeny chemické analýze, jejíž výsledek měl dokládat vysokou kvalitu chmele, srovnatelnou téměř s chmelem žateckým.¹⁶⁴ Její cíl, kterým byla především propagace zdejšího chmele, ovšem nebyl naplněn.¹⁶⁵ K obnovení pěstování chmele na Klatovsku totiž nedošlo.¹⁶⁶

Do doby po konci třicetileté války je možné datovat počátky rozšiřování chmelařství na Sokolovsku.¹⁶⁷ Plocha zdejších chmelnic rostla však nanejvýše do poloviny 18. století. Podle údajů tereziánského katastru měla nová chmelařská oblast

159 KŘIVKA, J., *Územní rozšíření*, c. d., s. 59 an.

160 Na menších plochách mimo větší chmelařské oblasti pěstovaly pro potřebu svých pivovarů také velkostatky; celkový význam vrchnostenského chmelařství byl ale zanedbatelný.

161 To se týká především již citované práce R. TREYBALA, *Pěstování chmele na Klatovsku*, a autorů, kteří se na ni odvolávají.

162 KŘIVKA, J., *Územní rozšíření*, c. d., s. 56.

163 STAMM, Ferdinand, *Das Buch vom Hopfen. Die Geschichte des Hopfens, dessen Natur, Boden, Anbau, Pflege, Verwendung und Handel*, Saaz 1854, s. 149.

164 TREYBAL, R., *Pěstování chmele na Klatovsku*, c. d., s. 19–22.

165 TEICH, M., *Bier, Wissenschaft und Wirtschaft in Deutschland*, c. d., s. 162–170.

166 Viz dále případ chmelařství v Klatovech.

167 TEMPÍR, Z., *Historie chmelařství v Žatci*, c. d., s. 427.

v loketském kraji 421 strychů chmelnic (tedy asi 120 ha). V konkurenci s žateckou a úštěckou chmelařskou oblastí ovšem sokolovští chmelaři v delší časové perspektivě neobstáli. Zatímco plochy chmelnic v obou zmíněných oblastech rostly, údaje z druhé poloviny 18. a první poloviny 19. století dokládají, že chmelařství na Sokolovsku stagnovalo.¹⁶⁸ Podle stabilního katastru připadalo na sokolovskou oblast již jen 2,75 % českých chmelnic. Na Sokolovsku se pěstoval – stejně jako na Žatecku a Úštěcku – chmel červeňák. Svou kvalitou za nimi podle F. Stamma ale zaostával, neboť se špatně zpracovával. Obtížně se rozpouštěl, vyžadoval dlouhé máčení a byl proto pro pivovary méně vhodný.¹⁶⁹ Rostoucí konkurence v druhé polovině 19. století vedla nakonec k zániku zdejších chmelnic, které se naposledy uvádějí na počátku 70. let.¹⁷⁰

Vznik chmelařské oblasti v okolí města Dubá je pozdějšího data než v případě Sokolova.¹⁷¹ V polovině 18. století neexistuje tereziánský katastr v boleslavském kraji, kde se město nachází, ještě žádné chmelnice.¹⁷² V roce 1839 se zde však uvádí již 1 914 jiter chmelnic (tedy asi 1 091 ha).¹⁷³ Přestože v té době do boleslavského kraje zasahovaly již také plochy rozrůstajících se chmelnic úštěcké oblasti, je tento údaj nesporným dokladem existence a rozsahu dubského chmelařství. Na Dubsku se na rozdíl od výše jmenovaných oblastí pěstoval chmel zeleňák, s příznačným česnekovým aromatem, jehož relativně vysoké výnosy byly vykoupeny jeho nízkou kvalitou.¹⁷⁴ Dubská oblast na rozdíl od Klatovska a Sokolovska v průběhu 19. století nezanikla. V druhé polovině 19. století zaznamenala nejprve jistý nárůst výměry chmelnic a pak její stagnaci, v první půli 20. věku naopak významnou redukci ploch s chmelem. Zrušena byla po roce 1945.¹⁷⁵

Až do současnosti se naopak chmelařství udrželo v tršické oblasti na Moravě, která je ze všech jmenovaných nejmladší a jejíž vznik je proto také nejdůkladněji zaznamenán. Počátky pěstování chmele jsou zde spojeny s chmelařskou konjunkturou v 60. letech 19. století.¹⁷⁶ Jeho zakladatelem se stal tršický sedlák Hynek Florýk (* 1834), který navázal kontakt se zemědělským odborníkem Karlem Lamblem. Lambl krátce předtím, roku 1860, vydal spisek propagující pěstování chmele jako plodiny, která měla ve struktuře kultur českých zemědělských závodů zčásti nahradit méně rentabilní obilí.¹⁷⁷ Florýkovi tento odborník roku 1861 poskytl sazenice chmele, jež tvořily základ první chmelnice v budoucí oblasti. V následujících letech

168 KŘIVKA, J., *Územní rozšíření*, c. d., s. 51.

169 STAMM, F., *Das Buch vom Hopfen*, c. d., s. 148 an.

170 MOHL, A., *Dějiny chmelařství*, c. d., s. 110.

171 KŘIVKA, J., *Územní rozšíření*, c. d., s. 57.

172 Tamtéž, s. 47. Tento údaj je důvěryhodnější než nepodložené tvrzení vyskytující se ve vlastivědné literatuře, podle něž sahaly kořeny dubského chmelařství přinejmenším do první poloviny 17. století. BERNAU, Friedrich, *Der politische Bezirk Dauba. Eine Heimatskunde für Haus und Schule*, Dauba 1888, s. 35.

173 STAMM, F., *Das Buch vom Hopfen*, c. d., s. 16.

174 MYŠKOVÁ, Markéta, *Dubá – město chmele*, Dubáček, 2009, 9, s. 12; STAMM, F., *Das Buch vom Hopfen*, c. d., s. 148.

175 *80 let tršického chmelařství*, Přerov 1941, s. 6.

176 Tamtéž, s. 5–8.

177 Viz LAMBL, Karel Milan, *Rolník nového věku*, Praha 1860, s. 32–78; KŘIVKA, J., *Hospodaření rolníka Jana Piherta*, c. d., s. 139–165, zde na s. 147.

se k Floryčkovi připojovali další tršičtí rolníci a postupně se tak zformovala nejmenší česká chmelařská oblast. I zde se pěstoval chmel červeňák.¹⁷⁸

Tabulka č. 1:
Průměrná spotřeba chmele v různých zemích světa a odhad celosvětového konzumu v roce 1913

Země	Spotřeba chmele na výrobu 1 hl piva (v kilogramech)	Spotřeba chmele v roce 1913 (v tunách)
Německo	0,19	12 900
Rakousko-Uhersko	0,28	6 600
Francie	0,25	3 750
Belgie a Nizozemí	0,25	4 625
Velká Británie	0,48	28 025
USA	0,25	18 500
Další státy	–	8 850
Odhad světové spotřeby	–	83 250

Pramen: *1913er Welt-Hopfen-Marktlage*, Der Barth Bericht, 3. 10. 1913, s. 5.

Badatelé zabývající se teorií lokalizace upozorňují, že výroba má tendenci soustřeďovat se v oblastech, které jí k tomu poskytují nejvýhodnější předpoklady. Starší práce přitom kladou akcent na význam dopravních nákladů.¹⁷⁹ V případě předmoderních počátků českého chmelařství, jež jako celek profitovalo z blízkosti pivovarů, které se nacházely nejen v Čechách, ale i v jihoněmecké oblasti, je tento faktor třeba zohlednit.¹⁸⁰ Dopravní náklady zvýhodňovaly české chmelařství oproti dalším zemím. V rámci Čech však již v době raného novověku přestávaly být dopravní náklady v konkurenčním zápase jednotlivých chmelařských oblastí rozhodujícím diferencujícím faktorem. To přesvědčivě dokládá úpadek klatovského chmelařství, které bylo svou polohou na dosah od českých i bavorských pivovarů ze všech českých chmelařských oblastí nejvíce zvýhodněné. Přes větší vzdálenost, kterou museli při dopravě chmele překonat, totiž již v 16. století začali bavorští sládkové preferovat produkci z Žatecka a Ústěcka.

Na vývoj chmelařských oblastí v moderní době měly dopravní náklady jen malý dopad. Moderní dopravní prostředky a pokrok v pivovarnické technologii je učinily druhotnými i v případě mezinárodního obchodu chmelem. Přestože se v jednotlivých zemích s ohledem na používanou technologii výroby piva lišila, byla spotřeba této suroviny na výrobu 1 hl piva ve všech zemích v absolutních číslech poměrně malá. V Německu činila v roce 1913 průměrná spotřeba této suroviny na výrobu

¹⁷⁸ K LAPAL, Mikuláš, *Moravské chmelařství*, Přerov 1938, s. 5–10.

¹⁷⁹ Na tento faktor se soustřeďuje v první polovině 19. století von Thünen, považovaný za zakladatele teorie lokalizace. Velký význam dopravním nákladům přisuzoval na počátku 20. století jeden z klasiků této teorie, Alfred Weber. LACKO, Rastislav, *Náčrt vývinu priestorovej ekonomiky*, Bratislava 1969, s. 20–47.

¹⁸⁰ KŘIVKA, J., *Územní rozšíření*, c. d., s. 57.

1 hl piva necelé dva dekagramy (viz tabulku č. 1). Výdaje na dopravu chmele se tak do nákladů na výrobu piva v podstatě nepromítly. Proto již pro vývoj chmelařské oblasti nebyly významné ani efekty aglomerace spojené s prostorovou koncentrací průmyslového odvětví odebírajícího výsledný produkt. Význam dalšího faktoru, kterým byl právní rámec poskytovaný státem, se v průběhu 19. a 20. století výrazně proměňoval. Jednalo se především o míru celní ochrany poskytovanou státem a právní regulace chráněných označení místního původu zboží.¹⁸¹

Není proto překvapením, že za klíčový faktor v případě tohoto odvětví zemědělské výroby je nutné považovat vhodné přírodní podmínky. Chmelařští odborníci upozorňují v této souvislosti zejména na povahu klimatu a specifika složení půdy na Žatecku a do jisté míry i na Úštěcku. K nim se dále pojily zkušenosti zemědělců spojené s pěstováním specifické odrůdy chmele za použití určitých nástrojů a výrobních technologií.¹⁸²

2.5 RŮST A TECHNOLOGICKÁ ZMĚNA V PIVOVARNICTVÍ JAKO „TAHOUN“ ČESKÉHO CHMELAŘSTVÍ

Proces modernizace, demografický růst, rostoucí míra urbanizace a do jisté míry i zvyšující se životní úroveň některých vrstev společnosti měly v industrializujících se zemích za následek nárůst poptávky po určitých typech konzumních statků, mezi něž patřilo i pivo. Tento kvašený nápoj se rozšířil jako jeden z prvních příkladů zboží masové spotřeby. Rostoucí poptávka po něm stimulovala proces industrializace v pivovarnictví. V průběhu „dlouhého“ 19. století přešlo toto odvětví průmyslu od předindustriální, řemeslné výroby k průmyslové produkci.

Tabulka č. 2 ukazuje hlavní trendy vývoje pivovarnictví v Čechách od 40. let 19. století do počátku první světové války. Je z ní patrná koncentrace v odvětví. Počet činných pivovarů klesl v tomto období z 1 052 podniků asi o polovinu, tedy na 571 pivovarů. Celkový výstav piva však vzrostl pětinasobně, ze dvou na necelých deset milionů hektolitřů. Silněji kapitalizované podniky, často ve formě akciových společností, disponovaly tedy prostředky nutnými pro zavádění technických a technologických inovací a pro zvýšení objemu vyprodukovaného piva. Průměrný výstav připadající na jeden pivovar vzrostl devětkrát.

Růst byl charakteristický pro celou světovou produkci piva, která se ve stejném časovém období podle přibližných odhadů zčtyřnásobila. Na tomto růstu měly jednotlivé státy různý podíl. I v zemích, kde bylo pití piva již obvyklé, tedy zhruba v severní a střední Evropě, se objem zkonsumovaného piva nenavýšil pouze o přírůstek populace, ale vzrostla výrazně i spotřeba piva na hlavu.¹⁸³ Ve Spojeném království se produkce piva zdvojnásobila, v Německu vzrostla třikrát a v habsburské monarchii 3,5krát. Konzum tohoto cenově dostupného alkoholického nápoje se však rozšířil ve větší míře i v dalších evropských zemích. Výstav belgických

181 Jejich vývojem v 19. a 20. století se detailně zabývají kapitoly 3 a 5.

182 Viz např. GRAAS, R., *Der Hopfenbau Böhmens*, c. d., s. 32–45.

183 TEICH, M., *Bier, Wissenschaft und Wirtschaft in Deutschland*, c. d., s. 7.

Tabulka č. 2:
Počet pivovarů a výstav piva v Čechách, 1840–1910

Rok	Celkový výstav piva (v 1 000 hl)	Počet pivovarů	Průměrný výstav v jednom pivovaru (v 1 000 hl)
1841	2 026,87	1 052	1,93
1850	2 427,28	1 057	2,30
1860	2 654,85	1 040	2,55
1870	3 728,64	968	3,85
1880	4 959,93	864	5,74
1890	6 116,22	748	8,18
1900	9 391,11	649	14,47
1910	9 856,55	571	17,26

Pramen: *Statistická příručka království Českého*, Praha 1913, s. 250.

Tabulka č. 3:
Světová produkce piva, 1840–1910 (v 1 000 hl)

Stát/Rok	1840	1850	1860	1870	1880	1887	1900	1910
Spojené království	29 529	28 255	34 981	44 521	46 339	47 247	60 500	58 777
Německo	22 715	27 258	31 801	36 344	41 568	42 250	69 000	69 709
Habsburská monarchie	7 268	8 177	9 086	9 995	10 903	13 175	21 500	25 638
Belgie	4 543	5 452	6 360	6 951	9 086	9 268	14 100	17 942
Francie	4 180	4 816	6 360	6 815	8 177	8 450	9 600	17 032
USA	1 045	1 636	4 543	9 268	18 763	27 803	46 400	74 231
Ostatní	–	–	–	–	–	–	22 200	29 671
Celkem	69 280	79 594	93 131	113 894	134 836	148 193	243 300	293 000

Pramen: GRUBER, Josef, *Několik dat z hospodářské statistiky*, Obzor národohospodářský, 1902, 7, s. 256–257; ESSLINGER, Hans Michael (ed.), *Handbook of Brewing. Processes, Technology, Markets*, Weinheim 2009, s. 32; *Barth Annual Hop-Report for 1911/12*, 17. 7. 1912, s. 2.

a francouzských pivovarů se zčtyřnásobil. Zcela nově bylo pivovarnictví vybudováno ve Spojených státech amerických. Zatímco v roce 1810 činil výstav amerických pivovarů 218 tisíc hl, o sto let později to bylo již 74 milionů hl. Toto číslo představovalo čtvrtinu celosvětové produkce.¹⁸⁴ Vzestup amerického pivovarnictví byl ale jediným krokem k celosvětovému rozšíření produkce tohoto nápoje, k němuž došlo před rokem 1914.¹⁸⁵ V předvečer první světové války se celosvětový výstav piva odhadoval na 289,6 milionu hektolitřů, z čehož 205,1 milionu hl připadalo na Evropu a 74 milionů hl na USA.¹⁸⁶

184 ESSLINGER, H. M. (ed.), *Handbook of Brewing, c. d.*, s. 35.

185 Tamtéž, s. 34.

186 *1913er Welt-Hopfen-Marktlage*, Der Barth Bericht, 3. 10. 1913, s. 5.

Tabulka č. 4:
Světová produkce a spotřeba chmele (v tunách), 1880–1910

Roky	Světová produkce chmele	Světová spotřeba chmele
1880–1884	68 400	70 000
1890–1894	82 100	81 400
1900–1904	79 950	87 200
1905–1908	100 300	88 850

Pramen: *Relazione generale sul raccolto e sul commercio del luppolo nell'anno 1909/10*, La Relazione Barth, 14. 6. 1910, s. 5.

Rostoucí výstav pivovarů měl přirozeně vliv na nárůst spotřeby chmele. Její dynamiku lze však ilustrovat pouze částečně. Údaje o celosvětové spotřebě této plodiny jsou totiž k dispozici pouze od počátku 80. let 19. století (tabulka č. 4). Vyplývá z nich, že za dvě dekády, jež dělily roky 1880 a 1900, vzrostla světová spotřeba chmele o čtvrtinu, na 87,2 tis. tun. Detailní pohled ale odhalí, že tento nárůst již skrýval zárodky blížící se krize z nadprodukce chmele. Ruku v ruce s nárůstem produkce v pivovarnictví probíhala, jak již bylo doloženo, také jeho koncentrace. Racionalizace výroby a úspory z rozsahu, jež umožnila, měly za následek zefektivnění využití surovin včetně chmele. Spotřeba této plodiny tak sice vzrostla, nicméně nárůst spotřeby chmele byl citelně nižší, než o kolik vzrostl výstav. Zatímco chmele se spotřebovalo v roce 1900 ve srovnání s rokem 1880 o čtvrtinu více, výstav piva vzrostl o celých 80 %.

2.6 ROZDÍLNÉ TRAJEKTORIE VÝROBNÍCH OBLASTÍ V DOBĚ VZESTUPU ČESKÉHO CHMELAŘSTVÍ (CCA 1860–1904)

Formování chmelařských oblastí v Čechách doprovázel ruku v ruce i celkový nárůst výměry chmelnic. V polovině 18. století se dle tereziánského katastru v Čechách nacházelo 5 978 strychů (tedy 1 673 ha) chmelnic, což byl ve srovnání s výměrou chmelnic uvedenou v berní rule z druhé poloviny 17. století asi dvojnásobek.¹⁸⁷ Od poloviny 18. století do půli 19. století zaznamenalo české chmelařství další nárůst, v tomto případě již trojnásobný. Roku 1845 bylo v Čechách 9 759 jiter (tedy 5 563 ha) chmelnic.¹⁸⁸ Tento vývoj byl logickým důsledkem mimořádné rentability chmelařské produkce v této době. Pro poslední dvě dekády 18. století jsou k dispozici údaje o rentabilitě vrchnostenského chmelařství na lobkovickém velkostatku Encovany v oblasti Polepských blat na Litoměřicku. V období 1784–1799 činil čistý příjem celých 68 % hrubého příjmu z prodeje chmele. Do vydání na produkci chmele jsou přitom započítány i náklady na námezdní práci a sušení chmele na straně jedné a na tyče (tedy zřízení chmelnic) na straně druhé. Zisky z poddanských

187 KŘIVKA, J., *Územní rozšíření*, c. d., s. 47.

188 STAMM, F., *Das Buch vom Hopfen*, c. d., s. 16.

chmelnic, na nichž zemědělci práce vykonávali vlastními silami, přitom musely být ještě vyšší. Činnosti na chmelnici totiž vycházely především na ty části roku, kdy se na zbytku zemědělského podniku jiné větší práce nekonaly, a tak vlastně pomáhaly efektivně zužítkovat jinak nevyužitou pracovní sílu.¹⁸⁹

Závěr o stálé a velmi vysoké rentabilitě chmelařské produkce platí i pro předbřeznovou dobu. Potvrzují jej odhady peněžních výsledků pěstování „zeleného zlata“ z pera dvou významných chmelařských odborníků F. Olbrichta (1835) a J. W. Hockeho (1846). První pro oblast žateckého červeňáku vypočítal, že roční čistý zisk z nově založené chmelnice představoval asi trojnásobek výrobních nákladů. Rentabilita chmelařství podle něj byla 2,5krát vyšší než rentabilita obilnářství. Hocke pro poddanské chmelnice ve Vrutici na Polepských blatech počítal s tím, že po odečtení výrobních nákladů zůstane jejich majitelům v rukou 87,5 % hrubého příjmu z chmele jako čistý zisk.¹⁹⁰ Chmelařská produkce tak byla mimořádně výnosná, a to jak v žatecké, tak v úštěcké oblasti, přičemž mezi oběma nebyly v rentabilitě větší rozdíly. Český agronom Karel Lambl na základě svého pozorování soudil, že „největší zámožnost panuje mezi rolníky v chmelařských okresech, neboť zde domkáři majíce sebemenší chmelnici vypravují své děti štedřeji, nežli jinde rolník celého lánu“.¹⁹¹

Ve druhé polovině 40. a na začátku 50. let 19. století se rozšířila hniloba brambor, která zasáhla produkci této významné potraviny. Ve 40. letech tak české země postihla poslední agrární krize starého typu doprovázená vysokými cenami potravin a hladem, způsobenými neúrodou. Ruku v ruce s tím, jak rostly ceny základních potravin, se zvyšovala i rentabilita odvětví zemědělské produkce, která je vyráběla. Naopak ceny chmele zaznamenaly jistý pokles. Dopad tohoto poklesu na rentabilitu chmelařství nadto znásobily relativně nízké docilované výnosy chmele. Rolníci proto přecházeli k jiným, výnosnějším kulturám. Došlo tak k poklesu celkové výměry českých chmelnic asi o tisíc hektarů. V 50. letech 19. století se v Čechách nacházelo jen 4 336 ha chmelnic.¹⁹²

Plocha chmelnic se začala opět rozšiřovat v 60. letech 19. století. Tahounem nárůstu plochy chmelnic byla rostoucí poptávka ze strany zahraničních i domácích pivovarů a s ní spojené vyšší prodejní ceny plodiny. Na počátku 70. let se v Čechách rozkládalo 5 330 ha chmelnic (viz tabulku č. 5). Jejich rozloha tak opět dosáhla stavu, který panoval v polovině 40. let. Bližší pohled na prostorové rozložení produkce chmele v Čechách ovšem prozrazuje, že se nejednalo o úplný návrat k předchozímu stavu. V polovině 40. let totiž asi 10,5 % chmelnic leželo mimo čtyři kraje, kde se nacházely hlavní chmelařské oblasti: žatecká, rakovnická, litoměřická a boleslavská.¹⁹³ V druhé polovině 40. a v průběhu 50. let došlo k likvidaci velké části těchto chmelnic. V 50. letech zanikla (až na nepatrné zbytky) chmelařská oblast v okolí Sokolova a zcela zmizely poslední pozůstatky kultury chmele na Klatovsku.

189 KŘIVKA, J., *Vývoj chmelařství*, c. d., s. 27 an.

190 KŘIVKA, J., *Hospodaření rolníka Jana Piherta*, c. d., s. 157.

191 Tamtéž, s. 160.

192 TEMPÍR, Z., *Historie chmelařství v Žatci*, c. d., s. 430.

193 KŘIVKA, J., *Hospodaření rolníka Jana Piherta*, c. d., s. 146.

Velkostatky, které si pěstovaly chmel pro svou potřebu v ne zcela vyhovujících podmínkách mimo hlavní chmelařské oblasti, chmelnice v této době také zrušily. (Po roce 1848 zaniká rovněž chmelařství na Moravě.)¹⁹⁴ Po opětovném nárůstu rentability chmele se zdejší zemědělské podniky k této kultuře zpravidla již nevrátily a pěstovaly jiné, vhodnější plodiny. V roce 1871 se proto mimo hlavní chmelařské oblasti nacházelo jen 239 ha chmelnic, z toho v okrese Sokolov asi 30 ha a na Klatovsku pouze 3,5 ha.¹⁹⁵ Došlo tak k další koncentraci pěstování chmele do hlavních chmelařských oblastí.

Tabulka č. 5:
Výměra chmelnic a sklizeň chmele v Čechách, 1871–1907

Rok	Výměra chmelnic (v ha)	Sklizeň (v t)	Rok	Výměra chmelnic (v ha)	Sklizeň (v t)
1871	5 330	2 196	1895	11 820	5 855
1875	6 044	3 392	1900	13 010	7 201
1880	8 400	4 694	1905	15 200	14 650
1885	8 893	3 817	1907	17 280	10 550
1890	10 270	4 238	1910	14 715	12 255

Pramen: MOHL, A., *Chmelařství*, c. d., s. 131.

V průběhu 70. let se rozloha chmelnic v Čechách rozšířila asi o tři tisíce hektarů. Nebývalá rychlost tohoto nárůstu byla způsobena návratem vysoké rentability tohoto odvětví. Dokládají ji výsledky hospodaření rolníka Jana Piherta z Domoušic v oblasti lounského Podlesí. V průběhu let 1877–1881 docíloval Pihert ze svých chmelnic čistý zisk, který dosahoval průměrně 81,2 % hrubých příjmů z prodeje chmele.¹⁹⁶ Hrubé příjmy z hektaru chmelnic byly přitom podstatně vyšší než hrubé příjmy z obilnářství nebo řepařství. Pro srovnání: jeden z nejpokročilejších sedláků, J. A. Prokůpek z Kutlíř na Kolínsku, dosahoval v průměru let 1871–1875 na 1 ha hrubého příjmu 184 zl., Pihert ze stejné rozlohy půdy vytěžil v průměru 331 zlatých.¹⁹⁷ Ferdinand Strádal, správce statku hospodářské školy v Hracholuskách u Roudnice nad Labem, vypočítal, že od poloviny 60. do poloviny 70. let 19. století vygenerovaly jeho chmelnice čistý zisk, který se blížil 32 % hrubých příjmů z chmelnice. Důvodů, proč byla rentabilita chmelnic, které spravoval, nižší než v případě produkce v Domoušicích, je několik. Strádal na rozdíl od Piherta započítal do svých nákladů také práci, výdaje za hnojivo a úroky z půdy a kapitálu. Počítal rovněž s náklady na pojištění chmele proti krupobití, které ovšem nebylo obvyklé uzavírat. Jeho

194 K LAPAL, M., *Moravské chmelařství*, c. d., s. 5.

195 Vypočteno ze Zpráv ústředního výboru pro statistiku polního a lesního hospodářství v království Českém za rok 1870, Praha 1871, s. 26–37.

196 KŘIVKA, J., *Hospodaření rolníka Jana Piherta*, c. d., s. 159.

197 Tamtéž, s. 162.

výpočet nezohledňoval skutečnost, že produkce chmele představovala pouze část struktury zemědělského závodu a mohla do jisté míry využívat fixní kapitál a produkty vzniklé ve spojitosti s dalšími odvětvími zemědělské produkce, kterými se závod zabýval.¹⁹⁸

Stejně – ne-li více – rozhodovala také poloha zemědělského podniku na Roudnic-ku. Strádal předpokládal, že na chmelnici budou, jak bylo v kraji obvyklé, pěstovány vedle chmele i tzv. meziplodiny (doplňková kultura), konkrétně zelenina či řepa. Meziplodiny na jednu stranu snižovaly riziko ztrát zemědělského podniku v případě neúrody chmele nebo jeho nízkých cen, na straně druhé však snižovaly hektarové výnosy rostlin chmele, tedy intenzitu produkce. Strádal dále kalkuloval s podstatně nižší cenou chmele, než za kterou prodávali pěstitelé na Žatecku. V okrajové poloze ústěcké oblasti zpeněžil Strádal svůj výrobek jen za 60 zlatých za 50 kg, což byla cena blízká se průměrné sumě placené za dubský zeleňák.¹⁹⁹ V 70. letech se tedy začaly otevírat nůžky v rentabilitě jednotlivých chmelařských oblastí.²⁰⁰

Po roce 1878 začaly české zemědělství ovlivňovat dopady agrární krize. Její hlavní příčinou byla nadvýroba způsobená přebytkovou produkcí obilí v mimoevropských oblastech. Nadprodukce byla vyvolána nově zaváděnými technickými inovacemi, poklesem dopravních nákladů, rozšířením obdělávaných ploch a zvýšenou produktivitou. Konkurence importovaného obilí měla za následek rapidní pokles cen této plodiny. Podobně od 80. let 19. století klesala také rentabilita pěstování cukrové řepy. Krize trvala až do 90. let 19. století a dopadla tvrdě především na drobné zemědělce.²⁰¹ Dopady krize ovlivnily vývoj v chmelařství nepřímo. Pokles rentability v dalších odvětvích dal totiž zemědělským podnikům, které k tomu měly předpoklady, impuls, aby zavedly nebo rozšířily kulturu chmele, která byla výrazně výnosnější. Došlo tak k razantnímu nárůstu rozlohy chmelnic. Zatímco v roce 1871 se v Čechách pěstoval chmel na 5 330 hektarech, o dvacet let později to byl dvojnásobek.

B. Lůžek spatřuje příčinu nárůstu rozlohy chmelnic zejména v extenzivním růstu zemědělských podniků, které již chmel pěstovaly. Podle něj se „v českém chmelařství stalo jakýmsi prestižním zvykem honit se za kopami a výměrou. Mnozí rolníci přecenili možnosti své pracovní síly i své kapitálové prostředky, takže nestačili udržovat chmelnice v náležitém stavu, což bylo i jednou z příčin nízkých výnosů českých chmelnic. Další chmelařské velmoci v Evropě, Anglie a Německo, razily jinou cestu. Usilovaly o to, aby selekcí sádky, vhodným hnojením, popřípadě závlahou zvyšovaly výnosy.“²⁰²

Analýza statistických údajů ukazuje, že zčásti k navyšování produkce rozšiřováním již existujících chmelnic opravdu docházelo. Plocha chmelnic v okresech, které představovaly jádro chmelařských oblastí, narostla. Zatímco se před polovinou

198 Tamtéž, s. 157 an.

199 Zprávy ústředního výboru pro statistiku polního a lesního hospodářství v království Českém za rok 1880, Praha 1881, s. XXI.

200 STRÁDAL, Ferdinand, *Podřipský chmelař. Krátký nástin o pěstování chmele*, Roudnice 1875, s. 41.

201 BERANOVÁ, Magdalena – KUBAČÁK, Antonín, *Dějiny zemědělství v Čechách a na Moravě*, Praha 2010, s. 277.

202 LŮŽEK, B., *České chmelařství*, c. d., s. 49.

70. let v žateckém okrese pěstoval chmel na 1 553 hektarech, v roce 1900 to bylo již 2 500 hektarů. I okres Podbořany, který byl na počátku 70. let se svými 690 ha chmelnic druhým největším producentem chmele v žatecké oblasti, zaznamenal do roku 1900 nárůst rozlohy chmelnic na 1 400 ha. Chmelnice v úštěckém okrese se rozšířily v témže období z 518 na 970 ha a v okrese Litoměřice ze 460 na 600 ha. Rovněž v centru pěstování zeleňáku v Čechách, v okrese Dubá, vzrostla výměra chmelnic ze 489 na 720 hektarů.²⁰³

Nejednalo se však o jedinou ani o nejvýznamnější příčinu nárůstu plochy chmelnic v Čechách. Daleko dynamičtější totiž rostly soudní okresy, kde bylo chmelařství rozšířeno do té doby méně či zde bylo založeno nově. V žatecké oblasti vzrostla plocha chmelnic v okrese Louny ze 431 na 1 410 hektarů. V okrese Rakovník, který v roce 1900 vykázal 1 450 ha chmelnic, činil nárůst přes 1 000 ha. Pro okres Postoloprty je doložen nárůst ze 351 na 780 ha a pro okres Jesenice ze 172 na 800 ha. V okrese Nové Strašecí se rozšířila výměra chmelnic z 66 na 460 hektarů. Nárůst plochy v těchto okresech byl tedy větší než v okresech, které rozsahem svých chmelnic dominovaly žatecké oblasti na počátku 70. let. Pokud k hodnotě uvedené roku 1874 přiřadíme index 100, narostla plocha chmelnic v roce 1900 v žateckém okrese „pouze“ na 161 a v podbořanském na 202, kdežto v okrese Louny na 327, Rakovník 341, Jesenice 465 a v Novém Strašecí dokonce na 696. Vzhledem k tomu, že index pro celou žateckou oblast činí 250, zaznamenaly tyto okresy výrazně nadprůměrný nárůst.²⁰⁴ Analogické údaje jsou k dispozici i pro oblast úštěckého červeňáku a žateckého zeleňáku.

V tomto případě lze tedy sotva mluvit o rozšiřování chmelnic již „chmelařícími“ zemědělskými závody, jak to naznačuje B. Lůžek. Naopak, valná část nových chmelnic připadala na zemědělské podniky, které se na chmelařství přeorientovaly nově. V kontextu agrární krize, během níž v poslední třetině 19. století výrazně klesly ceny některých plodin, především obilnin a řepy, přecházeli zemědělci buď k živočišné výrobě, nebo k pěstování píce a průmyslových plodin. Zřízení chmelnic, jejichž rentabilita byla pověstná, v určitých okresech slibovalo podstatně vyšší příjmy než dosavadní odvětví rostlinné výroby.²⁰⁵ Dopady agrární krize tak vedly k rozšiřování plochy chmelnic a agrární krize se projevila v českém chmelařství především tímto nepřímým způsobem.

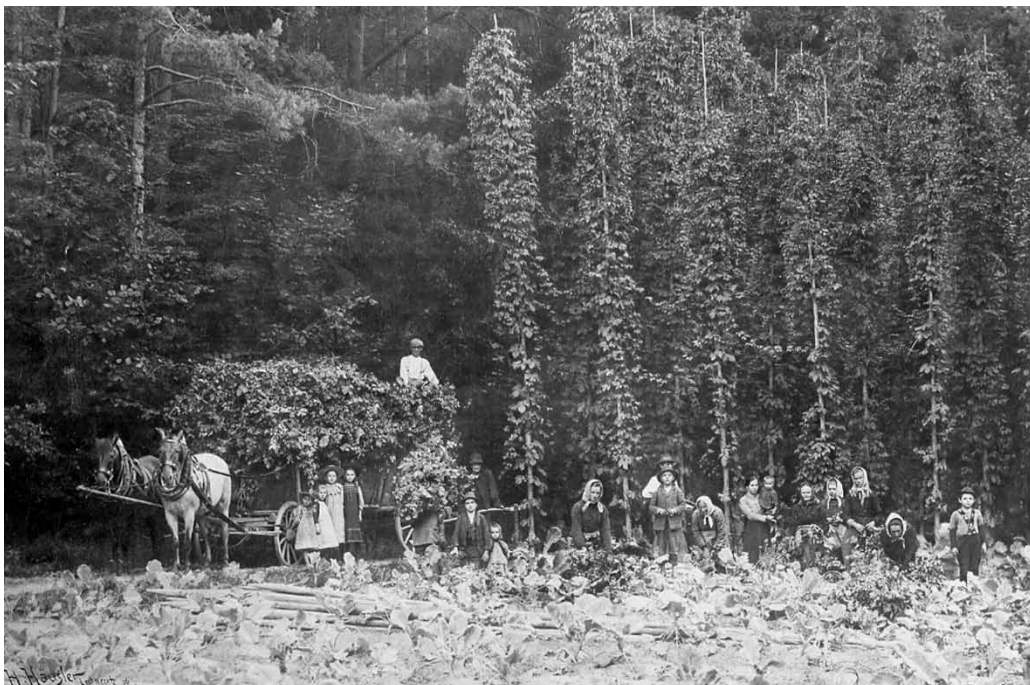
Nárůst plochy chmelnic ovšem pokračoval i po odeznění krize. V roce 1905 byla rozloha chmelnic oproti počátku 70. let již trojnásobná. Svého předválečného maxima dosáhla rozloha chmelnic v roce 1907, kdy činila celých 17 280 hektarů.²⁰⁶ Vstup nových subjektů na trh a extenzivní růst stávajících podniků samozřejmě zvyšovaly konkurenci na trhu a tlačily cenu produktu dolů. Konkurence se posílila

203 SCHNEIDER, František Vladislav, *O známce ochranné při prodeji chmele. Příspěvek ku řešení existenční otázky českých pěstitelů chmele*, Praha 1895, s. 34–35; MOHL, A., *Dějiny chmelařství*, c. d., s. 131–132.

204 SCHNEIDER, F. V., *O známce ochranné*, c. d., s. 34–35; MOHL, A., *Dějiny chmelařství*, c. d., s. 131–132.

205 BERANOVÁ, M. – KUBAČÁK, A., *Dějiny zemědělství*, c. d., s. 277.

206 Jak bude patrné z dalších kapitol, ČSR patřila k těm státům, kde se po první světové válce plocha chmelnic v podstatě vyrovnala předválečnému maximu. V roce 1929 činila pro celou republiku 17 264 hektarů.

Fotografie ze sklizně chmele z roku 1890 ilustruje rozšíření chmelnic v době konjunktury i do nepříznivých poloh (zde v blízkosti lesa) a pěstování meziplodin společně s chmelem (SOkA Louny, fond Sběrka fotografií, sign. kv-01-32)

přes rostoucí spotřebu chmele pivovary také na světovém trhu. Do roku 1885 rostla celková světová výměra chmelnic, následně pak stagnovala a vzrůstala pouze jejich produktivita. Ať již byl její příčinou extenzivní, nebo intenzivní růst produkce chmele, odvětví postihla opakovaně krize z nadvýroby. Nabídka chmele na světovém trhu nad poptávkou převažovala v letech 1883–1887, dále 1894–1898 a konečně mezi lety 1904 a 1908.²⁰⁷ Konkurence a krize postupně stlačovaly ceny chmele a tím i rentabilitu v odvětví (viz tabulku č. 6). Leopold Zeithammer v roce 1890 upozorňoval, že v posledních letech „značněji klesly ceny chmele následkem jeho nadvýroby“, a příčinu spatřoval ve snaze chmelařů navyšovat množství vypěstovaného chmele.²⁰⁸ Chmel přestával být pro mnoho pěstitelů pověstným zeleným zlatem.

Dopad klesající rentability se však v jednotlivých českých chmelařských oblastech lišil a stejná nebyla ani reakce zdejších pěstitelů na tento vývoj. Vhodnou ilustrací je průběh krize z let 1894–1898, pro niž jsou dostupné údaje o rentabilitě produkce všech oblastí v Čechách, kde se chmel pěstoval. Na Žatecku, kde byly již v 70. letech docilované ceny (a tím také rentabilita chmelařské produkce) vyšší než v jiných oblastech, odpověděly zemědělské závody na klesající ceny zvýšením intenzity produkce. Dosáhly toho cestou technických a technologických inovací při pěstování a zpracovávání chmele a krok vpřed učinily zpravidla také při zavádění

207 ŠTĚPÁNEK, Pavel, *Chmelařství, jeho sláva a pád*, [Tršice] 1931, s. 14.

208 ZEITHAMMER, Leopold M., *Chmel a jeho pěstování*, Praha 1890, s. 101.

Tabulka č. 6:
Průměrné ceny žateckého, úštěckého a dubského chmele (v přepočtu na K), 1873–1905

Rok	Žatec	Úštěk	Dubá
1873–1875	260	199	158
1876–1880	320	192	149
1881–1885	277	190	142
1886–1890	210	129	84
1891–1895	214	149	101
1896–1900	169	114	86
1901–1904	125	94	96

Pramen: GRAAS, R., *Der Hopfenbau Böhmens*, c. d., s. 95.

výnosnějších odrůd chmelových rostlin.²⁰⁹ V případě českého chmelařství obecně a pěstování žateckého chmele konkrétně přitom prostor pro vylepšení bezpochyby existoval. Chmelnice v Čechách měly na počátku poslední třetiny 19. století nižší průměrné hektarové výnosy než ve většině ostatních evropských zemí. Zatímco v Belgii se na hektaru chmelnic urodilo v polovině 80. let 19. století v průměru 12,5 q chmele, v Anglii 10 q, v Bádensku 8 q a v Bavorsku 5 q, v Čechách dosahovaly průměrné hektarové výnosy v téže době 4,5 q.²¹⁰

Existovaly však markantní rozdíly mezi jednotlivými chmelařskými oblastmi. Nejvyšší výnosy měl vždy dubský zeleňák, nejnižších výnosů dosahoval červeňák v Žatci. Jeden hektar chmelnic na Žatecku vydal v téže době podle chmelařského publicisty V. Günzela pouhých 2,5 až 3,5 q.²¹¹ Podobné údaje uvádí i Emanuel Gross. Podle něj činily výnosy v průměru let 1869–1878 na Žatecku asi 2,75 q na ha. Za výrazně nadprůměrnou sklizeň se tehdy považovalo 5,25 q na ha.²¹² Možnost zvýšení efektivity produkce chmele se brzy stala tématem úvah zájmových organizací žateckých chmelařů. Předseda chmelařského spolku města Žatce v roce 1883 uvažoval: „*Jak tedy umožníme zvýšení čistých příjmů z pěstování chmele? (...) Vycházím zde z předpokladu, že jak obecně, tak konkrétně na Žatecku může být zvýšení zisku z chmelařství dosaženo dvěma cestami, a to zmenšením nákladů na straně jedné, a zvýšením či zmnožením sklizní na straně druhé.*“²¹³

Zdeněk Tempír uvádí řadu inovací, k nimž v této době na Žatecku skutečně došlo. Upozorňuje, že k pokusům v tomto smyslu docházelo již dříve, ale inovace

209 BERANOVÁ, M. – KUBAČÁK, A., *Dějiny zemědělství*, c. d., s. 277.

210 POTT, Emil, *Reformen beim Hopfenbau*, in: Fest-Schrift zum Andenken an das 50jährige Jubiläum des Stadt Saazer Hopfenbauvereins und der hiemit verbundenen Hopfencultur- und Brauerei-Ausstellung gefeiert am 28., 29. und 30. September 1883 in Saaz, Saaz 1883, s. 31.

211 GÜNZEL, F. V., *Der Saazer Hopfen*, c. d., s. 33.

212 GROSS, Emanuel, *Der Hopfen in botanischer, landwirthschaftlicher und technischer Beziehung, sowie als Handelswaare*, Wien 1899, s. 197.

213 SEIFERT, A., *Einige Bemerkungen über die Saazer Hopfencultur*, in: Fest-Schrift zum Andenken an das 50jährige Jubiläum des Stadt Saazer Hopfenbauvereins und der hiemit verbundenen Hopfencultur- und Brauerei-Ausstellung gefeiert am 28., 29. und 30. September 1883 in Saaz, Saaz 1883, s. 40 an.

Tyčková chmelnice u Nového Hradu v Jimlíně v žatecké oblasti (1900), kde i zbývající „tyčovky“ brzy ustoupily drátěným konstrukcím (SOkA Louny, fond Sběrka fotografií, sign. i-06-04)

se ve větší míře rozšířily právě až v poslední třetině 19. století. První z nich se týkala opory pro chmelovou rostlinu. Dosavadní tyče, po nichž se chmel pnul, začaly v 80. letech 19. století nahrazovat drátěné konstrukce, žatecké drátěnky.²¹⁴ Jejich rozšíření přineslo snížení nákladů i větší výnosy.²¹⁵ Drátěné konstrukce umožnily nahradit ruční obdělávání potažními pracemi na chmelnicích a přinesly i změnu v používaném orebním a kultivačním nářadí.²¹⁶ Před počátkem první světové války byla drátěnek v oblasti již drtivá většina. Poslední tyčové chmelnice (nazývané také tyčovky) na Žatecku pak zanikly v meziválečném období.²¹⁷ Ve větším množství začaly být na Žatecku rovněž zaváděny chmelové rostliny, které v 50. letech 19. století vyšlechtil Kryštof Semš z Vrbyce na Polepských blatech metodou pozitivního výběru nápadně plodných rostlin chmele.²¹⁸ Například na schwarzenberském velkostatku Lipno u Postoloprta do konce století Semšův chmel starší odrůdu žateckého chmele v podstatě vytlačil.²¹⁹ Používala se již umělá hnojiva, jejichž intenzivní uplatnění se stalo pro chmelařství typickým. Jeden příklad za všechny: spolek, v němž se sdružily chmelařské obce lounského Podlesí, odebral v roce 1890 od firmy Umrath 40 pytlů superfosfátů, 83 pytlů kostní moučky, 5 pytlů speciálního

214 FRIC, Václav – TEMPÍR, Zdeněk – CHVALKOVSKÝ, František – KOŘEN, Jiří – NESVADBA, Václav, *Chmelařská Jednota a významné chmelařské instituce*, Chmelařská ročenka, 2006, s. 82–95.

215 SEIFERT, A., *Einige Bemerkungen*, c. d., s. 50.

216 TEMPÍR, Z., *Historie chmelařství v Žatci*, c. d., s. 431.

217 TEMPÍR, Z., *Poslední období „tyčovek“ v žatecké chmelařské oblasti (1920–1927)*, Chmelařská ročenka, 2003, s. 113–115.

218 TEMPÍR, Z., *Historie chmelařství v Žatci*, c. d., s. 431.

219 GRAAS, R., *Der Hopfenbau Böhmens*, c. d., s. 23 an.

Chmelnice „drátěnky“ v okolí Divic (1960)
(SOkA Louny, fond Sběrka fotografií, sign. h-10-07)

hnojiva ke chmelu a 2 pytle ledku.²²⁰ Od 70. let se začaly šířit i první postřikovače proti hmyzu. Právě škůdci a nemoci představovali jednu z příčin značných výkyvů v hektarových výnosech chmelnic v jednotlivých letech. Ještě v meziválečném období platilo, že u chmele byly takové výkyvy ze všech plodin největší.²²¹ Od 80. let došlo k inovacím v sušení chmele – vznikly první sušárny chmele a brzy se tento efektivnější způsob sušení také rozšířil.²²² Žatecko je pak typem oblasti, kde proběhla radikální modernizace kultury chmele.

Následkem těchto inovací podstatně vzrostly hektarové výnosy žateckého chmele i jeho výsledná kvalita. Podle R. Graase se na přelomu století průměrná sklizeň na Žatecku pohybovala kolem 5,5 q chmele na hektar. Téměř se tak žatecký chmel vyrovnal výnosům, jichž dosahoval na Dubsku zeleňák. Tento druh chmele, který byl do té doby hodnocen jako podstatně plodnější než žatecký červeňák, na přelomu století dosahoval v průměru 6,0 q na ha.²²³ Hektarové výnosy žateckého chmele oproti 70. až 80. letům vzrostly dvakrát, tedy více, než představoval český průměr, který se navýšil pouze o třetinu. V letech 1899–1908 připadal v Čechách na 1 ha chmelnic průměrný výnos 5,9 q chmele.²²⁴ Trend narůstajících hektarových výnosů žateckého chmele pokračoval i na počátku 20. století. Vzhledem k tomu, že Žatecko posilovalo současně svůj podíl na celkové výměře českých chmelnic, vedl nárůst

220 SOkA Louny, fond Podlesí, k. č. 1, inv. č. 10, Jednatelská zpráva Hospodářsko-chmelařského spolku v Podlesí, za rok 1890.

221 REICH, Edvard, *Základy organizace zemědělství Československé republiky*, Praha 1934, s. 311.

222 TEMPÍR, Z., *Historie chmelařství v Žatci*, c. d., s. 430–438.

223 GRAAS, R., *Der Hopfenbau Böhmens*, c. d., s. 94.

224 *Statistika osevu a sklizně*, Praha 1910, s. 94.

intenzity v této oblasti k tomu, že průměrné výnosy chmelnic, pro něž byly tradičně typické značné výkyvy, v Čechách znatelně vzrostly.²²⁵ Proces zvyšování výnosů měl přitom v Čechách větší dynamiku než ve světovém průměru (viz tabulky 4 a 12). Zatímco se mezi lety 1875 a 1905 světová výměra chmelnic rozšířila pouze 1,16krát, produkce chmele vzrostla 1,53krát. V Čechách se ale chmelnice rozrostly 2,5krát a sklizené množství chmele se znásobilo dokonce 4,3krát.²²⁶

Růst intenzity byl na Žatecku doprovázen růstem extenzivním. Zatímco v roce 1874 se v žatecké oblasti nacházelo 3 786 ha chmelnic, v roce 1900 to bylo již 9 468 ha. Z celkového nárůstu plochy chmelnic v Čechách připadlo na Žatecko celých 75 %.²²⁷ Přesto byla produkce na Žatecku stále rentabilní. V odhadech míry rentability v 90. letech 19. století ovšem nepanuje v případě Žatecka shoda. V dosavadní literatuře se k tématu vyjadřuje B. Lůžek, který se snaží čtenáře přesvědčit o tom, že „ekonomickými rozborů se prokázalo, a to již v 90. letech 19. století, že pěstitelé chmele nezúročí hospodářský kapitál ani tak, jako se zúročí při pěstování jiných plodin, poněvadž náklady na pěstování dosahovaly značně vysokých čísel“.²²⁸ Svě tvrzení přitom opíral o výpočet rentability, který pro první ročník časopisu *Chmelařské listy* zpracoval činovník organizace českých pěstitelů na Žatecku F. V. Schneider. Za patnáct let (1880–1894) podle jeho kalkulace producenti chmele pracovali pět let se ztrátou, ve zbylých letech zaznamenali zisk. Hrubý příjem z prodeje chmele vypěstovaného na 1 ha chmelnice měl za patnáct let tvořit 12 004 zlatých, čistý zisk pak 2 065 zl.²²⁹

Schneiderův odhad počítal ovšem se všemi myslitelnými výdaji. Vedle kapitálu investovaného do půdy, tyčkové chmelnice, sušáren i dalších hospodářských budov (!), úroků z něj a jeho amortizace započítal Schneider i náklady na krupobitní a požární pojištění, práci, ale i na chlěvskou mrvu, potraviny pro česáče chmele a dřevo. Zakalkuloval rovněž náklady na pořízení potřebného nářadí (např. pluhů) a na jejich pojištění.²³⁰ Takový výpočet byl však postaven na falešných předpokladech. Chmelařství nikdy nepředstavovalo samostatnou část zemědělského podnikání. Tím, že zemědělský podnik provozoval i další odvětví rostlinné a živočišné výroby, uspořil zároveň na některých výdajích spojených s produkcí chmele.²³¹ Výrobní náklady většiny pěstitelů byly tedy podstatně nižší, než odhadoval Schneider. Pokud byla i přes cíleně nadsazené výdaje celková bilance chmelařské produkce aktivní, je paradoxně sám Schneiderův odhad dokladem relativně vysoké rentability žateckého chmelařství.

Spolehlivějším vodítkem při úvahách o rentabilitě chmelařské produkce je odhad, který na počátku 20. století zpracoval ředitel Zimní hospodářské školy

225 REICH, E., *Základy organizace zemědělství*, c. d., s. 311.

226 Údaje k roku 1875 jsou čerpány z publikace M. H. RUSSE & Co. *Hopfen-Bericht zur Weltausstellung in Philadelphia 1876*, Praha 1876, s. 13. Pro zdroje údajů k roku 1905 viz příslušné tabulky.

227 KŘIVKA, J., *Hospodaření rolníka Jana Piherta*, c. d., s. 149.

228 LŮŽEK, B., *České chmelařství*, c. d., s. 49.

229 SCHNEIDER, F. VI., *Výrobní cena chmele r. 1894 v obvodu českém na Žatecku a Rakovnicku*, *Chmelařské listy*, 1, 1, 3. 10. 1894, s. 2 an., 13 an., 20 an.

230 Tamtéž.

231 Na to upozorňuje KŘIVKA, J., *Hospodaření rolníka Jana Piherta*, c. d., s. 157.

Tabulka č. 7:
Rentabilita pěstování chmele na Žatecku, 1893–1900

Rok	Prům. hekt. výnos (cc po 50 kg na ha)	Cena za 50 kg chmele (v K)	Hrubý příjem z 1 ha (v K)	Zisk/ztráta při výrobním nákladu 1 045 K per ha (v K)
1893	7,4	335	2 479	1 434
1894	4,4	150	660	-385
1895	9,6	180	1 728	683
1896	13,5	123	1 661	616
1897	7,6	182	1 383	338
1898	7,2	250	1 800	755
1899	11,2	145	1 624	579
1900	8,7	145	1 262	217
8letý průměr	8,7	189	1 575	530

Pramen: Vypočteno na základě GRAAS, R., *Der Hopfenbau Böhmens*, c. d., s. 95.

ve Velké Vsi u Broumova Robert Graas. Průměrné výrobní náklady (bez započtení pozemkové daně) na 1 ha chmelnic podle jeho výpočtu činily na Žatecku 1 045 K, na Úštěcku 880 K a na Dubsku 900 korun.²³² Pokud budeme počítat s průměrnými hektarovými výnosy, které pro Žatecko sestavila zdejší organizace pěstitelů, a s cenovou řadou ze *Zpráv výboru pro statistiku polního a lesního hospodářství*, ukáže se jasně, že produkce chmele na Žatecku poskytovala pěstitelům nezanedbatelný zisk (viz tabulku č. 7). Mezi lety 1893 a 1900, z nichž pět bylo ve významné světové nadprodukce, zaznamenali žatečtí pěstitelé ztrátu pouze v jednom roce. Průměrný roční hrubý příjem z prodeje chmele činil 1 575 K. Po odečtení výrobních nákladů zůstala pěstiteli třetina z této částky jako čistý zisk.

Opačnou trajektorii opsal vývoj v dubské oblasti, kde se pěstoval chmel zeleňák s velmi vysokými hektarovými výnosy, vykoupenými nízkou kvalitou produktu. Byla pro něj typická silná hořkost a aroma. Z dubského chmele oficiálně nevařil žádný pivovar v monarchii. Část produkce se míchala s kvalitnějším chmelem, zbytek šel na export do zemí, kde se při výrobě piva udržel proces svrchního kvašení.²³³ Chmel dosahoval relativně nízkých cen a výroba byla proto již po delší dobu méně rentabilní než na Žatecku. Chladnější a vlhčí podnebí v oblasti nebylo ovšem pro kvalitnější odrůdy chmele příznivé. Pěstitelé v dubské chmelařské oblasti tedy nemohli změnit pěstovanou odrůdu. Nedostatek kapitálu jim nadto bránil v modernizaci produkce. Relativně vysoké hektarové výnosy zeleňáku, spojené s nízkou výkupní cenou za každou další vypěstovanou jednotku chmele producentům, nadto ani neposkytovaly ekonomickou motivaci k radikální intenzifikaci produkce, analogické té na Žatecku. Drtivou většinu zdejších chmelnic proto v 90. letech 19. století představovaly stále tyčovky a přechod na drátěné konstrukce byl velice pomalý.

232 GRAAS, R., *Der Hopfenbau Böhmens*, c. d., s. 95.

233 *Zákon o označování míst původu chmele*, Kvas, 35, 17, 1. 9. 1907, s. 275 an., 289 an.

Práce na tyčkové chmelnici byla méně efektivní než v případě „drátěnek“
(Fotoarchiv Regionálního muzea K. A. Polánka v Žatci, sign. Fn 0019)

Chmel nebyl jedinou kulturou, která se na chmelnicích pěstovala. Velice rozšířené bylo na Dubsku již v této době pěstování meziplodin (např. křenu) na chmelnicích, které tak odebíraly chmelu živiny a snižovaly jeho hektarové výnosy. Hnojení chmelle zde nadto nebylo příliš obvyklé a umělá hnojiva se nerozšířila.²³⁴ Sušárny chmelle byly v dané oblasti i na začátku 20. století velkou vzácností.²³⁵

Na tomto stavu se navíc v průběhu času nic zásadního nezměnilo. Ještě na počátku 30. let představovaly více než polovinu zdejších chmelnic v té době již archaické tyčovky. Přestože chmelařští experti doporučovali zásadně opak, udrželo se v oblasti stále pěstování meziplodin. Hnojilo se neustále pouze přírodními hnojivy, což již tak nízké kvalitě produktu rozhodně nepřispívalo.²³⁶ Jinými slovy, Dubsko je typem chmelařské oblasti, v níž v podstatě nedošlo k modernizaci produkce.

Kříze v letech 1894–1898 zasáhla dubské chmelařství nepoměrně více než pěstitele na Žatecku (viz tabulku č. 8). Výroba byla po čtyři roky v červených číslech. Vzhledem k tomu, že ztrátu zaznamenali pěstitelé také v roce 1891, byla pro ně bilance poslední dekadý před koncem století tristní. Pět z deseti roků bylo zdejší chmelařství ve ztrátě. Průměrný roční hrubý příjem z prodeje chmelle činil 874 korun. Po odečtení výrobních nákladů to znamenalo, že zdejším zemědělským

234 MOHL, A., *Zapomenutý kout chmelařský v Čechách*, Chmelařské listy, 2, 10, 22. 5. 1896, s. 55 an.

235 JARSCHER, J., *Der Hopfenbau im Auschaer Rotlande*, c. d., s. 37.

236 WOLF, Ferdinand, *Daubaer Hopfenbau*, Stickstoff, 1930, 4, 1, s. 17–21.

Tabulka č. 8:
Rentabilita pěstování chmele na Dubsku, 1891–1900

Rok	Prům. hekt. výnos (cc po 50 kg na ha)	Cena za 50 kg chmele (v K)	Hrubý příjem z 1 ha (v K)	Zisk/ztráta při výrobním nákladu 1 045 K per ha (v K)
1891	7,6	85	646	-254
1892	8,5	150	1 275	375
1893	9,3	180	1 674	774
1894	13,4	47	630	-270
1895	9,9	41	406	-494
1896	13	35	455	-445
1897	7,24	80	579	-321
1898	7,28	155	1 128	228
1899	13,66	70	956	56
1900	11	90	990	90
10letý průměr	10	93	874	-26

Pramen: Vypočteno na základě GRAAS, R., *Der Hopfenbau Böhmens*, c. d., s. 95.

podnikům přinesl chmel průměrnou roční ztrátu 26 korun. Vzhledem k tomu, že se na mnoha místech v oblasti nenabízela výnosnější alternativa, zůstaly zdejší zemědělské závody u chmelařství a na ztráty odpověděly snahou o extenzivní růst. Celková plocha chmelnic v oblasti se mezi lety 1890–1900 rozšířila asi o 400 ha, tedy o polovinu.

Úštěcká oblast byla na pomyslné půli cesty mezi dvěma zmíněnými typy oblastí. Zdejší chmel červeňák měl poměrně vysokou kvalitu. Na trhu se za něj sice platilo o něco méně než za žatecký produkt, dával však vyšší výnosy. Zdejší chmelaři měli k dispozici určitý kapitál a investovali jej do zvýšení intenzity produkce. Na přelomu století se zde proto nacházelo již 20 % chmelnic drátěnek. To bylo méně než na Žatecku, kde se v té době pěstovalo již z 60–70 % na drátěnkách, ale více než na Dubsku. V úštěcké oblasti se na chmelnicích hojně pěstovaly meziplodiny jako zelí, řepa nebo dýně. Hnojilo se však častěji a do oblasti začala pronikat umělá hnojiva. V každé obci na Úštěcku již byla alespoň jedna sušárna.²³⁷ Úštěcko bylo typem oblasti, kde modernizace pěstování chmele probíhala povlovně. Současně na Úštěcku nedocházelo k silnějšímu extenzivnímu růstu produkce chmele. Chmelařství v této oblasti bylo po celá 90. léta rentabilní (viz tabulku č. 9). Míra zisku ale byla nižší než na Žatecku. Z prodeje chmele získali pěstitelé ročně v průměru 1 245 K, z čehož po odečtení výrobních nákladů zůstal čistý zisk 365 korun. Čistý zisk tvořil v průměru čtvrtinu hrubého příjmu.

Ve světle těchto údajů je nutné interpretovat vývoj rozlohy chmelnic v jednotlivých chmelařských oblastech. Všechny oblasti přitom od poloviny 70. let 19. století do roku 1900 zaznamenaly nárůst plochy chmelnic. Největší byl v oblasti dubského

²³⁷ JARSCHER, J., *Der Hopfenbau im Auschaer Rotlande*, c. d., s. 30, 31, 33, 37.

Tabulka č. 9:
Rentabilita pěstování chmele na Úštěcku, 1891–1900

Rok	Prům. hekt. výnos (cc po 50 kg na ha)	Cena za 50 kg chmele (v K)	Hrubý příjem z 1 ha (v K)	Zisk/ztráta při výrobním nákladu 1 045 K per ha (v K)
1891	7,6	140	1 064	184
1892	8,5	190	1 615	735
1893	9,3	230	2 139	1 259
1894	13,4	90	1 206	326
1895	9,9	96	950	70
1896	13	68	884	4
1897	7,24	128	927	47
1898	7,28	178	1 296	416
1899	13,66	90	1 229	349
1900	11	104	1 144	264
10letý průměr	10	131	1 245	365

Pramen: Vypočteno na základě GRAAS, R., *Der Hopfenbau Böhmens*, c. d., s. 95.

zelenáku, kde stoupla plocha chmelnic 2,6krát. Jednalo se ovšem převážně o extenzivní růst, neboť hektarové výnosy zdejšího chmele rostly pomaleji, než byl český průměr. Zdejší zemědělské podniky se jeho prostřednictvím snažily – neúspěšně – vyvážit klesající rentabilitu výroby. Žatecká oblast zaznamenala druhý nejvyšší nárůst. Plocha chmelnic tady vzrostla 2,5násobně. Podíl žatecké oblasti vzrostl z 66 % na 73 %. Zde však doprovázel rozšiřování výměry chmelnic také růst hektarových výnosů. Motivací nebyla ani tak snaha zemědělců vyhnout se ztrátě rentability zdejší produkce, ale specializace podniků na chmelařství vzhledem k jeho vysoké rentabilitě. Relativně nejpomaleji rostlo chmelařství v úštěcké oblasti. V roce 1900 tak na Úštěcko připadala asi šestina chmelnic v Čechách. Příčinou pomalejšího nárůstu plochy zdejších chmelnic byla pravděpodobně tradice vinařství a sadařství regionu, které rovněž představovaly výnosnou alternativu k plodinám, jejichž rentabilita byla zasažena agrární krizí.²³⁸

Tabulka č. 10:
Výměra chmelnic na Moravě (v ha), 1873–1910

Rok	Výměra	Rok	Výměra
1873	80,4	1895	303
1883	130	1900	620
1885	270	1905	809
1890	292	1910	499

Pramen: ŠTĚPÁNEK, P., *Pěstování chmele*, Milotice nad Bečvou 1927, s. 76.

238 MOHL, A., *Dějiny chmelařství*, c. d., s. 131–132.

Tabulka č. 11:
Výnosy a cena chmele na Moravě, 1873–1914

Rok	Výnos (v t)	Cena (K)
1873–1875	91	230
1883–1885	145	160
1890–1894	183	256
1900–1904	424	310
1910–1914	342	178

Pramen: ŠTĚPÁNEK, P., *Pěstování chmele*, c. d., s. 76.

Pro úplnost je třeba dodat, že v průběhu sledovaného období – od 60. let 19. století do poloviny první dekády století následujícího – vznikla také chmelařská oblast kolem Tršic na Moravě. S pěstováním chmele se zde začalo na počátku 60. let 19. století. V roce 1873 se v Tršicích nacházelo již 80,4 ha chmelnic. Během následujících třiceti let se toto číslo znásobilo deseti. V roce 1905, kdy plocha zdejších chmelnic dosáhla svého historického maxima, obnášela 809 hektarů. Ceny tršického chmele byly nižší než v případě ústěckého produktu, ale vyšší než u dubského zeleňáku. Prameny k rentabilitě zdejší produkce nejsou k dispozici. Modernizace chmelařství na Tršicku měla poměrně malou dynamiku. Ještě v meziválečném období tady platilo, že „*hromadný přesun z tyčovek na drátěnky není u nás toho času možný*“.²³⁹ Hnojilo se chlévskou mrvou a močůvkou; použití umělých hnojiv bylo spíše výjimečné. Došlo však k určitým pokusům o výběr kvalitnějších sazenic chmele. Modernizaci blokoval zejména nedostatek kapitálu.

Chmelnice v okolí Tršic v době po přelomu století rodily přes 400 tun chmele ročně. Moravské pivovary v téže době však spotřebovaly každý rok asi 810 tun chmele. Musely tedy přinejmenším polovinu své spotřeby krýt produkcí jiných chmelařských oblastí. Z toho je patrné, že se chmelařství v nejmladší chmelařské oblasti v českých zemích jen částečně podařilo etablovat v konkurenci s českou produkcí chmele a mělo ve vztahu k němu i v době svého největšího rozšíření spíše komplementární charakter.²⁴⁰

2.7 VZESTUP ČESKÉHO CHMELAŘSTVÍ JAKO VÝJIMKA Z PRAVIDLA

Údaje o celosvětové rozloze chmelnic jsou k dispozici od 70. let 19. století. Jedná se samozřejmě o odhady, což ovšem nemění příliš na skutečnosti, že z nich lze vypočítat jisté trendy, které chmelařství sledovalo. Celosvětová plocha chmelnic se zvyšovala do první poloviny 80. let 19. století, konkrétně do roku 1885. Oproti předchozí dekádě, kdy činila asi 100 tisíc hektarů, vzrostla o 20 procent. K tomuto

239 K LAPAL, M., *Moravské chmelařství*, c. d., s. 32.

240 ŠTĚPÁNEK, P., *Pěstování chmele*, c. d., s. 76.

Tabulka č. 12:
Odhadovaná světová výměra chmelnic (v ha), 1875–1917

Stát/Rok	1875	1884	1896	1905	1910	1913	1917
Belgie	6 500	4 000	4 500	3 800	1 940	2 283	–
Německo	37 910	46 689	42 070	39 511	27 466	27 169	13 550
Francie	4 000	3 604	4 000	2 992	2 800	2 854	1 820
Rakousko-Uhersko	8 549	14 606	17 102	20 005	21 059	22 806	11 475
Anglie	25 606	25 757	23 576	19 833	13 319	14 444	6 864
USA	16 228	20 000	24 000	22 337	18 000	21 790	12 110
Další	869	3 487	4 363	6 923	9 927	9 757	727
Celkem	99 662	118 143	119 611	115 401	94 511	101 103	46 546

Pramen: *Hopfenbericht zur Welt-Ausstellung in Philadelphia 1876*, Prag 1876, s. 8–13; GROSS, E., *Der Hopfen*, c. d., s. 226 an; JARSCHEL, J., *Der Hopfenbau im Auschaer Rotlande*, c. d., s. 70; *Relazione generale sul raccolto e sul commercio del luppolo nell'anno 1910/11*, La Relazione Barth, 17. 7. 1911, s. 4; *1913er Welt-Hopfen-Marktlage*, Der Barth Bericht, 3. 10. 1913, s. 2; *Hopfenbau und Hopfenhandel 1914/15 bis 1920/21*, Der Barth Bericht, 14. 7. 1921, s. 3–4.

nárůstu plochy přispěli zvláště pěstitelé chmele v Německu, kteří přecházeli od obilnin ke chmelu, jehož rentabilita byla vyšší. V roce 1885 dosáhla rozloha německých chmelnic svého historického maxima s 47 390 ha chmele.²⁴¹ Významným dílem k růstu světové rozlohy chmelnic v této době přispěly také české země.

V druhé polovině 80. let 19. století, v 90. letech a v polovině první dekády nového století pak celosvětová plocha chmelnic stagnovala. Za neměnnou celosvětovou výměrou chmelnic se skrývaly pokračující přesuny mezi plochou chmelnic v jednotlivých zemích. Ty byly výrazem odlišné míry, v níž se byly zdejší chmelařské oblasti s to adaptovat na dopady rostoucí konkurence a na měnící se požadavky pivovarů. Chmelařské oblasti si konkurovaly především intenzitou produkce, kvalitou výsledného výrobku a také označeními místního původu chmele (tedy v podstatě budováním značky daného chmele). Hektarové výnosy chmele razantně narostly. Světová produkce chmele mezi 80. lety 19. století a rokem 1910 vzrostla o 46,6 %, na 100 tisíc tun této plodiny.²⁴² Chmelařství prošlo od 80. let 19. století třemi krizemi z nadprodukce. První z nich, v letech 1883–1887, byla způsobena především extenzivním růstem chmelnic. Dvě následující, v letech 1894–1898 a 1904–1908, byly výsledkem rostoucí intenzity produkce.

V tvrdém konkurenčním zápase podíl většiny zemí pěstujících chmel poklesl (viz tabulku č. 12). Německo, na něž v polovině 70. let 19. století připadalo 38 % celosvětové chmelařské plochy, kleslo v roce 1905 na 34 %. Přesto si však podrželo největší podíl na celosvětové výměře chmelnic. Spojené království, kde se chmel vzhledem ke klimatickým podmínkám pěstoval především v Anglii, zaujímal v roce 1875 s 25% podílem na světovém chmelařství druhé místo. Do roku 1905 však zdejší

241 STIEGLER, Karl, *Historický vývoj chmelařství v Německu*, ČChm, 2, 11, 8. 12. 1928, s. 94.

242 *Relazione generale sul raccolto e sul commercio del luppolo nell'anno 1909/10*, La Relazione Barth, 14. 6. 1910, s. 5.

Tabulka č. 13:
Výměra chmelnic v Rakousku (v ha), 1875–1910

Země/Rok	1875	1885	1890	1900	1910
Čechy	6 044	8 893	10 270	13 010	14 715
Morava	99	295	291	820	618
Horní Rakousy	668	675	676	816	522
Štýrsko	1 112	1 552	1 626	1 626	3 252
Korutany	27	–	10	9	–
Halič	560	1 360	1 817	2 259	2 293
Celkem	8 549	12 775	14 690	18 540	21 400

Pramen: ADÁMEK, Karel, *Krise hospodářského průmyslu*, Chrudim 1902, s. 64; MOHL, A., *Dějiny chmelařství*, c. d., s. 159, *Rakouská sklizeň chmele r. 1910*, Kvas, 39, 13, 28. 3. 1911, s. 161.

výměra chmele klesla o šest tisíc hektarů. Anglický podíl na světové produkci se snížil na 17,2% a svou výměrou chmelnic tuto zemi předstihly Spojené státy. Na polovinu se v roce 1905 oproti půli 70. let propadl podíl Belgie a Francie na celkové ploše chmelnic, který dříve činil 6,5 a 4%. Plocha amerického chmele vykazovala značné výkyvy, způsobené měnící se mírou rentability zdejšího chmelařství. Výměra zdejších chmelnic vzrůstala do poloviny 90. let 19. století, kdy dosáhla 24 000 hektarů, a následně začala klesat.

Největší rozšíření plochy chmelnic vykázalo ve sledovaném období Rakousko-Uhersko. Zatímco v roce 1875 na něj připadalo 8 549 ha chmelnic, tedy jen o čtvrtinu více než na Belgii, v roce 1905 to bylo již 20 tisíc hektarů. Tabulka č. 13 potvrzuje, že většina z výměry chmelnic monarchie byla soustředěna právě do Čech, na něž připadalo stabilně 70% rakousko-uherských chmelnic. Podíl českých chmelařských oblastí na celkové světové výměře chmelnic se po celou sledovanou dobu zvyšoval. V roce 1875 na Čechy připadalo pouhých 6% světových chmelnic a o deset let později jen 7,5 procenta. Během následujících dvaceti let, tedy v průběhu nejhlubší fáze zemědělské krize a následné chmelařské konjunktury, se však podíl českých chmelařských oblastí zdvojnásobil a dosáhl 13,2%. Přestože byl jeho růst „tažen“ zejména zahraniční poptávkou, jeví se české chmelařství jako hlavní vítěz v konkurenčním boji jednotlivých chmelařských zemí v druhé polovině „dlouhého“ 19. století.

Produkt největších chmelařských oblastí v Čechách, žatecké a úštěcké, měl totiž ve srovnání s mnoha konkurenčními chmely vedle své kvality ještě jednu podstatnou výhodu – byl mimořádně vhodný pro výrobu spodně kvašeného piva, především ležáku plzeňského typu. Proces spodního kvašení se přitom ve druhé polovině 19. století výrazně rozšířil. V Čechách zanikla výroba svrchně kvašených piv v druhé polovině 19. století a v roce 1884 se již 99% piva vyrobilo právě procesem spodního kvašení.²⁴³ V Německu proces proběhl s jistým zpožděním. V roce 1873 se ještě dvě pětiny severoněmeckého piva vyráběly starším způsobem (viz tabulku č. 14).

243 KRATOCHVÍLE, Antonín, *Pivovarství českých zemí v proměnách 20. století*, Praha 2005, s. 9.

Tabulka č. 14:
Přechod k technologii spodního kvašení v severoněmecké oblasti

Rok	Svrchní kvašení (miliony hl)	Spodní kvašení (miliony hl)	Celkem (miliony hl)	Poměr
1873	7,66	10,22	17,89	2 : 3
1890/91	7,58	21,79	29,36	1 : 3
1910/11	4,81	33,94	38,03	1 : 9

Pramen: TEICH, M., *Bier, Wissenschaft und Wirtschaft in Deutschland*, c. d., s. 307.

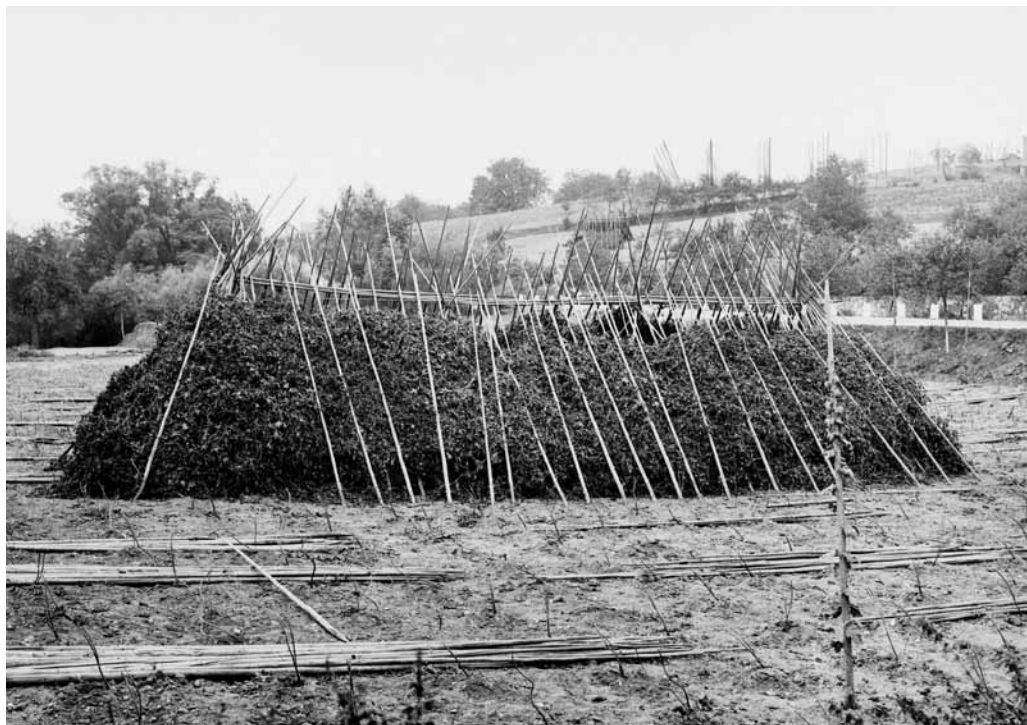
Na počátku 90. let to však byla už jen čtvrtina a před první světovou válkou již pouhá desetina. Segment trhu, na který se většina českých chmelařů zaměřovala, tedy ve sledované době zaznamenal mimořádný růst. Změny pivovarské techniky a technologie tak z Čech v době po přelomu století učinily, co se výměry chmelnic týče, čtvrté největší centrum světového chmelařství.

2.8 KRIZE V ČESKÉM CHMELAŘSTVÍ, 1904–1908

Konjunkturu, která v českém chmelařství dosáhla svého vrcholu po přelomu století, nahradila po roce 1904 chmelařská krize. Její příčiny nebylo možné přehlédnout již v předcházejících letech. Po roce 1900 především citelně zvolnil růst českého pivovarnictví. Ve srovnání s 90. lety, kdy objem vystaveného piva v Čechách vzrostl o třetinu, došlo v první dekádě ke zpomalení. České pivovary uvařily v roce 1910 pouze o necelých 5 % piva více než roku 1900. Pro exportně orientované české chmelařství byl ale podstatnější vývoj celosvětového výstavu. Světové pivovarnictví v této době vyrostlo více, o 20 %. Pokračoval však i proces koncentrace a racionalizace pivovarské produkce. Průměrná spotřeba činila za roky 1900–1904 ročně 87 tisíc tun chmele, za léta 1905–1908 se zvýšila na 88 850 tun chmele. Celková spotřeba chmele světovými pivovary tedy stagnovala. Po roce 1907 začala dokonce klesat.

Současně ovšem stále rostla produkce chmele, což ještě znásobilo několik let, které následovaly po roce 1904 a v nichž pěstitelé chmele docílili výrazně nadprůměrných hektarových výnosů. V letech 1905 až 1908 překročila průměrná světová produkce chmele světovou spotřebu asi o desetinu. Nadprodukce přinesla samozřejmě pokles cen komodity, jeho závažnost se ale u jednotlivých druhů chmele lišila. Z důvodů nastíněných výše byl nejméně zasažen žatecký červeňák, nejvíce dubský zeleňák.

Zemědělské podniky v Čechách zareagovaly na klesající ceny typickým způsobem. Začaly rychle navyšovat plochu obdělávaných chmelnic. Z 15 200 hektarů vystoupala plocha chmelnic v průběhu dvou let (1905–1907) na 17 280 hektarů. Teprve po roce 1907, kdy dosáhla uvedeného historického maxima, byla plocha

Tyčková chmelnice po sklizni
(Fotoarchiv Regionálního muzea K. A. Polánka v Žatci, sign. F 65)

chmelnic omezována. Plocha chmelnic klesala až do roku 1910, kdy statistika evidovala 14 715 hektarů.

Po překonání krize docházelo – ovšem pomalejším tempem – k opětovnému navýšení ploch chmelnic, které dosáhly a překročily úroveň roku 1904 v posledním předválečném roce 1913. Zde je však třeba upozornit na dvě skutečnosti. Přestože plocha chmelnic v Čechách v druhé polovině první dekády poklesla, podíl Čech na celkové světové ploše chmelnic o něco vzrostl. V roce 1910 představoval 15,6 % jejich celkové výměry. Čechy se tím zařadily na třetí místo mezi světovými producenty chmele. Tento nárůst plochy chmelnic nadto neznamenal úplný návrat do předkrizového období. Přeskupil se totiž poměr mezi jednotlivými chmelařskými oblastmi v Čechách. Chmelnice se v některých oblastech obnovily v daleko menší míře než na Žatecku a Úštěcku.

Pokud bychom rozloze chmelnic v roce 1902 přiřadili index 100, odpovídal by roku 1914 index 110 v případě Žatecka a 91 u Úštěcka. Tvrdsí dopad měla krize na chmelaře v oblasti, kde se pěstoval dubský zeleňák. Zde dosahovala rozloha chmelnic v roce 1900 celých 1 272 hektarů a po hlubokém propadu se do roku 1914 „zotavila“ na pouhých 522 ha. Index pro rok 1914 by v tomto případě činil 41. Vzhledem k tomu, že v dubské oblasti neexistovala na některých místech rentabilnější alternativní plodina, byly některé méně příznivé lokality dokonce místo chmele

Tabulka č. 15:
Plocha chmelnic v jednotlivých oblastech po odeznění krize (v ha), 1908–1914

Rok	Žatecko	Dubsko	Úštěcko	Tršicko
1908	11 758	700	3 600	625
1909	11 170	700	3 350	508
1910	11 029	695	3 343	499
1911	11 250	540	2 998	462
1912	11 837	533	2 662	465
1913	11 983	526	2 776	445
1914	12 398	522	2 805	413

Pramen: MOHL, A., *Chmel na Velvarsku, Roudnicku a Mšensku*, Venkov 8, 193, 17. 8. 1913, s. 5; WARA, Josef, *Saaz, Hopfenbau und Hopfenhandel*, Saaz 1914, s. 3.

zalesněny.²⁴⁴ Podobný scénář platil i pro moravské Tršice, které se propadly na 413 hektarů. Vzhledem k tomu, že se zde nacházelo v roce 1900 celkem 620 ha chmelnic, činil by příslušný index 66. Tady se však chmelaři obrátili k řepařství.

Tento vývoj je pochopitelný ve světle značných rozdílů v rentabilitě chmelařské produkce v jednotlivých oblastech, nastíněných výše. Produkce chmele na Žatecku byla rentabilní i v době této krize z nadprodukce, s jedinou výjimkou roku 1906. Míra zisku ale výrazně poklesla. V letech 1903 a 1908 pěstování chmele pouze pokrylo náklady pěstitelů. Těchto výsledků však žatecká oblast dosáhla jen díky předchozí radikální modernizaci produkce, o níž svědčí i docilované hektarové výnosy (viz tabulku č. 16). Na Úštěcku a Dubsku, kde bylo tempo modernizace pomalejší, zaznamenaly zemědělské podniky horší výsledky. Zvláště na Dubsku donutily pěstitele opustit odvětví.

Signifikantní je rovněž výměra chmelnic na katastrálním území města Žatce. Zatímco na přelomu století byl chmel pěstován na 520 ha (a v roce 1907, kdy dosáhl svého maxima, na 576 ha), poklesla výměra místních chmelnic do roku 1914 na 301 ha. Příslušný index by tedy činil 57.²⁴⁵ Krize a růst, který po ní následoval, tedy přinesly další koncentraci produkce do oblastí Čech produkujících chmel červeňák. Na Žatecku se dále snížila rozloha chmelnic na katastru měst do té míry, že ji ve srovnání s podílem venkovských pěstitelů na celkové výměře chmelnic bylo možno označit za zanedbatelnou. Krize po roce 1904 tak zakončila dlouhodobý proces, v jehož rámci docházelo k postupnému oslabování ekonomické moci žateckých měšťanů v produkci chmele.²⁴⁶

244 GRAAS, R., *Der Hopfenbau Böhmens*, c. d., s. 95.

245 ŠTĚPÁNEK, P., *Pěstování chmele na Moravě*, c. d., s. 76; *Festschrift zum Andenken an das 100 jähr. Jubiläum der Stadt Saazer Hopfenbauvereines, 1833–1933*, Saaz 1933, s. 104 an.

246 Žatečtí měšťané (ve smyslu německého Bürgertum) si ale i nadále zachovali významnou pozici v obchodu chmelem a tím chmelařskou produkci stále, ale nepřímo ovlivňovali.

Tabulka č. 16:
Rentabilita pěstování chmele na Žatecku, 1901–1913

Rok	Prům. hekt. výnos (cc po 50 kg na ha)	Cena za 50 kg chmele (v K)	Hrubý příjem z 1 ha (v K)	Zisk/ztráta při výrobním nákladu 1 045K per ha (v K)
1901	18	105	1890	845
1902	9,5	145	1 377,5	332,5
1903	2,8	385	1078	33
1904	7,4	248	1 835,2	790,2
1905	16	90	1 440	395
1906	6,2	138	855,6	-189,4
1907	11,9	125	1 487,5	442,5
1908	16,7	63	1 052,1	7,1
1909	7	233	1631	586
1910	16	130	2080	1 035
1911	8,8	435	3828	2 783
1912	21,8	122	2 659,6	1 614,6
1913	6,7	278	1 862,6	817,6

Pramen: Vypočteno na základě GRAAS, R., *Der Hopfenbau Böhmens*, c. d., s. 95; WARA, J., *Saaz, Hopfenbau und Hopfenhandel*, c. d., s. 3.

Tabulka č. 17:
Plocha chmelnic v Čechách (v ha), 1905–1914

Rok	Výměra chmelnic (v ha)	Výnos chmelnic (v tunách)	Rok	Výměra chmelnic (v ha)	Výnos chmelnic (v tunách)
1905	15 200	14 650	1910	14 715	12 255
1906	16 850	3 787	1911	14 870	6 426
1907	17 280	10 550	1912	15 093	16 480
1908	16 750	14 501	1913	15 378	6 323
1909	15 390	5 030	1914	15 757	14 432

Pramen: *Statistika osevu a sklizně jakož i hlavních větví hospodářského průmyslu v království Českém za výrobní období 1914/15, 1915/16, 1916/17 a 1917/18* (= Zprávy zemského statistického úřadu království Českého, sv. 25, sešit 4), Praha 1923, s. 178.

2.9 PRVNÍ SVĚTOVÁ VÁLKA A JEJÍ DOPAD NA CHMELAŘSTVÍ

Pozvolné zotavování chmelařství v Čechách z krize způsobené nadvýrobou ukončil začátek první světové války. Do konfliktu se od počátku zapojilo jak Rakousko-Uhersko, tak všechny hlavní země dovážející český chmel, s výjimkou USA. Českému chmelařství jakožto odvětví rostlinné produkce orientovanému převážně na export a závislému na poptávce jediného odvětví spotřebního průmyslu, jemuž

dodávalo surovinu, neposkytovalo omezení světového obchodu a reorientace hospodářství válčících zemí na válečnou produkci dobré vyhlídky.

V posledním roce před počátkem války (1913) činila světová produkce piva podle odborných odhadů 289,6 milionu hektolitrů. S tím, jak válčící státy začaly pocítovat nedostatek surovin nutných k výrobě tohoto kvašeného nápoje, byla výroba piva omezována. Světová produkce piva klesla v letech 1917–1918 na nejhlubší dno se 102 miliony hektolitrů, což bylo asi 35 % předválečného stavu.²⁴⁷ V jednotlivých zemích ovšem docházelo k redukci pivovarnictví v různé míře, v závislosti na zásobovací situaci. V zemích Dohody byl výstav piva redukován méně než ve světovém průměru. Přístup na tyto trhy však chmel z Čech pochopitelně ztratil již na počátku války. Naděje exportérů chmele se poté začaly upínat na export do Spojených států amerických, do té doby neutrálních. Vývoz chmele do USA byl však od počátku března 1915 uzavřen anglickou námořní blokadou. Zájmové organizace chmelařů se následně pokoušely jednat ve spolupráci s exportéry chmele s rakouskými i americkými úřady a přístup na trh znovu získat. Rozeslali v tomto smyslu i memorandum všem americkým pivovarnickým organizacím. Ve výsledku se několika exportním firmám podařilo získat povolení k vývozu chmele do USA. Do konce roku 1915 tak bylo pro export na tento trh naloděno 2 000 centů chmele. Nicméně i tato cesta se nejspíše se vstupem USA do válečného konfliktu uzavřela.²⁴⁸

Tabulka č. 18:

Počet aktivních pivovarů a celkový výstav piva v Čechách, 1914–1918

Rok	Počet pivovarů v provozu	Výstav piva (v mil. hl)
1914/15	524	7,38
1915/16	475	5,14
1916/17	456	1,11
1917/18	445	1,31

Pramen: *Statistika osevu a sklizně (...) za výrobní období 1914/15, 1915/16, 1916/17 a 1917/18*, Praha 1923, s. 188.

Producenti chmele z českých zemí tak zůstali odkázáni na poptávku pivovarů, jež se nacházely na území centrálních mocností. Nicméně jak v Německu, tak v Rakousku-Uhersku panoval již od prvních měsíců války narůstající nedostatek potravin. Pro pivovarskou produkci se nedostávalo základní suroviny, ječmene. Namísto něj byly k výrobě sladu používány náhražky – řepa, bramborová moučka, sirup, med, pýr a čirok. Vyráběna byla piva s nízkou stupňovitostí: dvoustupňová, i slabší.²⁴⁹ Především však došlo k rychle postupujícímu a ve výsledku hlubokému

247 *1913er Welt-Hopfen-Marktlage*, Der Barth Bericht, 3. 10. 1913, s. 5; *Hopfenbau und Hopfenhandel 1914/15 bis 1920/21*, Der Barth Bericht, 14. 7. 1921, s. 2.

248 *Zpráva účetní o činnosti výboru Jedn. žateckých chmel pěstujících obcí za rok 1915*, Žatec 1916, s. 18 an.

249 *Statistika osevu a sklizně (...) za výrobní období 1914/15, 1915/16, 1916/17 a 1917/18*, Praha 1923, s. 186–187.

Tabulka č. 19:
Rozloha chmelnic a produkce chmele v Čechách, 1914–1918

Rok	Rozloha chmelnic (v ha)	Výnos chmelnic celkem (v tunách)
1914	15 757	14 432
1915	14 033	7 469
1916	11 495	5 779
1917	9 251	5 650
1918	8 591	2 033

Pramen: *Statistika osevu a sklizně (...) za výrobní období 1914/15, 1915/16, 1916/17 a 1917/18*, Praha 1923, s. 178.

omezení produkce piva. V Německu, které bylo před počátkem války největším importérem českého chmele, klesl do roku 1917 počet aktivních pivovarů na polovinu. Výstav piva se snížil z 67,87 milionu hl v roce 1913 na 10,4 milionu hl, tedy asi na 15%.²⁵⁰ Vzhledem k zaváděnému přidělovému hospodářství byla produkce piva omezována – vedle následků faktického nedostatku – brzy také úředně. V Rakousku-Uhersku se s jejím omezováním začalo v červnu 1915 a do konce roku byla výroba redukována na 60 % stavu z let 1912–1913. Roku 1916 byla pak snížena nejprve na 35 % a následně na 25 % předválečného výstavu. V listopadu 1917 klesla na 6 % předválečného stavu. Na této úrovni se pak držela až do konce války: v roce 1918 činila asi 8%.²⁵¹

Selhaly rovněž pokusy nalézt pro chmel využití v jiném odvětví. V tisku se objevila zpráva o výsledcích výzkumu zabývajícího se možnostmi využití chmele v textilní výrobě, k realizaci návrhu však samozřejmě nedošlo.²⁵² Vyprodukovaný chmel ze všech výše zmíněných příčin stěžil nacházel kupce.²⁵³ Cena této plodiny výrazně poklesla. Zatímco se na počátku 20. století žatecký chmel prodával v průměru za 125 K, průměrná cena chmele v první třetině sezóny 1915 klesla na 105 K za 50 kg.²⁵⁴ V roce 1917 byly úředně stanoveny minimální ceny chmele, které činily v případě chmele s ochrannou známkou „žatecký kraj“ asi 110–135 K za 50 kg. Průměrná cena chmele docílená v sezóně 1917 byla o něco vyšší – 153 K. Vzhledem k rostoucí inflaci se ovšem reálně jednalo o pokles asi na desetinu předválečné hodnoty. Tato cena, netřeba zdůrazňovat, nepokryla ani výrobní náklady pěstitelů.²⁵⁵

250 Od 1. dubna 1918 do 31. března 1919 se pak v Německu vyprodukovalo asi 12,8 milionu hl piva. *Statistisches Jahrbuch für das Deutsche Reich*, Band 1919, Berlin 1920, s. 106; PITZ, Luise, *Probleme des Hopfenhandels in volkswirtschaftlicher Beziehung*, Lauf a. Pegnitz 1928, s. 145–147.

251 *Statistika osevu a sklizně (...) za výrobní období 1914/15, 1915/16, 1916/17 a 1917/18*, s. 179.

252 ERNEST, Adolf, *K otázce využití chmelových odpadků*, *Obzor národohospodářský*, 1916, 22, s. 180–184.

253 Existovaly však dočasné výjimky. Část chmele byla prý např. vykoupena tabákovou reží, která ji využívala jako náhražku tabákových listů při výrobě kuřiva.

254 *Zpráva účetní o činnosti výboru Jedn. žateckých chmel pěstujících obcí za rok 1915*, Žatec 1916, s. 24.

255 *Zpráva účetní a o činnosti výboru Jednoty žateckých chmel pěstujících obcí za r. 1917*, Žatec 1918, s. 14.

Tabulka č. 20:
Rozloha chmelnic v jednotlivých chmelařských oblastech Čech (v ha), 1914–1918

Obvod	1914	1915	1916	1917	1918
Žatecký okres*	10 215	9 163	7 465	6 264	5 948
Žatecký kraj*	2 182	1 855	1 364	941	877
Úštěcká oblast	2 805	2 585	2 235	1 176	1 480
<i>z toho: Polepská blata</i>	<i>649</i>	<i>717</i>	<i>621</i>	<i>499</i>	<i>457</i>
Dubská oblast	522	463	392	247	275
Mimo chmel. oblasti	32	45	40	23	11
Celkem v Čechách	15 757	14 033	11 495	9 251	8 591

Pramen: *Statistika osevu a sklizně (...) za výrobní období 1914/15, 1915/16, 1916/17 a 1917/18*, Praha 1923, s. 180.

* Označení „okres“ a „kraj“ se váže k ochranné známce a nepřekrývá se s administrativním dělením.

Současně výrazně vzrostly ceny jiných plodin, například obilnin a brambor. Zemědělské podniky, které provozovaly chmelařství, byly tedy motivovány ke změně kultury. Došlo proto k výrazné redukci plochy chmelnic v Čechách. Zatímco v létě roku 1914 se zde nacházelo 15 757 ha chmelnic, v roce 1918 klesla jejich plocha na 8 591 hektarů, což představovalo asi 55 % stavu před počátkem válečného konfliktu. Redukce chmelnic zasáhla všechny chmelařské oblasti přibližně stejnou měrou. V rámci jednotlivých chmelařských oblastí ji však prováděly spíše podniky, které předtím nezavedly pěstování chmele na drátěných podporách, což představovalo významný náklad. Jinými slovy, bylo pro ně méně nákladné opustit trh. Roku 1913 na chmelnice tyčové (tedy bez „drátěnek“) připadlo v žatecké oblasti asi 25 % plochy.²⁵⁶ V roce 1917 podíl drátěnek stoupl již na 90,5%.²⁵⁷ Razantní redukce plochy chmelnic, k níž došlo v Čechách během první světové války, byla typická pro celou světovou produkci (viz výše tabulku č. 12). Výměra chmelnic klesla z předválečných 101 103 ha na 46 546 ha, tedy na 46 %. Vzhledem k tomu, že české chmelnice byly omezeny na 55 % předválečného stavu, podíl českých chmelařských oblastí na světové produkci se tím paradoxně i mírně zvýšil. Především je však nepotkal osud chmelařských oblastí v Belgii a Haliči, které byly postupem fronty zničeny zcela. Produkce chmele byla do velké míry omezena i ve Štýrsku. Konkurence těchto oblastí tak byla na čas vyřazena. Chmelařství v českých zemích tedy vstupovalo do poválečného období v lepší pozici, než by se mohlo na první pohled zdát.²⁵⁸

256 *Zpráva účetní a o činnosti výboru Jednoty žateckých chmel pěstujících obcí za r. 1913*, Žatec 1914, s. 23.

257 *Zpráva účetní a o činnosti výboru Jednoty žateckých chmel pěstujících obcí za r. 1917*, Žatec 1918, s. 13.

258 *1913er Welt-Hopfen-Marktlage*, Der Barth Bericht, 3. 10. 1913, s. 2; *Hopfenbau und Hopfenhandel 1914/15 bis 1920/21*, Der Barth Bericht, 14. 7. 1921, s. 3–4.

2.10 STRUKTURA TRHU S CHMELEM V ČESKÝCH ZEMÍCH PŘED PRVNÍ SVĚTOVOU VÁLKOU

2.10.1 MÍRA KONCENTRACE TRHU

O míře koncentrace chmelařské produkce panují v literatuře různá mínění. A. Kubačák v syntéze dějin zemědělství v českých zemích uvádí v souvislosti se situací na přelomu 19. a 20. století, že „*těžiště produkce chmele spočívalo na velkostatkách a velkých selských hospodářstvích*“.²⁵⁹ B. Lůžek se naopak domnívá, že „*od osmdesátých let 19. století se na rozšiřování chmelnic nejvíce podíleli drobní zemědělci s výměrou do 5 ha*“.²⁶⁰ Poněkud odlišný názor ohledně nárůstu podílu malých zemědělských závodů zastávala většina autorů literatury z počátku 20. století, kteří měli za to, že drobná, poddanská hospodářství začala zavádět chmelařskou výrobu již v souvislosti s osvícenskými reformami Josefa II. Chmelařský odborník Antonín Mohl např. tvrdí, že „*ze všech zpráv vysvítá, kterak před císařem Josefem II. na malých statcích chmelařství poddanými či nevolníky v 18. století vůbec provozováno nebylo. Teprve od zrušení nevolnictví a propůjčení vlastnického práva pozemkového, tvrdých pout zbavený rolník, cena půdy i počet obyvatel stoupá a všeobecná poučování o účelném používání půdy také rolníku lepší názory i příčinnosti propůjčí, také kultura chmele častějším stala se předmětem vesničanů*“.²⁶¹

Do této situace vnesl pro starší období světlo agrární historik J. Křivka, který rozborem statistického materiálu doložil, že v českém chmelařství dominovala do první poloviny 19. století produkce poddanských a měšťanských chmelnic. Podíl velkostatku, do té doby nevelký, se začal zvyšovat v původních chmelařských oblastech až v první polovině 19. století. Tento trend byl nejmarkantnější na Žatecku, kde se v této době výměra vrchnostenských chmelnic vyrovnala rozloze měšťanských chmelnic. Na počátku druhé poloviny 19. století připadalo z celkových 2 060 ha v žateckém kraji na vrchnostenské chmelnice 357 ha a na měšťanské 323 ha.²⁶²

Nicméně velkostatky v chmelařství českých zemí v průběhu 19. století rozhodující pozici nezískaly. Dokládají to údaje z roku 1909, podle nichž na velkostatky připadala v Čechách jen desetina celkové výměry chmelnic. Čtvrtina chmelnic pak spadala na statky a větší selské usedlosti (tj. na zemědělské podniky s 20–100 ha půdy). Nejvíce, a to celou polovinu půdy s chmelem, však vlastnily malé a střední zemědělské podniky (2–20 ha). Ty tedy představovaly hlavní nositele produkce chmele v dané době. „Trpasličí“ venkovská hospodářství se pak na celkové ploše chmelnic podílela necelou desetinou.²⁶³ Vzhledem k převaze středních a malých

259 BERANOVÁ, M. – KUBAČÁK, A., *Dějiny zemědělství v Čechách a na Moravě*, c. d., s. 263.

260 LŮŽEK, B., *České chmelařství*, c. d., s. 39.

261 MOHL, A., *Dějiny chmelařství*, c. d., s. 102. Jak upozornil již J. Křivka, jedná se o nepřiznanou doslovnou citaci práce F. Olbrichta z poloviny 30. let 19. století; OLBRICHT, František, *Böhmens Hopfenbau und Handel. Mit vergleichender Beziehung auf das Ausland*, Prag 1835, s. 8.

262 KŘIVKA, J., *Územní rozšíření*, c. d., s. 51.

263 Jako model sociální struktury venkova používám typologii D. Jančíka a E. Kubů. Přestože byl tento model navržen pro první republiku, je v případě agrárního venkova, orientovaného na tradiční hodnoty, přenositelný i na dobu dřívější. Za velkostatkáře platí držitel 100 a více ha půdy, za statkáře 25–100 ha, sedlák obdělával 16 až 25 ha a střední rolník 9–15 ha. Maloročníky lze vymezit

Velkou část pracovní síly zaměstnané při sklizni chmele tvořily ženy (SOkA Louny, fond Sběrka fotografií, sign. h-08-01-0045)

závodů je nasnadě, že míra koncentrace v odvětví byla již na přelomu století relativně nízká.

Tabulka č. 21:

Rozloha chmelnic v Čechách v roce 1909 podle výměry zemědělských závodů (v ha)

Velikost zemědělského závodu	Počet (v ha)	Podíl (v %)
Do 2 ha	1 390	9
2–5 ha	3 450	22
5–10 ha	1 700	11
10–20 ha	2 750	18
20–50 ha	3 100	20
50–100 ha	1 000	6
Nad 100 ha	2 000	13
Celkem	15 390	100

Pramen: LŮŽEK, B., *České chmelařství v 19. století*, c. d., nepag. příloha.

Přestože se chmelařství v českých zemích soustředilo pouze do čtyř úzce ohraničených oblastí, podílelo se na něm velké množství zemědělských závodů. Tato skutečnost je výrazem převahy malých a středních závodů mezi pěstiteli chmele. Důkazem jsou výsledky sčítání zemědělských závodů z roku 1902. Na počátku 20. století, kdy plocha chmelnic v Čechách dosáhla svého maxima, zahrnovala žatecká oblast

jako hospodáře na 2–8 hektarech. Trpasličí venkovská hospodářství, svou povahou neúživná, měla výměru do 2 ha. JANČÍK, Drahomír – KUBŮ, Eduard, „*Arizace*“ a arizátoři. *Drobný a střední židovský majetek v úvěrech Kreditanstalt der Deutschen (1939–45)*, Praha 2005, s. 8–9.

soudní okresy Žatec, Podbořany, Jesenice, Postoloprty, Chomutov, Most v obvodu německé sekce *Zemědělské rady pro Království české* a okresy Rakovník, Louny, Nové Strašecí, Křivoklát, Slaný a Kralovice v obvodu sekce české.²⁶⁴ Na ploše 11 283 ha zde hospodařilo celkem 9 218 zemědělských závodů. Území bylo přitom rozděleno na tři části, které měly nárok na označení ochrannou známkou „městský“ chmel, respektive „okresní“ a „krajský“ chmel. Ač se zdá, že název naznačuje opak, značka se nepřekrývala se správním dělením oblasti.²⁶⁵ Přímo na město Žatec připadlo 487 ha a 491 pěstitelů. Na území, jehož produkce byla označována značkou místního původu „žatecký okres“ (a jež se nekrylo s administrativním okresem), připadlo 5 254 ha, na nichž ve 112 obcích pěstovalo chmel 3 795 závodů. Chmel označovaný tehdy známkou „žatecký kraj“ pěstovalo 3 406 chmelařů v 90 českých obcích, na něž připadlo 3 998 ha chmele. Ve 118 německých obcích majících nárok na zmíněné označení místního původu se nacházelo 1 545 ha chmelnic, na nichž hospodařilo 1 526 chmelařů.²⁶⁶

Tabulka č. 22:

Zemědělské závody věnující se chmelařství v roce 1902, podle soudních okresů

Výměra závodů (v ha)	Okres Žatec			Okres Litoměřice			Okres Dubá		
	Počet závodů	Výměra chmelnic (v ha)	Podíl na vým.	Počet závodů	Výměra chmelnic (v ha)	Podíl na vým.	Počet závodů	Výměra chmelnic (v ha)	Podíl na vým.
Do 2	1 085	392	10 %	1 470	255	17 %	923	146	14 %
2 až 5	483	362	9 %	1 176	372	26 %	940	209	20 %
5 až 10	293	365	9 %	617	308	21 %	596	256	25 %
10 až 20	277	557	14 %	467	263	18 %	336	222	21 %
20 až 50	355	985	24 %	178	193	13 %	204	184	18 %
50 až 100	37	307	8 %	6	12	1 %	7	7	1 %
Nad 100	37	1 100	27 %	9	55	4 %	5	12	1 %
Celkem	2 567	4 067	100 %	3 923	1 458	100 %	3 011	1 040	100 %

Pramen: *Österreichische Statistik, 83. Band, 4. Heft, Ergebnisse der Landwirtschaftlichen Betriebszählung vom 3. Juli 1902, Wien 1907, s. 103.*

Úštěcká oblast se se svými 3 095 ha chmelnic rozkládala na území soudních okresů Ústěck, Litoměřice, Roudnice, Velvary, asi ve čtvrtině okresu Mělník a v polovině okresu Štětí. V okrese Ústí nad Labem byla již rozloha chmelnic zanedbatelná. Pěstováním úštěckého červeňáku se podle údajů z roku 1902 zabývalo necelých šest tisíc pěstitelů. V dubské oblasti, jejichž 1 100 hektarů chmelnic se rozprostíralo v okresech Dubá, Česká Lípa, Štětí, Mimoň, Bělá a na větší části okresu Mělník, se chmelařství rozšířilo ve více než sedmdesáti obcích. Zdejší zeleňák pěstovaly asi

264 Malá plocha chmelnic se nacházela také v okresech Žlutice, Jirkov a Bochov. JARSCHER, J., *Der Hopfenbau im Auschaer Rotlande*, c. d., s. 19–21.

265 Detailněji bude problém vysvětlen v příslušných pasážích níže, především v podkapitole Diferenciace produktu.

266 GÜNZEL, F. V., *Der Saazer Hopfen*, c. d., s. 270.

4 000 zemědělských závodů.²⁶⁷ Ve stejném roce v tršické oblasti na Moravě sklízelo chmel 1 425 pěstitelů z celkových 832 ha chmelnic.²⁶⁸

Detailní pohled na údaje pro vybrané okresy ukazuje, že podíl jednotlivých velikostních skupin zemědělských závodů se v jednotlivých oblastech nezanedbatelným způsobem lišil. Obecně platilo, že v obvodu organizace německých chmelařů na Žatecku byl podíl velkostatku větší než v obvodu české chmelařské organizace a v úštěcké i dubské oblasti.²⁶⁹ Na přelomu století připadalo na velkostatek v žatecké oblasti celkem 1 466 ha chmelnic. Nejrozsáhlejšími chmelnicemi se mohl chlubit Dreherův velkostatek v Měcholupech, který pivovarnickému impériu svého majitele dodával chmel pěstovaný celkem na 342 ha půdy. Schwarzenberské velkostatky v Postoloprtech a Citolibech měly celkem 287 ha chmelnic. Černínské domény Krásný Dvůr, Maškov a Petrohrad pěstovaly chmel na 114 ha a fürstenberský velkostatek v Křivoklátě udržoval 96 ha chmelnic. Ostatní velkostatky vykazovaly méně než 90 ha chmelnic.²⁷⁰

V žateckém soudním okrese, kde měl ze všech okresů velkostatek největší podíl, na něj připadla téměř třetina výměry chmelnic. Celkem v tomto okrese na zemědělské závody větší než 20 ha spadalo 60 % chmelnic. V okrese Podbořany na velkostatek připadla pětina všech chmelnic. Naopak v okrese Louny na 21 velkostatků připadalo „jen“ 213,3 ha chmelnic, tedy necelých 13 % z 1 661 ha chmelnic v okrese. Zemědělské podniky mezi 20–50 ha se zde na celkové výměře chmelnic podílely pětinou, statky o 50–100 ha jen několika procenty. V okresech Litoměřice a Dubá byl podíl velkostatků zcela zanedbatelný.²⁷¹ Pěstování chmele zpravidla netvořilo jedinou náplň činnosti zemědělského závodu. Chmel doplňovala v mnoha případech i další rostlinná či živočišná produkce. Na Žatecku to bylo především pěstování cukrové řepy.²⁷² I v samotném centru českého chmelařství, okrese Žatec, připadalo na 277 zemědělských závodů o výměře 10 až 20 ha pouze 557 ha chmelnic.

Pro chmelařství byly typické poměrně silné různice mezi jednotlivými chmelařskými oblastmi, dané jejich odlišnými zájmy, způsobenými diferenciací jejich produktu (k tomu níže). K ekonomickým tenzím se pojily nadto národnostní třenice. Všemi chmelařskými oblastmi Čech probíhala etnická dělicí linie, která se v průběhu 19. století s vzestupem národních hnutí stávala hranicí nacionální. Podíl jednotlivých národností se měnil s rozsahem pěstování chmele v oblastech. Platilo ovšem, že ani Češi, ani Němci mezi pěstiteli chmele nepředstavovali zanedbatelnou menšinu. Nízká míra koncentrace v odvětví produkujícím nadto pro světový trh a zájmové i etnické tenze mezi jednotlivými chmelařskými oblastmi i v jejich rámci nepředstavovaly strukturální předpoklady, které by z odvětví činily typickou živnou půdu kartelů.

267 Österreichische Statistik, 83. Band, 4. Heft, Ergebnisse der Landwirtschaftlichen Betriebzählung vom 3. Juli 1902, Wien 1907, s. 103; BERNAU, F., *Der politische Bezirk Dauba*, c. d., s. 34–35.

268 ŠTĚPÁNEK, P., *Pěstování chmele*, c. d., s. 76.

269 Dr. –ck, *Der Hopfenbau*, in: HÜBL, Karl, *Bauerntum und Landbau der Sudetendeutschen*, München 1963, s. 545.

270 GÜNZEL, F. V., *Der Saazer Hopfen*, c. d., s. 271.

271 Österreichische Statistik, 83. Band, 4. Heft, Ergebnisse der Landwirtschaftlichen Betriebzählung vom 3. Juli 1902, Wien 1907, s. 103.

272 LACINA, V., *Krise československého zemědělství*, c. d., s. 104.

Dětská práce hrála při sklizni chmele podstatnou roli, a to nejen v Hořanech, odkud pochází tato fotografie (SOKA Louny, fond Sběrka fotografií, sign. h-08-01-0066)

2.10.2 VSTUPNÍ BARIÉRY A ORGANIZAČNÍ ÚLOHA INSTITUCÍ

V literatuře se často upozorňuje na fakt, že v případě chmelařství existovaly pro zemědělské podniky daleko větší překážky vstupu na trh než v případě jiných odvětví rostlinné výroby. Chmel bylo možné efektivně pěstovat pouze v poměrně úzce vymezených oblastech a cena zdejší půdy byla vzhledem k rentabilitě chmelařství podstatně vyšší než jinde. V 70. letech 19. století se platilo za hektar půdy v žatecké chmelařské oblasti 3–4krát více než v obcích, kde se chmel nepěstoval.²⁷³ S rostoucí konkurencí a klesající rentabilitou produkce se ale ceny propadaly. Do přelomu století klesly ceny půdy na Žatecku asi o třetinu, na Úštěcku a Dubsku přibližně o polovinu.²⁷⁴

Budování chmelnic vyžadovalo rovněž značné náklady především pro menší zemědělské podniky, které se chmelařství věnovaly. Jednou účinnou investicí navíc podniky odrazovaly od toho, aby v případě poklesu rentability odvětví opustily. V tomto ohledu je ilustrativní již zmíněný vývoj za první světové války. Od

273 LŮŽEK, B., *České chmelařství*, c. d., s. 45.

274 GRAAS, R., *Der Hopfenbau Böhmens*, c. d., s. 95.

pěstování chmele upustilo daleko více zemědělců, kteří do té doby používali tyčové chmelnice, než těch, kteří učinili nákladnou investici do vybudování „drátěnek“. Odstraňování chmelnic bylo ovšem možné v obou případech provádět postupně, což riziko spojené s rozšířením výrobních kapacit naopak zčásti redukovalo.

Vliv bank a koncernů, který by vedl podniky k vytváření kartelů, není možné přesně určit kvůli absentujícím pramenům o hospodaření typických podniků v chmelařských oblastech. Vzhledem k nízké míře koncentrace v odvětví a existenci družstevního peněžnictví na venkově je však větší vliv bank na jednání podniků v této době nepravděpodobný. K větší míře kooperativního jednání aktérů mohly naopak vést příbuzenské vazby a především silnější sociální kontrola, vlastní tradičnímu venkovskému prostředí.

2.10.3 DIFERENCIACE PRODUKTU A OCHRANNÁ ZNÁMKA

V dobové literatuře se často uvádějí výsledky různých chemických rozborů chmelových hlávek, mající za cíl určit jejich kvalitu a vhodnost pro výrobu piva. Příkladem je například studie odborníka J. Erbena z konce 80. let 19. století, který považoval za nejkvalitnější chmel žatecký červeňák. Hlávky špaltského chmele měly oproti červeňáku asi 85% kvalitu, anglického chmele z hrabství Kent asi 84% a úštěcký červeňák asi třičtvrtinovou. Chmele z Poznaňska, Württemberska a Bádenska měly asi 60 % sledovaných znaků žateckého chmele. Dubský zeleňák měl ve srovnání s červeňákem podle Erbena poloviční kvalitu, podobně jako chmel augsburský a hersbrucký. Ještě méně vhodné byly pro výrobu piva chmele z anglického Sussexu a chmele burgundské. Za nejméně kvalitní považoval Erben produkci alsaskou, Alostu v Belgii a chmel pocházející z Ruska. Domníval se, že jejich kvalita oproti žateckému produktu byla asi třetinová.²⁷⁵

Podobné mínění zastával i další chmelařský odborník Emanuel Gross. Bezkonkurenčně nejkvalitnější byl podle něj žatecký chmel, po němž následovala produkce z bavorského Spaltu a českého Úštěka. Tršický chmel byl podle Grosse již méně kvalitní (z 24 chmelů jej autor umístil na 14. místo) a odpovídal svou vhodností k výrobě piva chmelu štýrskému. Za jeden z nejméně kvalitních chmelů považoval Gross produkt dubské oblasti, který na jeho žebříčku zaujímal 20. místo.²⁷⁶

Nicméně výsledky těchto měření je třeba brát s jistou rezervou. Jak doložil Mikuláš Teich, v průběhu 19. století „*neexistovaly pro objektivní zhodnocení kvality chmele žádné spolehlivé vědecké základy*“. Hodnocení chmele při nákupu a prodeji probíhalo podle empirických a navýsost subjektivních kritérií, jako byla barva, velikost hlávek, vůně, aroma, obsah chmelové moučky nebo vzhled chmelových hlávek.²⁷⁷ Srovnání kvality chmele, která chmelařští odborníci sepisovali, ostatně pracovala rovněž s těmito kategoriemi. A byla v první řadě prostředkem propagace produktu.

275 ADÁMEK, K., *Krise hospodářského průmyslu*, c. d., s. 68.

276 GROSS, E., *Der Hopfen*, c. d., s. 222–223.

277 TEICH, M., *Bier, Wissenschaft und Wirtschaft in Deutschland*, c. d., s. 164.

Zčásti následkem propagace, zčásti ve spojení s vlastními zkušenostmi ovšem vyhledávaly pivovary jednotlivé druhy chmele ve velmi odlišné míře. Chmel představoval plodinu s poměrně vysokou mírou diferenciaci, která však nedosáhla takového stupně, aby vylučovala možnost substituce. Diferenciace podle kvality (resp. podle pivovarských charakteristik), nadále posílená propagací, byla v průběhu 19. století prohlubována zavedením ochranných známek, či přesněji chráněného označení místního původu. Dějiny chmelařství v Čechách v 19. století jsou ve znamení sporů o vymezení jednotlivých oblastí, k nimž se známky vázaly, a opakujících se požadavků o větší míru uznání ochranných známek či označení původu ze strany rakouského státu. Detailně budou tyto konflikty, v jejichž průběhu a vlastně díky nimž se zformovaly chmelařské zájmové organizace, analyzovány v následující kapitole. Zde postačí předeslat, že certifikace místního původu chmele se v Čechách začala provádět na počátku 30. let 19. století. K registraci ochranné známky došlo pak v letech devadesátých. Stát vymezil hranice chmelařských oblastí, upravil proces dobrovolného známkování chmele a učinil ze známek veřejné listiny zákonem z roku 1907. Míra diferenciaci produktu v odvětví tak v průběhu 19. století stále narůstala.

Rostoucí diferenciaci odpovídala i výsledná cena. Chmel z žatecké oblasti byl ceněn nejvýše. Pokud by ceně nejlevnějšího chmele z belgického Alostu na přelomu 80. a 90. let 19. století odpovídal index 100, připadl by na dubský zeleňák index 175, na chmel z Hallertau index 216, z hrabství Kent index 271 a z bavorského Spaltu index 306. V případě žateckého červeňáku činil index 320.²⁷⁸ Za úštěcký červeňák se platilo 60 % ceny žateckého.²⁷⁹

Tabulka č. 23:

Poměr cen jednotlivých druhů chmele

Lokalita	Cena (nejnižší = 100)	Lokalita	Cena (nejnižší = 100)	Lokalita	Cena (nejnižší = 100)
Alost (Belgie)	100	Horský (Bavorsko)	159	Neutomyšl (Poznaň)	213
Francie	120	Dubsko	175	Hallertau (Bavorsko)	216
Sussex (Anglie)	145	Bádensko	185	Kent (Anglie)	271
Alsasko	151	Württembersko	198	Spalt (Bavorsko)	306
Aischgrund (Bavorsko)	159	Farnham (hr. Surrey)	201	Žatec	320

Pramen: SCHNEIDER, F. V., *O známce ochranné*, c. d., s. 21.

Diferenciace produktu byla vedle kvality a ochranné známky dále posílena i obtížně uchopitelným faktorem, jímž je konzumní zvyk. V zemích střední Evropy byl žatecký chmel používán již delší dobu a konzumenti si na trhu piva vybírali i s ohledem na charakteristickou chuť, kterou nápoji dodával. K růstu poptávky po žateckém chmelu přispívala v některých případech rovněž móda. Chmelařské muzeum v Žatci vystavuje několikametrový reklamní plakát amerického pivovaru Anheuser-Busch

²⁷⁸ SCHNEIDER, F. V., *O známce ochranné*, c. d., s. 21.

²⁷⁹ MOHL, A., *Naše i jinokrajné chmelařství posledního století*, Louny b. d., s. 17.

z počátku 20. století, na němž je vyobrazen (vedle výsledného produktu) také výjev ze sklizně chmele na Žatecku. Obchodník chmelem Třebický v roce 1908 píše o situaci na německém trhu: „Německé pivovary zvykly si v posledních letech užívat chmele českého ku výrobě svých světlých piv a žatecká marka se stala v Německu modou.“²⁸⁰

2.10.4 STRUKTURA POPTÁVKY A ROLE STÁTU

Chmelařství v Čechách bylo přímo závislé na světovém obchodu.²⁸¹ Podíl vyváženého chmele stoupl citelně po polovině století a následně se až do počátku 20. století držel asi na 60 % úhrnné produkce chmele v Rakousku-Uhersku (viz tabulku č. 24). Hodnota vyvezeného chmele z habsburské monarchie činila v průměru let 1899–1903 asi 18 milionů K.²⁸²

Tabulka č. 24:
Reorientace rakousko-uherského chmelařství na export, 1850–1910

Období	Průměrná sklizeň v monarchii (v q)	Vývoz z monarchie (v q)	Podíl vývozu na produkci
Poč. 50. let	24 309	4537	19 %
1877–1881	45 962	26 712	58 %
1899–1908	113 670	67 547	59 %

Pramen: HAIN, Joseph, *Handbuch der Statistik des österreichischen Kaiserstaates*, 2. Band, Wien 1853, s. 42; *Statistika osevu a sklizně jakož i hlavních větví hospodářského průmyslu v království Českém za výrobní období 1908/1909* (= Zprávy zemského statistického úřadu království Českého, sv. 14, sešit 2), Praha 1910, s. 13; *Österreichische Statistik*, 4. Band, 3. Heft, Waaren-Ausfuhr im Jahre 1882, Wien 1883, s. 113; MOHL, A., *Dějiny chmelařství*, c. d., s. 206.

Na straně poptávky stálo velké množství zahraničních i domácích pivovarů. Ty ovšem nezakupovaly chmel od pěstitelů přímo, ale využívaly služeb meziobchodu. Ten byl v chmelařství mimořádně vlivný. Tradičně sídlili obchodníci s chmelem, organizovaní obvykle ve formě veřejné obchodní společnosti, nebo dokonce obchodníka-jednotlivce, v Norimberku a Žatci. Platilo přitom, že němečtí producenti měli na obchodu s českým chmelem rozhodující, asi tříčtvrtinový podíl.²⁸³ *Compass* v roce 1913 registroval v českých zemích 140 firem obchodujících s chmelem. V Žatci sídlila drtivá většina z nich, devadesát. Část z nich byly rakousko-uherské pobočky norimberských firem. V Praze sídlilo dalších devatenáct obchodníků s chmelem, v Ústěku sedm, v Dubé a Rakovníku po třech a zbývajících osmnáct firem uvádělo své sídlo v dalších lokalitách, často na venkově. Jediná obchodní firma měla formu akciové společnosti.²⁸⁴

280 TŘEBICKÝ, J., *O trhu chmelovém*, Kvas, 36, 26, 10. 9. 1908, s. 395–397.

281 LŮŽEK, B., *České chmelařství*, c. d., s. 47.

282 MOHL, A., *Dějiny chmelařství*, c. d., s. 161.

283 GÜNZEL, F. V., *Der Saazer Hopfen*, c. d., s. 302.

284 *Compass. Finanzielles Jahrbuch*, sv. III/1, 1913, s. 555–561.

Tabulka č. 25:
Vývoj cen žateckého chmele podle třetin chmelařské sezóny (v K)

Rok	1903	1904	1905	1906	1907	1908	1909	1910
1. třetina sezóny*	416	246	124	220	100	100	256	130
2. třetina sezóny	380	270	80	170	150	40	265	158
3. třetina sezóny	230	256	116	60	150	80	184	186

Pramen: WARA, J., *Saaz, Hopfenbau und Hopfenhandel*, c. d., s. 3.

* *Chmelařská sezóna začíná v srpnu. Největší část chmele se prodá v 1. třetině sezóny.*

Pro český trh chmelem byla typická velká volatilita.²⁸⁵ Ceny chmele značně kolísaly v různých letech i v rámci jednotlivých třetin sezóny (viz tabulku č. 25). Příčinou byl fakt, že pro chmel jsou typické značné výkyvy v hektarových výnosech v jednotlivých letech, které byly nejvyšší ze všech hospodářských plodin.²⁸⁶ K nim se pojila také nestejněměrná kvalita chmele jednotlivých sklizní. Tyto výkyvy v kvantitě a kvalitě se přitom jen v malé míře vyrovnávaly případnými zásobami z předchozích let. Chmel totiž delším skladováním degradoval – ztrácel velkou část svých aromatických vlastností, pro něž byl vyhledáván pivovary. Přestože již v polovině 19. století probíhal výzkum možného využití chmelového extraktu, který by závislost pivovarů na čerstvém chmelu redukoval, k jeho skutečnému zavedení došlo až o sto let později.²⁸⁷ Dospělo se pouze k určitému pokroku v konzervaci (síření) a skladování chmele (umělé chlazení). Při neúrodě v jedné či více významných oblastech se tak pokles nabídky čerstvého chmele na světovém trhu projevoval výrazným nárůstem cen produktu z jiných oblastí. Obzvláště to platilo pro silně exportně orientované české chmelařství. Vzhledem k rychlosti růstu chmele a množství faktorů, které jeho úrodu snižovaly či posilovaly, nebylo možné výsledky jednotlivých oblastí předem s jistotou odhadnout. Český chmel červeňák se navíc sklízal o něco dříve než chmele z jiných oblastí.

Zde se uplatňoval dálkový obchod chmelem, který realizoval distribuci chmele do pivovarů. Vzhledem k velkým výkyvům cen chmele, s nimiž se pojilo jak riziko, tak možnost nemalého profitu spojeného s nákupem a prodejem chmele, na trhu existovaly rysy spekulace. Při výkupu chmele od pěstitelů i prodeji této suroviny pivovarům byly až do 30. let rozšířené termínované obchody s dosud nesklizeným chmelem (tzv. předprodeje chmele), které omezovaly riziko jedné ze zainteresovaných stran. I při výkupu již vypěstovaného chmele docházelo často k cenové spekulaci. Ta měla někdy podobu koordinovanou kartelovou dohodou, upravující obchodní taktiku a podmínky výkupu (či prodeje) zboží. Spekulace na trhu chmelem měla přitom obě podoby, které popisuje P. Samuelson. V některých případech vyrovnávala výkyvy úrody (a tím i ceny) v jednotlivých oblastech. Současně se však objevovaly případy iracionálního pohánění cen do výše i spekulace na jejich pád.²⁸⁸

285 ZIMA, F. – ZÁZVORKA, V., *Chmelařství*, c. d., s. 121.

286 REICH, E., *Základy organizace zemědělství*, c. d., s. 311.

287 *Aufruf an die Mitglieder des landwirthschaftlichen Vereines des Saazer Kreises*, *Der Bote von der Eger und Biela*, 11, 23, 20. 3. 1858, s. 2–3.

288 SAMUELSON, P. A. – NORDHAUS, W. D., *Ekonomie*, c. d., s. 565–561.

Tabulka č. 26:
Podíl Německa na rakousko-uherském vývozu chmele, 1885–1900

Rok	1885	1895	1900
Vývoz celkem (v q)	31 931	28 587	44 495
Z toho do Německa (v q)	30 906	23 181	31 814
Podíl Německa na rak.-uh. vývozu	97 %	81 %	71 %

Pramen: MOHL, A., *Dějiny chmelařství*, c. d., s. 161.

Hlavním obchodním partnerem Rakouska-Uherska bylo Německo. V roce 1885 se do něj podle rakouské statistiky vyvezla téměř celá exportovaná produkce. Následně však v souvislosti s rostoucím clem na chmel, které německý stát stanovil, podíl Německa na rakouském vývozu klesal. Rakouští chmelaři byli nuceni diverzifikovat svou klientelu a akreditovat se i na vzdálenějších trzích. Do jisté míry při tom zaznamenali úspěch – podíl chmele vyvezeného do Německa se jim do roku 1900 podařilo snížit na 70 %. Tři desetiny vyvezeného chmele putovaly do většího množství zemí, především Francie, Belgie, Švýcarska a skandinávských států. Po přelomu století také výrazně vzrostl podíl USA mezi dovozci rakousko-uherského chmele. V letech 1909–1913 se do USA vyváželo z tohoto státu ročně v průměru 13 134 metrických centů chmele. Spojené státy se staly v letech bezprostředně před první světovou válkou druhým největším importérem chmele z habsburské monarchie.²⁸⁹

2.10.5 PRODUKCE CHMELE JAKO TYP TRHU, KTERÝ „STĚŽÍ UMOŽŇUJE ZFORMOVÁNÍ TRŽNÍ SÍLY“

Andreas Resch ve své typologii trhů podle strukturálních předpokladů, které vytvářejí kartelizaci, vymezil ideální typ trhu, jenž podle něj jen obtížně umožňuje vytvoření významné tržní síly. Jedná se o relativně velký trh, na němž je však poměrně malý stupeň koncentrace. Tento trh sice může být rozdělen na dílčí segmenty reflektující kvalitativní či jiné rozdíly mezi jednotlivými produkty, obecně však platí, že substituce těchto produktů zůstává i nadále možná. Nejedná se o odvětví kapitálově intenzivní, a proto umožňuje poměrně jednoduchý vstup nových hráčů na trh. Vzhledem k tomu, že povaha investic neklade překážky postupnému odchodu z trhu, představuje pro podnikatele vstup na trh riziko relativně menších ztrát. S ohledem na nízký stupeň koncentrace v odvětví nelze také hovořit o velkém vlivu bank či koncernů, který by podniky motivoval ke kartelizaci. Odvětví profituje z celního protekcionismu státu, v němž se nachází. Pro poptávku je typické velké množství zákazníků.

Tento ideální typ je až nápadně podobný reálné situaci v českém chmelařství 19. století. Odvětví produkovalo v této době pro světový trh a bylo do velké míry orientované na export. Lze tedy bezpochyby hovořit o velkém trhu. Vzhledem k tomu, že chmel pěstovalo na přelomu století v Čechách asi dvacet tisíc

289 Národní archiv ČR v Praze (dále NA ČR), fond Ministerstvo obchodu, průmyslu a živností (dále MPOŽ), k. č. 795, inv. č. 97095/32, III. situační chmelařská zpráva Jednoty chmelařské v Žatci, s. 5.

zemědělských závodů a největší podíl na ploše chmelnic měly malé a střední podniky, představuje chmelařství ukázkový příklad odvětví s nízkou mírou koncentrace. Trh byl rozdělen na několik segmentů podle pivovarských vlastností chmele a jejich kvality a tato diferenciací se dále posilovala prostřednictvím propagace a ochranných známek. Pro substituci produktu však neexistovaly větší překážky. Přestože mezi ostatními odvětvími zemědělské výroby vyčnívalo chmelařství velikostí nákladů, které s ním byly spojeny, bylo by patrně přehnané hovořit o vysokých vstupních bariérách. Struktura investic nadto umožňovala zemědělskému podniku opustit odvětví několika menšími kroky. Větší vliv bank a jiných institucí není v daném období doložen. Chmelařství ovšem neprofitovalo z celní politiky habsburské monarchie. Naopak, vzhledem ke své exportní orientaci a jednostranné fixaci na odběratele v Německu bylo citlivé na celní politiku tohoto státu. Pro chmelařství bylo typické velké množství odběratelů (pivovarů). V odvětví měl rozhodující pozici meziobchod, kde působilo přes sto firem. Jak pivovary, tak obchodníci se dříve či současně s chmelaři organizovali v kartelech. Chmelařství tedy v 19. století vhodnou živnou půdu případným kartelům neposkytovalo.

*Padesátitisící žok chmele označený v žatecké známkovně v sezóně 1905–1906.
(Fotoarchiv Regionálního muzea K. A. Polánka v Žatci, sign. Fn 0596)*

3 KARTELIZACE ODVĚTVÍ V „DLOUHÉM“ 19. STOLETÍ

3.1 POČÁTKY ZÁJMOVÝCH ORGANIZACÍ PĚSTITELŮ CHMELE (1833–1890)

Zájmové organizace pěstitelů chmele se v jednotlivých chmelařských oblastech českých zemí zformovaly v průběhu 19. století. Jejich vznik byl zpravidla spojen s označováním původu chmele. První institucí tohoto typu byl *Hopfenverein*, který v roce 1833 založili měšťané krajského města Žatce. Jeho členem se stali všichni měšťané, jejichž chmelnice se nacházely v katastru města. Cílem spolku podle jeho zakladatelů bylo „*zákonným způsobem využívat pravých a jistých prostředků, které by nejen posílily odbyt našeho výtečného produktu, ale také jej v obchodu ochránily před jakýmkoli falšováním a nahrazováním jiným méněcenným zbožím, a tím zajistit materiální zájmy jak zdejších pěstitelů, tak také konzumentů tohoto produktu*“.²⁹⁰ Prostředkem k naplnění těchto záměrů bylo označování původu chmele, které spolek zavedl, realizoval a také garantoval. Již v prvním roce své existence začal spolek označovat žoky chmele vypěstovaného svými členy prostřednictvím olovené pečeti, která měla být dokladem jeho autenticity. Na žoku byly také barvou vyznačeny základní informace o chmelu, který obsahoval.

3.1.1 ZALOŽENÍ ŽATECKÉHO HOPFENVEREINU A POČÁTKY OVĚŘOVÁNÍ PŮVODU CHMELE

Pro osvětlení vzniku této organizace je významný fakt zmíněný již v předchozí kapitole, že si žatečtí měšťané až do druhé poloviny 18. století udrželi relativně vysoký podíl na celkové výměře chmelnic v oblasti. Ovšem s tím, jak se pěstování chmele na Žatecku rozšiřovalo, jejich podíl se na sklonku 18. a v první polovině 19. století citelně snížil. Rostoucí produkce poddanských i vrchnostenských chmelnic představovala pro žatecké měšťany nevíтанou konkurenci. Diferenciace produktu prostřednictvím garantovaného označení původu zboží znamenala pro žatecké měšťany především možnost odlišit vlastní zboží od chmele svých konkurentů ze zbytku žatecké oblasti, a tím udržet jeho vysokou cenu.

Cena žateckého chmele byla přitom řádově vyšší než cena, kterou musel obchodník zaplatit za produkt pocházející z některého z dalších českých chmelařských regionů. Již v první polovině 19. století současně narůstala poptávka po žateckém

290 Označování původu chmele nebylo vynálezem žateckých měšťanů. Jistou formu označování zavedly již dříve anglické úřady. Od roku 1817 se známkoval chmel v bavorském městě Spalt. Do 60. let se pak známkování rozšířilo tak, že je používalo podle tvrzení současníka každé významnější místo v Dolních Francích a Holledau. *Der Hopfen und dessen Siegelung*, Die Hopfenhalle. Centralorgan für die Cultur, den Handel und die Verwendung des Hopfens (dále Die Hopfenhalle), 2, 21, 19. 1860, s. 2 an.

chmelu ze strany zahraničních pivovarů, jež si tuto surovinu opatřovaly prostřednictvím obchodníků. Aby snížili své výrobní náklady, mísili obchodníci chmel ze Žatecka s chmelem jiného původu, například s dubským zeleňákem, nebo takový chmel přímo jako žatecký prodávali.²⁹¹ Tato praxe byla po většinu 19. století legální.

Jednotlivé odrůdy chmele mají podle současných výzkumů poměrně odlišné chemické charakteristiky.²⁹² Na kvalitě výsledného produktu se také určitým způsobem podepisuje chmelařská oblast, kde je chmel pěstován. Užité hodnota jednotlivých odrůd je tedy pro pivovary do jisté míry odlišná. Přesto nebylo míchání chmele či jeho „falšování“ obchodníky jejich zákazníky zpravidla odhaleno, resp. z jejich strany nedocházelo ke stížnostem. Rozdíly mezi kvalitou produkce jednotlivých oblastí v 19. století totiž pravděpodobně nebyly markantní. Jak na Žatecku, tak na Úštěcku se pěstoval chmel červeňák. Konkrétní kultury chmele přitom nebyly jednotné. Odrůdová čistota zdejšího chmele byla ještě podle autorů píšících ve 30. letech 20. století v nedohlednu.²⁹³ V rámci samotných oblastí existovaly nadto nezanedbatelné kvalitativní rozdíly mezi jednotlivými lokalitami, takže kvalitnější produkce z Úštěcka mohla být srovnatelná s žateckou. Nicméně míchal se i chmel zeleňák z dubské oblasti, který byl podle všech svědectví lépe identifikovatelný a výrazně méně kvalitní. Nabízí se hypotéza, že v určitém poměru neměl jako příměs kvalitnějšího chmele zásadnější negativní dopad na výslednou chuť piva, ale učinil výslednou směs pro pivovar cenově dostupnou. Jednoznačnou odpověď však může dát pouze výzkum badatelů zabývajících se dějinami pivovarské technologie.

Označení původu produktu z chmelnic města Žatce sice nemohlo těmto praktikám obchodníků zabránit, dávalo však odběratelům naději, že takto označený chmel smíchaný nebo „zfalšovaný“ nebyl, a ti si za ni byli ochotni připlatit. K míchání chmele docházelo především v době, kdy byla úroda jemných chmelů ve srovnání s poptávkou nízká – a ceny stoupaly. Nepřekvapí proto, že k zavedení ochranné známky došlo právě v momentě, kdy po 20. letech 19. století, jež charakterizovala relativně nízká cena chmele (desetiletý průměr činil 65 zl.), v následující dekádě cena chmele vzrostla na dvojnásobek (průměrně 110 zl.).²⁹⁴ Svého vrcholu dosáhly ceny právě v roce 1832 a následujícím (viz obr. č. 1).

O první dekádě existence spolku není známo mnoho, neboť se dokumenty o jeho činnosti v této době nezachovaly a lokální tisk o spolku rovněž mlčí.²⁹⁵ Stanovy *Hopfenvereinu* jsou dostupné až ve verzi z roku 1843, kdy došlo ke zpřísnění kontroly původu chmele. K již používaným oloveným známkám se připojily na

291 Zmínky o míchání a falšování chmele představovaly po celé 19. století stálé téma chmelařského tisku. Viz např. „*Feine grüne Waare wird besonders deshalb stark gesucht, weil sie sich zur Vermengung mit einem Rothhopfen besser verwenden lässt und als zweiter Vorteil, da solcher gemengter Hopfen unter dem Namen Rothhopfen im Handel erscheint, durch den billigen Ankauf des Grünhopfens, einen grösseren Verdienst dem Händler abwirft.*“ *Original-Korrespondenz, Allgemeine böhmische Hopfenzeitung. Organ der saazer und auschaer Hopfenmarkt-Direktionen* (dále ABH), 2, 37, 21. 9. 1865, s. 2.

292 NESVADBA, V., a kol., *Vývoj a tradice českých odrůd chmele*, c. d., passim.

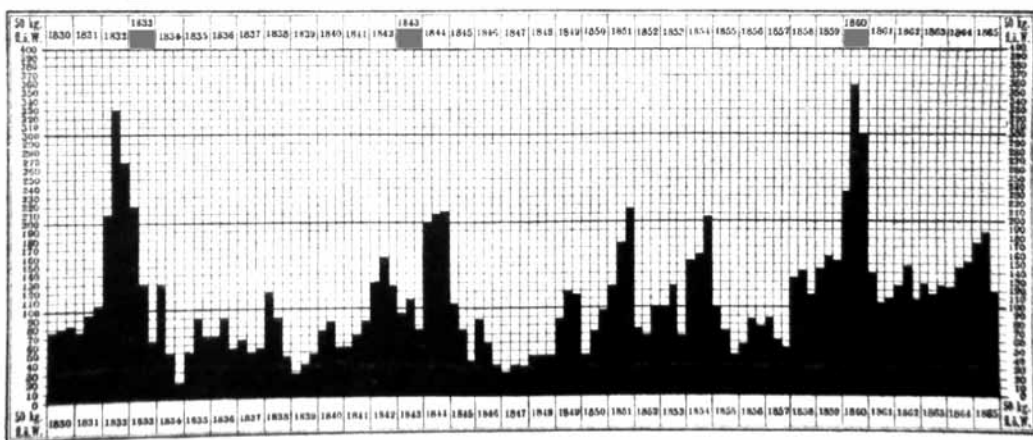
293 ZIMA, F. – ZÁZVORKA, V., *Chmelařství*, c. d., s. 19.

294 MOHL, A., *Dějiny chmelařství*, c. d., s. 110.

295 V Žatci vycházel od roku 1839 *Allgemeine Anzeiger der königl Kreisstadt Saaz* a po roce 1848 *Der Bote von der Eger und Biela*.

Obrázek č. 1:

Souvislost mezi nárůstem cen chmele a vznikem chmelařských institucí (založení *Hopfenvereinu*, klíčová změna jeho stanov a zřízení žateckého „chmelného trhu“ vyznačeny šedě)

Pramen: GÜNZEL, F. V., *Saazer Hopfen*, c. d., s. 281.

počátku roku 1843 tzv. vážní lístky, dokumentující hmotnost žoku v době prodeje, a dále tištěné certifikáty původu („zasílací listy“), do nichž byly zapsány údaje – číslo známky žoku, jeho hmotnost a rok sklizně –, které musely odpovídat informacím uvedeným na žoku. Ve spojitosti s tím došlo také k posílení pravomocí spolku při dohledu nad členy spolku.²⁹⁶ I v tomto případě dal impuls ke zpřísnění kontroly citelný nárůst cen chmele, který bylo možné pozorovat na počátku 40. let (viz obr. č. 1 výše).

V první řadě se rozšířily možnosti evidovat pohyb chmele vypěstovaného na katastru města. Každý pěstitel musel při sklizni nahlásit množství chmele, které sklídl, a prostory, v nichž produkt uskladnil. Spolek nově zaměstnával přísežného senzála, kontrolora a zřízence, kteří museli být přítomni při pěchování chmele do žoků. Senzál naplněné žoky opatřil olovenou pečetí, pořadovým číslem a nápisem. Chmel, který byl zkažený nebo špatně usušený, nesměl být „pečetěn“. Označení původu prováděné spolkem tedy bylo zároveň i garancí určité kvality produktu. Po zvážení chmele na městské váze dostal pěstitel i příslušný tištěný certifikát původu. Pytle, které byly naplněny za nepřítomnosti senzála, neměly nárok na označení původu. Bez jeho dohledu nesměly být také již označené žoky znovu otevřeny. Spolek tak mohl kontrolovat, zda množství nahlášené během sklizně pěstiteli odpovídalo kvantu chmele, které tito následně prodali.²⁹⁷ V polovině roku 1845 se pak přísnost kontroly dále prohloubila, neboť bylo ustanoveno, že označení původu chmele bylo povinné pro všechny chmel vypěstovaný ve městě. Žateckým měšťanům se tedy již před polovinou 19. století podařilo zřídit (soukromou) organizaci, která byla s to provádět na lokální úrovni poměrně striktní kontrolu původu

296 *Fest-Schrift zum Andenken an das 50jährige Jubiläum*, c. d., s. 63–64.

297 Tamtéž.

chmele. O její účinnosti měly zákaznicky přesvědčit propagační články o pravidlech kontroly, které spolek publikoval v domácím i zahraničním tisku.²⁹⁸

Spolek získal nadto i jistý přehled o prodeji označeného chmele. Senzál totiž mohl na přání pěstitelů zprostředkovat jejich kontakt s obchodníky, poskytoval jim v případě zájmu vzor kupní smlouvy a byl přítomen při uzavření obchodu. Do svého deníku při něm zaznamenával – vedle jména prodejce chmele i jeho kupce a množství prodaného chmele – také cenu, za jakou byl obchod uzavřen, čísla žoků prodaného chmele, poplatky odváděné spolku a také smluvené datum odběru zboží. Zapisoval rovněž ustanovení kupní smlouvy, jež měla nastoupit, pokud jedna ze stran nedodržela některý z jejích bodů. Příslušný protokol mohl při sporech mezi obchodníky a pěstiteli sloužit jako právní doklad. Podstatné je, že senzál obě strany zároveň informoval o cenách, za něž svůj chmel prodali další pěstitelé, a ukazoval jim příslušné záznamy ve svém deníku. Příslušná instrukce spolku ovšem zdůrazňovala, že „*růst, popřípadě klesání cen chmele je nicméně výsledkem konkurence*“.²⁹⁹

Tuto zájmovou organizaci chmelařů ještě nelze považovat za kartel. Označování chmele bylo sice výsledkem spolupráce chmelařů sdružených ve spolku, podstatné ovšem je, že tato kooperace nevedla k omezení konkurence. Naopak, označení původu konkurenci na trhu s českým chmelem zvýšilo, či přesněji, vytvořilo nové pole konkurenčního zápasu: soupeření jednotlivých „ochranných známek“. Jednotliví žatečtí pěstitelé spolu nadto v principu mohli i nadále soutěžit ohledně kvality, ceny a množství vypěstovaného chmele. Je ovšem pravdou, že instituce spolku, která jim dávala dobrý přehled o výsledcích sklizně, síle poptávky obchodníků i o cenách, za něž jednotliví výrobci produkt své práce zpeněžili, mohla být ideální živnou půdou „gentlemanských ujednání“ o taktice prodeje, či dokonce o minimální ceně. Příbuzenská a majetková provázanost měšťanů předbřeznového krajského centra by takovému postupu rovněž spíše nahrávala. Zda tak žatečtí pěstitelé činili, nelze na základě dostupných pramenů určit. Jisté je pouze, že cena chmele označeného olovenou pečetí s žateckým městským znakem byla stabilně vyšší než cena stejného množství chmele z jiných míst žatecké oblasti (viz tabulku č. 27).

V žateckém spolku od počátku existovaly určité zájmové rozpory. Jak bylo zmíněno, označení původu mohl získat pouze chmel vypěstovaný na katastru města. Část žateckých měšťanů ovšem vlastnila i chmelnice na okolním venkově, jejichž produkt byl ze známkování vyloučen. Z toho vyplývala jistá rizika pro disciplínu členů spolku, o jejichž odstranění se snažily již stanovy z poloviny 40. let. Ty zdůrazňovaly, že v zájmu zachování důvěry zákazníků v označení původu bylo nutné vysokými pokutami stíhat jakékoliv míchání chmelů a jejich dovoz do města. Členům, kterým by byl podvod dokázán, hrozilo, že ztratí nárok na další známkování chmele. Povoleno v prostorách žateckých domů nebylo ani sušení vlastního chmele, pokud nepocházel z chmelnic na katastru města. Varování, že skladování takového chmele ve městě je nepřípustné, vydával spolek i v dalších letech. Z dlouhodobého hlediska však bylo podstatnější, že tito pěstitelé byli zainteresováni na

298 Tamtéž, s. 65.

299 Tamtéž, s. 63–64.

Tabulka č. 27:

Srovnání prodejních cen chmele podle záznamů žateckého měšťana Schöffla a rolníka Piherta z Domoušic na Lounsku (ceny uvedeny ve zl.)

Rok	1839	1843	1845	1848	1850
Schöffl (Žatec)	34	55	75	32	50
Pihert (Domoušice)	20	46	59	25	39

Pramen: KŘIVKA, J., *Hospodaření rolníka Jana Piherta*, c. d., s. 155.

rozšíření osvědčení o původu chmele i pro venkovský chmel, zatímco další členové spolku měli zájem spíše na tom, aby „pečetění chmele“ zůstalo jen výsadou měšťanů.³⁰⁰

Další pnutí v rámci spolku působily protichůdné zájmy pěstitelů a obchodníků chmelem. Část měšťanů – pěstitelů chmele – totiž brzy pochopila, jak lukrativní záležitostí může dálkový obchod chmelem být, a investovala do něj svůj kapitál. Vzhledem k tomu, že i nadále pěstovali chmel na městských pozemcích, zůstávali stále členy spolku. Je ovšem nabíledni, že se jejich zájem na striktním provádění kontroly původu chmele oslabil. Dosavadní obchodníci chmelem naopak začali vyhledávat příležitosti, jak zakoupit pozemek s chmelnicí na žateckém katastru, neboť by tak získali členství a možnost spolurozhodovat v organizaci svých dodavatelů a získávat zde cenné informace. Proti nim bylo namířeno ustanovení přijaté plenárním zasedáním členů spolku v roce 1845. K bodu, podle něžž právo na označení původu měl pouze chmel vypěstovaný na pozemcích ve městě, v něm byl připojen dovětek „a jejichž majitel má žatecký domicil“. Když byly v roce 1856 sestaveny nové stanovy, které platily až do konce 60. let, došlo ovšem k rozvolnění této regulace. Předpokladem členství ve spolku bylo od té doby jen vlastnictví nebo nájemní vztah k chmelnici na žateckém katastru. O tom, že sami jeho členové tehdy předpokládali příliv obchodníků do spolku, svědčí příznačný pasus nových stanov, který nepřipouštěl členství (nebo status náhradníka) ve výboru spolku v případě obchodníků chmelem nebo jedinců na tomto obchodu zainteresovaných.³⁰¹ Napětí mezi zájmy měšťanů vlastnicích chmelnice zároveň ve městě i na okolním venkově a zbytkem členů spolku, stejně jako pnutí mezi měšťany-pěstiteli a těmi, kteří zároveň provozovali obchod s chmelem, ovlivňovalo vývoj spolku v dalších desetiletích.

3.1.2 POKUS MĚSTA ŽATCE O ORGANIZACI PĚSTITELŮ NA VENKOVĚ

Postupem času se v žateckém okrese rozmnožil počet obcí, které začaly známkovat svou produkci podobným způsobem jako město Žatec: označovaly žoky svého chmele plombami, na jejich švy připojovaly svou pečeť a vydávaly i vlastní

300 Tamtéž, s. 63–64.

301 Tamtéž, s. 70–71.

certifikáty původu.³⁰² Vzájemně si přitom konkurovaly a propagovaly právě své označení chmele jako jediný skutečný punc kvality a jistoty. Důslednost reálné kontroly však často zůstávala za tímto příslibem pozadu.³⁰³ Právě pro své velké rozšíření nepřispělo označování původu chmele v menších obcích ke zvýšení ceny zboží produkovaného mimo město. Ty žatecké měšťany, kteří vlastnili na venkově chmelnice, přivedl zájem na větším zhodnocení jejich produktu nakonec ke snaze zorganizovat trh se žateckým chmelem, resp. jeho označování v celé žatecké oblasti. V březnu 1858 publikoval žatecký měšťan a pěstitel chmele W. Stallich v týdeníku *Der Bote von der Eger und Biela* výzvu, aby se tohoto úkolu ujala místní organizace Vlastenecko-hospodářské společnosti – *Saazer landwirtschaftlicher Kreisverein* (Krajská zemědělská jednota v Žatci).³⁰⁴ Důležitou roli zde hráli právě měšťané vlastníci chmelnice také ve venkovských obcích, což se odrazilo i v osobnosti předsedy spolku, jímž se stal Josef Schöffl, žatecký měšťan, pěstitel chmele a jeden z předních obchodníků s touto plodinou.³⁰⁵

Pokud by k tomu však došlo, žatecký *Hopfenverein* by ztratil mnoho ze svého vlivu. V reakci na to se proto větší část jeho členů rozhodla zorganizovat pěstitele „shora“, ze strany žateckého chmelařského spolku. Proto zahájil *Hopfenverein* v roce 1858 jednání s pěstiteli z obcí v žateckém berním okrese.³⁰⁶ Nabídl jim připojení k městskému chmelařskému spolku s tím, že se jejich chmel bude označovat známkou „okresní chmel“, zatímco produkt zbylých obcí v hranicích žateckého kraje by měl nárok pouze na označení „chmel venkovský“. Výměnou se měly obce vzdát vlastního provádění známkování – proces by probíhal v Žatci – a podřídit se kontrole důvěrníků žateckého spolku. Pro pěstitele však byly tyto podmínky nepřijatelné a jednání zkrachovala.³⁰⁷

V roce 1859 proto převzal iniciativu opět *Kreisverein* a zaslal výboru městského chmelařského spolku a žateckému magistrátu memorandum, v němž nastínil projekt „Žateckého chmelného trhu“ (*Saazer Hopfenmarkt*), který chtěl spolek ve městě zřídit. Tržnice se neměla stát pouze místem, kde by probíhal prodej chmele z celého žateckého kraje obchodníkům, ale měla především vydávat „společné, vážnost chmele posilující certifikáty“.³⁰⁸ Reakci žateckých měšťanů z *Hopfenvereinu*, jež byla příznačná pro jejich protichůdné zájmy, popsal jeden z jeho činovníků následovně: „Zájem o chmelový trh byl, ale nevědělo se, jak jej zařídit; a zájem o něj současně také nebyl, neboť byla obava, že by poškodil zájmy pěstování chmele ve

302 *Der Hopfenverein der Stadt Saaz, Die Hopfenhalle*, 1, 4, 30. 4. 1859, s. 3.

303 *Fest-Schrift zum Andenken an das 50jährige Jubiläum*, c. d., s. 66.

304 Stojí za zmínku, že autor tohoto textu s obavami hovořil o možnosti zavedení chmelových extraktů, které by omezily závislost pivovarů na čerstvém chmelu a tím snížily rentabilitu zdejší produkce. *Aufruf an die Mitglieder des landwirthschaftlichen Vereines des Saazer Kreises*, *Der Bote von der Eger und Biela*, 11, 23, 20. 3. 1858, s. 2–3.

305 Schöffl vedl také velkoobchod sazenicemi chmele, které prodával ve velkém počtu do zahraničí, a byl autorem jedné ze základních odborných prací o žateckém chmelařství. Viz SCHÖFFL, Josef, *Der Saazer Hopfenbau nach dreißigjährigen Erfahrungen und Beobachtungen*, Prag 1863 (2. vyd. 1884).

306 Berní okresy se v podstatě kryly se soudními okresy.

307 *Fest-Schrift zum Andenken an das 50jährige Jubiläum*, c. d., s. 72.

308 SEIFERT, A., *Das Projekt des Saazer Hopfenmarktes*, *Die Hopfenhalle*, 1, 2, 5. 4. 1859, s. 1 an.

městě.³⁰⁹ Obavu v nich budila především vidina konkurence, plynoucí ze známkování chmele z obcí v širším okruhu kraje, které dosud neprováděly vlastní označování původu. Pro ně měla být „tržnice“ vlastně náhražkou místní organizace. Proti tržnici se stavěla také část obchodníků; podle jejich mínění poškozovala totiž taková instituce svobodu podnikání.³¹⁰

Hopfenverein se stavěl především proti tomu, aby tržnici zřídila cizí korporace. Pokud by však byl spolu s městem jejím zřizovatelem, v principu otevření tržnice připustil. Požadoval však, aby se za cizí (tedy nikoli „městský“) chmel platil městu poplatek, a žádal také bezplatné známkování pro své vlastní zboží. K tomu, že se projekt realizoval, přispěla zčásti pohružka Krajské zemědělské jednoty v Žatci, která varovala, že pokud se tržnice nezřídí, mohl by tak učinit jeden z velkostatkářů v oblasti. Město i *Hopfenverein* by tak ztratily potenciální zdroj příjmů. Ještě podstatnější ovšem bylo, že konec 50. let byl ve znamení razantního nárůstu cen žateckého chmele. Zatímco se v roce 1857 za 50 kg chmele platilo 50–110 zlatých, v roce 1860 to bylo 228–380 zlatých. Vysoké ceny vedly obchodníky k tomu, že do žatecké oblasti importovali cizí chmel a míchali jej s místním, popřípadě jej za něj vydávali. Podle odhadu *Kreisvereinu* z roku 1858 se tehdy prodalo 50 000 q chmele jako „žateckého“, tedy více než dvojnásobné množství oproti 20 000 centům, které se na Žatecku skutečně vypěstovaly.³¹¹

Na jaře roku 1859 – s vyhlídkou na další vzestup cen – bylo městským výborem nakonec zřízení tržnice povoleno.³¹² Podle původního záměru měla instituce vstoupit v život již v létě 1859, pro spory ohledně nákladů na pronájem prostor se však záležitost o rok zpozdila.³¹³ „Žatecký chmelný trh“ nakonec otevřel své brány až 6. srpna – tedy na počátku nové chmelové sezóny – roku 1860. Jeho zřizovatelem byla městská samospráva. Hlavním ředitelem tržnice byl starosta Žatce, jeho zástupci pak předsedové *Kreisvereinu* a *Hopfenvereinu*.³¹⁴

Tabulka č. 28:
Ceny 50 kg žateckého chmele, 1854–1861 (ve zlatých)

Rok	Cena (zl.)	Rok	Cena (zl.)
1854	123	1858	95–200
1855	24–120	1859	149–200
1856	55–100	1860	228–380
1857	50–110	1861	95–150

Pramen: MOHL, A., *Dějiny chmelařství*, c. d., s. 116.

309 *Fest-Schrift zum Andenken an das 50jährige Jubiläum*, c. d., s. 68.

310 *Die Feinde des Saazer Hopfenmarktes*, Die Hopfenhalle, 2, 18, 21. 8. 1860, s. 1.

311 Údaj byl uveden v memorandu z 21. července 1858, kterým žádal Hospodářský spolek o zřízení tržnice. STALLICH, Wenzel, *Die Behebung des Saazer Hopfenmarktes*, Saazer Hopfenlaube. Fachschrift für Land- und Volkswirtschaft, für Gemeinde- und Vereinswesen sowie Hopfen- und Brau-Zeitung und Lokalblatt für den Saazer politischen Bezirk (dále Saazer Hopfenlaube), 1, 6, 28. 8. 1879, s. 2.

312 SEIFERT, A., *Das Projekt des Saazer Hopfenmarktes*, c. d., s. 1 an.

313 *Der Saazer Hopfenmarkt*, Die Hopfenhalle, 2, 4, 31. 3. 1860, s. 1.

314 *Der Saazer Hopfenmarkt. Auszug aus der Geschäftsordnung*, Die Hopfenhalle, 2, 16, 7. 9. 1860, s. 1.

Tabulka č. 29:
Ceny chmele podle označení místního původu (ve zl. za 50 kg)

Rok	žatecký městský	žatecký okresní	žatecký krajský	úštěcký	dubský
1871	192	183	174	116	98
1872	143	134	125	71	54
1873	146	137	128	68	59
1874	210	201	192	152	125
1875	72	63	54	37	25
1876	353	343	333	270	230
1877	100	90	80	49	38
1878	105	95	85	55	40
1879	142	132	122	65	40
1880	100	90	80	50	35
10letý průměr	156	147	137	93	74

Pramen: *Zprávy výboru pro statistiku polního a lesního hospodářství v království Českém za rok 1880*, Praha 1881, s. XXI.

Označením původu se v tržnici opatroval všechen chmel ze žateckého kraje, za garance chmel pěstujících obcí (které realizovaly i nadále část procesu ověřování) a krajského města Žatce. Otevřena byla však i pro jiný chmel. Zatímco pro každý žok chmele z žateckého kraje byl v tržnici vystaven tržní certifikát o původu chmele, plodina z chmelnic mimo žatecký kraj (tedy např. z Rakovnicka) měla nárok pouze na slabší formu ověření, tzv. vážní lístek.³¹⁵ Samotný chmel ze žateckého kraje neměl jednotnou ochrannou známku, ale byl rozdělen do tří tříd. Dvěma plombami a dvěma pečetěmi ze zeleného vosku se označoval „žatecký městský chmel“ (*Stadt Saazer Hopfen*). Značku výrobní obce, její plombu nebo pečeť, a nadto i olovenou známku tržnice a její pečeť v modré barvě nesl „žatecký okresní chmel“ (*Saazer Bezirkshopfen*). Obdobně, ale červenou barvou byl označován „žatecký krajský chmel“ (*Saazer Kreishopfen*). Nehledě na zařazení do jedné z kategorií dostal v tržnici každý žok žateckého chmele zasílací list s perforovaným útržkem. Současně jej doprovázely i certifikáty původu, které vydávali starostové jednotlivých obcí.³¹⁶ Na rozdíl od známkování chmele, které se podařilo s úspěchem zavést, trhy s chmelem se v „tržnici“ v podstatě nekonaly. Pěstitelé chmele i nadále prodávali svůj produkt obchodníkům, kteří během chmelařské sezóny objížděli jejich obce, v menší míře již pivovarům. Teprve ti chmel dovezli v případě potřeby do žatecké tržnice. V „tržnici“ (*Hopfenmarkt*), která byla vlastně něčím jiným: známkovnou chmele (*Hopfenhalle*), se ovšem za označovaný chmel i přesto odváděl tržní poplatek.

Rozdělení žateckého chmele do tří kategorií samotnou instituci „Žateckého chmelného trhu“ z roku 1860 dlouho přežilo a udrželo se až do roku 1910.

315 *Kundmachung, Die Hopfenhalle*, 2, 12, 31. 7. 1860, s. 1.

316 *Der Saazer Hopfenmarkt. Auszug aus der Geschäftsordnung, Die Hopfenhalle*, 2, 16, 7. 9. 1860, s. 1.

Odběratelé považovali skupinu, do níž byl chmel přiřazen, za podstatnou výpověď o jeho kvalitě. Tomu odpovídaly i odlišné ceny chmele označeného jednotlivými známkami. Žatecký „městský“ chmel se prodával asi o 10 zl. draž než chmel „okresní“, jehož cena naopak o 10 zl. přesahovala cenu chmele „krajského“. V září 1865 se např. kupoval „městský“ chmel za 195–200 zl., „okresní“ za 180–185 zl. a „krajský“ za 165–175 zl.³¹⁷ Rozdíly průměrných cen byly přitom velmi stabilní, jak ukazuje tabulka č. 29.

3.1.3 ZÁJMOVÉ ROZPORY V PRVNÍ ŽATECKÉ ZNÁMKOVNĚ A JEJÍ ZÁNIK

Vzhledem k rozdílům v ceně nepřekvapí, že mezi pěstiteli chmele od počátku zuřily spory o smysluplnost rozdělení chmele do těchto skupin. Žatecký *Hopfenverein* to pocítil již v roce 1861, když se znovu pokusil svolat schůzi zástupců obcí pěstujících chmel, s cílem prohloubit pod svým vedením jejich organizaci. Na schůzi byli tentokrát pozváni zástupci obcí z celého kraje, kterých se ovšem sešla pouhá šestina. Současně však dorazili starostové obcí z pražského kraje, kteří tvořili asi polovinu všech účastníků dvojjazyčně vedené schůze. Zastupovali především obce z Rakovnícka, v nichž se sice pěstoval starožatecký červeňák, ale vzhledem ke své příslušnosti mimo žatecký kraj dosud neměly v tržnici nárok na označení původu, pouze na vážní lístek. Shromáždění podle svědectví jednoho z jeho účastníků „*vybočilo z mezi spořádaného průběhu poněkud více, než by bylo milé*“ a nedospělo k žádné dohodě. I další pokus žateckých měšťanů o organizaci pěstitelů „shora“ tedy vyšel naprázdno.³¹⁸

Nesouhlas s rozdělením byl ventilován i na shromáždění Hospodářského spolku žateckého kraje v roce 1865. S rozdělením „ochranných známek“ byli z jeho členů nespokojeni pěstitelé, kteří měli nárok pouze na známku „krajský chmel“. Zahájili proto debatu o tom, zda se mělo do budoucna zachovat stávající známkování, nebo známkovat jen prostřednictvím označení „město“ a „kraj“, nebo „město“ a „venkov“. Volali po zrušení stávajícího rozdělení, protože byli přesvědčeni, že jim to pomůže k lepšímu zhodnocení produktu. Proti se postavili naopak pěstitelé z „okresu“ s námitkou, že by sloučení oblastí vedlo k poklesu ceny produkce okresu a nezvýšilo hodnotu krajského zboží. Na stranu odpůrců se postavil rovněž starosta Žatce, ředitel „Žateckého chmelného trhu“ a sekretář Hospodářského spolku v jedné osobě, Hassmann. Podle jeho názoru nebyla tato cesta schůdná, protože na venkově chyběla dostatečná kontrola ze strany obcí. Hassmann nicméně přislíbil zařadit mezi producenty „okresního chmele“ ty obce z kraje, které měly pro pěstování této plodiny mimořádně vhodné přírodní podmínky.³¹⁹

317 Allgemeine böhmische Hopfenzeitung. Organ der saazer und auschaer Hopfenmarkt-Direktionen (dále ABH), 2, 37, 21. 9. 1865, s. 2.

318 *Die Versammlung der Hopfenproduzenten des Saazer Kreises am 25. Juni*, Die Hopfenhalle, 3, 3, 4. 7. 1861, s. 2 an.

319 *Bericht über die am 1. d. M. im bürgl. Schiesshaussaale zu Saaz stattgehabte Plenar- und Generalversammlung des saazer landwirthschaftlichen Kreisvereines*, ABH, 2, 41, 5. 10. 1865, s. 2.

Hassmannův krok přitom nebyl ojedinělý. Žatečtí měšťané odpor proti rozdělení chmele do skupin systematicky tlumili změnami v rozhraničení jednotlivých oblastí. Zatímco zpočátku se označení „okresní“ a „krajský“ chmel zhruba překrývalo s administrativním vymezením těchto jednotek, na konci 60. let tomu tak již zdaleka nebylo. Již v roce 1864 podaly obce sdružené v podbořanské sekci *Kreisvereinu* protest proti libovolnému přijímání nových obcí z Rakovnicka do „kraje“. ³²⁰ Když byl v roce 1871 znovu revidován řád tržnice, došlo k opětovnému rozšíření „kraje“ a „okresu“ o větší počet obcí. ³²¹ Z řádu vyplývalo, že v předcházejících letech bylo do okresu přijato celkem 36 nových obcí, původně zařazených do „kraje“. To bylo více než původní počet obcí, které měly nárok na označení „okresní chmel“. Ke kraji se naopak přidružilo 28 nových obcí z bývalého rakovnického kraje, včetně města Rakovníka. ³²²

První dvě až tři dekády po svém založení byl *Hopfenverein* úzce spojen s městskou samosprávou. ³²³ Situace se začala měnit teprve v 50.–60. letech 19. století, kdy do města začali ve větším množství přenášet své sídlo obchodníci s chmelem. Vzhledem k tomu, že obchodníci chmelem byli vzhledem k lukrativnosti tohoto odvětví významnými daňovými poplatníky, měly jejich hlasy v nově pořádaných komunálních volbách řídicích se podle cenzové soustavy velkou váhu. Nově zvolení samosprávní činitelé proto začali do velké míry zastupovat zájmy žateckých obchodníků. ³²⁴ Naopak městský chmelařský spolek, který se v roce 1869 přejmenoval na *Hopfenbauverein*, změnil své vedení a přijal nové stanovy, si aktuálně za cíl stanovil vedle známkování chmele také podporu pěstování žateckého červeňáku a „*docílení jeho co nejvyšší rentability*“. ³²⁵ Po zrušení Vlastenecko-hospodářské společnosti a reorganizaci spolku žateckých pěstitelů se změnila i struktura vedení „Žateckého chmelného trhu“, kde na sebe všechnu moc strhl starosta města. O vymezení obvodu žateckého „okresu“ a „kraje“ rozhodoval nově pouze on a žatecké obecní zastupitelstvo. ³²⁶ Mezi komunální samosprávou a spolkem se tak začala rozevírat trhlina, o níž dobře svědčí skutečnost, že od roku 1874 začala městská rada vydávat vlastní časopis, který konkuroval tisku podporovanému *Hopfenbauvereinem*.

Po zbytek 70. let probíhaly pak žateckým tiskem polemiky mezi městským chmelařským spolkem na jedné straně a obchodníky a městskou samosprávou na straně druhé. Spory eskalovaly na sklonku dekády, především v roce 1878. ³²⁷ Již na počátku předcházejícího roku se uskutečnila valná hromada městského chmelařského spolku, která podala žateckému magistrátu prosbu o reorganizaci „chmelného trhu“, jež měla zamezit nepravostem, které se v něm děly. Krátce předtím bylo totiž odhaleno několik případů falšování označení původu. Městská rada odpověděla přípisem, v němž informovala o drobné úpravě stanov, a přislíbila, že bude důsledněji

320 *Nochmals der Saazer Hopfenmarkt*, Saazer Hopfenlaube, 1, 25, 2. 10. 1879, s. 1.

321 *Ein Conflict zwischen Handel und Produktion*, Saazer Hopfenlaube, 1, 5, 24. 8. 1879, s. 3.

322 *Einige Worte über den Aufsatz ‚Ein Conflict‘*, Saazer Hopfenlaube, 1, 8, 4. 9. 1879, s. 1 an.

323 *Fest-Schrift zum Andenken an das 50jährige Jubiläum*, c. d., s. 71.

324 LŮŽEK, B., *České chmelařství*, c. d., s. 41.

325 *Fest-Schrift zum Andenken an das 50jährige Jubiläum*, c. d., s. 74.

326 *Einige Worte über den Aufsatz ‚Ein Conflict‘*, Saazer Hopfenlaube, 1, 8, 4. 9. 1879, s. 1 an.

327 *Ein Conflict zwischen Handel und Produktion*, Saazer Hopfenlaube, 1, 5, 24. 8. 1879, s. 3.

dohlížet na dodržování předpisů instituce. Členy spolku ale nové změny nepřesvědčily. Na jaře 1878 si vynutili nespokojení členové *Hopfenbauvereinu* rezignaci několika členů výboru a nahradili je méně smířlivými. Ti proto v roce 1878 nastoupili do ofenzivy. V květnu se spolek obrátil na magistrát s výzvou, aby byla „*chmelová tržnice*“ zcela zrušena. Spolek se opět, podobně jako na konci 50. let, pokusil uspořádat trh s chmelem v žateckém kraji tak, aby si ve výsledné organizaci podržel rozhodující slovo. Zahájil vyjednávání s venkovskými obcemi, které chtěl přesvědčit k tomu, aby vstoupily do spolku jako jeho členové. Nicméně i tento pokus vyšel naprázdno – zájem o přistoupení projevily jen některé obce a ve spolku samém se proti takovému postupu zvedl odpor. „*Chmelová tržnice*“ tak měla zůstat aktivní po další rok, následně měla být reorganizována.³²⁸

Městský chmelařský spolek se vedle toho obrátil 14. července 1878 také na místodržitelství s žádostí o ochranu před podvody obchodníků s chmelem a předložil mu návrh nařízení proti falšování chmele.³²⁹ Podle něj mělo dojít k zavedení povinného známkování chmele na území celých Čech. Přebalování chmele, jeho míchání nebo jeho prodej pod jiným označením či bez označení měly být obchodníkům zakázány.³³⁰ Obchodníci na žádost odpověděli tak, že přestali odvádět *Hopfenbauvereinu* tržní poplatek 50 kr. za každý označovaný žok chmele. Služeb známkovny přestali nadto z velké části využívat. Zatímco v předcházejícím desetiletí bylo na poplatcích za známkování odvedeno ročně v průměru 2 948 zl., v roce 1878 částka klesla na 627 zl.³³¹ Vedle toho začali obchodníci chmelem bojkotovat ty pěstitele, kteří se podíleli na zpracování petice na místodržitelství.³³²

Jisté náznaky společného postupu, a tedy existence kartelu obchodníků chmelem pocházejí sice ze 60. let³³³ – nápadný je také fakt, že rozdíl v ceně „městského“, „okresního“ a „krajského“ chmele obnášel v 70. letech vždy 10 zlatých, zcela nezávisle na značných výkyvech cen chmele (viz výše, tabulka č. 29) –, spolehlivější doklady ale chybí. Na konci 70. let však kartel obchodníků chmelem již prokazatelně

328 *Fest-Schrift zum Andenken an das 50jährige Jubiläum*, c. d., s. 81 an.

329 Přetištěno v SOKA Louny, fond 193 – Známkovna chmele Žatec (dále fond Známkovna), neuspořádané, Hohe k. k. Statthaltereil, in: Bericht des Hopfenbauvereines in der Stadt Saaz, 1, bez čísla, 8. 9. 1878, s. 2.

330 Místodržitelství ovšem intervenci do žateckých záležitostí po delším vyčkávání nakonec odmítlo. *Ein Conflict zwischen Handel und Produktion*, Saazer Hopfenlaube, 1, 5, 24. 8. 1879, s. 3.

331 *Die Behebung des Saazer Hopfenmarktes*, Saazer Hopfenlaube, 1, 6, 28. 8. 1879, s. 2

332 *Einige Worte über den Aufsatz ‚Ein Conflict‘*, Saazer Hopfenlaube, 1, 8, 4. 9. 1879, s. 1 an.

333 V žateckých chmelařských novinách z roku 1861 se např. píše: „*Dass die Preise sich bei solchen Aussichten befestigen müssen, ist wohl zu behaupten, nur sprechen die Thatsachen laut dafür, welche überwiegende Solidarität der Hopfenhandel gegenüber der schwachen Solidarität der Produzenten behauptet. Der Produzent ist, weil im Besitze einer reichlichen Ernte, nicht zäh im Abgeben um so weniger, als er durch sanguinische Berichte über massenhafte Hopfenproduktion irreflektiert ist, und so kommt es, dass die 1861er Anomalie des Hopfenverkehrs unleugbar vorhanden ist, welche sich nur einerseits durch grossen Bedarf in England und durch scheinbare Überproduktion am Continente und andererseits durch die beharrliche Solidarität des Hopfenhandels erklären lässt.*“ Zpráva z poloviny 60. let říká: „*Der künstliche Druck, den auch unsere Hopfenpreise zu erleiden hatten, währte nur einige Tage (...) und am 14. war bereits die Lauheit im Geschäfte so weit verschwunden, dass am 15. und 16. es in allen Hopfenproduzierenden Gemeinden von Händlern und Mäcklern wimmelte.*“ *Die Anomalie der Situation*, Die Hopfenhalle, 3, 17, 25. 10. 1861, s. 1 an; *Original-Korrespondenz*, ABH, 2, 37, 21. 9. 1865, s. 2.

existoval. Z popisu reakce obchodníků jednoznačně vyplývá, že v této době postupovali jednotně a omezili mezi sebou v některých aspektech konkurenci. V průběhu sporu nadto získala kartelová kooperace formální zakotvení. Na podporu svých zájmů během sporu s pěstiteli žateckí obchodníci chmelem založili společenstvo ve smyslu živnostenského řádu.³³⁴ Kartelizace žateckého obchodu s chmelem odpovídala tendenci vývoje v Německu, kde již v roce 1873 největší norimberské firmy provozující komisionářský obchod chmelem zformovaly syndikát.³³⁵ Norimberský syndikát byl aktivní až do konce 80. let 19. století, kdy byl zakázán.³³⁶

Bylo pravděpodobně výsledkem vlivu obchodníků, že magistrát na konci srpna vyzval *Hopfenbauverein*, aby přestal vybírat tržní poplatek, s fakticky oprávněnou námitkou, že trhy chmele se zde ve skutečnosti nekonaly. Když magistrát ze svého požadavku neustoupil ani na žádost spolku o prodloužení činnosti tržnice o jeden rok na základě starých stanov (tedy se zachováním povinnosti odvádět poplatek), nechal ji spolek 20. září 1878 uzavřít. Ve stejné době vydal *Hopfenbauverein* také brožuru, v níž varoval sládky, že se do Žatce ve velkém dováží cizí chmel a falšuje se zde. Zmiňovala i odhalené případy falšování chmele. Brožuru se zájmem přetiskovaly zahraniční noviny.³³⁷ O vyhocenosti konfliktu zájmových organizací obchodu a produkce svědčí, že společenstvo obchodníků na vydání brožury zareagovalo stížnostmi na překročení stanov spolku u příslušného orgánu politické správy.³³⁸ Vzhledem k tomu, že hodnota označení původu chmele spočívala právě v důvěře sládků v důsledné provádění kontroly známkováného chmele, znamenal tento spor pro tržnici v její stávající podobě ránu z milosti. Není tedy divu, že žatecké obecní zastupitelstvo bezprostředně po uzavření tržnice spolkem rozhodlo o zrušení dané instituce ke známkování „okresního“ a „krajského“ chmele. Produkt dříve opatřovaný těmito označeními se měl napříště sládkům posílat pouze se značkou výrobních obcí či místních spolků.³³⁹ Definitivně však byla tržnice zrušena až po dalších peripetiích v červenci 1879.

3.1.4 NOVÁ ZNÁMKOVNA A POKUS MĚŠŤANŮ ZORGANIZOVAT PĚSTITELE SHORA (1880)

Městský chmelařský spolek měl v úmyslu vytvořit novou známkovnu pro celou žateckou oblast. Uvědomoval si ale, že vzhledem ke svému nevelkému podílu na trhu byl příliš slabý na to, aby známkovnu sám udržel v chodu, i přes relativně větší know-how a kapitálovou sílu svých členů. Pro další spory chtěli nadto žateckí

334 *Ein Konflikt zwischen Handel und Produktion*, Saazer Hopfenlaube, 1, 5, 24. 8. 1879, s. 3.

335 *Officieller Marktbericht des Syndicats der vereinigten Hopfen-Commissionäre Nürnberg*, Allgemeine Hopfenberichte des W. N. Stallich, ämtlich geprüften Hopfensensalen in Saaz (dále Allgemeine Hopfenberichte), 1, 10, 22. 8. 1883, s. 73.

336 LŮŽEK, B., *České chmelařství*, c. d., s. 41.

337 SOKA Louny, fond Známkovna, neuspořádané, *Warnung an die Herren Bräuer*, in: Bericht des Hopfenbauvereines in der Stadt Saaz, 1, bez čísla, 22. 10. 1878, nepag. Viz též brožuru STALLICH, W., *Hopfenhändler contra Hopfenbauverein*, Podersam-Saaz 1878.

338 *Ein Konflikt zwischen Handel und Produktion*, Saazer Hopfenlaube, 1, 5, 24. 8. 1879, s. 3.

339 *Saazer Hopfenmarkt*, Saazer Hopfenlaube, 1, 5, 24. 8. 1879, s. 1.

pěstitelé mít k dispozici novou organizaci, která bude prosazovat zájmy pěstitelů a bude mít větší než pouze lokální dosah. Rozhodli se proto svolat konferenci všech pěstitelů chmele z celých Čech, která se uskutečnila po krátkých přípravách 21. září 1879 v Žatci.³⁴⁰ Ze seznamu účastníků je dobře patrné, že pokud byli v této době pěstitelé chmele nějakým způsobem organizováni, jednalo se zpravidla o okresní hospodářské spolky spojené se *Zemědělskou radou pro Království české*, popřípadě o lokální chmelařská sdružení. Ze žatecké oblasti se na jednání vedle členů žateckého městského spolku podíleli také čtyři delegáti Hospodářského spolku pro okres Žatec a Postoloprty, po jednom zástupci spolků z Mostu, Kadaně, Podbořan, chmelařských spolků z oblasti Údolí Zlatého potoka, Kolečovic, Lišan, dále starosta Rakovníka a v neposlední řadě také zástupci dvou velkostatkářů z oblasti – Černína a Zessnera. Zároveň se ukázalo, že zájem chmelařů vně Žatecka o kooperaci byl spíše omezený – sjezdu se zúčastnili jen zástupci obce Polepy v ústěcké oblasti, kterých ovšem dorazilo šest. Pěstitelé z Polepských blat, kde se vedle Žatecka pěstoval nejkvalitnější český chmel, měli eminentní zájem o organizaci trhu s touto plodinou.³⁴¹

Jednání se točila okolo čtyř bodů. Zcela nový byl návrh na založení „*velkého spolku pěstitelů chmele*“, jehož působnost by se vztahovala na celé Čechy. Zájmová organizace měla prosazovat požadavky chmelařů, přičemž se nepočítalo s tím, že by spolek převzal i označování původu chmele, resp. později ochrannou známku. To mělo zůstat nadále v kompetenci jednotlivých spolků.³⁴² Další tři body zastávali žatečtí pěstitelé již delší dobu a snažili se nyní pro ně získat širší podporu. Účastníci měli vyslovit svou podporu požadavku zvýšení cla na chmel dovážený do Rakouska-Uherska. Tento bod měl české chmelaře zbavit nevídané konkurence levného ruského chmele.³⁴³ Měli také společně požadovat vydání říšského zákona o zavedení ochranných známek pro specifické zemědělské produkty. Požadavky tohoto typu byly do té doby např. u rakouských a uherských vín neúspěšné, ale žatečtí chmelaři spojovali s novou vládou větší naděje na úspěch. Současně měli čeští chmelaři zaujmout stanovisko proti šíření chmele.³⁴⁴ Čeští pěstitelé se k tomuto postupu – na rozdíl od jiných inovací – dlouho stavěli s nedůvěrou.³⁴⁵ Vzhledem k tomu, že prodlužovalo trvanlivost zboží a umožňovalo vytvářet zásoby na delší dobu, posilovalo šíření při nákupu chmele především pozice obchodu a pivovarů.

Pro organizátory schůze byl výsledek jednání spíše zklamáním. Účastníci se jednoznačně vyslovili pouze pro zvýšení cla na dovoz chmele. Propadl naopak návrh na zřízení zemské chmelařské organizace. Účastníci se ztotožnili s názorem, že „*k hájení všeobecných zájmů chmelařů postačuje podobné shromáždění, jehož se*

340 *Fest-Schrift zum Andenken an das 50jährige Jubiläum*, c. d., s. 84.

341 *Der Hopfeninteressententag in Saaz am 21. September 1879*, Saazer Hopfenlaube, 1, 14, 25. 9. 1879, s. 1 an.

342 *Einladung zur Versammlung der Hopfen-Interessenten Böhmens in der Stadt Saaz*, Saazer Hopfenlaube, 1, 11, 14. 9. 1879, s. 1; *Willkommen-Gruss*, Saazer Hopfenlaube, 1, 13, 21. 9. 1879, s. 1.

343 Za zmínku stojí, že pěstitelé ruského chmele a konkurenty chmelařů z Čech byli Češi usídlení na Volyni.

344 *Der Hopfeninteressententag in Saaz am 21. September 1879*, Saazer Hopfenlaube, 1, 14, 25. 9. 1879, s. 1 an.

345 Viz např. SEIFERT, A., *Das Schwefeln des Hopfens*, Die Hopfenhalle, 2, 1, 30. 1. 1860, s. 1.

právě účastnili, a k obraně zvláštních zájmů [jednotlivých chmelařských oblastí, pozn. VP] *by se mělo ustavit po jednom spolku v Žatci a v Úštěku*“, a návrh na zřízení zemského spolku zamítli. V intencích tohoto závěru rozhodli také o zřízení společné organizace pro Žatecko. Ta měla převzít vedení nové instituce pro ověřování chmele, s jejímž vznikem se počítalo. Spolku rovněž přenechali právo rozhodnout jak o detailech zákona o ochranné známce, tak o postupu při šíření chmele. Účastníci dále odsouhlasili, že konference chmelařů se bude konat každoročně. Domnívali se pravděpodobně, že tato velmi volná neformální instituce umožní určitou míru kooperace pěstitelů chmele i přes velké zájmové rozpory mezi jednotlivými chmelařskými oblastmi. Jejich intuice byla v dlouhodobé perspektivě správná. Chmelařské konference se staly skutečně o tři desetiletí později základem mezinárodního kartelu chmelařů. Na počátku 80. let byla však situace jiná – o konání konference v dalších letech chybí jakékoliv doklady.³⁴⁶

Jen o málo lépe se vedlo nově zřízenému spolku pěstitelů chmele a známkovně, již měl provozovat. Žatecký *Hopfenbauverein* si od svého vzniku sliboval, že zamezí falšování a míchání chmele, a to účinněji než jeho předchůdce. Proto měli v jeho správě mít rozhodující slovo pěstitelé; oslabena měla naopak být pozice komunální samosprávy a zcela potlačen vliv obchodníků chmelem. Současně měla nová organizace pěstitelů v oblasti umožnit žateckým měšťanům, aby získali určitou moc nad svými konkurenty na venkově a jejich organizacemi. Na počátku se zdálo, že tentokrát pokus *Hopfenbauvereinu* v tomto smyslu přinese ovoce. Spolek *Hopfenhalle-Verein in Saaz* (Spolek známkovny v Žatci) skutečně vznikl; jeho stanovy byly schváleny na konci roku 1879.³⁴⁷ Záměry zakladatelů prozrazuje především pasáž stanov upravujících členství v osmnáctičlenné správní radě spolku, kterou členové spolku volili. Ta měla složením svých členů reprezentovat všechny okresy bývalého žateckého kraje, kde se ve větším množství pěstoval chmel. Město Žatec a přilehlý soudní okres byly ovšem zastoupeny nadproporčně, celou třetinou členů. Zbytek si mezi sebe rozdělilo šest zbývajících „chmelařských“ okresů. Vzhledem k tomu, že se i v některých z nich nacházely chmelnice žateckých měšťanů, měly v organizaci nezanedbatelný vliv. Neméně podstatné bylo, že z členství ve správní radě byli vyloučeni obchodníci chmelem nebo osoby na tomto obchodě zainteresované.³⁴⁸

Spolek byl otevřen všem majitelům, pachtýřům nebo uživatelům chmelnic v žateckém kraji, na nichž se pěstoval žatecký červeňák. Jen členové spolku měli právo nechat svůj chmel označit ve známkovně spolku (*Hopfenhalle*), což bylo poměrně riskantní ustanovení pro spolek, který měl zájem na velké počáteční poptávce po službách známkovny. „Tržnice“ z roku 1860 takové pravidlo neznala. Až na malé výjimky, jak bylo zvykem od 60. let, bylo podobně naopak zorganizováno samotné známkování. Na rozdíl od své předchůdkyně nová známkovna preferovala, aby ověřování chmele u pěstitelů, které bylo předpokladem vydání osvědčení

346 *Der Hopfeninteressententag in Saaz am 21. September 1879*, Saazer Hopfenlaube, 1, 14, 25. 9. 1879, s. 1 an.

347 *Hopfenbauverein des Saazer Kreises*, Saazer Hopfenlaube, 1, 30, 27. 10. 1879, s. 1.

348 SOkA Louny, fond Známkovna, neuspořádáno, brožura *An die Herren Hopfenproduzenten des Saazer Kreises!* s textem stanov, s. 13–14.

ve známkovně, prováděly organizace zemědělců. Pouze na místech, kde žádná organizace neexistovala, se tohoto úkolu měla zhostit územní samospráva, tedy obecní úřady.³⁴⁹ Potřebné prostory ke známkování poskytl spolku žatecký *Hopfenbauverein* – jednalo se o budovu bývalého „Žateckého chmelného trhu“. Na rozdíl od starší praxe došlo také ke spojení pěstiteli silně kritizovaných tříd „okresního“ a „krajského“ chmele. Nová známkovna prováděla označení původu jen pod dvěma značkami: chmel „městský“ a „venkovský“.³⁵⁰

Nově vzniklá známkovna ovšem neměla dlouhého trvání. Zatímco chod dřívější známkovny nepřímo ovlivňovali obchodníci prostřednictvím svých zástupců v městské samosprávě, chtěli nyní pěstitelé ovlivňování instituce z jejich strany zcela zamezit. Již při jednání o stanovách proto odmítli návrh obchodníka chmelem S. Lederera³⁵¹, vznesený ve jménu žateckého Společenstva obchodníků chmelem a plodinami, který požadoval, aby byli ve správní radě zastoupeni také dva obchodníci. Když členové spolku žádost tlumočenou vlivným obchodníkem zamítli, pohrozilo jim společenstvo soudní žalobou.³⁵² Stížnost, kterou obchodníci podali na místodržitelství proti vzniku spolku, ale nebyla vyřízena příznivě. Jako daleko účinnější forma boje ze strany obchodu chmelem se ukázal bojkot známkovny jejich kartelem. Jak poznamenal tehdejší předseda *Hopfenvereinu*: „Z tohoto důvodu se postavili obchodníci vůči novému spolku solidárně a zcela odmítavě. Spolek byl proto od počátku mrtvě narozeným dítětem.“³⁵³ *Hopfenhalle-Verein* přestal existovat ještě před koncem chmelářské sezóny.

3.1.5 ZŘÍZENÍ NOVÉ MĚSTSKÉ ZNÁMKOVNY (1884)

Uzavření známkovny v roce 1880 neznamenal konec označování původu žateckého chmele. Žatecký *Hopfenbauverein* prováděl ve svých prostorách i nadále známkování chmele svých členů značkou „městský chmel“. Osvědčení o původu pro venkovský chmel začalo vydávat Společenstvo žateckých obchodníků chmelem.³⁵⁴ Nicméně ani jedna zainteresovaná skupina nebyla s tímto řešením spokojená. Nejméně výhodný byl daný stav věcí pro samosprávu města Žatce, která uzavřením staré tržnice přišla o podstatný zdroj příjmů. Pěstitelé chmele nesli s nevolí, že se za absence známkovny ještě ve větším stylu rozšířilo míchání a prodej cizího chmele pod hlavičkou žateckého. To vedlo nejen k tlaku na pokles cen chmele, ale podvody podkopávaly i důvěru sládků v označení „žatecký chmel“ obecně. Žatečtí

349 SOkA Louny, fond Známkovna, neuspořádáno, brožura *An die Herren Hopfenproduzenten des Saazer Kreises!* s textem stanov, s. 13–14.

350 *Neue Hopfensignirhalle*, Saazer Hopfenlaube, 1, 22, 23. 10. 1879, s. 1 an.

351 *Viz Sigm. Lederer 80 Jahre alt!*, Kalender Saazer Bezirksbote mit Adressbuch der Gerichtsbezirke Saaz, Postelberg, Podersam und Jechnitz 34, 1925, s. 50.

352 *Comité-Sitzung zur Gründung des Centralhopfenbauvereins des Saazer Kreises*, Saazer Hopfenlaube, 1, 33, 18. 12. 1879, s. 2.

353 *Fest-Schrift zum Andenken an das 50jährige Jubiläum*, c. d., s. 82.

354 Regionální muzeum K. A. Polánka Žatec (dále Muzeum Žatec), knihovní fond, *Zpráva účetní o činnosti výboru Jedn. žateckých chmel pěstujících obcí za rok 1915* (dále *Zpráva 1915*), Rakovník 1916, s. 47.

měšťané navíc pádem známkovny ztratili opět možnost ovlivňovat venkovské pěstitele chmele.

V květnu 1883 proto zasedli zástupci obce s pěstiteli chmele k jednacímu stolu. Z debat, kterých se účastnil *Hopfenbauverein*, spolky ze žatecké oblasti, obecní zastupitelé neorganizovaných obcí a také zástupci velkostatkářů, vzešla dohoda o zřízení nové známkovny chmele.³⁵⁵ Svým uspořádáním se navržená instituce zásadně nelišila od instituce pro známkování chmele, která ve městě existovala od roku 1860.³⁵⁶ Vedle zpřísnění několika ustanovení došlo nově k zavedení „ochranné známky“ ve formě písmen *H. S.*, kterou známkovna otiskovala na boky ověřených žoků. Toto označení bylo ovšem poněkud zavádějící, neboť se nejednalo o registrovanou ochrannou známku v právním smyslu. Zemědělské produkty totiž v 80. letech podle tehdejší legislativy nárok na ochrannou známku neměly. Ve stanovách známkovny byl proto pojem ochranná známka vždy používán v uvozovkách. Neméně podstatné bylo, že se nová známkovna vrátila ke starému zvyku dělení žateckého chmele na „okresní“ a „krajský“.³⁵⁷ Právě kvůli tomuto bodu se na schůzi ohledně zřízení známkovny vynořily i spory. Část pěstitelů chmele volala po tom, aby nová známkovna nesídlila v Žatci, ale v některém jiném městě žatecké oblasti.³⁵⁸ Přestože byli zastánci tohoto záměru při hlasování v menšině, svého plánu se nevzdali a o dva roky později vznikla nová, konkurenční známkovna v Rakovníku.

Snahy zřídit novou známkovnu se neomezovaly pouze na Rakovník, ale podobné plány vznikly i mimo žateckou oblast. S ohledem na hrozbu, kterou představoval vznik nové konkurence, která by nabízela důvěryhodnější označení původu, než které v této době realizovalo Společenstvo obchodníků, přiklonili se k opětovnému založení žatecké známkovny i zdejší obchodníci. Město a pěstitelé chmele s nimi zahájili jednání na podzim 1883.³⁵⁹ Stanovy nové známkovny – nazvané *Hopfensignierhalle der königlichen Stadt Saaz* (Známkovna chmele královského města Žatce) – prozrazovaly, že na rozdíl od známkovny z roku 1880 byli pěstitelé připraveni učinit při jednání určité ústupky. V ředitelství nové instituce měli zasedat dva zástupci Gremia obchodníků chmele a plodinami – vedle žateckého starosty, dvou členů obecního výboru a dvou zástupců *Hopfenbauvereinu* – a obdobné zastoupení měl obchod dostat i ve správní radě známkovny.³⁶⁰ Ve stanovách z roku 1884 se naopak nepočítalo se žádnými zástupci venkovských pěstitelů chmele.³⁶¹ I projekt

355 STALLICH, W., *Die Hopfenhalle in Saaz*, Saazer Hopfenzeitung und Brauerei-Fachblatt. Offizielles Organ der Direktion der Hopfensignierhalle der kgl. Stadt Saaz, 6, 1, 5. 7. 1884, s. 1–2, 5.

356 *Die früher bestandene, sogenannte Hopfenhalle*, Allgemeine Hopfenberichte, 1, 1, 20. 6. 1883, s. 7.

357 SOKA Louny, fond AM Žatce, k. č. 459, inv. č. 1342, sign. III/25, číslo spisu 163: Hopfensignierhalle, Geschäfts-Ordnung der Hopfensignier-Halle der königl. Stadt Saaz, Saaz 1884.

358 STALLICH, W., *Die Hopfenhalle in Saaz*, c. d., s. 1–2, 5.

359 *Die Wiedererrichtung der Signierungs- und Plombierungshalle in Saaz*, Allgemeine Hopfenberichte, 1, 13, 28. 10. 1883, s. 143.

360 *Die projectirte neue Signierungs- und Plombierungshalle in Saaz*, Allgemeine Hopfenberichte, 1, 11, 29. 8. 1883, s. 86.

361 SOKA Louny, fond Známkovna, neuspořádáno, Statuten und Geschäfts-Ordnung der Hopfen-Signier-Halle der königl. Stadt Saaz, Saaz 1889, s. 3 a 6.

známkovny z roku 1884 svědčí o snaze žateckých měšťanů zorganizovat trh chmelem „shora“. Takové řešení bylo ovšem v poslední čtvrtině 19. století dlouhodobě obtížně udržitelné. Na venkovské pěstitele připadal tehdy přinejmenším dvacetinásobek plochy chmelnic, kterými disponovali členové *Hopfenbauvereinu*, a jejich rozloha se dále rychle rozšiřovala.³⁶²

Nová známkovna vznikla – oproti plánu s ročním zpožděním – na počátku nové chmelařské sezóny v srpnu 1884.³⁶³ Ještě před jejím otevřením do ní vstoupilo 180 obcí žatecké oblasti a samostatně také zdejší velkostatkáři.³⁶⁴ Postupem času získali ve známkovně hlavní slovo obchodníci chmelem.³⁶⁵ Na rozdíl od známkovny z roku 1880 neměli důvod jejích služeb nevyužívat. Přesto byla poptávka po známkování chmele v této instituci povýtce nedostatečná. Na počátku 90. let 19. století zde byla označována asi jen polovina produkce žateckého chmele.³⁶⁶ Vzhledem ke slabosti známkovny a podmínkám, které pěstitelé považovali za nevýhodné, bylo spíše otázkou času, kdy se v městské známkovně vynoří tlak na její reorganizaci nebo dojde k pokusům vytvořit k ní alternativu.

3.1.6 KONKURENČNÍ ZNÁMKOVNY V JINÝCH CENTRECH PĚSTOVÁNÍ CHMELE

Pokusy obcí či pěstitelů v žatecké oblasti i za jejími hranicemi zřídít vlastní známkovnu, která by svým označením původu konkurovala tomu žateckému, byly již staršího data. Až do poloviny 80. let 19. století však končily vesměs neúspěšně. Jako první se tento krok rozhodli učinit pěstitelé v Úštěku, a to již v roce 1865.³⁶⁷ Vzorem jim byla patrně žatecká známkovna, jejíž uspořádání nová úštěcká instituce do velké míry převzala. Na základě pečeti, potažmo certifikátu vydaného obcí, opatřovala známkovna žoky chmele pečeti a nápisem. Na rozdíl od Žatce se v tomto městě nedaleko Litoměřic známkoval jak červeňák, tak méně kvalitní zeleňák, pěstovaný v okolí Dubé. Každý druh chmele byl ovšem označován jinak. Zároveň byly u obou druhů chmele rozlišovány dvě třídy kvality.³⁶⁸ Známkování chmele bylo ze strany pěstitelů dobrovolné a poptávka po něm velmi omezená. O úštěcké známkovně proto brzy mizí všechny zprávy.³⁶⁹ K jejímu zániku došlo se vši pravděpodobností

362 V roce 1883 se na katastrálním území města Žatce nacházelo 378 ha chmelnic. Plocha chmelnic v celých Čechách (na níž největší podíl měla právě žatecká oblast) činila v roce 1880 asi 8 000 ha, roku 1894 již 11 200 hektarů. *Festschrift zum Andenken an das 100. Jubiläum*, c. d., s. 103.

363 *Aufruf an die verehrliche Brauer- und Hopfenhandelswelt*, Saazer Hopfenzeitung und Brauerei-Fachblatt, 6, 6, 9. 8. 1884, s. 21.

364 STALLICH, W., *Die Hopfenhalle in Saaz*, c. d., s. 1–2, 5.

365 Muzeum Žatec, knihovní fond, Zpráva 1915, s. 42.

366 SOKA Louny, fond AM Žatce, k. č. 459, inv. č. 1342, sign. III/25, číslo spisu 205B, Tätigkeitsbericht und Rechnungsabschluss des Hopfenbau-Verbandes in Saaz und der Deutschen Sektion für das Jahr 1915 sowie Geschichtliche Rückschau über die Gründung und 25-jährige Tätigkeit des Hopfenbau-Verbandes in Saaz 1891 bis 1916 (dále Tätigkeitsbericht 1916), Saaz 1916, s. 40.

367 JARSCHER, J., *Der Hopfenbau im Auschaer Rotlande*, c. d., uvádí rok 1860, podle všeho mylně.

368 *Signatur und Versendungskarten der Hopfenhalle in Auscha*, Beilage zur ABH, 2, 38, 24. 9. 1865, s. 4.

369 JARSCHER, J., *Der Hopfenbau im Auschaer Rotlande*, c. d., s. 14.

ještě před rokem 1870, kdy byla v nedalekých Doksech, v oblasti pěstující zeleňák, zřízena nová tržnice na chmel, která plnila do jisté míry i roli známkovny. Tržnice zřízená městem vedla evidenci prodaných žoků chmele a poskytovala ke chmelu tzv. vážný lístek, sloužící jako doklad o jeho původu. Kdy tržnice v Doksech zanikla, nelze s jistotou říci.³⁷⁰

Snahy o zřízení nové známkovny se neomezovaly pouze na obce ležící mimo Žatecko. Již v roce 1867 se pokusil vlastní známkovnu založit nově vzniklý chmelařský spolek pro oblast Údolí Zlatého potoka se sídlem v Blšanech. Chmel z obcí této oblasti byl vyhlášený svou kvalitou³⁷¹ a místním pěstitelům proto nevyhovovalo, že jej žatecká známkovna neodlišovala od jiných „okresních“ chmelů. Účelem tržnice bylo společné skladování, prodej, vážení a známkování chmele. Ke známkování, které probíhalo podobně jako v Žatci, ovšem pomocí pečeti a nápisů ve žluté barvě, byl připuštěn pouze chmel vypěstovaný členy spolku.³⁷² O dalších osudech zdejší známkovny není nic známo. Jisté je jen, že v polovině 80. let již neexistovala. Zmínky v dobovém tisku o mnoha případech, které „ukázaly, že známkování mimo Žatec nemůže prosperovat“, naznačují, že pokusů analogických tomu v Blšanech bylo v žatecké oblasti více. Bližší informace může však přinést pouze detailní regionální průzkum.³⁷³

K další, z dlouhodobého hlediska významnější vlně zakládání známkoven daly impuls právě spory v žatecké známkovně, končící jejím uzavřením. Nejenže zápas ve známkovně dočasně odstranil silného konkurenta, ale zprávy o falšování žateckého chmele, vynořující se v průběhu sporu, zároveň do jisté míry oslabily i důvěru ve značku „žatecký chmel“. Této příznivé situace úspěšně využili pěstitelé v úštěcké oblasti. Ti v roce 1885 založili dokonce dvě známkovny. První, jež se nacházela od srpna 1885 v Úštěku, označila za první rok existence celých 607 q chmele, a to i přes konkurenci, která jí v téže době vznikla ve známkovně v Polepech. Obě známkovny si patrně našly svou klientelu, neboť existovaly nepřetržitě až do konce meziválečného období.³⁷⁴

V roce 1885 byla založena i tržnice a známkovna v Rakovníku. Její zakladatelé chtěli využít nespokojenosti českých pěstitelů s rozdělováním chmele na „okresní“ a „krajský“. Téměř všechny české obce měly totiž v této době nárok pouze na méně výhodné označení „krajský“ chmel. Podnět ke vzniku tržnice se známkovnou vzešel od Hospodářsko-průmyslového spolku pro krajinu Rakovnickou a později jej podpořil i Hospodářský spolek pro okres lounský v Ročově. Poslední porady byly učiněny na schůzi interesentů v Mutějovicích v květnu 1885. Na založení tržnice se

370 SOKA Louny, fond Známkovna, neuspořádáno, Marktordnung zur Hopfenmarktabhaltung in der Stadt Hirschberg.

371 Zlatým potokem se myslí řeka Blšanka, která krajem protéká. V meziválečné době získaly obce v této lokalitě status zákonem uznané chmelařské polohy a právo označovat žoky chmele vedle jména oblasti také značkou „Údolí Zlatého potoka“. Tento status si tato oblast udržela dosud. Pozdější vývoj tedy dokládá, že pokus ze 60. let 19. století měl svou racionalitu a svědčí také o jisté kontinuitě cílů chmelařů v oblasti.

372 SOKA Louny, fond Známkovna, neuspořádáno, Marktordnung für den in der Stadt Flöhau jährlich abzuhaltenden Hopfenmarkt.

373 STALLICH, W., *Die Hopfenhalle in Saaz*, c. d., s. 1–2, 5.

374 JARSCHER, J., *Der Hopfenbau im Auschaer Rotlande*, c. d., s. 14.

podílely české obce z okresů Rakovník, Louny a Nové Strašecí a vedle nich rovněž několik pivovarů a obchodníků chmelem. Nad známkovnou převzala záštitu územní samospráva. Na rozdíl od předchozích případů se však jednalo o okresní zastupitelství a okresní starosta Feyerfeil se stal také předsedou známkovny. Instituce měla sama zprostředkovávat prodej a koupi chmele a nacházel se v ní i „chmelný trh“. Na uskladněný chmel poskytovala zálohy, které měly pěstitelé zbavit nutnosti prodávat své zboží při nedostatku hotovosti v riskantních a zpravidla nevýhodných předprodejích („na stojato“). Technicky bylo známkování organizováno podobně jako v žatecké známkovně. Rakovnická známkovna ovšem neznala rozdělení chmele na „okresní“ a „krajský“.³⁷⁵

Rakovnická tržnice se známkovnou (Česká tržnice na chmel v Rakovníku) zahájila svůj provoz 9. srpna 1885.³⁷⁶ Jejími členy se stalo celkem 115 českých obcí ze žatecké oblasti. Valná část z nich se k rakovnické instituci připojila poté, co se jim nepodařilo vymoci v žatecké známkovně přesun z oblasti „kraje“ do „okresu“. Poptávka po službách rakovnické známkovny její široké členské bázi ovšem zcela neodpovídala. Do konce roku 1885 zde bylo ověřeno asi 1 520 balíků chmele. Jednou z příčin byla skutečnost, že město Rakovník nebylo na rozdíl od Žatce významným centrem obchodu chmelem. Velká část nutných kapacit – obchodní skladiště, sušárny, lisy a sířirny – byla již vybudována v Žatci. Zdejší obchodníci preferovali žateckou známkovnu, v níž měli nadto nezanedbatelný vliv. Dalším důvodem byl hospodářský nacionalismus, o nějž se rakovnická tržnice opírala. Jejími členy se mohly stát pouze české obce. Německé chmelařské obce, rovněž nespokojené s rozdělením na „kraj“ a „okres“, které se také ke členství ve známkovně hlásily, nemohly být podle stanov přijaty.³⁷⁷ Hospodářský nacionalismus oslabil členskou základnu známkovny, ale neposílil možnosti odbytu zboží. Známkovna se ve své propagaci zaměřovala především na české sládky, kteří ovšem tvořili hlavního konzumenta žateckého chmele, jenž již v této době z 80 % putoval na export.³⁷⁸ Snad rozhodující význam mělo, že se rakovnická známkovna snažila používat a propagovat jiná označení než „žatecký chmel“ – například pojem „raný český červeňák“.³⁷⁹ Pěstitelé chmele si však již v této době uvědomovali, že od dalších produktů na trhu je odlišuje právě především označení místního původu: žatecký; a nadále jej užívali.³⁸⁰

375 *Zpráva o činnosti české tržnice na chmel v Rakovníku*, Chmelařské listy věnované zájmům chmelařství a hospodářství vůbec. Orgán české tržnice na chmel v Rakovníku (dále CHL), 1, 4, 20. 1. 1886, s. 98–100.

376 *Česká tržnice na chmel v Rakovníku*, CHL, 1, 1, 20. 10. 1885, s. 12 an.

377 *Zpráva o činnosti české tržnice na chmel v Rakovníku*, CHL, 1, 4, 20. 1. 1886, s. 98–100.

378 Určitá část českých pivovarů nadto kryla svou spotřebu chmele z vlastní produkce.

379 Viz např. [BĚLOHOUBEK, Antonín – KUKLA, Antonín], *O chmeli (červeňáku) v obvodu České tržnice na chmel v Rakovníku pěstovaném a v obchodu pod jménem „žatecký“ známém*, Rakovník 1886.

380 Například Hospodářsko-chmelařský spolek v Podlesí se v roce 1890 rozhodoval, zda má obeslat jednu z výstav společně s Rakovníkem, nebo Žatcem. Rakovnická známkovna tehdy prosazovala, aby byl na výstavě chmel označen jako „raný český červeňák“. Pěstitelé se po delší úvaze rozhodli pro označení „žatecký červeňák raný“. SOKA Louny, fond 60 – Hospodářsko-chmelařský spolek Podlesí, Hřivice (dále fond Podlesí), k. č. 1, inv. č. 10, Jednatelská zpráva Hospodářsko-chmelařského spolku v Podlesí za rok 1890.

Část obcí byla od počátku obezřetná a zůstala členem jak žatecké, tak rakovnické známkovny. Další obce své členství v žatecké známkovně obnovily až po zkušenosti s malou poptávkou po jejich zboží v rakovnické tržnici.³⁸¹ Členství obcí v obou soupeřících známkovných budilo ovšem v zákaznících jisté pochybnosti ohledně důsledného provádění kontroly původu chmele. Ránu z milosti proto zasadila nevíтанé konkurenci sama žatecká tržnice tím, že ve svých stanovách z roku 1889 zapověděla obcím členství v jakékoliv jiné známkovně.³⁸² Obce, které byly do té doby členy obou, se musely nyní rozhodnout pro tu z nich, kde jim prodej sliboval větší výhody. Pokud nechtěly utrpět při prodeji svého zboží ztrátu, musely se české chmelařské obce vrátit k žatecké městské známkovně.³⁸³ Ve verzi stanov žatecké známkovny schválené v roce 1889 získali navíc pěstitelé jako ústupek zastoupení ve statutárních orgánech známkovny (5 z 26 členů správní rady, 2 z 9 členů ředitelství). Na výběr svých zástupců však venkovští pěstitelé neměli vliv. Zástupci obcí byli totiž voleni městským výborem města Žatce.³⁸⁴ Rakovnická známkovna na počátku 90. let 19. století zanikla. V následujících letech se pak v Rakovníku pořádaly pouze občasné místní trhy chmele.³⁸⁵

3.1.7 VZNIK MÍSTNÍCH ORGANIZACÍ PĚSTITELŮ CHMELE

Jedním z důvodů, proč žatečtí měšťané získali silnější vliv v městské známkovně než pěstitelé z venkova a mohli se opakovaně pokoušet o získání vlivu na venkovské spolky, byla absence jednotné organizace venkovských pěstitelů v celé chmelařské oblasti. Ještě na přelomu 80. a 90. let 19. století byla pro pěstitele chmele typická malá míra organizace, pojící se se značnou mírou fragmentace existujících spolků, které měly spíše regionální povahu. V žatecké oblasti existovalo v té době šestnáct hospodářských spolků a kasin (tedy německých obdob českých besed). Jednalo se z větší části o okresní organizace *Zemědělské rady pro Království české*, resp. Německého zemědělského ústředního svazu pro Čechy. Zaměřovaly se na všechna odvětví zemědělské výroby, ale s tím, jak se žatecká oblast specializovala na pěstování chmele a plocha chmelnic se rozšiřovala, dostávalo se v nich chmelařství stále více pozornosti.³⁸⁶ Vedle nich působilo i několik specializovaných chmelařských spolků: kromě Žateckého městského chmelařského spolku se jednalo ještě o Chmelařský spolek na Zlatém potoce se sídlem v Blšanech (*Hopfenbauverein im Goldbachthale bei Saaz*), Venkovský chmelařský spolek v Kolečovicích (*Landhopfenbau-Verein in Kolleschowitz*), Hospodářsko-chmelařský spolek v Podlesí,

381 *Česká tržnice na chmel v Rakovníku*, CHL, 1, 1, 20. 10. 1885, s. 12 an.

382 SOKA Louny, fond Známkovna, neuspořádáno, Statuten und Geschäfts-Ordnung der Hopfen-Signir-Halle der königl. Stadt Saaz, Saaz 1889, s. 2.

383 *Naše odpověď na útoky časopisu „Kraťovec“*, Chmelařské listy. Organ Českého chmelařského spolku pro Království české (dále ChmelList), 4, 13, 22. 7. 1898, s. 89.

384 SOKA Louny, fond Známkovna, neuspořádáno, Statuten und Geschäfts-Ordnung der Hopfen-Signir-Halle der königl. Stadt Saaz, Saaz 1889, s. 3 a 6.

385 *Chmelařský trh v Rakovníce*, ChmelList, 5, 15, 19. 8. 1899, s. 66.

386 NA ČR, fond ZRČ, k. č. 1056, sign. 760, č. 949/1893, Zweiter Jahresbericht des Verbands-Ausschusses der zur Saazer Hopfensignirhalle gehörenden Productions-Gemeinden pro 1892, Saaz 1893.

sídlící v Hřivicích, a několik místních chmelařských spolků (např. *Lischau-Horkaer Hopfenbauverein; Hopfenbauverein in Twerschitz*).³⁸⁷ Aniž by je bylo možné považovat za organizace pěstitelů, je třeba v této souvislosti zmínit také obecní samosprávy, které vykonávaly na místní úrovni kontrolu původu chmele a přebíraly v některých případech i další organizační aktivity.

Je příznačné, že relativně nejvyšší míru organizovanosti vykazovaly oblasti, které produkovaly nejkvalitnější chmel – Podlesí a Údolí Zlatého potoka. Vznik a činnost obou zdejších spolků, hřivického a blšanského, byly spojeny se snahou místních pěstitelů o co nejdůkladnější kontrolu označení původu zdejšího chmele. Spolek sídlící v Blšanech vznikl v přímé souvislosti s pokusem místních německých pěstitelů o založení zdejší známkovny chmele v roce 1867. Vedle zřízení této instituce měl spolek podle stanov podporovat pěstování chmele obecně, provozovat společnou sušárnu a napomáhat prodeji chmele vypěstovaného členy spolku.³⁸⁸ Organizace současně dohlížela na kvalitu úpravy chmele a vedla společnou statistiku. Členové, jimiž se od počátku mohli stát pouze chmelaři, si volili kontrolní výbor, který dohlížel na členy v dané obci, na kvalitu česání a sušení chmele. Sbíral také statistické údaje o pěstování chmele v obci, které mu pěstitelé byli povinováni poskytovat. Na jejich základě sestavoval předběžné odhady úrody, výkazy o sklizni v celé obci a zprávy o kvalitě zdejšího chmele. Tyto informace byly klíčové pro efektivní provádění kontroly původu chmele na místní úrovni. Spolek ruku v ruce s obecní samosprávou vystavoval i certifikáty o původu, které sloužily jako doklad pro známkovnu chmele.³⁸⁹

Hospodářská besídka v Hřivicích vznikla v roce 1879. Zpočátku se zaměřovala na více odvětví zemědělské výroby – pěstování píce, zvelebování chovu dobytka, lesnictví a kultivaci luk, ovocnictví a včelařství – a také pěstování chmele.³⁹⁰ S tím, jak pěstitelé opouštěli jiné plodiny a specializovali se čím dál více na chmel, vyprofiloval se spolek jako přednostně chmelařský. Evidence prodaného chmele, jež se zachovala ve fondu spolku, dokládá, že organizace již před polovinou 80. let 19. století prováděla na místní úrovni kontrolu původu chmele.³⁹¹ Akční radius spolku se také rozšířil z jedné obce na celou okolní oblast. V roce 1891 došlo ke změně stanov spolku a k jeho přejmenování na *Hospodářsko-chmelařský spolek v Podlesí*. Ve spolku se sloučili pěstitelé z Hřivic, Domoušic, Konětop, Markvarce, Pnětluk a Solopysk; možnost členství ve spolku však nebyla omezená na tyto obce.³⁹²

Chmelařství bylo ve stanovách spolku již uvedeno na prvním místě. O míře specializace na pěstování chmele svědčí fakt, že mezi aktivity spolku, vymezené ve

387 SOkA Louny, fond Známkovna, neuspořádáno, brožura *An die Herren Hopfenproduzenten des Saazer Kreises!*.

388 Jaký způsob podpory prodeje měli členové spolku na mysli, nelze na základě dostupných pramenů určit.

389 SOkA Louny, fond Známkovna, neuspořádáno, Statuten des Hopfenbau-Vereins im Goldbachthale bei Saaz.

390 SOkA Louny, fond Podlesí, k. č. 1, inv. č. 1, Stanovy hospodářské besídky v Hřivicích, Louny 1879, s. 1, § 1.2.

391 PATROVSKÁ, Zdeňka, *Hospodářsko-chmelařský spolek Podlesí Hřivice. Inventář*, Louny 2004, s. 3.

392 Proti jiným odrudám se bránily i známkovny chmele. V tomto případě se však nejednalo o kartel. Známkovna totiž nebyla jen horizontálním sdružením producentů, ale významným způsobem v ní byli zastoupeni také obchodníci a územní samospráva. SOkA Louny, fond Podlesí, k. č. 1, inv. č. 2, Stanovy Hospodářsko-chmelařského spolku v Podlesí okresu lounského.

stanovách, mělo patřit i „zařizování pokusných chmelnic“. Podstatné také bylo, že se se spolkem pojila dohoda pěstitelů o „zabraňování vysazování špatných druhů chmele“, zakotvená i ve stanovách. V 70. a 80. letech se totiž v oblasti rozšířily pokusy o pěstování druhů chmele s většími výnosy – Goldingu a zeleňáku. Cenou za větší úrodu ovšem byla nižší kvalita produktu, ohrožující dobré jméno zdejšího chmele. Chmelaři z Podlesí si proto stanovili, že v tomto bodě omezí konkurenci a jednotně se přidrží českého červeňáku. Jednalo se tedy vlastně o lokální kondiční kartel.³⁹³ Že u dohody o pěstované odrůdě nezůstalo a zdejší pěstitelé se domlouvali také o minimálních cenách či prodejní taktice, nelze vyloučit, ovšem doklady chybí.³⁹⁴

Spolek, který měl v polovině 90. let 54 členů, se stal kolektivně členem Hospodářského spolku pro okres lounský a byl častým cílem návštěv jeho jednatele Antonína Mohla.³⁹⁵ Mohl, nově jmenovaný ředitel lounské hospodářské školy, se zpočátku věnoval organizaci řepařů, ale na počátku 90. let se definitivně zaměřil na české pěstitelé chmele.³⁹⁶ Prostřednictvím opakovaných přednášek a setkání chmelařů, které pořádal, budoval mezi jednotlivými obcemi a jejich spolky důvěru, jež byla nutným předpokladem jejich případné kooperace.

3.2 VZNIK OBLASTNÍCH ORGANIZACÍ PĚSTITELŮ CHMELE (1890–1909)

Pěstitelé chmele na Žatecku se začali organizovat a vytvářet spolky pro celou žateckou oblast na počátku 90. let. V této době téměř současně vznikl jak svaz německých, tak spolek českých pěstitelů chmele; oba v součtu zahrnovaly většinu pěstitelů chmele v oblasti. Primární motivací jejich vzniku nebyla snaha pěstitelů omezit konkurenci při nabídce chmele odběratelům, tedy vytvořit kartel. Klíčový byl zájmový konflikt s obchodníky a do jisté míry i s pivovary ohledně ochrany původu žateckého (či šířeji: českého) chmele. Pěstitelé z žateckého venkova se snažili prosadit nějakou formu povinného označování tohoto produktu. Od kooperace v zájmové organizaci, která by jim vymohla státem uznanou ochrannou známku či označení místního původu chmele, si slibovali větší zisk než od kooperace v kartelu. Vedle tlaku na oficiální uznání kvality zdejšího chmele měly být zájmové organizace také účinným nástrojem soupeření venkovských pěstitelů s koalici obchodu, samosprávy města Žatce a tamějších pěstitelů o vliv v žatecké městské známkovně.

393 Proti jiným odrůdám se bránily i známkovny chmele. V tomto případě se však nejednalo o kartel. Známkovna totiž nebyla jen horizontálním sdružením producentů, ale významným způsobem v ní byli zastoupeni také obchodníci a územní samospráva. SOkA Louny, fond Podlesí, k. č. 1, inv. č. 2, Stanovy Hospodářsko-chmelařského spolku v Podlesí okresu lounského.

394 Lokální kartely tohoto typu byly totiž v oblasti v dané době již obvyklé. Viz níže.

395 SOkA Louny, fond Podlesí, k. č. 1, inv. č. 26, Stanovy Hospodářského spolku pro okres lounský.

396 Antonín Mohl (1859 Chlumčany u Loun – 1924 Rakovník). Vystudoval na chemicko-technologické fakultě ČVÚT. Ředitel Zimní hospodářské školy v Lounech (v letech 1889–1897), Lnářské školy v Humpolci (1897–1900) a konečně Rolnicko-chmelařské školy v Rakovníku (1900–1923). Zakladatel (1894) a dlouholetý jednatel Českého chmelařského spolku (do roku 1919). Odborné a popularizační práce v chmelařství. Poslanec zemského sněmu a po vzniku ČSR senátor za agrární stranu. LŮŽEK, B., *Antonín Mohl. Průkopník českého chmelařství*, Louny 1971, s. 4–6.

Služby navázané na chmelařskou produkci: „kolečkáři“, přepravující chmel na krátké vzdálenosti, čekají se svými vozíky před budovou známkovny žateckého Hopfenbau-Vereinu (před rokem 1918) (Fotoarchiv Regionálního muzea K. A. Polánka v Žatci, sign. Fn 0299)

Konkrétní impuls k vytvoření české i německé organizace pěstitelů dal výsledek ankety zemského výboru o povinném známkování chmele, která se na podnět Hospodářského spolku rakovnického okresu uskutečnila v březnu 1890. Požadavek pěstitelů, aby okresní zastupitelství v oblastech, kde se rozšířilo pěstování chmele, zřídila známkovny chmele, během ní vyvolal nevoli obchodníků. Chmel měl být podle požadavku pěstitelů zemským zákonem roztržěn na čtyři druhy: žatecký a rakovnický, úštěcký červeňák, český zeleňák a konečně různý chmel.³⁹⁷ Nepříznivý posudek, který o návrhu předložila pražská OŽK a který převážil, byl příznačný pro odmítavý postoj obchodníků obecně. Pěstitelům se nepodařilo jejich hlavní požadavky prosadit.³⁹⁸ Příčinou neúspěchu byla podle lounských *Hospodářsko-chmelařských listů* absence organizace, která by zájmy chmelařů tlumočila podobně efektivně jako obchodní a živnostenská komora.³⁹⁹ Není proto náhodou, že již následujícího roku došlo ke vzniku zvláštního chmelařského odboru Hospodářského spolku pro okres lounský i německé organizace žateckých pěstitelů chmele.

397 *K nucenému známkování chmele*, Kvas. Časopis pro pivovarnictví, vinopalství, vinařství a chmelařství (dále Kvas), 20, 22, 15. 11. 1892, s. 522–524.

398 *Dobré zdání obchodní komory pražské v příčině uvedeného známkování chmele*, Hospodářsko-chmelařský věstník hospodářského spolku pro okres lounský řízený hospodářsko-chmelařskou školou v Lounech (dále Hospodářsko-chmelařský věstník), 1, 6, 30. 6. 1892, s. 37 an.

399 *Odpověď pražské obchodní komoře a všem nestranným posuzovatelům vůbec ku podání zdání v příčině nuceného známkování chmele*, Hospodářsko-chmelařský věstník, 1, 7, 31. 7. 1892, s. 42–43.

Ke vzniku organizace, jež měla prosazovat zájmy pěstitelů chmele Žatecka, nazvané *Verband der zur Saazer Hopfensignierhalle gehörenden Produktionsgemeinden* (Jednota chmel pěstujících, k žatecké známkovně chmele náležejících obcí, krátce *Hopfenbauverband*), dal podnět německý zemský poslanec Anton Steiner ze Pšova. V únoru 1891 se konala schůze přípravného výboru a 19. července téhož roku pak zakládající schůze delegátů. Jejím cílem mělo být na prvním místě „*korporativní zastoupení zájmů pěstitelů chmele vůči žatecké známkovně chmele a podobným institucím, vůči obchodu a dopravním úřadům*“, postup proti falšování chmele i podvodnému obchodu a dosažení zákonné a úřední ochrany jejich zájmů. Dále měl spolek podporovat zavádění technologických inovací v pěstování chmele a napomáhat dosažení jeho co nejvyšší rentability. Mezi prostředky, jež k tomu měly vést, spolek příznačně uváděl „*získání vlivu na známkování chmele*“.⁴⁰⁰

Spolek měl podle záměru svých zakladatelů spojovat všechny pěstitele z obcí, které patřily ke známkovně v žatecké oblasti. Analogicky jako v tehdejší žatecké známkovně nebyli členy spolku jednotlivci, ale právě celé výrobní obce, zastoupené starostou a tajemníkem známkovny.⁴⁰¹ Ve výboru spolku zasedli především němečtí statkáři a majitelé velkostatků. Tři z osmnácti jeho členů zastupovali pěstitele s výměrou chmelnic nad 2 000 kop. Byli jimi zvoleni majitelé velkostatků s největší výměrou chmelnic v oblasti – schwarzenberského (Postoloprty), černínského (Petrohrad) a Dreherova (Měcholupy).⁴⁰² V roce 1892 bylo členem spolku 120 obcí z celkového počtu 282, které byly členy žatecké známkovny.

Spolek byl založen německými pěstiteli v národnostně rozdělené oblasti, kde necelých 60 % pěstitelů připadalo na Němce a přes 40 % na Čechy. Předchozí zkušenost se známkovnou v Rakovníku ovšem ukazovala, že organizace, která měla být akceschopná, musela získat pěstitele obou národností. Zakladatelé *Hopfenbauverbandu* předpokládali, že se české obce připojí. Jako určité vstřícné gesto proto také zakotvili ve stanovách, že vnější úřadování s českými obcemi probíhalo v češtině.⁴⁰³ České obce ale do spolku po jeho založení nevstoupily a vyčkávaly. Do roku 1892 se tak členy *Hopfenbauverbandu* stalo asi jen 120 ze 282 obcí, které byly součástí žatecké známkovny. Představitelé českých obcí pochopili, že eventuelní česká organizace bude s to vymoci si od *Hopfenbauverbandu* větší ústupky, než kdyby s ním obce o vstupu jednaly samostatně.

Proces organizace českých pěstitelů chmele byl řízen okresními hospodářskými spolky, tedy pobočkami *Zemědělské rady*. V roce 1891 vznikl při spolku v lounském okrese zvláštní chmelařský odbor, ale vyhlídky na jednání s *Hopfenbauverbandem* vedly chmelaře brzy ke snaze o ještě širší organizaci.⁴⁰⁴ Po jednáních mezi lounským a rakovnickým spolkem, k nimž se připojili i pěstitelé z Novostrašicka, padlo v červenci 1893 rozhodnutí založit „velký chmelařský spolek“ pro všechny české

400 SOKA Louny, fond Známkovna, neuspořádáno, Statuten des Verbandes der zur Saazer Hopfen-Signir-Halle gehörenden Produktionsgemeinden (dále Statuten des Verbandes), Saaz 1890, s. 3–4.

401 SOKA Louny, fond Známkovna, neuspořádáno, Statuten des Verbandes, s. 1, § 1.

402 Muzeum Žatec, knihovní fond, Zpráva 1915, s. 52.

403 SOKA Louny, fond Známkovna, neuspořádáno, Statuten des Verbandes, s. 5, § 7.

404 SOKA Rakovník, fond Mohl Antonín, k. č. 1, inv. č. 5, Zpráva o činnosti České chmelařského spolku pro Král. české za období 1894–1914 (dále Zpráva ČChS 1894–1914), s. 4.

pěstitele.⁴⁰⁵ Stanovy Českého chmelařského spolku pro Království české byly povoleny místodržitelstvím v lednu 1894 a jeho ustavující schůze se odehrála 18. března 1894 v Domoušicích.⁴⁰⁶ Název spolku a jeho cíl „hájit zájmy všech pěstitelů v království“, svědčí o tom, že zakladatelé počítali i s členstvím českých pěstitelů chmele z ústěcké oblasti, kteří žili v části Polepských blat a především na Roudnicku.⁴⁰⁷ Jako v mnoha jiných případech snah o kooperaci přesahující jedinou chmelařskou oblast i zde ve výsledku převážily rozdílné zájmy, vyplývající z kvalitativní diference produktu. Pokusy přesvědčit zdejší pěstitele ke vstupu do spolku nepřinesly větší úspěchy. Členem se stalo pouze několik pěstitelů a na Roudnicku vznikl později samostatný spolek.⁴⁰⁸

Vzhledem k tomu, že všechny české obce na Žatecku ležely mimo území s nárokem na označení chmele „žatecký okres“, hrál mezi cíli spolku daleko větší roli než v případě německé organizace požadavek po spojení „kraje“ a „okresu“, či alespoň po jejich novém rozhranění. (Mezi německými obcemi měl požadavek podporu – a český spolek spojence – pouze mezi těmi, které byly součástí známkovacího „kraje“). Vedle toho požadoval spolek ze zákona povinné známkování chmele, což byl požadavek, který šel dále než cíle *Hopfenbauverbandu*. V dalších bodech se ovšem cíle obou spolků překrývaly. I českým pěstitelům šlo o „vymýťování zlořádů a nesolidnosti obchodní a podporování solidního obchodu, pilné pěstění statistiky, podporování pokroku a rozvoje tohoto zemědělského odvětví, zřizování ústavů a stanic k tomu směřujících, všímání si pokroku a činnosti v témže směru v jiných chmelařských zemích, aby co kde dobrého se vyskytne, v čas oceněno a zužitkováno bylo i u nás“.⁴⁰⁹ I český spolek měl prosazovat zájmy zdejší produkce u úřadů, např. v celních otázkách.

Pro *Hopfenbauverband* tak vyrostl konkurent a zároveň nepostradatelný partner. Svaz, jehož členem byly německé obce, totiž krátce po svém vzniku rozhodl, že získá pro své produkty vlastní ochrannou známku na základě říšského zákona o ochranné známce č. 19/1890, podle nějž bylo možné opatřovat ochrannou známkou nově i hospodářské výrobky. Registrační úřad OŽK v Chebu zapsal ochrannou známku, sestávající z pečeti a šablony otiskované ve středu balíku chmele, v září 1892.⁴¹⁰ Samotná známka se skládala z názvu spolku *Verband der Saazer Hopfenproduktionsgemeinden*, který na obou stranách doprovázela chmelová větev. Znamka tedy nesla jméno organizace výrobců, nikoli nápis „žatecký chmel“. Ochranná známka podle tehdejší legislativy totiž označení místního původu

405 Český chmelařský spolek království Českého, Hospodářsko-chmelařský věstník, 2, 7, 29. 7. 1893, s. 33.

406 Není náhodou, že se všechna jednání konala v Podlesí – vedle Domoušic ještě v Ročově a Kroučové. Zdejší pěstitelé byli již organizováni, vzhledem k vysoké míře specializace zdejší produkce měli značný zájem na organizaci celku a jako pěstitelé nejkvalitnějšího chmele si přáli překreslení hranic známkovacího „okresu“, což byl také jeden z hlavních cílů vznikajícího spolku. *Schůze pěstitelů chmele*, Hospodářsko-chmelařský věstník, 2, 8, 30. 8. 1893, s. 38; *Český chmelařský spolek pro Království české*, Hospodářsko-chmelařský věstník, 3, 2, 29. 3. 1894, s. 11.

407 ZINNEROVÁ, A., *Český chmelařský spolek*, c. d., s. 30.

408 *Schůze hospodářského spolku Roudnického a Českého chmelařského spolku pro Království české*, ChmelList, 2, 7, 25. 2. 1896, s. 41 an.

409 *Náš cíl*, ChmelList, 1, 1, 3. 10. 1894, s. 1.

410 Muzeum Žatec, knihovni fond, Zpráva 1915, s. 49.

produktu obsahovat nemohla, což bylo samozřejmě pro žatecké pěstitele nedostatkem. Výhodou naopak bylo, že její padělání bylo právně postižitelné, na rozdíl od pečeti a listin, které vydávaly obce a známkovna a které nebyly upraveny žádným zákonem. Ochranná známka byla nadto vedle habsburské monarchie platná i v zahraničí, kam byla většina chmele vyvážena.⁴¹¹

Známka, kterou měla balíky chmele opatřovat výrobní obec, se začala používat v roce 1893. *Hopfenbauverband* prosazoval, aby bylo známkování povinné pro všechny chmel jeho členů. Vyzýval pěstitele, aby zboží neprodávali, pokud je nebyl obchodník ochoten nechat opatřit známkou. Vzhledem k tomu, že se výrobci ve stejném odvětví měli vzdát v tomto ohledu konkurence a trváním na této podmínce prodeje obchodníky donutit k používání známky, jednalo se vlastně o kondiční kartel.⁴¹² Proti tomuto postupu se stavěla městská známkovna v Žatci. Také obchodníci byli proti. Vůči *Hopfenbauverbandu* se přitom nacházeli ve výhodě, neboť více než polovina obcí do organizace do té doby nevstoupila a známku vůbec nepoužívala. Mnoho obcí proto od jejího užívání upustilo a ochrannou známkou se tak opatřovala jen asi třetina vyprodukovaného chmele.⁴¹³

Aby se ochranná známka rozšířila, potřeboval *Hopfenbauverband* pomoc ze strany Známkovny chmele král. města Žatce. Městská známkovna totiž mohla stanovit označení ochrannou známkou v obci jako podmínku ověření chmele, která prováděla. Ovšem ve statutárních orgánech známkovny měli venkovští pěstitelé výraznou menšinu. *Hopfenbauverband* tak musel jednat s obchodníky chmelem a dalšími žateckými měšťany. Již z předchozího jednání ovšem bylo patrné, že žatečtí měšťané spatřovali v *Hopfenbauverbandu* nejen konkurenta svého chmele, ale především nebezpečného soupeře v boji o vliv nad venkovskými pěstiteli. Pokud by ve známkovně nařídili povinné označování ochrannou známkou *Hopfenbauverbandu* v obci jako nutný předpoklad ověření chmele ve svých prostorách, donutili by tím zbývající polovinu obcí ke vstupu do *Hopfenbauverbandu*, který známku poskytoval, a svého konkurenta by mimořádně posílili. K návrhům organizace pěstitelů, které vznesli v tomto smyslu na začátku roku 1894, se tak známkovna stavěla od počátku spíše odmítavě.⁴¹⁴

Hopfenbauverband se proto snažil posílit svou pozici a mít při jednání za sebou co nejvíce pěstitelů. V žatecké chmelařské oblasti, která byla národnostně rozdělená a v níž přes 40 % pěstitelů představovali Češi, to znamenalo, že se musel ucházet o přízeň jejich nově vznikající organizace. Nahrávala tomu skutečnost, že venkovské pěstitele chmele obou národností spojoval zájmový konflikt s žateckými měšťany. Zástupce německých pěstitelů z *Hopfenbauverbandu* tak našel cestu již na vůbec první schůzi výboru českého spolku na počátku května 1894. O dva týdny později se v Žatci uskutečnila první společná manifestační schůze obou spolků. Schůze, jíž se účastnilo 400 delegátů, probíhala dvojjazyčně – všechny projevy

411 *Žatecký chmelařský spolek*, Hospodářsko-chmelařský věstník, 2, 1, 27. 1. 1893, s. 3 an.

412 *An die Herren Bürgermeister (Gemeindevorsteher) der Verbandsgemeinden*, Mittheilungen des Verbandes der zur Saazer Hopfensignirhalle gehörenden Productionsgemeinden (dále MVSHP), 1, 4, 25. 8. 1893, s. 1.

413 SCHNEIDER, F. V., *O známce ochranné*, c. d., s. 7.

414 *Wie wird das enden?*, MVSHP, 1, 20, 12. 5. 1894, s. 3.

se tlumočily.⁴¹⁵ Jejím hlavním tématem byla ochranná známka a připojení českých obcí k *Hopfenbauverbandu*. Zástupci německé organizace již v úvodu přislíbili českým pěstitelům vstřícný postup v jazykové otázce. Delegáti Českého chmelařského spolku prohlásili, že jejich cílem zůstává povinná certifikace pravosti chmele ve známkovně. Na prosazení ochranné známky byli ale ochotni s *Hopfenbauverbandem* spolupracovat. Výměnou však požadovali zrušení tříd, na něž se chmel ve známkovně dělil („města,“ „okresu“ a „kraje“), a podporu prosazení zákona o původu chmele. V závěrečné rezoluci všechny české obce přislíbily přistoupit k *Hopfenbauverbandu* a ten se zavázal k prosazování zákona o ochraně původu chmele. Organizace českých pěstitelů si tedy vymohla výměnou za kooperaci podstatné ústupky. Obě organizace se smluvily na společném postupu proti žateckým měšťanům a jimi ovládané známkovně.⁴¹⁶

Ani při následných jednáních nebyli žatečtí měšťané připraveni ke kompromisu. Žatecký městský výbor, který o záležitosti na počátku června jednal, rozhodl, aby si městská známkovna zaregistrovala konkurenční ochrannou známku a označovala jí chmel ve svých prostorách. *Hopfenbauverband* by tak byl zcela vyřazen.⁴¹⁷ V reakci na to se rozhodl *Hopfenbauverband* založit vlastní, konkurenční známkovnu ve městě. Zástupci pěstitelů ve statutárních orgánech městské známkovny byli vyzváni k rezignaci.⁴¹⁸ Ke skutečnému vzniku známkovny pěstitelů však v roce 1894 nedošlo. *Hopfenbauverband* a Český chmelařský spolek se totiž nedokázaly dohodnout o rozdělení vlivu, který budou v nově zřízené instituci mít. Ke spolupráci je donutil až postup žateckých měšťanů v roce 1896. Ti se pokusili předjít opakování podobného pokusu jako v roce 1894 tím, že by venkovské pěstitelé zbavili velké části těch úkonů, které při kontrole pravosti chmele prováděli.⁴¹⁹ Přes protesty přešel městský výbor, který o věci v posledku rozhodoval, k dennímu pořádku.

V reakci na to se rozhodl *Hopfenbauverband* zřídit novou známkovnu. Obě známkovny, již existující i připravovaná, začaly v tuto chvíli soupeřit o české pěstitelé. Ve stejný den, kdy *Hopfenbauverband* pořádal schůzi, na níž měly být schváleny stanovy nové známkovny, zorganizovala konkurenční zasedání také stará známkovna. Čeští pěstitelé byli pozváni na obě. Přiklonili se na stranu nově vznikající známkovny *Hopfenbauverbandu*. Tato situace jim ovšem dala mimořádně silnou pozici při vyjednávání o její konečné podobě. *Hopfensignierhalle des Verbandes der Saazer Hopfenproduktionsgemeinden* (Známkovna Jednoty žateckých chmel pěstujících obcí), krátce nazývaná „selská známkovna“, zahájila provoz na počátku srpna 1896.⁴²⁰ Její stanovy zaručovaly českým pěstitelům nejen dvojjazyčnost úřadování známkovny, ale také rovný počet zástupců ve statutárních orgánech. V její osmnáctičlenné správní radě připadlo pěstitelům dvanáct míst; zbytek obsazovali

415 Muzeum Žatec, knihovní fond, Zpráva 1915, s. 57.

416 *Schůze německých a českých pěstitelů chmele v Žatci*, Hospodářsko-chmelařský věstník, 3, 5, 29. 5. 1894, s. 18–20.

417 *K nucenému užívání ochranné známky na chmel*, Kvas, 1894, s. 313.

418 *Resignation*, MVSHP, 2, 18, 6. 3. 1895, s. 5.

419 *Žatecká známkovací síň*, ChmelList, 2, 10, 22. 5. 1896, s. 60.

420 *Zřízení nové známkovací síně na chmel v Žatci*, Kvas, 24, 13, 1. 7. 1896, s. 319.

obchodníci chmelem. Na české pěstitele připadalo šest míst, tedy polovina všech postů pěstitelů. Podobně byly pozice rozděleny i v ředitelství instituce. Vyloučení byli naopak žatečtí měšťané – pro žatecký *Hopfenbauverein* a městskou obec stanovy se žádným zastoupením nepočítaly.⁴²¹

K nové známkovně se připojily téměř všechny chmelařské obce v žatecké oblasti. Zkušenost učiněná pěstiteli chmele se zakládáním známkoven ovšem učila, že instituce, aby byla životaschopná, musela získat na svou stranu i obchodníky s chmelem. Že tomu tak bude, zpočátku mnoho nenasvědčovalo. Společenstvo obchodníků chmelem a plodinami vyzvalo společně s ředitelstvím žatecké známkovny *Hopfenbauverband* k tomu, aby jednal o vyrovnání se žateckou samosprávou a starou známkovnou. Městská známkovna byla připravena učinit podstatné ústupky. Zřízení nové tržnice obchodníci nedoporučili.⁴²² Situaci ovšem zásadně změnila komunální volby, které se v Žatci odehrály v létě 1896.

Ve městě totiž v polovině 90. let zapustili kořeny Schönererovi všenímci. V komunálních volbách v roce 1896 v Žatci tato radikálně nacionalistická a antisemitská strana zvítězila. Získala většinu ve druhé i třetí kurii. Němečtí liberálové, kteří měli dosud v městském zastupitelstvu majoritu, si udrželi voliče pouze v první kurii.⁴²³ S nástupem všenímců se změnila politika městské samosprávy vůči obchodníkům chmelem. Antisemitští všenímci se snažili pozici obchodníků, mezi nimiž převažovali Židé, oslabit. V říjnu 1896 došlo ke konfliktu městských zastupitelů s členy ředitelství městské známkovny, kde byli obchodníci rovněž zastoupeni, a ti následně složili funkce. Ředitelství známkovny, které již delší dobu bojkotovali také zástupci pěstitelů, bylo pak rozhodnutím města rozpuštěno a vedení tržnice na sebe strhla městská rada s všenímeckou většinou.⁴²⁴ Obchodníci následně začali vyhledávat služby „selské známkovny“. Zatímco známkovna *Hopfenbauverbandu* za první rok své existence ověřila 25 000 žoků, v případě městské známkovny to bylo jen něco přes 5 000.⁴²⁵

„Selská známkovna“ byla první institucí tohoto typu, na jejímž řízení měli většinový podíl venkovští pěstitelé. Příjmy ze známkovny nadto plynuly především pěstitelům, nikoliv obci. Jednalo se současně o první utrakvistickou instituci. Předchozí známkovny sídlící v Žatci úřadovaly pouze německy a rakovnická známkovna se definovala jako nacionálně česká. Vznik „selské známkovny“ znamenal konec pokusů žateckých měšťanů o organizaci pěstitelů chmele „shora“. S jistým zpožděním reflektovala výrazný růst výměry chmelnic na žateckém venkově v posledních dekádách, ve srovnání s nímž bylo chmelařství žateckých měšťanů již bezvýznamné. Známkovna byla výsledkem organizace českých a německých pěstitelů v oblasti a kooperace jejich představitelů.

Část německých členů *Hopfenbauverbandu* byla ovšem s ústupky jeho českým členům ve známkovně nespokojená. V roce 1898 se pokusili dva členové výboru

421 SOKA Louny, fond Známkovna, neuspořádáno, *Statuten der Hopfensignirhalle des Verbandes der Saazer Hopfenproductionsgemeinden*, Saaz 1896, s. 3.

422 Zřízení nové známkovací síně na chmel v Žatci, *Kvas*, 24, 13, 1. 7. 1896, s. 319.

423 SEIFERT, A., *Die Stadt Saaz im 19. Jahrhundert*, Saaz 1902, s. 449 an.

424 Rozpuštění ředitelství tržnice na chmel v Žatci, *Kvas*, 24, 21, 1. 11. 1896, s. 539.

425 Muzeum Žatec, knihovní fond, Zpráva 1915, s. 60.

spolku, poslanci Steiner a Albl, sjednat smír s městem Žatec a obě známkovny spojit. Podle návrhu se mělo ukončit používání češtiny a město mělo získat část příjmu z poplatků za známkovany chmel. Zatímco ve výboru spolku byl návrh Steinera a Albla přesvědčivou většinou zamítnut, valná hromada *Hopfenbauverbandu* návrh přijala. Čeští členové pohrozili, že v takovém případě by zřídili vlastní známkovnu. Návrh na sloučení známkoven nakonec ztroskotal až na odporu žatecké městské rady, která jej zamítla. Za pokusem spojit obě známkovny stála snaha obou členů výboru získat podporu mezi všenněmeckými členy organizace.⁴²⁶ Jejich tlak byl totiž patrný i v rámci *Hopfenbauverbandu*. V roce 1899 byli všenněmečtí kandidáti do výboru poraženi jen těsnou většinou 63 proti 51 hlasům.⁴²⁷

V Žatci tak po celou druhou polovinu 90. let existovaly celkem tři konkurenční známkovny.⁴²⁸ Mezi německými členy organizace pěstitelů sílila snaha známkovny spojit a tím odstranit konkurenci mezi ověřovacími institucemi, která činila pro zahraniční zákazníky situaci poněkud nepřehlednou. Spojení nadto umožňovalo oslabit podíl českých pěstitelů na řízení známkovny. Nová příležitost se naskytla po žateckých komunálních volbách v roce 1900, v nichž byli všenněmci poraženi. V orgánech města by se ocitli v menšině a snažili se proto bránit jejich ustavení. Situace se vyhroutil do té míry, že místodržitelství rozpustilo městské zastupitelstvo a dosadilo na jeho místo zeměpanského komisaře. Ten zahájil jednání s *Hopfenbauverbandem* a dohodl sloučení obou známkoven, které následně posvětila i nově se ustavivší městská rada, v níž byla již liberální většina.⁴²⁹

Vereinigte Saazer Hopfensignierhalle (Spojená žatecká známkovna chmele) zahájila označování chmele na začátku sezóny 1901. Venkovští pěstitelé měli v nové známkovně stejný vliv jako zástupci obchodu, městské samosprávy a *Hopfenbauverein* dohromady. Případlo jim šest křesel ve dvanáctičlenném ředitelství a v třicetičlenné dozorčí radě byli zastoupeni rovněž polovinou členů. Poměr mezi českými a německými zástupci venkova však jednoznačně převážil na stranu Němců. Nově totiž činil 1 : 2. Spojená známkovna převzala ochrannou známku registrovanou *Hopfenbauverbandem*. Zisk známkovny si nově rozděloval *Hopfenbauverband* rovnou měrou s Žatcem.⁴³⁰ Fúze známkoven odstranila konkurenční instituci, která byla co do obratu velmi slabá, její existence (či přesněji, fakt existence více nespolečupracujících známkoven pro totéž území) však poškozovala důvěru ve známkování v Žatci vůbec. Němečtí pěstitelé současně sloučení využili k posílení svých pozic.⁴³¹

426 K posledním událostem v ‚Jednotě žateckých obcí‘, ChmelList, 4, 16, 31. 8. 1898, s. 105 an.

427 *Delegirtenversammlung des Hopfenbauverbandes*, MVSHP, 7, 7, 26. 10. 1899, s. 2 an.

428 Třetí známkovnu pro označování městského chmele provozoval od konce 70. let *Hopfenbauverein*.

429 SEIFERT, A., *Die Stadt Saaz*, c. d., s. 450 ann.

430 SOkA Louny, fond AM Žatce, k. č. 459, inv. č. 1342, sign. III/25, číslo spisu 163b, fasc. Hopfensignierhalle der Stadt Saaz, Geschäfts-Ordnung der Vereinigten Saazer Hopfensignierhalle, Saaz 1901; Tamtéž, smlouva mezi obcí a Hopfenbauverbandem.

431 *Delegirten-Versammlung des Hopfenbau-Verbandes*, MVSHP, 7, 19, 15. 8. 1900, s. 3.

Výstava chmele uspořádaná německou sekci Chmelařské jednoty v Žatci v prostorách skladu chmele obchodní firmy Pfister & Wüstl
(Fotoarchiv Regionálního muzea K. A. Polánka v Žatci, sign. Fn 0026)

3.2.1 PROVENIENČNÍ ZÁKON A JEHO DOPADY

K další změně mocenských poměrů ve známkovně, poslední před první světovou válkou, došlo po vydání zákona o původu chmele (tzv. provenienčního zákona) v souvislosti s přeměnou známkovny na veřejnou instituci. Organizace českých i německých pěstitelů na Žatecku volaly po nějaké formě zákonné úpravy označování místního původu chmele ve známkovnách od doby svého vzniku na počátku 90. let. Peripetie „lobbování“ za provenienční zákon byly v literatuře již popsány – jedná se bezpochyby o nejlépe probádané téma dějin českého chmelařství.⁴³² Na tomto místě je tedy možné jen stručně rekapitulovat jeho výsledky a poukázat na nejvýznamnější dopady zákona na organizaci chmelařství v českých zemích.

Žatečtí pěstitelé se snažili nejprve prosadit vydání zákona o povinném označování původu chmele na zemském sněmu (tuto variantu preferovali čeští chmelaři), resp. úpravu zákona o ochranných známkách, která by zavedla povinnost chmel označovat ochrannou známkou s místem původu. Poté, co oba pokusy vyšly naprázdno, zaměřili se pěstitelé na prosazení povinného označování původu chmele cestou zvláštního říšského zákona. Proti byly ale rovněž vlivné zájmové skupiny. Na odpor proti zákonu se stavěli z pochopitelných důvodů obchodníci. Stejnou pozici zaujali také pěstitelé z dalších chmelařských oblastí monarchie, které by zákon znevýhodnil v konkurenci s českým chmelem. Postoj pivovarského průmyslu

432 Viz např. LŮŽEK, B., *České chmelařství*, c. d., především s. 64–75; ZINNEROVÁ, A., *Český chmelařský spolek*, c. d., passim.

*Interiér nové známkovny chmele, zbudované v meziválečném období
(Fotoarchiv Regionálního muzea K. A. Polánka v Žatci, sign. Chmel 4)*

byl ambivalentní, neboť zákon mu garantoval kvalitu a autenticitu suroviny, ovšem za vyšší cenu.⁴³³

Prosazování provenienčního zákona vedlo k častějším kontaktům mezi organizacemi pěstitelů z různých oblastí českých zemí, z nichž většinu spojoval zájem na zákonné ochraně označení českého chmele. Jednání spolků mělo obvykle podobu konferencí, jejichž plodem bylo zpravidla vydání společné rezoluce. Lobby za provenienční zákon posílila důvěru mezi zástupci chmelařů (které ostatně od jisté doby spojovalo také členství v německé či české agrární straně).⁴³⁴ Po jedenácti letech jednání a odkladů byl provenienční zákon roku 1907 schválen, ovšem v poněkud oslabené formě. Známkování chmele nebylo podle zákona publikovaného pod číslem 101 a 102/1907 říšského zákoníku povinné, ale pouze fakultativní.

Prováděcí nařízení z října téhož roku (č. 237/1907 říš. zák.) zavedlo v Čechách šest chmelařských oblastí. Žatecko bylo rozděleno na samostatné oblasti „města“, „okresu“ a „kraje.“ Samostatné oblasti tvořilo ještě Ústěcko (s pododdělením Polepy) a Dubsko. Rozdělení Žatecka na tři části způsobilo potíže především městským pěstitelům, po jejichž chmelu v předchozích letech klesala poptávka a zboží mohlo

433 *Zákon o označování místního původu chmele*, Kvas, 35, 13, 4. 5. 1906, s. 201–203, 221 an.

434 Prvním předsedou *Hopfenbauverbandu* byl německý liberál Anton Steiner (1891–1892), kterého však v čele organizace zakrátko vystřídal představitel ústavověrného velkostatku Heinrich baron Zessner (1892–1906). Po roce 1906 měli předsednictví v rukou již jen členové německých agrárníků: nejprve krátce Leopold baron Hennem (1906–1907), následně po dlouhou dobu agrárník a majitel velkostatku Hans Damm. V čele Chmelařského spolku pro Království české do roku 1919 fakticky stál agrárník Antonín Mohl. Českou sekci žatecké Jednoty vedl do počátku 30. let rovněž agrárník, František Fejfar. Muzeum Žatec, knihovní fond, Zpráva 1915, s. 45–47.

být odbyto pouze pomocí míchání s „okresním“ chmelem. Po konfliktních jednáních, která se točila kolem práva známkovny míchat chmel z různých chmelařských oblastí (tedy z Žatce a jeho okolí), nakonec žatečtí městští pěstitelé kapitulovali, vzdali se nároku na chmelařskou oblast „město“ a připojili se jako řadový člen k *Hopfenbauverbandu*. Svůj chmel i nadále označovali jako „městský“, jejich listiny však nově klesly na úroveň listin (tzv. vážní lístků) všech ostatních obcí *Hopfenbauverbandu*. Vývoj mocenských vztahů mezi organizacemi venkovských pěstitelů se tak po mnoha letech konfliktů zcela obrátil.⁴³⁵ Tuto změnu mezi jinými reflektovalo nové prováděcí nařízení k zákonu z 24. ledna 1910. Chmelařský obvod „město Žatec“ v něm byl spojen se žateckým „okresem“.⁴³⁶

V Žatci byla v intencích zákona dosavadní *Spojená známkovna* po obtížném jednání mezi zástupci *Hopfenbauverbandu* a městského *Hopfenbauvereinu* přeměněna na veřejnou instituci až v říjnu 1909.⁴³⁷ V souvislosti s tím došlo k nové změně jejích stanov. Zřizovatelem instituce zůstaly i nadále městská obec Žatec a *Hopfenbauverband*, nově však byl ústav podřízen dozoru politického zemského úřadu. V ředitelstvu získali nyní venkovští pěstitelé většinu, deset ze sedmnácti hlasů. Z toho třetina připadla na české pěstitele. Klíč k dělení zisků známkovny se ani v nových stanovách nezměnil. V jednacím řádu instituce byla jako jediná jednací řeč známkovny zakotvena němčina, ovšem „bezprostřední styk“ s českými pěstiteli měl „v případě potřeby“ probíhat v češtině. Nejméně jeden z úředníků známkovny musel ovládat češtinu.⁴³⁸

Vyhlášení zákona posílilo důvěru chmelařů v jejich organizaci. Ta proto v příhodné době přikročila k úpravě svého uspořádání, která měla zajistit větší koordinaci jednání pěstitelů. Spolek měl mít nově v každé obci místní odbor, na nějž navazoval odbor okresní a následně ústřední spolek, napojený dále na agrární strany.⁴³⁹ Organizace venkovských, žateckých městských pěstitelů a známkovna začaly vydávat svůj společný tisk.⁴⁴⁰

Hopfenbauverband se nadto reorganizoval i v národnostním ohledu. Po vzoru *Zemědělské rady* se rozdělil na dvě sekce, jednu s českým a druhou s německým jednacím jazykem. Podíl zástupců českých obcí na řízení spolku se zvýšil. Každá ze sekcí mj. jmenovala jednoho z místopředsedů spolku. *Hopfenbauverband*, nazývaný českými současníky také *Jednota*, zaměstnal rovněž větší množství českých úředníků. Proti tomu se zvedl odpor všenněmecky smýšlejících pěstitelů, kteří si zařídili vlastní organizaci. Nicméně počet členů všenněmeckého chmelařského

435 *Die Verleihung des Oeffentlichkeitsrechtes an die vereinigte Saazer Hopfensignirhalle*, Offizielle Mitteilungen des Hopfenbau-Verbandes in Saaz (dále OMitt), 12, 15, 8. 10. 1909, s. 1.

436 *Změna produkčních obvodů chmelových*, Pivovarské listy. Časopis věnovaný zájmům veškerého sladovnictví (dále Pivovarské listy), 28, 3, 1. 2. 1910, s. 24.

437 *Die Verleihung des Oeffentlichkeitsrechtes an die vereinigte Saazer Hopfensignirhalle*, OMitt, 12, 15, 8. 10. 1909, s. 1.

438 *Stanovy a jednací řád veřejné Spojené žatecké známkovny chmele v Žatci*, Praha 1910.

439 *Český chmelařský spolek a organizace našich pěstitelů chmele*, ChmelList, 12, 21, 13. 12. 1908, s. 253 ann.

440 *Zentralisierung der Saazer Hopfenbau-Korporationen*, Saazer Hopfen- und Brauer-Zeitung. Fachblatt für Hopfen-Interessen. Wochenschrift für Bierbrauerei, Hopfencultur und Hopfenhandel (dále SHBZ), 24, 32, 13. 10. 1910, s. 2.

Žok žateckého chmele sklizeného v sezóně 1928, opatřený certifikátem autenticity z žatecké známkovny (Fotoarchiv Regionálního muzea K. A. Polánka v Žatci, sign. Fn 0588)

spolku nepřesáhl 200.⁴⁴¹ Hotovou bouří proti *Jednotě* následně rozpoutal nacionální tisk. Tisk *Hopfenbauverbandu* naopak kladl důraz na to, že jsou pro něj hospodářské zájmy venkova důležitější než nacionální nebo konfesionální rozdíly. Zastupoval podle svých deklarací jak Němce, tak české i židovské pěstitele.⁴⁴² Vlastislav Lacina upozorňuje na fakt, že organizace chmelařů na Žatecku byla svou utrakvistickou povahou, kterou si udržela až do druhé poloviny 30. let, mezi zájmovými organizacemi zemědělců spíše výjimkou.⁴⁴³ Pro „dlouhé“ 19. století se proto jako poněkud nepřesvědčivá jeví interpretace, která sleduje vývoj pěstování chmele na Žatecku v první řadě prizmatem nacionálního zápasu. Nacionální konflikty mezi pěstiteli samozřejmě existovaly a byly zde i zmíněny. Nad nimi nicméně v případě žateckých chmelařů v posledku převážil konflikt zájmů mezi městem a venkovem.

3.2.2 ORGANIZACE PĚSTITELŮ V DALŠÍCH CHMELAŘSKÝCH OBLASTECH ČESKÝCH ZEMÍ

V chmelařských oblastech mimo Žatecko vznikaly specializované chmelařské organizace s působností pro celou oblast s velkým zpožděním. Nejdříve v roce 1883 vznikla obdobná organizace na Tršicku, *Chmelařský spolek v Tršicích*. Jednalo se o místní specializovaný chmelařský spolek, jehož členem se stala asi stovka pěstitelů.⁴⁴⁴ Tršický spolek se ovšem v roce 1899 přebudoval na organizaci se zemskou

441 *Nový chmelařský spolek*, ChmelList, 12, 22, 18. 2. 1909, s. 269.

442 *Eine Anerkennung für den Hopfenbau-Verband*, OMitt, 14, 30, 2. 9. 1911, s. 3.

443 LACINA, V., *Hospodářská krize*, c. d., s. 112.

444 *80 let tršického chmelařství*, c. d., s. 15.

platností: *Zemský chmelařský spolek pro Moravu v Tršicích*. Organizaci pěstitelů na Moravě bezpochyby pomohlo, že Tršicko bylo jedinou zdejší chmelařskou oblastí, která byla nadto poměrně kompaktní a také ze všech chmelařských oblastí v českých zemích nejmenší. V roce 1902, kdy dosáhla její výměra maxima, se zde chmel pěstoval na 832 ha.⁴⁴⁵ Tršicko bylo navíc obývané z drtivé většiny Čechy, takže v rámci oblasti nedocházelo k etnickým rozepřím.

Žádná jiná oblast v českých zemích kromě Žatecka a Tršicka až do vydání provenienčního zákona svou zastřešující specializovanou organizaci nevytvořila. Na Úštěcku a Dubsku se pěstitelé chmele po jejich vzniku v druhé polovině 19. století zapojili do zdejších okresních hospodářských spolků. Pod jejich hlavičkou v několika případech vznikly i specializované chmelařské spolky, které ale nepřekročily okresní akční rádius.⁴⁴⁶ Situace se změnila po vydání provenienčního zákona a jeho prováděcího nařízení, které předpokládaly, že pro každou oblast bude existovat jednotná a specializovaná organizace pěstitelů chmele, jež bude zřizovatelem místní známkovny. Zákon tím dal na Dubsku a Úštěcku impuls k organizaci zdejších pěstitelů. V Úštěcku vznikl nově *Hopfenbauverband*, k němuž se přidružila také stejnojmenná organizace v Polepech. Svůj *Hopfenbauverband* založili i pěstitelé na Dubsku.

Všechny chmelařské oblasti v českých zemích s výjimkou Tršic se nacházely v etnicky smíšeném území, jímž procházela tzv. jazyková hranice. Ani v jedné z oblastí nebyla jedna z národností v jednoznačné menšině. Jádrem žatecké oblasti bylo spíše německé, stejně jako okolí Úštěka a Dubé. Žatecký chmel se však pěstoval i na Lounsku, obývaném Čechy. Stejně tak v úštěcké oblasti sídlilo mnoho českých pěstitelů, zejména na Roudnicku a zčásti také v oblasti Polepských blat. K dubské oblasti příslušely i četné české obce, především mělnického okresu. Zatímco na Žatecku vznikla zastřešující organizace, která byla po vydání provenienčního zákona rozdělena po způsobu *Zemědělské rady* do dvou národnostních odborů, chmelařské spolky na Dubsku a Úštěcku byly německé. Jediný český chmelařský spolek tak byl onen v Tršicích. Nacionální struktura oblastí, kde se chmel pěstoval, se tedy jen zčásti odrazila na úrovni spolků.

Převaha Němců ve spolcích úzce souvisela s tím, že městská centra oblastí (Žatec, Úštěk a Polepy, Dubá) byla obývaná zvláště Němci. Zde se také již v 19. století – s výjimkou Dubé – soustředil obchod chmelem a také známkovny. V Dubé se konaly již od 60. let 19. století trhy chmele, ale dubská známkovna byla založena až po vydání provenienčního zákona.⁴⁴⁷ *Vereinigte öffentliche Hopfensignerhalle in Dauba* (Spojená veřejná známkovna chmele v Dubé) zahájila svůj provoz na počátku chmelařské sezóny roku 1908.⁴⁴⁸ Několik českých měst, která byla zároveň konkurenty výše zmíněných obcí o pozici regionálního centra, se po vydání zákona rovněž pokusilo o získání známkovny. Žádost o zřízení známkovny nebo alespoň

445 KLAPAL, M., *Moravské chmelařství*, c. d., s. 3.

446 NA ČR, fond ZRČ, k. č. 1053, č. j. 5626/04, Statuten des Hopfenbau-Vereines im Vereinsgebiete des Leitmeritzer landwirtschaftlichen Bezirkvereines, Leitmeritz-Polepp 1893.

447 NA ČR, fond ZRČ, k. č. 1057, 8582/1908, 30. 5. 1908, Bericht zur Zahl 8582/08.

448 *Nová známkovna chmele v Dubé*, Kvas, 36, 22, 1. 8. 1908, s. 335.

její filiálky předložil Rakovník, Roudnice nad Labem a Mšeno.⁴⁴⁹ Proti se postavili obchodníci, německá sekce *Zemědělské rady* a v případě Mšena také liberecká OŽK. Ve všech případech byla jejich žádost zamítnuta.⁴⁵⁰ Na Roudnicku dal ale tlak na vytvoření ze strany pěstitelů impuls ke vzniku zdejšího specializovaného chmelařského spolku, který si na Roudnicku kladl analogické cíle jako např. Český chmelařský spolek na Žatecku. Mezi hlavními cíli zůstávalo stále zřízení známkovny.⁴⁵¹

První prováděcí nařízení provenienčního zákona s žádnou chmelařskou oblastí na Moravě nepočítalo. Zdejší chmel se měl označovat jednoduše jako „chmel moravský“. Pěstitelé z Tršicka, jejichž zájmy nařízení poškodilo, se začali domáhat jeho změny a práva na zřízení známkovny.⁴⁵² V Tršicích proto vznikla místní známkovna až po novelizaci prováděcího nařízení provenienčního zákona z roku 1910. Ta totiž zřídila na Moravě zvláštní chmelařský obvod Tršice (zaujímající části okresů Lipník, Olomouc a Přerov) a zdejšímu chmelu přiznala označení původu „chmel tršický“.⁴⁵³ Zdejší chmelová tržnice se skladištěm a sířirnou, která zde stála od konce 90. let 19. století, tak přibrala od chmelařské sezóny 1910 i roli veřejné známkovny.⁴⁵⁴

3.2.3 OD LOKÁLNÍCH K REGIONÁLNÍM KARTELŮM (1890–1910)

Mezi pěstiteli chmele vznikaly po dlouhou dobu kartely pouze lokální povahy. Pěstitelé z jedné nebo několika sousedících obcí uzavírali „gentlemanské dohody“ o tom, jak budou postupovat při prodeji chmele agentům obchodníka. Nebyly zakotveny ani v písemné smlouvě, ani se neopíraly o formální organizaci. Postupně, poté co vznikly okresní hospodářské spolky, se kartely pěstitelů rozšířily někdy na celý okres; stále však měly neformální povahu. O jejich existenci existují doklady teprve z doby, kdy již pěstitelům nedostačovaly a ti se je snažili rozšířit a pozvednout na vyšší úroveň. V žatecké oblasti pěstitelé k tomuto závěru došli na počátku 90. let. Antonín Mohl v roce 1892 kupř. podotkl: „*Zdržlivost v době prvních dnů obchodu chmelného musí být heslem všech pěstitelů chmele a sjednocenost, dorozumění se všech pěstitelů a nejen jedněch obcí nebo jednoho okresu nutností naproti tomu, co se odehrává na trzích našich.*“⁴⁵⁵

Klíčovou roli při rozšiřování územního záběru chmelařských kartelů na Žatecku sehrály *Jednota* a Český chmelařský spolek. Organizace postup pěstitelů při prodeji totiž v jednotlivých obcích a okresech začaly koordinovat. Činily tak několika

449 Oba tyto faktory hrály větší roli než dopravní náklady, na něž se odvolávaly žádosti měst. Všechna města se totiž nacházejí v relativní blízkosti známkoven.

450 *Zřízení nové známkovny chmele v Roudnici*, Kvas, 36, 20, 10. 7. 1908, s. 303; Žádná známkovna chmele v Rakovníku, Kvas, 36, 22, 1. 8. 1908, s. 334.

451 *Nová známkovna chmele v Roudnici*, Kvas, 41, 21, 20. 5. 1913, s. 249.

452 *Změna produkčních obvodů chmelových*, Pivovarské listy, 28, 3, 1. 2. 1910, s. 24.

453 *Známkovna na chmel v Tršicích*, Pivovarské listy, 28, 17, 1. 9. 1910, s. 170.

454 ŠTĚPÁNEK, P., *Pěstování chmele*, c. d., s. 78.

455 *Co chmelnému obchodu našemu velice škodí*, Hospodářsko-chmelařský věstník, 1, 9, 6. 9. 1892, s. 57.

způsoby. Prostřednictvím tisku a dostupných komunikačních prostředků (především telegrafu a později, v meziválečné době, i v rozhlasovém vysílání) dodávaly obcím, popř. jednotlivým pěstitelům informace, na jejichž základě bylo možné odhadnout vývoj ceny chmele v dané sezóně. Jednalo se především o odhady velikosti sklizně a její kvality v daném roce v jednotlivých chmelařských oblastech světa a o aktuální situaci na trhu chmelem v Žatci a Norimberku.⁴⁵⁶ Odhady měly „*co nejrychleji – tak rychle jak obchodníka – i hospodáře o tom zpraviti, zda chmel v ceně klesá neb stoupá, aby věděl, jak se naproti kupcům právě přichozím zachovati má*“.⁴⁵⁷ Zároveň však chmelařské organizace publikovaly v tisku či prostřednictvím letáků více či méně otevřená doporučení, jak se mají chmelaři při prodeji zachovat. Pořádaly také místní setkání a manifestační schůze pěstitelů, na nichž jim představitelé spolku dávali explicitní příkazy, jak rychle a případně i za jakou nejnižší cenu mají své zboží zpeněžit.

V kronice obce Chráštan se nachází zápis o průběhu takovéto porady. Pochází sice až z meziválečné doby, podobný průběh však měly schůze chmelařů již od 90. let 19. století. Očima pěstitele vypadala porada následovně: „*Pánové z výboru Jednoty v Žatci svolali tehdy do Žatce všechny pěstitele chmele, jak Čechy, tak Němce do sálu a zahrady „Turnhalle“. Dostavili se všichni pěstitelé chmele bez rozdílu národností. Mluvili napřed česky, pak německy. Hlavně farář Polívka, člen výboru Jednoty vybízel pěstitele, by chmel teď za žádnou cenu neprodávali; uváděl mezi jiným tabulku o světové sklizni a spotřebě. Dle něj světová spotřeba jest o mnoho vyšší, než se na celém světě chmele sklidilo, a proto necht se nikdo neukvapuje prodat za 7000 Kč, když za několik málo dnů obchod bude nabízet za chmel nejméně 10 000 Kč, ba ještě bude nucen přidat. Tak hlásil to z řečnické tribuny na zahradě „Turnhalle“ napřed česky, poté německy. (...) Jednalo se zde o krásnou, vysokou cenu chmele. Chmelaři se ve veselé náladě rozjeli ze Žatce do svých domovů. Pět zvláštních vlaků, mimo stávajících, bylo na oné manifestační schůzi chmelařů; tak velký zájem byl o chmelové ceny. A tak pěstitelé uposlechli „rozkazu seshora“, neprodávali, zdrželi se v prodeji chmele.“⁴⁵⁸*

Kartely pěstitelů se uzavíraly na jednu sezónu, především na její počáteční jeden až dva měsíce, kdy se většina sklizně zpravidla vyprodala. Konkrétní podmínky kartelu a míra kooperace závisely do velké míry na očekávané velikosti sklizně. Převis poptávky nad nabídkou (či naopak) na světovém trhu byl klíčový pro to, zda byli kartelizovaní pěstitelé schopni vytvořit tržní sílu významně ovlivňující cenu produktu. V případě, že byla světová úroda nadprůměrná nebo pivovary a obchod disponovaly velkými zásobami z předchozích let, tahal kartel pěstitelů jednoznačně za kratší konec provazu. Svou roli zde sehrála logika kolektivní akce. Pěstitelé se v obavě před dalším poklesem cen snažili chmel prodat rychleji než jejich sousedé, ti jej s prodejem za každou cenu brzy následovali a kartel se rozpadl: „*Jest*

456 Muzeum Žatec, knihovní fond, Zpráva 1915, s. 56.

457 *Zprávy o chmeli*, Hospodářsko-chmelařský věstník, 2, 8, 30. 8. 1893, s. 37.

458 *Pamětní kniha obce Chráštan*, 23. část, Cena chmele od roku 1865 do roku 1939, zápis z roku 1921. Viz: Obec Chráštan. Oficiální stránky obce Chráštan, dostupné online: <<http://www.chrastanyurakovnika.cz/kronika-obce/dil-i-cast-23>> [21. 06. 2016].

pozorovati, že v obci, kde často se ztrátou jediný člověk pod cenu prodá, šíří se mínění, že cena ta jest v poměru k tržním cenám dne – a již počítají s ní všichni ostatní. Zrovna tak také v obcích, kde se tato poddajnost nejeví, nenapadne ani kupce, aby tak stlačenou cenu podal, chce-li tu chmel koupit, a také pěstitel by na takovou cenu nevešel. (...) Pěstitel soudí, co jest mi po jiném – já zato prodám, nechť si řeknou, co chtějí. Jednání to zveme lehkovážné, protože připravil nejen sebe, nýbrž zpravidla i sousedy jiné o více desítek nebo i set, neboť každý kupec na takovouhle levnou koupi ukazuje a dle ní v převážném počtu případů se řídí.“⁴⁵⁹

Naopak v letech, kdy byla úroda nižší než očekávaná spotřeba chmele pivovary, se nacházeli ve výhodě pěstitelé. Mohli společně pozastavit prodej do doby, než obchodníci začali nabízet vyšší ceny. Po dlouhou dobu však byla pozice pěstitelů při nízké úrodě slabší, než by předchozí popis mohl naznačovat. Obchodníci mohli totiž místo nákupu od zkartelizovaných pěstitelů v oblasti zakoupit a dovézt levný chmel z jiného regionu – ať už v Čechách, nebo jinde v habsburské monarchii. Ten pak mohli legálně míchat s chmelem žateckým, nebo jej za něj dokonce vydávat. Proto se stala prioritou žateckých chmelařů zákonná ochrana původu chmele a pěstitelé na lobby za ní po dlouhou dobu kladli větší důraz než na jakoukoli jinou náplň činnosti svých organizací. Zákonem garantované označení původu bylo jednou z podmínek účinnosti kartelu. Poté, co pěstitelé v roce 1908 dosáhli schválení příslušného zákona v říšské radě, pozice jejich kartelů se v době neúrody citelně zlepšila.⁴⁶⁰

Tabulka č. 30:

Výkyvy hektarových výnosů chmele v žatecké oblasti, 1903–1909

Rok	Výměra chmelnic (v ha)	Hektarový výnos (v q)	Sklizeň (v q)
1903	10 898	1,40	15 451
1904	11 464	3,70	42 442
1905	11 686	8,00	94 036
1906	11 914	3,10	37 248
1907	12 038	5,95	71 674
1908	11 758	8,35	98 241
1909	11 170	3,50	39 601

Pramen: WARA, J., *Saaz, Hopfenbau und Hopfenhandel*, c. d., s. 3.

Výkyvy, které výnosy chmele vykazovaly, byly ze všech průmyslových rostlin nejvyšší. Statistické údaje o výměře chmelnic říkaly o výsledku konkrétní sklizně velmi málo. Prodej chmele obchodníkům probíhal v době, kdy ještě nebyly k dispozici úřední údaje o sklizni chmele v jednotlivých oblastech, o světové sklizni ani nemluvě. Velkou roli při vytváření očekávání všech hráčů na trhu proto hrály odhady

459 Ještě k nákupu i prodeji chmele, *ChmelList*, 10, 2, 2. 10. 1905, s. 13 an.

460 Viz níže.

sklizně, které publikovali jak obchodníci, tak organizace pěstitelů. Jejich obsah se vzhledem k odlišným zájmům, které za nimi stály, často velmi rozcházel. Úspěch kartelu v letech, kdy byla dosažena průměrná úroda, záležel tedy na tom, zda se organizaci pěstitelů podařilo chmelaře přesvědčit, aby zachovali disciplínu, nebo převážily hlasy obchodníků, vyzývající pěstitelé k rychlému prodeji.⁴⁶¹ Chmelařské organizace proto v žatecké oblasti vybudovaly rozsáhlou síť zpravodajů. V roce 1910 jich bylo 45 ve stejném počtu rajonů. Nadto bylo placeno 22 dalších zpravodajů v jiných oblastech monarchie i v zahraničí.⁴⁶² Zprávy, které žatečtí pěstitelé vydávali, otiskovalo 56 různých novin.⁴⁶³

Na organizace pěstitelů bylo navázáno ještě několik dalších kartelových dohod.⁴⁶⁴ Již ve stanovách *Hopfenbauverbandu* i Českého chmelařského spolku bylo zakotveno pravidlo, podle něž nesměli jejich členové pěstovat jiný druh chmele než červeňák. Kartelové dohody o tom, že si pěstitelé nebudou konkurovat vysazováním méně kvalitních odrůd s vyššími výnosy, byly však ještě starší a tyto organizace předcházely. Nejstarší podobné pravidlo zavedl žatecký *Hopfenbauverein* na konci 60. let 19. století. Jednalo se o dohodu, pro niž byla typická vysoká disciplína pěstitelů při jejím dodržování. V tom bezpochyby sehrál roli fakt, že pěstitelé prosadili velice brzy do stanov známkovent pasáž, která upírala nárok na označování jinému chmelu než červeňáku. Jinými slovy, nedisciplinovaní pěstitelé byli účinným způsobem penalizováni. S ochranou odrůdy byly spojeny také společné závazky pěstitelů o tom, že nebudou prodávat a vyvážet z oblasti sazenice zdejšího chmele. O zákaz vývozu sazenic se snažili především pěstitelé z Úštěcka, kde byl rozšířen kvalitní „Semšův“ chmel červeňák. V tomto případě však byla disciplína pěstitelů naopak malá, protože vývoz sazenic sliboval relativně velký individuální zisk na úkor obecného prospěchu.⁴⁶⁵

Poslední aktivitou organizace, která měla ráz kartelu, byl tlak na pěstitele chmele v otázce rozšiřování chmelnic. Doložen je poprvé v letech 1903 a 1904, kdy dosahovali pěstitelé při prodeji relativně vysokých cen. Ty pěstitele motivovaly k rozšiřování výrobních kapacit a zároveň jim poskytovaly i potřebný kapitál. Organizace začala pěstitele před zvyšováním rozlohy chmelnic varovat, protože „*dnes nelze předpokládati, že by značné náklady pořizovací bezpečně se vrátily*“. Pěstitelé měli naopak investovat do zvýšení intenzity a vytvořit si rezervy pro situaci, kdy nastoupí na světovém trhu krize z nadvýroby: „*Budoucnost chmelařství našeho a zdravý rozvoj jeho spočívá ve finanční pohotovosti a síle našich pěstitelů, v níž by snesl rok, dva, snad i více nepříznivých a v síle té donutil jiné k obmezení kultury, aby pak z lepší situace mohl těžit a ztráty si nahradit.*“⁴⁶⁶ Společná obezřetnost

461 *Ještě k nákupu i prodeji chmele*, ChmelList, 10, 2, 2. 10. 1905, s. 13 an.

462 *An die geehrten Gemeindeämter und Berichterstatter!*, OMitt, 12, 1, 16. 7. 1909, s. 1.

463 *Die Saazer Hopfenschleuderer in Nöten!*, OMitt, 13, 33, 30. 9. 1910, s. 2.

464 Organizace žateckých pěstitelů od první dekády 20. století také vyjednávala o jednotných cenách pro námezdní pracovní sílu na chmelnicích, především pro česáče. V letech s vysokou sklizní nabádala pěstitelé, aby dodržovali ujednané podmínky a zemědělské dělníky si nepřetahovali. S odbory zemědělských dělníků jednala i v meziválečném období.

465 *Zur Agitation gegen die Ausfuhr von Rothauschaer Hopfenfehser*, MVSHP, 7, 13, 8. 4. 1900, s. 1 an.

466 *Výstraha před přílišným zakládáním nových chmelnic*, ChmelList, 9, 7, 1. 12. 1904, s. 38 an.

při rozšiřování chmelnic měla v době konjunktury pěstitele vést k tomu, aby byli dobře vyzbrojeni na ničivý konkurenční boj, ke kterému dojde v době hrozící krize z nadprodukce. Nicméně tento neformální kartel, „nepojištěný“ žádnou formou penalizace, nebyl pěstiteli dodržován a plocha v dalších letech dosáhla předválečného maxima.

Přehled kartelů pěstitelů, které se vázaly na jejich organizace, lze uzavřít konstatováním, že v letech 1900 až cca 1910 v chmelařství na Žatecku a Úštěcku vznikaly krátkodobé kartely různého typu, nejčastěji kondiční. Vyznačovaly se spíše nízkou mírou stability. Kartely byly slabé a za jejich slabostí stály především mechanismy, které M. Olson popsal jako logiku kolektivní akce. Na rozdíl od předchozího období se však rozšířil počet jejich účastníků. Nyní byly prostorově vymezeny asi obvodem jedné chmelařské oblasti.

3.2.4 DRUŽSTEVNÍ PRODEJNA CHMELE – PŘÍLIŠ VELKÉ RIZIKO?

Jen malá část produkce pěstitelů chmele putovala přímo do rukou pivovarů, které surovinu jako jediné mohly zužítkovat. Drtivá většina chmele procházela rukama meziobchodu. Hlavní příčinou byl fakt, že většina vypěstovaného chmele směřovala na vývoz z monarchie. Ale ani pivovary z českých zemí nenakupovaly zpravidla přímo u pěstitelů. Dálkový obchod chmelem představoval přitom pramen značných zisků. Snaha získat na tomto zisku podíl stála za prvními pokusy pěstitelů vybudovat vlastní obchodní organizaci, která by zajišťovala prodej chmele. Úvahy o možnostech provozování obchodu chmelem na vlastní účet se objevily v chmelařském tisku opakovaně. První návrh v tomto smyslu vznikl již na počátku 60. let 19. století.

Lékař a činovník žateckého *Hopfenvereinu* A. Seifert v roce 1861 navrhl založení akciové společnosti, která by vyvážela kvalitní, známkový a nemíchaný český chmel, propagovala jej na hlavních evropských trzích a zprostředkovala jeho prodej.⁴⁶⁷ Exportovat měla jak chmel červeňák, tak zeleňák. Zakladateli společnosti se měli stát „všichni čeští chmelaři“. Akcie měly znít na 200 zl. a měly být splatné v hotovosti anebo v chmelu.⁴⁶⁸ Na konec července 1861 bylo v Žatci naplánováno shromáždění k projednání stanov.⁴⁶⁹ Mezi pěstiteli byl ale o zřízení podniku malý zájem.⁴⁷⁰ Ještě méně bylo projektu nakloněno ředitelství Žateckého chmelného trhu, které v něm spatřovalo svého konkurenta. Tržnice se od plánu distancovala a noviny, které jej otiskly, přestala podporovat. Zcela odmítavý byl samozřejmě postoj žateckých obchodníků.⁴⁷¹ K založení společnosti tak nakonec vůbec nedošlo. A noviny, které projekt vydaly, přestaly kvůli ukončení podpory ze strany tržnice zakrátko vycházet.

467 *Einladung zu der Gründung eines Handels-Vereines zur Beförderung der Ausfuhr böhmischen Hopfens*, Die Hopfenhalle, 3, 4, 12. 7. 1861, s. 1.

468 V roce 1860 docílili pěstitelé za 50 kg chmele 228–380 zlatých.

469 *Entwurf der Statuten des Hopfenexportvereines*, Die Hopfenhalle, 3, 5, 19. 7. 1861, s. 1 an.

470 *Ein Hopfenhandelsverein*, Die Hopfenhalle, 3, 9, 17. 8. 1861, s. 1 an.

471 *Zur Nachricht*, Die Hopfenhalle, 3, 7, 2. 8. 1861, s. 1.

Podobně zůstal bez výsledku i návrh žateckého žurnalisty a pěstitele chmele W. Stallicha, podle nějž měli pěstitelé zřídit úvěrní spolek, který by poskytoval pivovarům úvěr na nákup chmele, pokud by jej koupily přímo od producentů a vynechaly meziobchod. Právě to, že obchod byl s to poskytovat pivovarům chmel na úvěr, se často uvádělo jako vysvětlení faktu, že i většina pivovarů z Čech nakupovala prostřednictvím obchodu.⁴⁷² Tyto dva návrhy byly však spíše výjimkou z pravidla. Úvahy o zřízení takových spolků nebyly před počátkem 90. let 19. století obvyklé. Příčinou byla neorganizovanost většiny chmelařů a roztržitost existujících spolků. Vysoká rentabilita pěstování chmele v této době nadto netlačila pěstitele k inovacím.

Situace se začala měnit po roce 1890. Nově vznikající organizace spatřovaly v družstevních skladištích či prodejnách zčásti lék proti předprodejům chmele. Ty byly podle tvrzení tisku pěstitelů mezi pěstiteli v Čechách rozšířené, především v některých letech. Docházelo k nim až do poloviny 30. let 20. století, kdy byly všechny smlouvy tohoto typu zákonem na ochranu chmele prohlášeny za neplatné. Příčinou části předprodejů byl nedostatek kapitálu, další chmelaři ovšem díl své produkce prodávali „na stojato“, aby se pojistili proti případnému propadu ceny v případě mimořádné nadprodukce.⁴⁷³ Zároveň se pro chmelařské organizace zřizování skladišť a prodejen mělo stát i nástrojem soupeření s kartely obchodníků. Z velkého množství návrhů, které vznikly, jich bylo ovšem realizováno jen málo.

Plán založit „menší sdružení, která jako společenstva prodejní odbytu chmele sama by obstarala“ předložil v roce 1890 rakovnický okresní hospodářský spolek jako jeden ze svých požadavků při jednání během ankety pořádané zemským výborem.⁴⁷⁴ K jeho uskutečnění nedošlo. Prodejnu se podařilo zřídit až o tři roky později žateckému *Hopfenbauverbandu*. *Hopfenverkaufshalle des Saazer Hopfenbauverbandes* (Prodejna Jednoty chmelařské) měla přijímat chmel jak ke skladování, tak ke komisionářskému prodeji. Na zboží měla zprostředkovávat zálohy, které poskytovala okresní hospodářská záložna v Žatci. *Hopfenverkaufshalle* měla fungovat i jako nákupna zemědělských potřeb – umělého hnojiva, provázků, žoků, vosku a chmelařského nářadí.⁴⁷⁵ Tím, že by pěstitel „přivezl do Žatce svůj chmel, zde jej uložil k prodeji v příznivou dobu, a při momentálně nízké ceně chmele na něj dostal od banky zálohu“, se mělo především zabránit předprodejům z nouze a čelit také eventuálnímu stlačování cen ze strany obchodu.⁴⁷⁶ Prodejna, kterou *Hopfenbauverband* provozoval na vlastní účet, ovšem skončila fiaskem. V době nadúrody se část uloženého chmele nepodařilo prodat a zboží se zkazilo. V organizaci a účetnictví prodejny nadto vládly zmatky. Manko činilo podle pozdějšího interního vyšetřování asi 14 000 K. Prodejna byla v roce 1900 nakonec zrušena a ředitel *Hopfenbauver-*

472 STALLICH, W., *Hopfenproduktion und Consumption. Ein Vorschlag zur Beachtung aller P. T. Herren Hopfenproduzenten und Brauer*, Saazer Hopfenzeitung, 13, 9, 31. 1. 1878, s. 2–3.

473 Jedná se vlastně o primitivní formu pojištění prostřednictvím sázky. O předprodejích chmele viz např. *Bericht über die internationale Konferenz der Hopfenbau-Korporationen Österreich-Ungarns und Deutschlands*, OMitt, 14, 31, 6. 9. 1911, s. 2–3.

474 *K nucenému známkování chmele*, Kvas, 20, 22, 15. 11. 1892, s. 522–524.

475 Muzeum Žatec, knihovní fond, Zpráva 1915, s. 49–51.

476 NA ČR, fond ZRČ, k. č. 1056, sign. 760, č. 949/1893, Zweiter Jahresbericht des Verbands-Ausschusses der zur Saazer Hopfensignirhalle gehörenden Productions-Gemeinden pro 1892, Saaz 1893, s. 6.

bandu, který za věc nesl odpovědnost, byl propuštěn.⁴⁷⁷ V žatecké oblasti vzniklo chmelařských skladištních prodejních družstev v této době větší množství, ale všechna rychle zanikla.⁴⁷⁸

„*Podporování přímého styku pivovarů s pěstiteli, případně zřizování družstev obchodních a vývozních*“ si při svém vzniku kladl za cíl i Český chmelařský spolek.⁴⁷⁹ Jeho tisk informoval opakovaně o podobných snahách v zahraničí, například o vzniku prodejních družstev v Bavorsku a Alsasku v 90. letech 19. století. Obě německá družstva ovšem zkrachovala. *Bayrische Hopfenverkaufs-genossenschaft* v Norimberku likvidovalo v roce 1909 se ztrátou půl milionu marek.⁴⁸⁰ Představitelé českých chmelařů si uvědomovali palčivý nedostatek kapitálu na jedné straně a na straně druhé vysokou míru rizika, která byla s prodejem chmele spojena vzhledem ke značným cenovým výkyvům zboží: „*Mnohem snáze se dá provádět společný prodej jiných výrobků než chmele. (...) Velice riskantní tyto pokusy mohou se provádět toliko s vydatnou hmotnou podporou.*“⁴⁸¹ Pokus založit vlastní prodejnu proto spolek neprovedl a po přelomu století se již začal proti tomuto plánu otevřené stavět. Pozici pěstitelů vůči obchodu měl totiž podle jejich mínění účinněji než prodejní družstvo posílit zákon o označování původu chmele.

Pokus založit družstevní skladiště v Rakovníku v roce 1899 ukazuje ještě na další příčinu, proč se tato forma kooperace pěstitelů v chmelařství na rozdíl od jiných odvětví zemědělské výroby neprosadila. Plán počítal s tím, že by skladiště získalo subvenci, takže k jeho zřízení bylo třeba upsat jen 450 podílů po 10 zl. Přítomní členové okresního hospodářského spolku s návrhem v principu souhlasili, ovšem požadovali „*aby upisovatel nebyl povinen všechn svůj chmel do skladiště dodati, nýbrž aby ponecháno bylo na vůli, chce-li tam chmel dáti nebo ne, dále aby prodej obstaral si každý sám aneb plnomocníkem, který by však vždy přímo před prodejem si musil vyžádati svolení majitele*“.⁴⁸² Pěstitelé si chtěli stále ponechat výhody, které v některých letech nabízel individuální prodej, a používat služeb prodejny pouze tehdy, když jim jinde nekynula lepší příležitost. I v tomto případě se tedy projevila logika kolektivního jednání, kterou popsál M. Olson.

Volání po skladišti či prodejně chmele nezaznívalo pouze na Žatecku. Pro chmelařského odborníka Roberta Graase, jenž působil v úštěcké oblasti a k tématu vydal v roce 1899 zvláštní spisek, představovala skladiště především nástroj boje s kartely obchodníků, proti nimž se nedokázala prosadit při utváření cen ani produkce, ani pivovary. Vzorem mu byla obilní skladištní družstva, z nichž jedno se nacházelo v blízkých Litoměřicích. Navrhoval zřízení skladiště chmele pro Polepská blata (*Plattenhopfen-Lagerhaus in Polepp*), k němuž se zakoupením podílů měli připojit nejlépe všichni pěstitelé v nevelké oblasti. Skladiště by zprostředkovávalo od peněžních ústavů úvěr na uložený chmel a disponovalo by i společnou sušárnou.⁴⁸³

477 *Schůze spolkové*, ChmelList, 8, 13, 31. 5. 1904, s. 115.

478 *Errichtung einer Verkaufsstelle des Hopfenbauverbandes in Saaz*, OMitt, 13, 12, 12. Juni 1910, s. 1.

479 *Náš cíl*, ChmelList, 1, 1, 3. 10. 1894, s. 1.

480 *Errichtung einer Verkaufsstelle des Hopfenbauverbandes in Saaz*, OMitt, 13, 12, 12. Juni 1910, s. 1.

481 *Družstva za účelem prodávání chmele*, ChmelList, 3, 3–4, 28. 11. 1896, s. 21.

482 *Schůze okresního hospodářského spolku Rakovnického*, ChmelList 6, 2, 31. 10. 1899, s. 12.

483 NA ČR, fond ZRČ, k. č. 1053, č. j. 5626/04, 30. 6. 1904, GRAAS, Robert, Das Hopfenlagerhaus und

Myšlenku zbudování společného skladiště chmele oživil i konflikt s kartely obchodníků, o nichž je třeba se na tomto místě zmínit podrobněji.

3.2.5 KARTELY OBCHODNÍKŮ A PIVOVARŮ A JEJICH DOPADY

Kartely pěstitelů nebyly jedinou silou, která při utváření cen chmele na trhu působila. Podobně jako v případě pěstitelů měly i první dohody obchodníků chmelem z Čech neformální povahu, lokální platnost a byly uzavírány na krátkou dobu. Proto o jejich existenci, stejně jako v případě lokálních kartelů pěstitelů, existuje jen málo dokladů. Na několik z nich ze 60. a 70. let 19. století bylo již upozorněno výše. Obchodníci se domlouvali na určité obchodní taktice při nákupu chmele od pěstitelů. Zda dohody zahrnovaly i minimální ceny, nelze na základě dostupných náznaků určit. Na konci 70. let vzniklo *Genossenschaft der Hopfen- und Productenhändler in Saaz* (Společenstvo obchodníků chmelem a plodinami v Žatci), jako formální instituce, na kterou se kartely vázaly, a jako zájmová lobby obchodu. Společenstvo rovněž každoročně vydávalo obchodní uzance pro žatecký trh. Název sdružení naznačuje, že dohody měly patrně stále lokální povahu a nezahrnovaly obchodníky působící v Praze, Ústěku a Dubé. V Ústěku vzniklo o něco později samostatné gremium obchodníků. Od 70. let 19. století jsou také doloženy kartely vlivných norimberských obchodníků touto plodinou. Pokud lze však soudit z tisku pěstitelů v této době, za daleko větší překážku výnosného zpeněžení svého produktu považovali falšování chmele.

Situace se začala měnit v 90. letech 19. století. V roce 1892, když cena žateckého produktu klesla dočasně pod cenu německého chmele,⁴⁸⁴ již bylo vydavateli *Hospodářsko-chmelařských listů* jasné, že „*nesolidnost obchodní, pokud historie chmelařství posledních let učí, byla u nás vždy hlavní a nejhorší příčinou krizí a aby tyto byly umírněny, vždy se sáhlo k přísnému dozoru nad obchodem. Avšak příčiny nízkých cen chmelných, zejména v posledním roce, byly zcela jiného rázu a kořenily spíše v kartelu obchodníků a značném přívalu cizího chmele na trhy české.*“⁴⁸⁵ Kartely obchodníků, kteří – pokud k tomu měli příležitost – se domlouvali a zdržovali se nákupu, dokud cena neklesla, se staly na trhu chmelem v 90. letech běžným jevem.⁴⁸⁶ Pěstitelé proti nim byli namnoze bezbranní. Kartely při nákupu chmele umožňovaly obchodníkům ničím neřízenou konkurenci při soupeření o dodávky jednotlivým pivovarům, které naopak přinejmenším od přelomu století při nákupu chmele kooperovaly.⁴⁸⁷ Obchodní firmy často postupovaly tak, že uzavřely ještě před sklizní smlouvy o dodávkách chmele s pivovary za velmi nízké ceny. Následně

die Hopfenverkaufsgenossenschaft, Polepp 1899, passim.

484 *Co chmelnému obchodu našemu velice škodí*, Hospodářsko-chmelařský věstník, 1, 9, 6. 9. 1892, s. 57.

485 *Odpověď pražské obchodní komoře a všem nestranným posuzovatelům vůbec ku podání zdání v příčině nuceného známkování chmele*, Hospodářsko-chmelařský věstník, 1, 7, 31. 7. 1892, s. 42–43.

486 NA ČR, fond ZRČ, k. č. 1053, č. j. 5626/04, 30. 6. 1904, GRAAS, Robert, Das Hopfenlagerhaus und die Hopfenverkaufsgenossenschaft, Polepp 1899.

487 *Nový spolek obchodníků s chmelem*, ChmelList, 7, 9, 31. 3. 1903, s. 132 an.

Sklad rodinné chmelařské firmy Brüder Klepsch, pyšníci se tradicí od roku 1828
(Fotoarchiv Regionálního muzea K. A. Polánka v Žatci, sign. Fn 0296)

tak dlouho vyčkávaly s koupí chmele, až byli pěstitelé ochotni prodávat zboží za dumpingové ceny. Objem chmele, který se jim případně ještě nedostával, získávali obchodníci mícháním či „falšováním“ chmele. V zápase s pěstiteli obvykle tahali za delší stranu provazu. Jejich síla při soupeření s místními kartely pěstitelů rostla nadto ruku v ruce s tím, jak v Čechách docházelo ke koncentraci obchodu s chmelem.⁴⁸⁸

Významným způsobem pozici obchodníků posílil vznik *Freie Vereinigung der Hopfen-Kundschaftshändler in Böhmen* (Volného sdružení zakázkových obchodníků chmelem v Čechách) 27. února 1903.⁴⁸⁹ Kartelová organizace sídlící v Žatci měla totiž sjednotit zakázkové obchodníky chmelem z celých Čech a posílit jejich postavení v konkurenci s říšskoněmeckými obchodníky tím, že bude účinněji koordinovat nákup produktu od zemědělců. Jednalo se o kartel se zemskou platností. Jeho vznik svědčil ale i o vnitřních sporech v relativně diferencovaném odvětví obchodu s chmelem. Starší organizace *Genossenschaft der Hopfen- und Produktenhändler*, vedle níž se *Freie Vereinigung* nově postavilo, totiž sdružovala jak žatecké obchodníky, kteří prodávali přímo pivovarům (zakázkový obchod), tak komisionáře velkých říšskoněmeckých obchodních firem a obchodníky na místě.⁴⁹⁰ Zájem

488 V Žatci bylo na přelomu století 98 obchodníků chmelem a 32 komisionářů. Mnoho firem bylo však samostatných jen navenek, protože měly stejné majitele. Fúzí podniků se totiž obchodníci vyhýbali, aby neztratili „goodwill“, který se v zahraničí se jménem firmy pojil. SOKA Louny, fond Známkovna, neuspořádáno, DIEBL, Karl, *Der Saazer Hopfenhandel und der Saazer Hopfenbauverband*, Saaz 1903 (separátní otisk ze Saazer Hopfen- und Brauer-Zeitung).

489 *Vereinigung der Hopfen-Kundschaftshändler Böhmens*, SHBZ, 17, 10, 7. 3. 1903, s. 2.

490 Část obchodníků vedla současně zakázkový i komisionářský obchod. Aby se tito nestali členy spolku a nesnižovali jeho akceschopnost, podmiňovaly stanovy vstup do *Freie Vereinigung* tím,

na konkurenci s německým obchodem sdílela pochopitelně jen část z nich, a ta se sdružila v novém kartelu. Ke kartelu se podle všeho připojila velká část zakázkových obchodníků z Čech.⁴⁹¹

Se vstupem člena do spolku muselo vyslovit souhlas (hlasováním) valné shromáždění *Freie Vereinigung*. Své podřízení stanovám museli členové potvrdit písemně. Firmy musely při vstupu do spolku složit vstupní poplatek, který při jejich vystoupení či vyloučení propadal. Jeho výše, která ale nebyla ve stanovách pevně stanovena, měla sloužit k vynucování kartelové disciplíny. Současně měly členské firmy odvádět také každoroční členské poplatky. Instituce disponovala rozhodčím soudem. Pro nedisciplinované členy kartelu se vedle toho pravděpodobně předpokládaly další sankce; jejich obsah ovšem není známý.⁴⁹²

Kartelová organizace měla podle svých stanov „*podřídit všechny záležitosti související s obchodem a exportem chmelu společnému pozorování a poradě*“. Za tímto účelem měla pořádat společná setkání a porady členů a zprostředkovávat vzájemné předávání informací mezi nimi. Vedle toho měla působit při jednání s dopravními firmami a celními i dalšími úřady. Pod posledním bodem se skrývala především její role lobby při boji proti zákonu o místním původu chmele. Členům *Freie Vereinigung* ukládaly stanov vyjádření povinnost účastnit se schůzí spolku a podporovat jeho cíle.⁴⁹³

Stanovy *Freie Vereinigung*, co se náplně jeho činnosti týkalo, byly formulovány velmi obecně. Jednalo se o záměr. Organizace, která představovala vlastně svazek kondičních kartelů, zpravidla gentlemanských dohod s časově značně omezenou platností, totiž musela počítat s vnitřními tensemi. Aby se ulehčil její vznik, odložili autoři stanov část případných předmětů sváru mezi členy na pozdější dobu. Měly být dojednány až v případě sporů mezi členy už vytvořeného spolku. Například výši vstupního poplatku i členských poplatků měla pro každý rok nově stanovovat valná hromada spolku. Možnost dotvářet spolek ke své výhodě či profitovat z nedořešených bodů jeho stanov byla paradoxně lepší motivací firem ke vstupu a dočasné „kartelové disciplíně“ než ostře formulované a restriktivní stanov.⁴⁹⁴ Takto navržené stanov spolku rovněž umožňovaly flexibilně upravovat rozsah a počet kartelových dohod podle aktuálního stavu konjunktury. Anticipace budoucích sporů ze strany zakladatelů byla úspěšná a kartelová organizace prokázala velkou životaschopnost. *Freie Vereinigung* vyvíjelo aktivitu ještě v meziválečném období.

Kartelizace obchodu měla zpětný posilující účinek na kartelizaci produkce. Pěstitele v novém kartelu obchodníků spatřovali ještě před tím, než rozvinul svou

že zakázkový obchod musel představovat větší část obrátu firmy. Aby se zabránilo pokusům o vstup německých konkurentů do organizace, musel alespoň jeden z majitelů firmy rezidovat v Království českém a firma musela odvádět svou daň z příjmu v Království českém.

491 *Nový spolek obchodníků s chmelem*, Chmelařské listy Českého chmelařského spolku pro Království české (ChmelList), 7, 9, 31. 3. 1903, s. 132 an.

492 SOkA Louny, fond AM Žatce, k. č. 239, zn. VIII, 1896, inv. č. 2909/1903, Statuten der Freien Vereinigung der Hopfen-Kundschaftshändler in Böhmen, Saaz 1903.

493 Tamtéž

494 Na tuto vlastnost koncepcí kartelových smluv upozorňuje SCHRÖTER, H. G., *Cartels revisited*, c. d., s. 995.

aktivitu, zásadní ohrožení svých zájmů. Jeho vznik vedl zájmově značně rozrůzněné chmelařské oblasti Čech ke společnému jednání. Již měsíc po vzniku kartelu obchodníků se v Polepech sešlo na manifestační schůzi přes 600 zástupců všech chmelařských oblastí Čech, resp. jejich organizací. Jednalo se nejprve o společném postupu při prosazování provenienčního zákona. Ten byl podle řečníků o to potřebnější, protože organizace obchodníků bude vlivnou lobby proti této zákonné úpravě. Na konferenci zazněl i referát na téma „Sdružení zakázkových obchodníků chmelem a jeho dopady na pěstitelů“. ⁴⁹⁵ V jeho klíčové pasáži stálo jasně: „*Snahy obchodníků chmelem jsou pěstitelům nepřátelské a těm proto nezbývá nic jiného než proti spolku obchodníků postavit spolek pěstitelů, tedy kartel proti kartelu.*“ ⁴⁹⁶ Další z diskutérů volal po podobném postupu pěstitelů, který se osvědčil v řepářství. O společném postupu chmelařů všech oblastí v Čechách nelze ovšem v tisku nalézt doklady. Cena, která se v tomto roce poznamenaném neúrodou za chmel platila, byla ovšem mimořádně vysoká (přes 400 K). Na Polepských blatech došlo v roce 1903 také k realizaci několik let probíraného plánu na zřízení družstevního skladiště chmele; zprávy o něm ale brzy mizí. ⁴⁹⁷

Po přelomu století do hry o cenu chmele vstoupil třetí kartel – pivovarnický. Vzhledem ke strukturálním charakteristikám odvětví (relativně vysoké dopravní náklady, koncentrace pivovarů v lidnatých městech) vznikaly v předlitavském pivovarském průmyslu nejprve od 70. let 19. století lokální kartely. V českých zemích ke kartelizaci tohoto odvětví došlo relativně pozdě. Jeden z prvních kartelů zformovaly pivovary v Brně v roce 1890. Po roce 1900 se pak v předlitavském pivovarnictví projevil snaha vytvářet federativně uspořádané kartely s přinejmenším zemskou platností. Vedle kartelu pivovarů alpských zemí vznikla kartelová dohoda pro české země. ⁴⁹⁸ Náplní tohoto pivovarnického kartelu – *Smlouvy na ochranu odběratelů* z roku 1907 – byla primárně rajonizace odbytu. Měl odstranit situaci, kdy pivovary soupeřily o přízeň majitelů hostinců. Podniky si hostince proto mezi sebou rozdělily. ⁴⁹⁹

Ještě předtím však pivovary prostřednictvím kooperace na úrovni zemí zformovaly tržní sílu při nákupu surovin. Pro vznik takového kartelu existovala dostatečná ekonomická motivace. Dosavadní silná konkurence při odbytu piva držela ceny nízko. Pivovary na jedné straně proto hledaly úspory z rozsahu a zvyšovaly objem vystaveného piva a na straně druhé se snažily redukovat náklady na opatřování surovin: „*Nevydělá-li sládek něčeho na surovině, na hotovém výrobku, pivě, dnes již málo co vydělá, jestliže docela neprodělá.*“ ⁵⁰⁰ Snížit výdaje za suroviny

495 Referát měl přednést Theodor Zuleger.

496 *Hopfenbauern-Versammlung in Polepp*, SHBZ, 17, 14, 4. 4. 1903, s. 3–8.

497 JARSCHER, J., *Der Hopfenbau im Auschaer Rotlande*, c. d., s. 18.

498 ROZINKOVÁ, Kateřina, *České pivovary a kartelizace trhu piva 1869–1938*, in: Fenomén hospodářské krize, KUBŮ, E. – SOUKUP, J. – ŠOUŠA, J. (eds.), s. 193–205.

499 ROZINKOVÁ, K., *České pivovarnictví a jeho kartelizace, 1869–1918*. Nepublikovaná rigorózní práce. Praha: Ústav hospodářských a sociálních dějin Filozofické fakulty Univerzity Karlovy, 2012. s. 103.

500 *Upozornění!*, Kvas, 33, 16, 15. 8. 1905, s. 254.

jim umožňovala koordinace jejich nákupu. Kartely pivovarů byly podobně jako v obchodu chmelem kondiční. První zmínka o kartelu pivovarů pro nákup chmele se objevila v tisku v roce 1905. *Spolek pro průmysl pivovarský v království Českém* tehdy vydal svým členům pokyn, aby drželi ceny chmele dole.⁵⁰¹

Nejpozději po roce 1900 tak byl zkartelizovaný celý výrobní řetězec. Kartely spolu soupeřily a v rámci tohoto zápasu stále rozšiřovaly svůj prostorový záběr a rozsah kooperativních aktivit. Na posílení soupeřícího kartelu reagovaly ostatní kartely utužením vlastní organizace. Konflikty s kartelem zakázkových obchodníků daly na Žatecku impuls k úvahám o opětovném zřízení družstevní prodejny. Již v únoru 1903, kdy byl kartel založen, nabádal hospodářský rada K. Diebl v brožůře, kterou dále přebíral tisk, aby *Hopfenbauverband* vybudoval vlastní sklad chmele a zajistil prodej zboží prostřednictvím vlastních komisionářů. Instituce měla také poskytovat zálohy na uložený chmel.⁵⁰² Návrh zřídit skladiště chmele přišel v roce 1903 na přetřes také na již zmíněné schůzi všech chmelařských organizací z Čech, která se odehrála v Polepech.⁵⁰³

Ještě silněji debaty o společném prodeji chmele rozvířila tvrdost, s níž byl v dalších letech schopen kartel zakázkových obchodníků diktovat pěstitelům ceny a další podmínky prodeje. V roce 1905, kdy světová výroba na rapidně rozšířené ploše chmelnic převyšovala spotřebu pivovarů, stlačili obchodníci společným postupem ceny žateckého chmele dolů tak, že klesly pod úroveň chmele německého, ruského i belgického.⁵⁰⁴ Obchodníci z *Freie Vereinigung* a *Genossenschaft der Hopfen- und Produkten-Händler* uzavřeli nadto kondiční kartel o vyloučení méně kvalitního chmele z nákupu. V prohlášení, které pod společnou hlavičkou vydaly obě organizace v srpnu 1905, se firmám doporučovalo, že „na chmel, který je buď špatně ocesán, nebo má tmavou moučku [tj. je špatně usušen, pozn. VP], by si měli obchodníci dávat obzvláštní pozor a při nákupu jej zcela odmítnout. (...) Jedině pokud budou obchodníci držet v tomto bodě pevně spolu, může být nalezen lék [na nízkou kvalitu zboží, pozn. VP] a může být s úspěchem veden boj proti naší nejvýznamnější konkurenci, německému obchodu, i s jeho snahou podřezat pod námi větev.“⁵⁰⁵

Pod dojmem této zkušenosti se v Žatci sešlo 700 pěstitelů chmele, jejichž úvahy se brzy stočily od otázky provenienčního zákona ke společnému prodeji vlastního produktu. Zástupci českých chmelařů byli proti a prosazovali, aby se *Hopfenbauverband* soustředil na prosazení provenienčního zákona.⁵⁰⁶ Toto stanovisko také převážilo následujícího roku, když komise, kterou pěstitelé zvolili, aby vykonala přípravy k založení skladiště chmele, předložila výsledky své práce k debatě.⁵⁰⁷ *Hopfenbauverband* nakonec na zřízení skladištního družstva vzhledem k vel-

501 *Ku žatecké panice*, Chmellist, 10, 1, 16. 9. 1905, s. 6.

502 *Das Saazer Hopfenhandel und der Saazer Hopfenbauverband*, SHBZ, 17, 11, 14. 3. 1903, s. 2.

503 *Hopfenbauern-Versammlung in Polepp*, SHBZ, 17, 14, 4. 4. 1903, s. 3–8.

504 *Ku žatecké panice*, Chmellist, 10, 1, 16. 9. 1905, s. 6.

505 SOkA Louny, fond Známkovna, neuspořádaný, leták s hlavičkou *Genossenschaft* a *Freie Vereinigung*, datovaný srpnem 1905.

506 *Ku žatecké panice*, Chmellist, 10, 1, 16. 9. 1905, s. 6.

507 *Skladiště na chmel v Žatci*, Chmellist, 11, 4, 17. 10. 1906, s. 43.

kému riziku, jež se s tím pojilo, rezignoval. Zvolil spíše cestu společného lobbování za zákon na ochranu chmele.⁵⁰⁸

Dalším příkladem je rok 1908 poznamenaný na Žatecku druhou nejvyšší úrodou za posledních několik desítek let. Pivovary s vidinou stlačení cen donutily obchodníky k postupným dodávkám suroviny: „*Poptávka uměle zdržována tím, že pivovary naše i jiné (!) s obchodem uzavřely dodávku chmele postupnou, tj. pro nejbližší měsíce asi tolik, co právě potřebovaly – na povel ze svých spolkových ústředí.*“⁵⁰⁹ Obchodníci se naopak pomocí kooperace při nákupu pokusili – úspěšně – přenést zvýšené náklady na pěstitele. Tlak pivovarů je dovedl k tomu, že pro tento rok uzavřeli kartel na vyšší úrovni než v předchozích letech. Již nešlo pouze o dohodnuté minimální ceny, resp. taktiku při nákupu. V roce 1908 obchodníci vytvořili rajonizační kartel. Výrobní obce si mezi sebe rozdělili podle určitého klíče. Mnoho obcí, především menších, bylo přitom přiděleno jedinému obchodníkovi. Pěstitelé byli proti této organizaci, která vykazuje podobnost např. s kartely cukrovarů, bezbranní. Obchodníci byli nadto při mimořádné úrodě s to bez větších škod bojkotovat pěstitele, kteří se v tomto roce zapojili do kartelu producentů.⁵¹⁰

3.3 VZNIK KARTELŮ SE ZEMSKOU A MEZINÁRODNÍ PLATNOSTÍ (1910–1918)

Prosazení zákona o původu chmele a zřízení veřejných známek posílilo pozici kartelů pěstitelů při soupeření s obchodníky a jejich kartely. Zákon umožňoval spolehlivou kontrolu původu chmele a výrazně omezil jeho míchání a falšování. Úspěch, který organizace pěstitelů po dlouholetém prosazování zákona zaznamenaly, posílil důvěru producentů ve vlastní organizaci a ve smysluplnost spolupráce. Spolky pěstitelů, které se ve spojitosti se zákonem reorganizovaly, byly nadto akceschopnější. Mohly tak přistoupit k daleko rozsáhlejší organizaci trhu s chmelem. Rozhodující roli v ní sehráli pěstitelé z Žatecka. Ti měli vzhledem k tomu, že disponovali nejrozsáhlejší plochou chmelnic, největší prospěch z organizace celku. Jejich představitelé již dříve psali nadšené reakce na vznik zahraničních celostátních kartelů v Americe, kde pěstitelé zformovali chmelařský pool, a ve Velké Británii, kde byl založen syndikát producentů.⁵¹¹ Rozšíření kartelu provedli žatečtí až po zavedení zákona o označování chmele, a to v několika krocích, které prozrazují, že organizace nejprve obezřetně sondovala, jak velký manévrovací prostor jí nový právní rámec a důvěra členů nabízí.

508 *Errichtung einer Verkaufsstelle des Hopfenbauverbandes in Saaz*, OMitt, 13, 12, 12. Juni 1910, s. 1.

509 *V čem spočívá příčina dnešních špatných cen chmele*, ChmelList, 12, 21, 13. 12. 1908, s. 255 an.

510 Tamtéž.

511 *Kartel pěstitelů chmele?*, ChmelList, 11, 10, 1. 3. 1905, s. 77.

3.3.1 ROZŠÍŘENÍ KARTELŮ A ZALOŽENÍ PRODEJNY JEDNOTY CHMELAŘSKÉ

Již v roce 1909 zavedl *Hopfenbauverband* po vzoru pěstitelů z Úštěcka zákaz vývozu sazenic chmele z vlastní chmelařské oblasti a jejich prodej na trzích.⁵¹² Existence známkovny nyní umožnila pohrozit pěstitelům, kteří by pravidlo porušovali, závažnými sankcemi. Pěstitelé, kteří zákaz nedodržovali, měli být vyloučeni ze známkování. Svůj chmel by tak museli prodávat za výrazně nižší cenu. Kontrolu disciplíny pěstitelů měly ale kontrolovat obecní organizace, tedy jejich sousedé. Mechanismus kontroly byl slabým místem kartelu i přesto, že obcím, jež by proti porušování dohody nezakročily, hrozilo, že budou vyloučeny ze známkování jako celek.⁵¹³ Reálná účinnost dohody pěstitelů tak zůstává pochybná.

V následujícím roce zvolil *Hopfenbauverband* cestu přímé konfrontace s kartelem českých obchodníků. Obchodníci uzavřeli, jak bylo obvyklé, ještě před sklizní smlouvy na dodávku chmele s pivovary, a to za cenu nižší než 100 K. Ceny, za něž zboží prodali, následně zveřejňovali a doufali v paniku pěstitelů. Při nákupu pak obchodníci postupovali předem domluveným způsobem. Když ze statistických šetření *Hopfenbauverbandu* vyplynulo, že úroda bude v tomto roce průměrná, stanovil minimální cenu, která činila asi 120–130 K, a doporučil pěstitelům zdržet se po určitou dobu prodeje. Na rozdíl od mnoha předchozích případů nyní pěstitelé ceny nepodbízeli, a přesto se jim chmel podařilo rychle odbýt. Kartel českých obchodníků se totiž rozpadl poté, co na Žatecku začala nakupovat jejich říšskoněmecká konkurence. Průměrná cena chmele v sezóně 1910 činila 130 K. Na konci září mohl již ředitel *Hopfenbauverbandu* napsat: „*Letos je vítězem boje o regulaci ceny pěstitel.*“⁵¹⁴

Obchodníci, kteří se zavázali k dodávkám levného chmele, by museli dodávat zboží se ztrátou. Někteří proto sáhli po do té doby osvědčeném míchání a falšování. *Hopfenbauverband* ovšem informoval pivovary, že bude provádět bezplatnou kontrolu pravosti certifikátů chmele a také vzorků zboží v žocích. Bylo při tom odhaleno větší množství podvodů, jejichž detaily organizace pěstitelů zveřejnila ve svém tisku. Podvody měly i soudní dohru. Exemplárním případem se stala firma Lohr und Sohn v Žatci, kterou pivovar s úspěchem zažaloval o náhradu škody, jež byla vyčíslena na 26 tisíc K. Ještě větší škodu však utrpěl goodwill firem, jejichž podvody byly zveřejněny.⁵¹⁵

Posílení organizace pěstitelů našlo svůj výraz také na poli kooperace při prodeji chmele. *Hopfenbauverband* se ale nevrátil ke staré myšlence prodejny nebo skladiště, provozovaných na vlastní účet. Aby získal některé výhody z vlastní instituce a zároveň se vyhnul riziku, které s tím bylo spojené, uzavřel po dvou letech předběžných úvah dohodu se soukromými komisionáři chmele Fritzem Simonem a Fritzem Zentner-Steinem. Od počátku chmelařské sezóny 1910 obchodníci zřídili *Verkaufsstelle des Hopfenbau-Verbandes in Saaz* (Prodejnu Jednoty chmelařské, maj. Simon

512 GAUBA, Theodor, *Zur 25 jährigen Gründungsfeier des Hopfenbauverbandes*, OMitt, 19, 24, 30. 3. 1916, s. 1 an.

513 *Zákaz vývozu sádí*, Kvas, 51, 11, 11. 3. 1913, s. 128.

514 *Die Saazer Hopfenschleuderer in Nöten!*, OMitt, 13, 33, 30. 9. 1910, s. 2.

515 *Veliký spor o dodávku chmele*, Kvas, 39, 48, 20. 12. 1911, s. 622.

– Zenter-Stein). *Hopfenbauverband* měl v podniku právo kdykoliv kontrolovat skladiště, účetní knihy a obchodní korespondenci firmy a dohlížet na solidní postup obchodníků vůči pěstitelům. Výměnou mu poskytoval obchodní propagaci ve svém tisku a kontakt na prodejce chmele. K dispozici získala prodejna od *Hopfenbauverbandu* také prostory staré známkovny chmele na dobré žatecké adrese. Jinak byl ale podnik na organizaci pěstitelů nezávislý: *Hopfenbauverband* nenesl ani riziko při obchodech prodejny, ani neručil za zálohy, které majitelé prodejny poskytovali na chmel pěstitelům. *Verband* se naopak vzdal nároku na jakýkoli zisk z chodu podniku. Organizace pěstitelů tak přišla s novým řešením starého problému. Zajistila si vlastně existenci hráče na trhu, který vůči kartelu obchodníků vystupoval v pozici outsidera. Již samotný fakt jeho přítomnosti omezoval manévrovací prostor kartelu. Není náhoda, že ke vzniku podniku došlo v roce 1910, kdy při relativně nižší úrodě a nově platném zákonu o ochraně původu chmele plánoval *Hopfenbauverband* dosud nevídaně silnou ofenzivu kartelu pěstitelů vůči kartelu obchodníků.⁵¹⁶

O tom, že v konfliktním partnerství mezi Čechy a Němci v *Hopfenbauverbandu* převládaly v některých ohledech prvky kooperace, svědčí bod dohody organizace s komisionáři, který stanovil, že veškerý písemný kontakt s pěstiteli musel probíhat v jejich mateřském jazyce. Komisionář nabízel tři různé varianty prodeje. Ten probíhal buď obratem za současnou cenu, nebo poté, co cena chmele dosáhla určité, předem smluvené výše. Prodejna také mohla posílat pěstiteli cenové nabídky svých klientů, přičemž právo rozhodnout o prodeji měl v této třetí variantě právě pěstitel.⁵¹⁷ Komisionář vybíral obvyklou provizi 4 K za prodej 50 kg chmele.⁵¹⁸ Poptávka po jeho službách v jednotlivých letech však byla značně nevyrovnaná. Mezi pěstiteli panovalo přesvědčení, že chmelař, který žoky jednou odveze do Žatce, přestává být pánem nad svým zbožím.⁵¹⁹ Chmelaři proto vyhledávali *Prodejnu* především ve výjimečných letech, kdy neměli naději na výhodnější zpeněžení produktu při individuálním prodeji.⁵²⁰

I zde se tedy projevila logika kolektivní akce. Existence prodejny oslabovala pozici kartelu i vůči těm členům, kteří jejím prostřednictvím neprodávali. Prodej agentům obchodníků, kteří s automobily objížděli jednotlivé obce, znamenal pro pěstitele úsporu nákladů na dopravu a na služby spojené s uložením a komisionářským prodejem chmele. I v tomto případě se tak projevila logika kolektivní akce kladoucí individuální profit (vyšší dosažená cena) nad kolektivní zájem (vyřazení meziobchodu). Na rozdíl od předchozích prodejen však náklady této nesolidarity nemuseli nést pěstitelé jako celek, ale soukromý podnikatel. To bylo pravděpodobně také příčinou toho, že se vazby mezi prodejnou a organizací pěstitelů postupem času rozvolnily. Na konci války již podnik inzeroval pod firmou *Bývalá prodejna Jednoty chmelařské*.⁵²¹

516 *Errichtung einer Verkaufsstelle des Hopfenbauverbandes in Saaz*, OMitt, 13, 12, 12. 6. 1910, s. 1.

517 *Prodejna Chmelařského svazu v Žatci*, Pivovarské listy, 28, 12, 15. 6. 1910, s. 123.

518 V roce 1910 činila průměrná cena 50 kg žateckého chmele 130 K.

519 *Die Hopfenpreise und die Verkaufsstelle des Hopfenbauverbandes*, OMitt, 16, 33, 20. 9. 1913, s. 2.

520 *Delegiertensammlungen des allgemeinen Hopfenbau-Verbandes in Saaz*, OMitt, 18, 22, 21. 8. 1915, s. 2.

521 *Hopfenbauverband* služby podniku i pod tímto označením stále doporučoval.

3.3.2 VZNIK MEZINÁRODNÍHO KARTELU PĚSTITELŮ CHMELE

Pěstitelé z Žatecka se po dlouhou dobu snažili vytvořit společnou zájmovou organizaci všech producentů chmele z Čech. První pokusy v tomto smyslu jsou doloženy na konci 70. let 19. století. Přestože v průběhu času došlo k určitému posunu a zástupci organizací chmelařů při příležitostných neformálních poradách spolu byli s to při některých otázkách nalézt společnou řeč, až do počátku „desátých“ let nového století zastřešující organizaci nikdy nezaložili. Mezi chmelaři z jednotlivých oblastí bylo totiž obtížné vybudovat množství důvěry nutné ke stálé kooperaci v rámci formální instituce. Důvěru podkopávaly rozdílné zájmy, způsobené mírou diferenciací produktu. Druhy chmele byly co do ceny silně diferenciovány, ovšem umožňovaly substituci do té míry, že bylo možné vydávat jeden druh chmele za jiný. Zatímco pěstitelé nejkvalitnějšího chmele volali po přísnější ochraně označení původu zboží, producenti levného chmele profitovali do jisté míry z jeho porušování. Organizace českých, a ještě méně rakousko-uherských pěstitelů chmele, se ukázala z těchto důvodů jako neproveditelná.

Další impuls k organizační aktivitě dala nadprodukce chmele a její následek, nerentabilní ceny výrobku, v letech 1906 a 1907. Novinkou bylo, že žatecký *Hopfenbauverband* a *Zemědělská rada* nejednaly s dalšími rakouskými pěstiteli, ale začaly v roce 1908 nově navazovat kontakty se svými konkurenty v Německu.⁵²² Došlo k několika společným zasedáním pěstitelů obou stran, jejichž náplní byl „jednotný postup v mnohých otázkách chmelařských“.⁵²³ Šlo o pokus regionální (žatecké) organizace vytvořit mezinárodní chmelařský kartel, který by byl náhražkou „neorganizovatelného“ zemského či celostátního kartelu. Příslušná jednání však nepřekročila zárodečné stadium a nepřinesla žádný hmatatelný výsledek. Němečtí pěstitelé byli totiž zastoupeni jednotným spolkem, zatímco svolavatelé jednání disponovali pouze organizací jedné, i když klíčové chmelařské oblasti. Pozice německých pěstitelů se nadto od žateckých lišila. Německo bylo významným exportérem chmele, jeho rozvinutý pivovarský průmysl však zároveň velké množství chmele dovážel, zejména z Rakouska-Uherska.⁵²⁴ Zatímco pro rakouské chmelaře závislé na vývozu chmele byl nejvhodnějším řešením světové nadvýroby chmele mezinárodní kartel pěstitelů, německá produkce mohla také zvolit cestu hospodářského nacionalismu a prosazovat zvýšení cel na rakouský chmel, což zpravidla rovněž činila. I v roce 1908 vyhodnotila konfliktní „celní“ řešení jako výhodnější než řešení kooperativní.

V roce 1911, kdy došlo k dalšímu pokusu o širší organizaci produkce, se situace v několika ohledech změnila. Z vítězného soupeření o provenienční zákon vzešly chmelařské organizace posíleny a mezi pěstiteli vzrostla důvěra v kolektivní postup. Kontext vzniku byl také příznivější – nebyla jím nadprodukce, ale

522 GAUBA, T., *Zwei Jahre Zentralstelle der Hopfenbau-Vereinigungen*, Hopfenbau-Korrespondenz der Zentralstelle der Hopfenbau-Vereinigungen (dále Hopfenbau-Korrespondenz), 3, 23, 15. 10. 1914, s. 2.

523 *Český chmelařský spolek a organizace našich pěstitelů chmele*, ChmelList, 12, 21, 13. 12. 1908, s. 253 ann.

524 Tamtéž.

podprůměrná úroda, jež byla v Evropě citelně nižší než spotřeba pivovarů. Provenienční zákon znemožňující míchání a falšování nadto posílil pozici organizací pěstitelů vůči obchodu v případě neúrody. Žatečtí pěstitelé nejprve na počátku ledna 1911 uspořádali konferenci pěstitelů ze všech českých chmelařských oblastí. Od nich si nechali vyslovit podporu pro svůj tvrdý postup proti obchodníkům provádějícím předprodeje, který ukázali v roce 1910.⁵²⁵ Stejně podstatné bylo, že na podnět ředitele *Hopfenbauverbandu* podpořili všichni účastníci rezoluci, v níž „vyjádřili přesvědčení, že současná výměra chmelnic v Čechách byla taková, že její další rozšiřování by již bylo nežádoucí“.⁵²⁶ Význam rezoluce spočíval v tom, že měla zabránit situaci, kdy by vysoká cena dosahovaná díky kartelu vedla k dalšímu rozšiřování produkčních kapacit a nakonec k úrodám, kdy by již mezi pěstiteli panovala dokonalá konkurence.

Do jednání se konečně od jisté fáze zapojily všechny rakousko-uherské organizace.⁵²⁷ Důvěru mezi německým spolkem chmelařů a rakousko-uherskými organizacemi bylo nutné budovat postupně. Prvním, testovacím krokem byla exkurze 24 zástupců německých pěstitelů do Čech, která se na pozvání žateckých pěstitelů uskutečnila 6.–10. srpna 1911.⁵²⁸ Chmelaři vedle žatecké oblasti zavítali během třídnenní návštěvy i do Litoměřic, Ústěka, Polep a Dubé.⁵²⁹ Klíčové bylo však přeci jen zastavení v Žatci, kde je vedle slavnostního uvítání očekávala také tiskovina *Hopfenbauverbandu* s jednoznačnou pasáží vyslovující se pro vytvoření mezinárodního cenového kartelu: „Žatecký pěstitel nemá na růžích ustláno, a ví naopak velice dobře, kde ho bota tlačí. Při příležitosti návštěvy říšskoněmeckých přátel se bude řeč točit okolo odhadů velikosti sklizně a utváření cen, a to tím spíše, že panující sucha učinila na rostlinách škody. Letos je pěstitel s to spoluvytvářet cenu chmele a je věci pěstitele, aby ji udržel tak vysoko, aby nejen pokryla jeho výrobní náklady, ale také nahradila těžké škody, které utrpěl v předchozích letech.“⁵³⁰ Tato citace také dokládá, že kartel z roku 1911 byl „dítětem krize“ i přes to, že vznikl až po jejím překonání. V době krize chyběla mezi pěstiteli důvěra a krize dala první impuls k pokusům o její vybudování. Ovoce tyto snahy však přinesly až s jistým časovým odstupem.⁵³¹

O tom, že byl německý spolek plánu nakloněn, svědčilo pozvání dvou představitelů žateckého spolku na exkurzi po německých chmelnicích. Ti se na ni obratem odebrali.⁵³² O úspěchu svých jednání referovali po návratu na velkém shromáždění pěstitelů žateckého kraje, které se uskutečnilo 20. srpna. Theodor Zuleger, v trojí roli předsedy německého odboru *Zemědělské rady pro Království české*,

525 *Mimořádná schůze delegátů žateckého svazu pěstitelů chmele a producentů chmelových okresů v Čechách*, Kvas, 39, 3, 17. 1. 1911, s. 32.

526 *Ausserordentliche Delegierten-Versammlung des Saazer Hopfenbau-Verbandes und grosse Produzenten-Versammlung sämtlicher Anbaugebiete Böhmens*, OMitt, 14, 2, 9. 1. 1911, s. 1.

527 GAUBA, T., *Zwei Jahre Zentralstelle*, c. d., s. 2.

528 Program návštěvy a zpráva z ní se nachází v SOKA Louny, fond AM Žatce, k. č. 579, inv. č. 1732, sign. IX/117, číslo spisu 386a, fasc. Deutscher Hopfenbauverein.

529 *Exkurse spolku německých pěstitelů chmele do Čech*, Kvas, 39, 31, 19. 8. 1911, s. 389.

530 *Willkommen im Saazer Hopfenlande*, OMitt, 14, 21, 6. 8. 1911, s. 1 an.

531 *Oficiální konejší pívovarského světa*, Kvas, 39, 37, 12. 9. 1911, s. 473.

532 *Grosse Hopfenproduzenten-Versammlung des Saazer Landes*, OMitt, 14, 26, 22. 8. 1911, s. 1.

představitele německé agrární strany a člena výboru německé sekce *Chmelařské jednoty*,⁵³³ na něm pěstitele nabádal, že letos budou s to určovat cenu oni, pokud nyní nebudou zbrkle prodávat a „podbízet“ ceny. Hovořilo se o cenách 450 až 500 K za 50 kg.⁵³⁴ V tomto smyslu vyzněla i závěrečná rezoluce, vyzývající úřady, aby přísně dohlížely na dodržování provenienčního zákona, a pěstitele, aby dosud své zboží neprodávali a vyčkali na další vývoj cen.⁵³⁵ *Hopfenbauverband* následně 24. srpna rozeslal telegramy, že je třeba využít příznivého momentu a „zajistit sjednocení mezinárodní, nebo dokonce mezinárodní kartel chmelový pro kampaň právě započatou“. Oznamoval také, že za týden se v Žatci uskuteční mezinárodní konference všech sdružení pěstitelů chmele v Rakousku-Uhersku a Německu, kde bude domluven další postup. O ambicích pěstitelů hovořilo prohlášení: „*Chceme-li opanovati pole, nestačí nám býti pouze doma organizováni, nýbrž musíme se postarati, abychom vytvořili organizaci světovou.*“⁵³⁶

Konference (*Internationale Konferenz der Hopfenbau-Korporationen Österreich-Ungarns und Deutschlands*) se uskutečnila v Žatci 1. září 1911, za předsednictví jednoho zástupce pěstitelů z Čech a jednoho německého. Na konferenci přijaly organizace jednohlasně rezoluci, v níž se doporučovalo „*při vážnutí obchodu a nedostatečné koupěchtivosti zaujmout vyčkávací stanovisko, aby přebytkem nabídkou nebyl přivoděn pokles cen*“. Současně konference doporučila producentům ze všech zemí, především uherským – ti nebyli organizovaní, a proto na konferenci chyběli –, aby se citelným růstem cen nenechali svést k rozšíření chmelnic, protože dosavadní kapacity kryly při běžné sklizni světovou spotřebu.⁵³⁷ Konference tedy představovala první mezinárodní kartel pěstitelů chmele, či přesněji, mezinárodní federaci regionálních kartelů. Ukázalo se, že diference mezi jednotlivými chmelařskými oblastmi Čech, resp. Rakouska-Uherska bylo skutečně možné překonat snáze v rámci mezinárodního kartelu než v kartelu zemském či celostátním. Kartel se týkal podmínek prodeje, resp. ceny produktu a zároveň podílu jednotlivých oblastí na celkové produkci, byl tedy cenový a kvótový. Z povahy chmelařské produkce vyplývalo, že ustanovení o cenách se týkalo dané sezóny, doporučení ohledně rozlohy chmelnic mělo mít dlouhodobější platnost. Za porušení pravidel nebyla stanovena žádná penalizace.

Nezůstalo nadto jen u neformální instituce, již konference byla. Po návrhu ředitele žateckého *Hopfenbauverbandu* rozhodli delegáti jednohlasně o zvolení osmičlenného výboru, který by připravil stanovy formální organizace *Zentralstelle der Hopfenbau-Vereinigungen Mitteleuropas* (Ústředny chmelařských korporací střední Evropy).⁵³⁸ Jednalo se vlastně o kartelovou statistickou kancelář. Jejím úkolem

533 Theodor Zuleger hospodařil na statku v Libočanech u Žatce. Do produkce a obchodu chmelem bylo patrně zapojeno více členů rodiny. *Compass* z roku 1913 uvádí v Libočanech obchodní firmu Edmund Zuleger & Sohn, v Žatci pak podniky Christof Zuleger & Sohn; Engelbert Zuleger Comp.; Gebrüder Zuleger a konečně Josef Zuleger senior. *Compass. Finanzielles Jahrbuch*, sv. III/1, 1913, s. 555–561.

534 *Ceny chmele*, Kvas, 39, 34, 22. 8. 1911, s. 434.

535 *An die geehrten Hopfenproduzenten des Saazer Landes!*, *OMitt*, 14, 27, 25. 8. 1911, s. 3.

536 *Eine internationale Hopfenbaukonferenz*, *Bohemia*, 84, 234, 25. 8. 1911, s. 11.

537 *Internation. Hopfenbau-Konferenz*, *OMitt*, 14, 30, 2. 9. 1911, s. 1.

538 Na vznik organizace upozornil již TEMPÍR, Z., *Před sto lety vzniklo v Žatci první mezinárodní sdružení pěstitelů chmele*, *Český chmel*, 2011, s. 21–24.

měla být společná statistika plochy chmelnic a dosažené sklizně, ale také předběžné odhady sklizně a cenové zpravodajství. Jak již bylo zmíněno výše, předběžné odhady sklizně jednotlivých organizací měly významný vliv na utváření cen chmele. Tím, že by je jednotlivé organizace sestavovaly společně a nekonkurovaly si protichůdnými informacemi, mohli pěstitelé svůj vliv znásobit. Do výboru pro sestavení stanov byli zvoleni čtyři zástupci německých pěstitelů a čtyři za žatecký *Hopfenbauverband* (z toho tři za německou a jeden za českou sekci). Pro úplnost je třeba zmínit, že si konference odhlasovala také velmi obecně formulovanou rezoluci proti předprodejům chmele a demonstrativně se distancovala od odhadů sklizně vydávaných obchodníky.⁵³⁹

Ještě v průběhu konference hovořili zástupci žateckých chmelařů o „světové organizaci zajišťující chmelařům rozhodující vliv na utváření cen“. Pravdou ovšem bylo, že především pěstitelé z Německa neměli ve své partnery plnou důvěru. Nechyběly tak náznaky, které neskýtaly spolupráci pěstitelů do budoucna světlé vyhlídky. Zástupce německé organizace Faist se distancoval od odhadů *Hopfenbauverbandu* pro některé oblasti Německa, dále naznačil, že plocha chmelnic na Žatecku byla podle jeho soudu příliš velká, a pokračoval výtkou, že výměra chmelnic zde v předchozích letech neklesla tak silně jako v Německu. Při debatě o předprodejích chmele na Žatecku dal navíc jasně najevo, že německé pěstitelé tento problém netížil. Návrh *Hopfenbauverbandu*, aby byl zřízen prodejní syndikát střeoevropských chmelařů, smetli němečtí účastníci ze stolu. V Bavorsku podnikání zdejšího syndikátu pěstitelů skončilo v roce 1909 fiaskem a němečtí chmelaři proto ještě ambicióznější plán žateckých chmelařů považovali za neproveditelný.⁵⁴⁰ O něco později i žatečtí prohlásili, že „o založení střeoevropského společenstva pro využití chmele, jehož účelem by bylo organizování zhodnocení chmele na základě mezinárodním, není ani řeči. Pokud se prodeje chmele týče, bude mít tedy i nadále každý producent volnou ruku.“⁵⁴¹

V chmelařské sezóně 1911/12 však ještě nedůvěra nepřevážila a organizace své závazky dodržely. V září rozšířil *Hopfenbauverband* na Žatecku letáky, v nichž s odvoláním na rezoluci konference vyzýval k „přísně solidárnímu přístupu“ a varoval před rozšířením chmelnic na jaře. Organizace vydala direktivu, aby každý pěstitel vysázal jen tolik sazenic chmele, kolik bude nucen zrušit s ohledem na jejich věk či choroby. Nejméně kvalitní chmelnice měly být zcela zrušeny.⁵⁴² Zemědělci měli přizpůsobit výměru chmelnic rozloze svého závodu a v každém případě zabránit situaci nadprodukce, protože v ní byla organizace i s provenienčním zákonem bezmocná. Podobně vyzývali žatečtí k dodržování smluvených cen.⁵⁴³ I tisk německých pěstitelů chmele vydal provolání, kde vyzval ke společnému postupu a dodržování

539 Mezinárodní chmelařská konference v Žatci, Kvas, 39, 36, 5. 9. 1911, s. 456 an.

540 Bericht über die internationale Konferenz der Hopfenbau-Korporationen Österreich-Ungarns und Deutschlands, OMitt, 14, 31, 6. 9. 1911, s. 2–3.

541 Střeoevropské společenstvo pro využití chmele, Kvas, 40, 18, 30. 4. 1912, s. 195, 210, 232.

542 Výstraha před rozšiřováním chmelnic, Kvas, 39, 15, 15. 4. 1911, s. 180.

543 Bericht über die internationale Konferenz der Hopfenbau-Korporationen Österreich-Ungarns und Deutschlands, OMitt, 14, 31, 6. 9. 1911, s. 2–3.

dohody ohledně cen.⁵⁴⁴ Současně brojili němečtí chmelaři i proti rozšíření plochy chmelnic, přestože si v tomto ohledu nechávali otevřená zadní vrátka i k opačnému postupu.⁵⁴⁵ Dosud nejsilnější kartel chmelařů vyvolal protireakci kartelů obchodníků chmelem. Celkem 36 největších norimberských firem se spojilo, aby bojkotovaly pěstitele, zastavily nákup a tím ovládly utváření cen.⁵⁴⁶ I tento kartel obchodníků byl ale proti mezinárodnímu kartelu chmelařů nakonec bezbranný. Lépe se nevedlo ani žateckému obchodu. Cena 50 kg žateckého chmele, která v roce 1908 činila asi 60 K, nyní stoupla na 400 K. Zvýšené náklady tak obchodníci přenesli na pivovary. Ani kartel pivovarů nemohl proti růstu ceny chmele příliš učinit, protože pivovary neměly dostatečné zásoby z předchozích let.⁵⁴⁷ Vzhledem k tomu, že ani nemohly zracionalizovat využití suroviny, ani nechtěly snížit dávku chmele a tím i kvalitu, rozhodly se přenést náklady na spotřebitele.⁵⁴⁸

Tabulka č. 31:
Ceny žateckého okresního chmele (v K), 1907–1911

Rok	1907	1908	1909	1910	1911
Cena (v K)	125	63	233	130	435

Pramen: SOkA Louny, fond Archiv města Žatce (dále AM Žatce), k. 579, 1904, sign. 172 a, značka IX/118, spis značka 72/36p; *Hopfendurchschnittspreise, sdělení obchodního grémia z 21. 12. 1911.*

Stanovy chmelařské *Zentralstelle* byly přijaty 9. prosince 1911 na schůzi zástupců organizací v Norimberku a jednací řád na jednáních, která se uskutečnila 3.–5. května v Chebu. Organizace se ustavila 10. července na schůzi v Žatci. Její cíle, deklarované ve stanovách, se kryly s těmi, na nichž se pěstitelé dohodli v předchozím roce na žatecké konferenci. *Zentralstelle* vydávala vlastní informační tiskovinu *Hopfenbau-Korrespondenz der Zentralstelle der Hopfenbau-Vereinigungen*, kterou rozesílala nejen členským organizacím, ale také rakousko-uherským a říšskoněmeckým novinám. Disponovala sítí vlastních zpravodajů a navázala i přímý kontakt se statistickými úřady v chmelařských zemích.⁵⁴⁹ O praktické provádění těchto úkolů se starala kancelář oblastní organizace, na jejímž území *Zentralstelle* v dané době sídlila. V praxi tak všechny záležitosti vyřizovala kancelář německé sekce žatecké *Jednoty*; jako manažer *Zentralstelle* pracoval její ředitel. Náklady na provoz organizace měly krýt členské poplatky, které měly odvádět jednotlivé kartelizované organizace.

544 *Ústřední orgán spolku německých pěstitelů chmele – pro vysoké ceny chmele*, Kvas, 39, 36, 5. 9. 1911, s. 456 an.

545 Již zmíněný rada Faist varoval kupř. před „přílišným“ rozšiřováním chmelnic. *Výstraha před rozšiřováním chmelnic*, Kvas, 40, 14, 23. 4. 1912, s. 170.

546 *Bojkot norimberského trhu na chmel*, Kvas, 39, 48, 20. 12. 1911, s. 598.

547 *A kde zůstaneme my?*, Kvas, 39, 35, 29. 8. 1911, s. 437 an.

548 *Chmelová tíseň*, Kvas, 39, 35, 4. 9. 1911, s. 444.

549 GAUBA, T., *Zwei Jahre Zentralstelle der Hopfenbau-Vereinigungen*, c. d., s. 2.

Organizaci měl podle stanov vést šestnáctičlenný výbor, přičemž na Německo připadala polovina členů a o rakouskou polovinu se dělil rovnou měrou žatecký *Hopfenbauverband* (čtyři členové) a další organizace z mocnářství. Sídlo společnosti mělo každé tři roky pendlovat mezi Norimberkem a Žatcem. Pěstitelé prohlásili, že výhledově chtějí organizaci rozšířit i na zbývající evropské státy, které měly na trhu chmele větší podíl: Belgie, Rusko, Francii a Velkou Británii.⁵⁵⁰ Soudou v tomto směru byla pravděpodobně exkurze, na niž se zástupci žateckého svazu pěstitelů odebrali v roce 1912. Vedle Německa zamířili totiž i na prohlídku belgických chmelnic.⁵⁵¹ K rozšíření *Zentralstelle* ale před počátkem první světové války nedošlo.

Z rakousko-uherských chmelařských spolků se členy *Zentralstelle* staly vedle žateckého *Hopfenbauverbandu* také zdejší městský *Hopfenbauverein*, dále svazy chmelařů z Úštěcka a Polepských blat, Zemský chmelařský spolek pro Moravu v Tršicích, Chmelařský spolek severovýchodního Štýrska ve Fürstenfeldu, Jihoštyrský chmelařský spolek v Žalci, Chmelařský spolek v Lembachu v Horních Rakousích, Bačský hospodářský spolek v uherském Zomboru a Chmelařské společenstvo v sedmihradské Sighișoare. Chyběli tedy zástupci organizace chmelařů v Dubé, která se však již svou rozlohou propadla do bezvýznamnosti. Podstatnější bylo, že zástupce do *Zentralstelle* nevyslali majitelé několika tisíc hektarů chmelnic, které se nacházely v Haliči. Jinak se však podařilo získat všechny větší organizace pěstitelů v mocnářství. Do výboru mezinárodního kartelu byli zvoleni dva zástupci nacionálně českých chmelařů: Antonín Mohl za českou sekci *Hopfenbauverbandu* a Florián Dostál za tršické pěstitele.⁵⁵²

Teprve po několika letech vyšlo najevo, že organizaci se nikdy nepodařilo dosáhnout souhlasu rakouských úřadů se svými stanovami a že proto byla sice pevněji organizovanou, ale – stejně jako všechny předchozí kartely – stále pouze neformální institucí.⁵⁵³ Zájem žateckých pěstitelů na existenci *Zentralstelle* a tím také jejich angažmá v ní byly od počátku vyšší než v případě pěstitelů z Německa. Program jednání v Norimberku a Chebu připravil *Hopfenbauverband* a jen ten nesl finanční náklady na zřízení instituce. Co bylo ještě závažnější, němečtí pěstitelé nikdy nejmenovali svých osm zástupců v organizaci.⁵⁵⁴ Později, v druhé polovině roku 1912, se postoj německých pěstitelů změnil z pasivního na odmítavý. Příčinou byla mimořádně vysoká úroda chmele na Žatecku v této chmelařské sezóně. V takové situaci pěstitelům hrozilo, že část své sklizně vůbec nezpeněží. *Hopfenbauverband* varoval před panikou mezi pěstiteli a doporučoval „*příležitostný prodej ve více částech*“.⁵⁵⁵ I v tomto případě však zafungovala Olsonova logika kolektivního jednání.

550 *Gründung einer Zentralstelle*, OMitt, 15, 16, 7. 5. 1912, s. 1.

551 *Inspekční cesta žateckých pěstitelů chmele do ciziny*, Kvas, 40, 28, 1. 7. 1912, s. 320.

552 *Mezinárodní ústředna chmelařských sdružení Střední Evropy*, Kvas, 40, 30, 23. 7. 1912, s. 358.

553 Jako příčinu uváděl *Hopfenbauverband* oficiálně rozdíly mezi říšskoněmeckou, rakouskou a uherskou spolkovou legislativou. GAUBA, T., *Zwei Jahre Zentralstelle*, c. d., s. 2.

554 *Die Zentralstelle der Hopfenbau-Vereinigungen Mitteleuropas und ihr Weiterbestand*, Hopfenbau-Korrespondenz, 2, 6, 23. 2. 1913, s. 1.

555 *Proti panice mezi pěstiteli chmele*, Kvas, 50, 25, 25. 8. 1912, s. 395.

I když to nebylo v zájmu celku, pěstitelé upřednostnili individuální profit (či alespoň eliminaci ztrát) a prodali rychle valnou část své úrody, dokud byla cena ještě přijatelná. Konkurence relativně levného žateckého chmele poškodila ovšem pěstitelé v Německu, neboť tam většina žateckého chmele odputovala. Němečtí (a mezi nimi především bavorští) chmelaři se pod dojmem této zkušenosti opět obrátili k jistotě, kterou představoval tlak na zvýšení dovozního cla na chmel.⁵⁵⁶

Tisk německých pěstitelů začal publikovat články proti žateckému chmelu a volat po vysokém, ne-li prohibitivním clu na tento produkt.⁵⁵⁷ Žateckému chmelu chtěli němečtí pěstitelé konkurovat až do doby než „v území žateckém nepřestane se chmel pěstovati nad vlastní potřebu“.⁵⁵⁸ Ještě v lednu roku 1913 však pěstitelé obou zemí koordinovali svůj postup v udržování výměry chmelnic ve stávajícím rozsahu.⁵⁵⁹ Krátce nato ovšem následoval poslední krok – oficiální vystoupení Němců z *Zentralstelle*, k němuž došlo písemnou formou v únoru 1913.⁵⁶⁰ V létě téhož roku se již tisk německých chmelařů neměl ani k přetištění odhadu sklizně na sezónu 1913, zpracovaného *Hopfenbauverbandem*.⁵⁶¹

3.3.3 OD MEZINÁRODNÍ ORGANIZACE KE KARTELU SE ZEMSKOU PLATNOSTÍ

Vystoupení německých pěstitelů neznamenal naprostý zánik *Zentralstelle*. Její členové se shodli, že ústředna bude existovat i nadále a omezí se pouze na organizace Rakouska-Uherska. Odpovídajícím způsobem se změnil i její název, a to na Ústřednu chmelařských sdružení.⁵⁶² Trajektorie kartelizace chmelařství tak byla velmi specifická, ne-li výjimečná. Regionální kartely dlouho nemohly nalézt společnou řeč a nakonec se spojily až v kartelu mezinárodním, z něž se teprve postupně, tlakem okolností, stal kartel celostátní. Žatečtí pěstitelé se však s tímto faktem nechtěli smířit a snažili se přesvědčit ke vstupu organizace z jiných zemí.

Příležitost jim k tomu poskytl 10. mezinárodní zemědělský sjezd, který se konal ve spojitosti se světovou výstavou v Gentu od 8. do 13. června 1913. Zástupci žateckého chmelařství zde volali po tom, aby zástupci Ruska, Belgie, Francie a USA u vlád svých států tlačili na to, aby se věnovalo více zájmu statistice chmelařství a vydávaly se přesné úřední statistiky. Podobné přání vyjádřili i v případě pivovarnictví, kde žádali, aby byly úřední údaje o výrobě piva obratem sdělovány *Zentralstelle*. V zemích, kde nebyly chmelařské organizace, měly být podle názoru žateckých

556 *Ústřední orgán spolku pěstitelů chmele v Žatci proti nejnovějšímu usnesení spolku pěstitelů chmele v Německu*, Kvas, 51, 11, 11. 3. 1913, s. 128.

557 Clo chtěli zvýšit z 20 minimálně na 60 marek. Stávající obchodní smlouva měla však vypršet až za pět let.

558 *Prohlášení celní války našemu chmeli*, Kvas, 40, 52, 24. 12. 1912, s. 635 an; *Spolek pěstitelů chmele v Německu proti žateckému chmeli a dosavadním clu na chmel*, Kvas, 40, 51, 17. 12. 1912, s. 628.

559 *Žádné rozšíření chmelnic v Rakousku*, Kvas, 41, 4, 21. 1. 1913, s. 46.

560 *Úplné rozdvojení s ‚Ústřednou středoevropského sdružení pěstitelů chmele‘*, Kvas, 41, 9, 26. 2. 1912, s. 105.

561 *Öffentliche Protesteinlegung*, OMitt, 16, 33, 20. 9. 1913, s. 3.

562 *Roztržka v Ústředně středoevropského chmelařského sdružení*, Kvas, 41, 10, 4. 3. 1913, s. 111.

pěstitelů zřízeny s podporou státu a přidruženy k *Zentralstelle*, neboť „jen sdružením se všech pěstitelů na pevnině, jež umožňuje střeoevropská Ústředna, bylo by možno přivoditi v chmelařství lepší poměry, poněvadž objektivními zprávami možno příznivě působiti na utváření cen chmele v jednotlivých ročnících“.⁵⁶³ Ani v tomto případě však požadavek žateckých pěstitelů nepadl na úrodnou půdu. Do počátku první světové války tak *Zentralstelle* zůstala nedobrovolně „pouze“ celostátním kartelem.

Jistý efekt měla naopak snaha žateckých pěstitelů o organizaci chmelařů v jiných oblastech monarchie. Nástrojem vytvářejícím důvěru mezi pěstiteli zde byly opět exkurze po chmelnicích. Již v roce 1912 navštívila Žatec delegace chmelařů ze Sedmíhradska a z uherské Subotice. Na přetřes přišla zejména otázka rozšiřování plochy chmelnic.⁵⁶⁴ Právě v druhém jmenovaném městě se zformoval v roce 1914 Zemský svaz pěstitelů chmele v Uhrách. Krátce před ním vznikla také druhá organizace chmelařů z dosud „neorganizované“ oblasti, a to *Oberösterreichisches Landeshopfenbauverein* v rakouském Rohrbachu. Obě rychle přistoupily k *Zentralstelle*.⁵⁶⁵

V této době již mezi říšskoněmeckými a žateckými pěstiteli panovala bezohledná konkurence. Svědčí o tom pokyny o prodejní taktice, které na mimořádné schůzi německé sekce *Hopfenbauverbandu* přednesl jeho ředitel: „Budeme-li mítí velkou sklizeň, pak nebude žatecký chmel výrobkem speciálním, nýbrž mnohostným a pak bude nutno postarati se o to, aby v pravý čas dostal se do obchodu, aby mohl obstáti v konkurenčním boji, jaký letos nastane mezi chmelem žateckým a bavorským. Taktika prodejní bude muset býti dle náhledu následující: Docílíme-li za náš výrobek poněkud přiměřené ceny, dlužno něco odprodati, aby se obchod mohl konkurenčně rozvinouti. Jde-li obchod slabě, dlužno býti zdrženlivými. Nastane-li shon po chmeli, přijede-li denně k producentu 5–6 automobilů, pak pryč s chmelem!“⁵⁶⁶ Konkrétně kartel doporučoval, aby pěstitelé prodávali minimálně za cenu pohybující se mezi 120–160 korunami.⁵⁶⁷

V červenci roku 1914 došlo k dlouho plánované změně názvu *Zentralstelle*, z něž bylo vypuštěno slovo „Mitteleuropas“, a současně byla provedena i dalekosáhlá změna jejích stanov, která již byla schválena i úřady.⁵⁶⁸ V orgánech *Zentralstelle* nově získaly zastoupení i další chmelařské spolky monarchie. To v ní ovšem rozpoutalo národnostní rozepře. Zástupce české sekce *Hopfenbauverbandu*, který dosud zasedal ve výboru organizace, na svůj post rezignoval.⁵⁶⁹ Na základě nových

563 *Chmelařství a obchod chmelem v Rakousku na X. mezinárodním zemědělském sjezdu v Gentu*, Kvas, 41, 25, 17. 6. 1913, s. 296.

564 *Besuch des ungarischen Landes-Agrikultur-Vereines Budapest in Saaz*, OMitt, 15, 23, 13. 7. 1912, s. 1.

565 *Gründung von Landeshopfenbauvereinen in Oberösterreich und Ungarn*, Hopfenbau-Korrespondenz, 3, 14, 15. 7. 1914, s. 2.

566 *Ředitel Gauba o výhledech na sklizeň a ceny chmele v kampani 1914*, Kvas, 42, 30, 14. 8. 1914, s. 320 an.

567 *Ausserordentliche Delegiertenversammlung der „Deutschen Sektion“ des Hopfenbauverbandes Saaz*, OMitt, 17, 20, 21. 7. 1914, s. 2.

568 *Změna názvu Ústředny chmelařských sdružení v Žatci*, Kvas, 41, 32, 5. 8. 1913, s. 383 an.

569 *Vollzugausschusssitzung der ‚Zentralstelle der Hopfenbau-Vereinigungen‘*, Hopfenbau-Korrespondenz, 2, 16, 28. 7. 1913, s. 1.

stanov se instituce ustavila až po vypuknutí války, na konci září 1914.⁵⁷⁰ Jejím předsedou se stal činovník německé sekce *Hopfenbauverbandu*, zástupcem předsedy pak představitel slovinských chmelařů v Žalci. V předsednictvu *Zentralstelle* zasedal ještě jeden představitel německé sekce, dále zástupce žateckého *Hopfenbauvereinu*, starosta Úštěka, jednatel svazu chmelařů v Polepech a zástupce sedmihradských pěstitelů. Z dvaceti členů výboru volil osm *Hopfenbauverband* a žatecký městský spolek měl nárok na jednoho člena. Nárok na dva zástupce měli chmelaři z Úštěka a Žalce. Zbylé organizace (Polepy, Fürstenfeld, Lembach, Rohrbach, Subotica, Sighișoara) získaly po jednom členovi výboru.⁵⁷¹ Je patrné, že se ke kooperaci stále nepodařilo přesvědčit pěstitelé z Dubé (526 ha chmelnic) a z Haliče (2 208 ha). Podstatné také bylo, že se mezi nimi nenacházel ani jeden zástupce českých pěstitelů. Tento fakt byl výsledkem národnostních tenzí v *Zentralstelle*. V obavě z majorizace v organizaci, v níž připadly asi 3/4 míst ve výboru zástupcům etnicky německých pěstitelů, se jak pěstitelé z české sekce *Verbandu* (cca 4 800 ha), tak z Tršic (446 ha) od instituce odvrátili.⁵⁷² Pěstitelům se tak podařilo přetvořit rozpadající se kartel mezinárodní na kartel celostátní, ale nezanedbatelná část pěstitelů z něj během této transformace vystoupila. Mimo kartel stáli pěstitelé, kteří představovali téměř 45 % z 18 052 ha rakousko-uherských chmelnic.⁵⁷³ Ukázalo se opět, že kartely v chmelařství budou muset z ekonomických i nacionálních příčin v budoucnu vznikat na širší než jen celostátní bázi.

3.4 KARTELY PĚSTITELŮ ZA PRVNÍ SVĚTOVÉ VÁLKY (1914–1918)

Počátek první světové války postavil pěstitele chmele před novou situací. V Rakousku-Uhersku krátce po vypuknutí války zavládla nadprodukce chmele. V takové situaci se cenový kartel, který pěstitelé každý rok uzavírali, ukázal jako slabý. Výzvy k postupnému prodeji za „zaslouženou“ cenu vyznívaly naprázdno. Význam kartelových dohod o ceně a obchodní taktice, uzavíraných při *Středoevropské chmelařské kanceláři* či v jednotlivých oblastech, tím poklesl. V situaci, kdy panovala zcela jasná nadprodukce, ztratily do velké míry závažnost také odhady nadcházející sklizně a kvality plodiny, které kancelář s cílem ovlivnění trhu před válkou vydávala. Kancelář sice nemohla efektivně plnit dva významné cíle, pro něž byla založena, k ukončení jejích aktivit však nedošlo.

Brzy totiž získala nové povinnosti. Na počátku války chmelařům sloužila k prosazování zájmů například v oblasti zahraničního obchodu. Vedla jednání o možnosti vývozu části chmele do dosud neutrálních Spojených států.⁵⁷⁴ Od roku 1916

570 *Neukonstituierung und Vollzugsausschusssitzung der ‚Zentralstelle der Hopfenbau-Vereinigungen‘*, Hopfenbau-Korrespondenz, 3, 20, 30. 9. 1914, s. 1.

571 *Ustavení se a schůze výkonného výboru ‚Ústředny chmelařských sdružení‘*, Kvas, 42, 40, 6. 10. 1914, s. 393.

572 *Dva roky trvání Ústředny chmelařských sdružení*, Kvas, 42, 42, 20. 10. 1914, s. 405.

573 Údaje o rozloze chmelnic se vážou k roku 1913.

574 Muzeum Žatec, knihovní fond, Zpráva 1915, s. 18–19.

však opět posílily „kartelové úkoly“ kanceláře. Stalo se tak poté, co s postupem války ztratili rakousko-uherští chmelaři většinu vývozních možností. Pivovary, jejichž výstav byl v rámci válečného hospodářství rychle zredukován, odebíraly stále menší množství chmele. Výsledná nadprodukce se již po dvou letech války projevila ve značném objemu neprodaných zásob v rukou pěstitelů i obchodníků, které se v jejich skladištích nadto připojily k jistému kvantu neprodaného chmele z předválečných let. Zdálo se, že ani v případě konce válečného konfliktu nebude možné při zachování předválečné výměry chmelnic pro produkci rakousko-uherských chmelařů najít po dlouhou dobu odbyt za přijatelné ceny.

Již v roce 1915 proto vyzývala žatecká *Jednota* k jisté redukci ploch chmelnic a k omezení intenzity pěstování chmele.⁵⁷⁵ Na konci ledna 1916 svou výzvu redukce chmelnic zopakovala v oběžníku *Pokyny a rady žateckým pěstitelům chmele ve válečném roce 1916*.⁵⁷⁶ Zrušené chmelnice doporučila osázet řepou a brambory. Celková redukce měla zajistit pokles plochy chmelnic asi o třetinu oproti předválečnému stavu. Zejména měli k omezení rozlohy chmelnic přikročit pěstitelé, kteří vsadili vše na jednu kartu a chmel pěstovali na ploše, která nebyla vyvážena dostatečným podílem dalších pěstovaných plodin na výměře zemědělského závo-
du. Proto přinášela pěstitelům největší ztráty. Zrušit měli především staré a škůdci napadené chmelnice, zatímco v případě mladšího výsazu s vyššími výnosy měli spíše zvážit pěstování tzv. meziplodin. Vedle chmele měli ve svých drátěnkách podle pokynů organizace vysadit jako tzv. meziplodiny také brambory, píciny, řepu nebo různé druhy zeleniny.⁵⁷⁷

Poté, co *Jednota* vydala tuto výzvu, začala hledat pro záměr také podporu dalších oblastních organizací pěstitelů. Využila přitom jako prostředníka *Zentralstelle*. Její členové se k redukci chmelnic vyslovili rovněž příznivě, a tak mohla Kancelář již na počátku března 1916 vydat oběžník vyzývající ke společnému postupu při redukci chmelnic podle žateckého vzoru.⁵⁷⁸ K neformálním cenovým kartelům, uzavíraným na jedno výrobní období, se tak připojil kartel nový, jehož obsahem byla redukce výrobních kapacit. Pěstitelé však ještě v roce 1916 došli k názoru, že dohodnutá redukce o jednu třetinu nebude dostačovat k tomu, aby se ceny chmele na střeoevropském trhu zvýšily. Proto se na jednání *Zentralstelle* na konci září v Žatci jednohlasně usnesli, že výměru chmelnic bude třeba do roku 1917 omezit až na polovinu předválečného stavu.⁵⁷⁹

V dané situaci bylo od této dohody možno očekávat větší reálný efekt než od výzvy, kterou výkonný výbor *Zentralstelle* publikoval o dva dny později. Jako v předchozích letech se v ní pokoušel přesvědčit pěstitele členských organizací, aby „svůj výrobek neprodávali za příliš nízké ceny, nýbrž byli pamětlivi vyšších nákladů

575 Muzeum Žatec, knihovní fond, Zpráva 1915, s. 90.

576 *Omezení osevné plochy a zákaz vývozu chmelových sazenic ze Žatecka*, Kvas, 44, 9, 29. 2. 1916, s. 65.

577 *Einschränkung der Anbaufläche und Hopfenfehcher-Ausfuhrverbot im Saazer Lande*, Mitteilungen des Hopfenbauverbandes in Saaz, 19, 8, 26. 2. 1916, s. 1.

578 *Einschränkung der Hopfenanbaufläche in Österreich-Ungarn*, Hopfenbau-Korrespondenz, 5, 5, 15. 3. 1916, s. 2.

579 *Sonder-Ausgabe*, Hopfenbau-Korrespondenz, 5, 18, 26. 9. 1916, s. 1.

výrobních v době nynější a prodali až tehdy, kdy tyto budou hrazeny a zbudeli malý zisk“.⁵⁸⁰ Ke zvýšení cen chmele měla v létě 1916 vést také jednání o větších přidělech pivovarům, která by zvýšila jejich spotřebu chmele. Ta ovšem – vzhledem k nedostatku ječmene – reálný výsledek neměla.⁵⁸¹ Pěstitelům sdruženým v *Jednotě* tak nezbylo nic jiného než v únoru 1917 opět doporučit další omezení plochy chmelnic.⁵⁸²

Na rozdíl od mnoha jiných pokusů o spolupráci mezi pěstiteli chmele, popsanych v této kapitole, padla snaha o redukci v tomto případě na poměrně úrodnou půdu. Bylo tomu tak proto, že ceny chmele v habsburské monarchii v průběhu války zaznamenaly výrazný pokles – na rozdíl od téměř všech ostatních plodin. Přechod na jiné plodiny tedy sliboval daleko vyšší rentabilitu produkce. Vzhledem k tomu, že k hlavnímu rozšíření chmelnic došlo před rokem 1907, neznamenal jejich likvidace o desetiletí později pro pěstitele zásadnější ztrátu. Chmelnice se totiž nyní tak jako tak blížily konci své životnosti. Investice do nich se navíc v předválečných letech pěstitelům přinejmenším z větší části navrátily. K redukci proto docházelo pod tlakem ekonomické reality již před tím, než k jejímu provedení začaly organizace vyzývat. Obzvláště velký pak byl pokles plochy chmelnic od poloviny roku 1915 do léta 1917. Před sklizní předposledního válečného roku představovala plocha chmelnic v Čechách méně než 60 % předválečného stavu. V dalších oblastech monarchie byl propad ještě markantnější.⁵⁸³

Byl to paradoxně úspěch výzev k redukci plochy, který vedl organizaci pěstitelů na Žatecku ke změně postoje k omezování výrobních kapacit. Pokud by totiž plochy chmelnic dále klesaly, mohla po konci válečného konfliktu nastoupit situace, kdy by zdejší produkce nebyla s to ani při výrazně nižší spotřebě chmele dodávat adekvátní množství čerstvého zboží na zahraniční trhy a ztratila by je v zápase s konkurencí. Na konci března začali proto žatečtí pěstitelé (čeští i němečtí) realizovat plán počítající s provedením intervenčního nákupu chmele syndikátem pěstitelů, který by vedl k růstu cen produktu na trhu a tím pěstitele od dalšího ničení chmelnic.⁵⁸⁴ Česká a německá sekce žatecké *Jednoty* měly každá založit vlastní nákupní společnost pro chmel. Obě společnosti s ručením omezeným měly následně zformovat utrakvistický syndikát, pro nějž by nákup chmele prováděly.⁵⁸⁵ (Ve výkonném výboru syndikátu měli zasednout dva zástupci německých

580 *Obmezení rozlohy chmelnic až do 50 %*, Kvas, 45, 6, 3. 10. 1916, s. 44.

581 *Zur Abhilfe der schwierigen Lage der Hopfenproduktion*, MittVer, 19, 38, 9. 9. 1916, s. 1.

582 *Další omezování rozlohy chmelnic*, Kvas, 45, 26, 20. 2. 1917, s. 191.

583 *Statistika osevu a sklizně (...) za výrobní období 1914/15, 1915/16, 1916/17 a 1917/18*, s. 178.

584 První návrh tohoto plánu se objevil ovšem již v září 1916 v podání, které česká sekce Zemědělské rady předložila vídeňskému ministerstvu orby. V říjnu 1916 byl již zájmovými organizacemi a bankami projekt zpracován v podstatě v té podobě, v níž pak byl při sklizni následujícího roku realizován. Přestože měli chmelaři eminentní zájem na tom, aby byl valorizační nákup realizován již v sezóně 1916, problémy chmelařství pro státní úřady nebyly v průběhu války prioritou, ministerstvo postupovalo pomalu a k výkupu chmele došlo až v průběhu následující sezóny 1917. Archiv České národní banky (dále AČNB, fond Agrární banka československá (dále AB), sign. S XI-49, č. j. 16571/1916, Podání české sekce Zemědělské rady pro Království české ministerstvu orby z 27. 9. 1916.

585 *Porada o tržbě chmele v době válečné*, Kvas, 45, 31, 27. 3. 1917, s. 237 an.

pěstitelů a jeden Čech.)⁵⁸⁶ Je zde patrný posun oproti opakovaným úvahám a pokusům o vytvoření družstevní prodejny chmele, které se nerealizovaly pro přílišné riziko, jež bylo s podnikem spojené. V roce 1917 si však zakladatelé těchto podniků uvědomovali, že cena chmele po případném konci války vzroste a zakoupený chmel bude možné zpeněžit. Snažili se nadto, aby velkou část rizika nesl rakousko-uherský stát.

Na konci dubna 1917 byla založena *Deutsche Hopfenverkehrs-Gesellschaft* v Žatci.⁵⁸⁷ Kmenový kapitál firmy ve výši 150 000 K upsalo 69 podílníků. Početně velkou část z nich představovali statkáři z Žatecka. Největší obnos ovšem připadal na *Deutsche Agrar- und Industriebank*, jejíž zástupce Kroitsch zasedal v ředitelství firmy. Podle tehdejších stanov měla společnost zajišťovat nákup pouze pro valorizační syndikát, na jehož vzniku se měla podílet. Neprováděla naopak ani prodej chmele pivovarům, ani nepřijímala chmel do komise. Tisk německých pěstitelů doporučoval v této době stále, aby chmelaři prodávali svůj produkt do komise žateckým obchodníkům Schwarzkopfovi a Zentner-Steinovi.⁵⁸⁸ Vedle výkupu chmele pro syndikát měla německá chmelařská společnost fungovat také jako společná nákupna potřeb nutných pro pěstování chmele (hnojiv, drátů a konstrukcí, chemických postřiků apod.).⁵⁸⁹ V červenci 1918 došlo k navýšení kmenového kapitálu firmy, který nově činil 650 000 K, rozdělených mezi 355 podílníků.⁵⁹⁰

Na konci dubna 1917 padlo rozhodnutí o založení společnosti pro obchod chmelem také v české sekci žatecké *Jednoty*. Její deklarované úkoly byly totožné: „*valorisací chmele pracovati proti jeho znehodnocení ve válce, jakož i nakupovati a prodávati veškeré chmelařské potřeby*“.⁵⁹¹ Ve společenské smlouvě bylo ovšem uvedeno, že společnost mohla provozovat nákup a prodej chmele i na vlastní účet, a nikoli jen pro účely syndikátu. Vedle toho mohla také zpracovávat chmel a vyrábět z něj potraviny a jiné zboží. Společnost mohla provádět ve vlastní režii či zprostředkovávat stavby chmelnic, užitkových budov a zprostředkovávat pojišťovací služby pěstitelům. Od počátku se tedy počítalo s tím, že podnik bude existovat i po konci války a bude využit při rekonstrukci kultury chmele.

Česká společnost pro nákup a prodej chmele v Žatci, spol. s r. o., měla kmenový kapitál ve výši 110 000 K. Na kapitálu, splaceném v plné výši, se podílelo pouhých sedm společníků. Na rozdíl od německé společnosti na něm totiž neparticipovali individuální pěstitelé, nýbrž jen organizace pěstitelů, zájmová zastoupení zemědělců a také banky navázané na zemědělství a zemědělský průmysl. Na firmě měl tedy rozhodující podíl agrární kapitál. Největší podíl na kapitálu společnosti měl samotný český odbor žatecké *Jednoty*, který upsal 49 000 K, a s ním personálně i organizačně spojený *Český chmelařský spolek pro království České* vložil dalších 5 000 K.

586 Archiv České národní banky, fond Agrární banka československá, sign. S XI-49, č. j. 16571/1916, Návrh smlouvy o provádění valorizace chmele z října 1916.

587 *Zřízení společnosti pro obchod chmelem v Žatci*, Kvas, 45, 47, 17. 7. 1917, s. 341 an.

588 *And die Herren Hopfenproduzenten des Saazer deutschen Sektionsgebietes*, OMitt, 21, 14, 21. 8. 1918, s. 3.

589 *Zřízení společnosti pro obchod chmelem v Žatci*, Kvas, 45, 47, 17. 7. 1917, s. 341 an.

590 *Eine mächtige Kundgebung der Saazer Hopfenbauern*, OMitt, 21, 17, 5. 8. 1918, s. 1.

591 *Založení České obchodní chmelařské společnosti*, Kvas, 45, 37, 8. 5. 1917, s. 267.

Za žateckými pěstiteli následovaly banky, z nichž Agrární upsala 30 000 K a Moravská agrární a průmyslová banka 18 000 K. Česká společnost na rozdíl od německé nezůstala, co se týče jejích zakladatelů, omezena na jednu chmelařskou oblast. Část kmenového kapitálu složili rovněž pěstitelé z další etnicky české chmelařské oblasti, moravských Tršic. Tamější *Zemský chmelařský spolek* se účastnil 2 000 K. Proto se také na celém podniku podílela – vedle české – i moravská *Zemědělská rada*, respektive jejich české odbory, které vložily po 3 000 K.⁵⁹²

Obě firmy žateckých pěstitelů následně společně založily ústřednu pro chmel *Reichshopfenstelle Saaz* (Říšská ústředna pro chmel se sídlem v Žatci). Její ustavující zasedání se uskutečnilo na počátku srpna 1917, tedy ještě před sklizní chmele. Správní rada ústředny se skládala především ze zástupců české a německé společnosti pro obchod chmelem. Jejím prezidentem byl předseda žatecké *Jednoty Fischer*, místopředsdou pak zástupce českých pěstitelů A. Mohl. Do ředitelství byl vedle zástupců pěstitelů zvolen také Václav Kubr jako zástupce Agrární banky a také jeden reprezentant *Deutsche Agrar- und Industriebank*. Ředitelem ústředny byl jmenován ředitel žatecké *Jednoty Gauba*. *Ústředna* byla ve své podstatě intervenčním syndikátem, který měl realizovat nákup chmele za minimální určené ceny a zboží uskladnit. Výkup části úrody chmele měla provést ve všech chmelařských oblastech Rakouska-Uherska. Ceny, za které bude zboží vykupováno, měla stanovit po konzultaci se státní správou sama *Ústředna* na základě odhadu úrody a kvality chmele. Otevřená zůstala při jejím vzniku otázka, zda se bude *Ústředna* pokoušet zboží, kterého byl na trhu přebytek, také zpeněžit.⁵⁹³

Krátce po svém založení, v druhé polovině srpna 1917, *Ústředna* za přítomnosti zástupců ministerstva orby a financí ceny skutečně stanovila. Minimální výkupní ceny byly odstupňované podle výrobní oblasti a kvality chmele. Cena měla v principu krýt výrobní náklady pěstitele, a tak ho odradit od další redukce chmelnic. Kapitál, za nějž obě chmelařské společnosti pro *Ústřednu* výkup provedly, poskytl rakouský stát. Poté, co byl chmel zpeněžen, byla půjčka ze strany státu splacena.⁵⁹⁴ Tzv. valorizační akce v roce 1917 dosáhla svého cíle, přestože byla cena za vykoupený chmel vyplácena v měně, která rychle ztrácela svou hodnotu. Pokles rozlohy chmelnic se po sklizni 1917 v podstatě zastavil (viz tabulku č. 32).

Proto se v roce 1918 pokusili producenti chmele o její opakování. Poté, co se pěstitelům nepodařilo stanovit pevné výkupní ceny dohodou se zástupci obchodníků s chmelem, byly opět za přítomnosti úředníků příslušných ministerstev stanoveny minimální ceny.⁵⁹⁵ Při jejich výpočtu se hledělo na to, aby pokryly nejen výrobní náklady, ale zajistily pěstitelům alespoň 5% zúročení vloženého kapitálu.⁵⁹⁶ Za žatecký chmel nejlepší kvality se mělo platit nejméně 631–650 K za 50 kg.⁵⁹⁷ Pěstitelé navrhovali, že se budou na valorizační akci sami podílet čtvrtinou kapitálu,

592 SOA Litoměřice, fond KS Most, sign. C I 271, fasc. Česká společnost pro nákup a prodej chmele v Žatci.

593 *Říšská ústředna pro chmel*, Kvas, 45, 50, 7. 8. 1917, s. 360.

594 *Stanovení cen pro valorizaci chmele sklizně 1917*, Kvas, 45, 52, 21. 8. 1917, s. 374.

595 *Hopfenmindestpreise 1918*, OMitt, 21, 14, 21. 8. 1918, s. 1.

596 *Eine mächtige Kundgebung der Saazer Hopfenbauern*, OMitt, 21, 17, 5. 8. 1918, s. 1.

597 *Říšská ústředna pro chmel a nejnižší ceny chmele*, Kvas, 46, 50, 13. 8. 1918, s. 395.

Tabulka č. 32:
Výsledky redukce chmelnic v Čechách, 1914–1918

Rok*	Výměra (v ha)	Index (1914 = 100)
1914	15 728	100
1915	14 039	89
1916	11 495	73
1917	9 251	58
1918	8 591	54

Pramen: *Statistika osevu a sklizně (...) za výrobní období 1914/15, 1915/16, 1916/17 a 1917/18*, Praha 1923, s. 178.

* Údaje se vážou vždy k letním měsícům, kdy bylo měření prováděno.

a získali příslib opětovné finanční pomoci při výkupu chmele ze strany rakouského státu.⁵⁹⁸ Situace v létě 1918 se ovšem lišila od předchozího roku. Poptávka po chmelu v roce 1918, poznamenaném silnou neúrodou této plodiny, rostla, protože se obchod zásoboval čerstvým zbožím k prodeji po očividně se již blížícím konci války. Rychle postupující inflace měla navíc za následek, že výkupní cena chmele při prodeji obchodníkům výrazně překročila minimální cenu stanovenou *Ústřednou*. Hroučící se rakouský stát nadto od příslibu poskytnout pro výkup finanční podporu začal v září couvat. K výkupu chmele pro *Ústřednu* v roce 1918 nakonec nedošlo.⁵⁹⁹ Celostátní kartelová kancelář se rozpadla krátce po konci habsburské monarchie na jaře 1919.

598 NA ČR, fond Ministerstvo zemědělství, Vídeň, k. č. 1916, inv. č. 470, sign. 15001, č. j. 46912/1918.
 599 Tamtéž, č. j. 58351/1918.

Odvoz zboží od žateckého skladu chmele firmy Landesmann (druhá polovina 30. let 20. století)
(Fotoarchiv Regionálního muzea K. A. Polánka v Žatci, sign. F 528)

4 PRODUKCE CHMELE V MEZIVÁLEČNÉM OBDOBÍ

4.1 SVĚTOVÉ PIVOVARNICTVÍ MEZI VÁLKAMI

Poptávka po chmelu ze strany jediného spotřebitele této suroviny, pivovarů, se v průběhu první světové války výrazně snížila. Následkem nedostatku surovin, především sladu, klesla produkce piva. Celosvětová produkce piva se propadla v průběhu velké války na pouhých 40 % předválečné úrovně. Zatímco v roce 1913 činil světový výstav piva 289,6 milionu hl, v prvním poválečném roce to bylo jen 117 milionů hl (viz tabulku č. 33). Chmelařství, které v průběhu první světové války vyrábělo nerentabilně, proto zaznamenalo pokles, jehož rozsah navíc zvyšovaly válečné škody v některých chmelařských oblastech. Světová výměra chmelnic na konci konfliktu činila 40 tisíc ha, tedy okolo 40 % předválečného stavu. Pokles intenzity pěstování chmele, způsobený objektivním nedostatkem zdrojů i nezájmem o investice do nerentabilní produkce, vedl k ještě citelnějšímu propadu výnosů chmelnic. V některých oblastech následkem bojů nebo vlivem jiných faktorů chmelařství dočasně zaniklo.⁶⁰⁰ Další osud odvětví závisel na tom, do jaké míry dojde v poválečné době k rekonstrukci a novému růstu pivovarského průmyslu.

Tabulka č. 33:
Světová produkce piva, 1919–1938 (v 1 000 hl)

Stát	1919/20	1925/26	1928/29	1932/33	1935/36	1937/38
Spoj. král.	44 469	34 406	31 460	21 639	26 587	29 190
Německo	25 618	46 104	54 997	33 581	39 754	43 599
ČSR	3 874	8 916	10 702	9 272	7 481	8 612
Belgie	6 000	17 534	19 500	15 100	13 475	14 240
Francie	5 874	14 656	16 240	17 627	15 163	14 190
USA	9 384	10 000	8 000	25 000	53 076	68 238
Ostatní	21 781	42 384	45 701	34 481	35 564	39 931
Celkem	117 000	174 000	186 600	156 700	191 100	218 000

Pramen: *Hopfenbau und Hopfenhandel 1914/15 bis 1920/21*, Der Barth Bericht, 14. 7. 1921, s. 2; *Jahresbericht über Hopfen 1925/26*, Der Barth Bericht, 3. 7. 1926, s. 2; *Jahresbericht über Hopfen 1928/29*, Der Barth Bericht, 10. 7. 1929, s. 1–2; *Jahresbericht über Hopfen 1932/33*, Der Barth Bericht, 15. 7. 1933, s. 1–2; *Jahresbericht über Hopfen 1935/36*, Der Barth Bericht, 8. 7. 1936, s. 1–2; *Jahresbericht über Hopfen 1937/38*, Der Barth Bericht, 15. 6. 1938, s. 1–2.

V evropských zemích produkce piva v poválečných letech v průběhu poválečné dekády relativně rychle narůstala, zpočátku díky zlepšení zásobovací situace a následně především ruku v ruce s nástupem hospodářské konjunktury. Nicméně ve většině států v průběhu ani na vrcholu konjunktury 20. let nepřekročila

600 Vývojem chmelařství během první světové války se detailně zabývá druhá kapitola této knihy.

předválečnou úroveň. Naopak, dvě největší „pivovarnické velmoci“ Evropy zaznamenaly v tomto ohledu citelný pokles. Německo, největší evropský výrobce piva (a tradičně největší odběratel českého chmele), vyrobilo v roce 1929 cirká 55 milionů hl piva, což odpovídalo asi 80 % předválečného stavu. (Nicméně spotřeba chmele byla v Německu při nižším výstavu v roce 1929 totožná jako v roce 1913, protože bylo zvýšeno množství chmele přidávané do piva, a to z 0,38 libry na 0,47 libry na hektolitr.)⁶⁰¹ Britské pivovarnictví se propadlo ještě hlouběji a v roce 1929 vyrábělo pouhou polovinu ve srovnání s předválečným výstavem piva.⁶⁰²

Příliš se nelišila ani situace v dalších státech, které byly významnými evropskými producenty tohoto nápoje. Více než oba výše uvedené státy se předválečné úrovni přiblížilo Československo, ale zcela jí také nedosáhlo. Rovněž Francie – přes připojení území Alsaska a Lotrinska, kde byl konzum tohoto nápoje obvyklý –, se na konci 20. let k objemu vystaveného piva z roku 1913 jen přiblížila. Jistou výjimku z pravidla představovala Belgie, které se jako jedinému z významnějších pivovarnických států Evropy podařilo předválečný výstav překročit. Ve Francii a Belgii současně probíhal důležitý proces, který není ze statistiky výstavu piva patrný. Teprve v této době zdejší pivovary ve větším přeshly na technologii spodního kvašení. To znamenalo posílení poptávky po jemných aromatických chmelech, které jsou k tomuto postupu vhodné, to znamená zvláště po chmelu žateckém a bavorském.⁶⁰³

Evropská produkce piva tedy na prahu velké hospodářské krize nedosahovala předválečné úrovně. V roce 1929 činil podle odhadů chmelařské firmy Barth výstav piva v evropských pivovarech (mimo Ruska) 162 milionů hektolitrů, což odpovídalo jen asi 80 % produkce v posledním předválečném roce. Je však třeba stále mít na paměti, že ve srovnání s počátkem 20. let, kdy evropské pivovary vyrobily pouhých 96 milionů hl, se stále jednalo o nezanedbatelný nárůst.⁶⁰⁴ Rapidní zvýšení míry nezaměstnanosti a pokles životní úrovně, který přivodila hluboká krize následující po roce 1929, vedly k oslabení poptávky po pivu. Jeho výroba ve všech evropských zemích do roku 1932, kdy dosáhla krize ve světové produkci piva svého vrcholu, drasticky poklesla. V Německu se snížila výroba tohoto nápoje na 60 % stavu před krizí a ve Velké Británii na 70 %. Ve Francii, Belgii a Československu pokračoval její propad i po tomto roce, stejně jako celá krize, která ještě nekulminovala. V Belgii dosáhla výroba piva minima v roce 1935 se 70 % předkrizové úrovně, ve Francii klesal objem vystaveného piva ještě o rok déle.

601 ČERNÝ, Radomil, *Katastrofa chmelařství, Žatec 1930*, s. 15.

602 V obou případech je třeba vzít v úvahu, že hranice těchto států nebyly ve srovnání s předválečným obdobím totožné. Německo ztratilo některá území s rozvinutým pivovarnictvím (výstav okolo 3 milionů hl) ve válce. Velká Británie po válce přišla jednak o kapacitu irských pivovarů (před válkou produkovaly 3,5 milionu barelů ročně), jednak o trhy některých území dominia – Austrálie, Nového Zélandu a Kanady. (Tato území nadto založila vlastní chmelařskou produkci, přestala dovážet chmel z mateřské země a sama začala chmel exportovat.) Územní ztráty nejsou však jediným ani hlavním vysvětlením – tím je pokles poptávky. *Průmysl pivovarský v Irsku, Český chmelař (dále ČChm)*, 5, 23/1932, 2. 7. 1932, s. 190 an.

603 NA ČR, fond MPOŽ, k. č. 795, inv. č. 97095/32, III. *situacní chmelařská zpráva Jednoty chmelařské v Žatci*.

604 *Jahresbericht über Hopfen 1929/30*, Der Barth Bericht, 14. 7. 1931, s. 1.

Po roce 1932 docházelo postupně v některých evropských státech ke zotavení. Produkce piva narůstala ovšem relativně pomalu a do počátku druhé světové války nikde nedosáhla předkrizové úrovně. V Británii se ve srovnání s předkrizovým maximum uvařilo v roce 1938 asi 90 % tehdejšího objemu piva, v Německu a ve Francii pak 80 %. Ještě pomaleji se zotavovaly země s malým vnitřním trhem. V Československu se dosáhlo necelých 77 % předkrizové úrovně a v Belgii pouze 73 %.

Tabulka č. 34:
Počet pivovarů a výstav piva (v 1 000 hl) v ČSR, 1919–1939

Hospodářské období	Celkový výstav piva	Počet pivovarů	Hospodářské období	Celkový výstav piva	Počet pivovarů
1918/19	3 359	548	1929	11 222	440
1919/20	5 412	562	1930	11 015	430
1920/21	6 578	565	1931	10 050	424
1921	6 694	569	1932	9 272	414
1922	5 869	570	1933	7 736	405
1923	7 005	563	1934	7 752	396
1924	8 280	551	1935	7 481	387
1925	8 916	532	1936	7 294	374
1926	9 393	505	1937	7 992	366
1927	9 677	474	1938*	8 612	352
1928	10 702	456	1939*	9 029	346

Pramen: KRATOCHVÍLE, A., *Pivovarství českých zemí*, c. d., s. 44–45.

* Včetně odstoupeného pohraničí.

Československé pivovarnictví sdílelo v hrubých rysech osud pivovarnictví v dalších evropských zemích (viz tabulku č. 34). Dopady první světové války jsou dostatečně patrné z toho, že v hospodářském období 1918/19 výstav piva klesl na 3,4 milionu hl oproti 12,8 milionu v roce 1913.⁶⁰⁵ V prvních poválečných letech zůstávalo pivovarnictví závislé na dodávkách základních surovin v rámci vázaného hospodářství. Vzhledem k citelnému poklesu životní úrovně obyvatel v průběhu války byla po jejím konci poptávka po pivu slabá. Bylo třeba také nahradit strojní materiál poškozený či zabavený v průběhu války. Rozpad habsburské monarchie znamenal pro české pivovarnictví zúžení domácího trhu – některá jeho dřívější odbytiště se stala celní cizinou. Velkou část zahraničních odbytišť přitom české pivovary ztratily kvůli silnému kurzu koruny a rostoucímu celnímu protekcionismu v Evropě nadobro. Následkem bylo citelné omezení objemu exportovaného piva ve srovnání s předválečnou situací. Zatímco před válkou se vyváželo až 10 % české produkce, na konci 20. let to byla jen necelá 3 %.⁶⁰⁶

605 KRATOCHVÍLE, A., *Pivovarství českých zemí*, c. d., s. 24.

606 Tamtéž, s. 44, 46.

Přesto zaznamenalo v průběhu 20. let české pivovarnictví relativně rychlý růst (celkový výstav poklesl jedině v roce 1922 v souvislosti s krizí ze zhodnocení koruny). V roce 1929 dosáhl výstav piva předkrizového maxima, jež činilo 11,2 milionu hl. Tato číslice odpovídala asi 90 % produkce piva v českých zemích v roce 1913. Pivovarnictví v ČSR se tak rozvíjelo ve srovnání s týmž průmyslem ve Velké Británii a Německu o něco rychlejším tempem. Malou roli jak s ohledem na výrobní kapacity, tak na poptávku po pivu přitom hrálo připojení Slovenska a Podkarpatské Rusi k ČSR. Na Slovensku pracovalo v roce 1921 pouze dvacet pivovarů a na Podkarpatské Rusi jediný. Před válkou se na území dnešního Slovenska uvařilo 253 tisíc hl piva.⁶⁰⁷ Průměrná spotřeba piva na hlavu ve 20. letech na Slovensku činila 16,5 litru ročně, což byla asi šestina průměrné spotřeby v Čechách. Na Podkarpatské Rusi se pilo pivo ještě méně a na hlavu zde připadalo pouhých 9,7 litru. Rozhodující byl naopak nárůst domácí poptávky zejména v českých zemích, spojený s vzestupem životní úrovně. Zatímco na jednoho obyvatele ČSR připadlo v roce 1921 v průměru 50,7 litru vypitého piva ročně, v roce 1929 to bylo již 77,8 litru (v Čechách 117,3 litru).⁶⁰⁸

Hospodářská krize měla v českém pivovarnictví hluboký a vleklý průběh. Produkce piva v ČSR začala klesat již v roce 1930 a v průběhu následujících tří let je možné mluvit o skutečném propadu. Roku 1933 se v ČSR uvařilo již jen 7,7 milionu hl piva, tedy o třetinu méně. Nejnižšího bodu dosáhla produkce v československém pivovarnictví až v roce 1936, kdy se vyrobilo 7,3 milionu hl. Růst se do odvětví vrátil teprve v následujícím roce, nicméně objem vystaveného piva byl stále o třetinu nižší než na počátku krize. Zbývá dodat, že v československém pivovarnictví v průběhu meziválečného období nadále stoupala míra koncentrace výroby. Počet pivovarů klesl z necelých šesti set na počátku 20. let na 366 v roce 1937.⁶⁰⁹

Zcela odlišnou trajektorii vývoje mělo pivovarnictví v USA, které v roce 1913 představovalo asi 25 % celosvětové produkce piva. Zde byla bezprostředně po skončení války koalicí pokrokářů – propagátorů abstinence a konzervativních evangeliků prosazena prohibice. Doplněk americké ústavy, který zcela zakazoval výrobu, dovoz, přepravu a prodej alkoholických nápojů, vstoupil v platnost v říjnu 1919, respektive (v případě některých ustanovení) v lednu 1920. Prohibice se samozřejmě vztahovala i na běžné pivo. Legálně se mohl vyrábět pouze kvašený nápoj se sníženým obsahem alkoholu, nazývaný *near beer* („skoropivo“). Při jeho výrobě se používal chmel, v malém množství i československý.⁶¹⁰ V roce 1930 se takto upraveného piva v USA vypilo 5 milionů hl.⁶¹¹ Na jeho výrobu se přeorientovaly především velké pivovary, které se nacházely pod drobnohledem úřadů. Zároveň produkovaly i polotovary nutné k výrobě „skutečného“ piva. Ty od nich následně vykupovaly menší pivovary, které byly naopak často spojené s podsvětím a zabývaly se

607 *Pivovarství v prvním roce naší samostatnosti*, Kvas, 58, 20, 13. 1. 1920, s. 205.

608 *Na Slovensku stoupá spotřeba piva*, ČChm, 5, 3, 26. 9. 1931, s. 25; *Z našeho průmyslu pivovarského*, ČChm, 6, 4, 8. 10. 1932, s. 34 an.

609 KRATOCHVÍLE, A., *Pivovarství českých zemí*, c. d., s. 36.

610 *Ochrana čsl. chmele ve Spojených státech severoamerických*, ČChm, 5, 18, 23. 4. 1932, s. 147.

611 *Jahresbericht über Hopfen 1930/31*, Der Barth Bericht, 18. 6. 1931, s. 1.

lukrativní nelegální výrobou.⁶¹² Americký prohibiční úřad odhadoval, že konzum nelegálně vyprodukovaného piva v roce 1930 činil 28 milionů hl.⁶¹³

Vzhledem k tomu, že USA patřily v předválečné době nejen k významným světovým producentům chmele, ale i k jeho velkým importérům, zasáhla americká prohibice chmelařství dvěma způsoby. Američtí chmelaři v podstatě přišli o domácí trh a museli – pokud své chmelnice nezrušili – začít vyrábět na vývoz. Současně ztratily významný trh i evropské chmele, které se do USA před válkou dovážely. Výpadek amerického trhu nevyrovnal ani fakt, že se v průběhu meziválečného období začalo ve větší míře rozvíjet pivovarnictví v některých státech mimo Evropu a USA, především v Japonsku a Latinské Americe. Zdejší výroba však v této době stále svým objemem nedosahovala často ani úrovně menších evropských států s rozvinutým pivovarnictvím. V roce 1929 činil výstav piva v Japonsku 1,6 milionu hl, v Argentíně 2 miliony, v Brazílii 1,58 milionu a v Mexiku jen 680 tisíc hl. Pro srovnání: Švýcarsko vyprodukovalo ve stejném roce 2,5 milionu hektolitrů a Dánsko 2,1 milionu.⁶¹⁴

Prohibice byla ve Spojených státech zrušena na počátku 30. let 20. století. Její konec byl spojen se snahou potlačit organizovaný zločin, kterému prohibice poskytovala živnou půdu, a získat znovu zdroj státních příjmů ve formě daně z piva. Nejprve byla v březnu 1933 legalizována Cullen-Harrisonovým zákonem výroba piva s obsahem alkoholu do 3,2%; v prosinci 1933 byla pak prohibice odvolána zcela, a to zrušením příslušného doplňku americké ústavy.⁶¹⁵ Pivovarnictví v Americe 30. let zaznamenalo následně neobyčejně rychlý růst a v roce 1938 již dosáhlo 92 % objemu vystaveného piva z roku 1913 (!).⁶¹⁶

Divergentní vývoj pivovarnictví v evropských státech a USA se výrazně promítl do čísel, která odrážejí vývoj celosvětového výstavu piva. Výpadek americké produkce v době konjunktury totiž stlačil světovou produkci níže, než by se dalo soudit podle rychlosti, s jakou pivovarnictví rostlo v evropských zemích. V roce 1929, kdy dosáhla světová produkce piva svého předkrizového maxima, činila 197 milionů hl, tedy pouhých 68 % stavu z posledního předválečného roku. Naopak znovuzahájení legální výroby piva v USA nejprve vyrovnávalo svými dopady pokles produkce v evropských zemích v průběhu hospodářské krize. Svého dna proto dosáhla světová produkce piva příznačně v roce 1932, kdy se propadla na 156,7 hl, tedy na 80 % předkrizové (a asi polovinu předválečné) úrovně. Následně se začala zvyšovat. Již v roce 1936 však světová produkce piva překročila předkrizové maximum a v roce 1937 se nacházela již 11 % nad touto úrovní. V posledních letech třetí dekády se americká produkce podílela zásadně na celosvětovém nárůstu vystaveného objemu piva.

612 WELSKOPP, Thomas, *Bottom of the Barrel. The US Brewing Industry and Saloon Culture Before and During National Prohibition, 1900–1933*, Behemoth. A Journal on Civilisation, 2013, 6, 1, s. 27–54.

613 Pro srovnání: jednalo se o více než dvojnásobek výstavu piva v tehdejší ČSR. *Jahresbericht über Hopfen 1930/31*, Der Barth Bericht, 18. 6. 1931, s. 1.

614 *Jahresbericht über Hopfen 1929/30*, Der Barth Bericht, 14. 7. 1931, s. 1

615 WELSKOPP, T., *Bottom of the Barrel*, c. d., s. 27–54.

616 *Jahresbericht über Hopfen 1938/39*, Der Barth Bericht, 15. 6. 1939, s. 2.

Tabulka č. 35:
Světová produkce a spotřeba chmele (v 1 000 q), 1918–1938

Rok	Produkce (v 1 000 q)	Spotřeba (v 1 000 q)	Rok	Produkce (v 1 000 q)	Spotřeba (v 1 000 q)
1918	208	833	1929	834	654
1920	522	475	1930	626	632
1921	408	485	1931	499	541
1922	512	492	1932	419	434
1923	354	470	1933	519	499
1924	660	475	1934	567	534
1925	546	470	1935	629	563
1926	544	575	1936	573	625
1927	606	571	1937	634	618
1928	603	585	1938	598	618

Pramen: KAŠPÁREK, Josef O., *Výroční zpráva Českého odboru Jednoty chmelařské v Žatci za r. 1931–32*, Žatec 1932, s. 69; TÝŽ, *Výroční zpráva Českého odboru Jednoty chmelařské v Žatci za r. 1933–34*, Žatec 1935, s. 22; TÝŽ, *Výroční zpráva Českého odboru Jednoty chmelařské v Žatci za r. 1936*, Žatec 1937, s. 32–33; VILIKOVSKÝ, Václav, *Dějiny zemědělského průmyslu v Československu*, Praha 1936, s. 603.

Vzhledem k tomu, že v pivovarnickém průmyslu pokračoval proces koncentrace, rostla v tomto období dále efektivnost využití chmele (viz tabulku č. 35). Zatímco celosvětová produkce piva ve 20. letech narostla o 40 %, spotřeba chmele se mezi lety 1920 a 1929 zvýšila pouze o třetinu. Pokles výstavu piva způsobený hospodářskou krizí měl v následujících čtyřech letech za následek razantní pokles spotřebovaného objemu chmele. Oproti roku 1929 bylo množství chmele, které pivovary využily k výrobě svého produktu, v roce 1932 pouze dvoutřetinové. Následně však začala celosvětová spotřeba chmele rychle stoupat a v roce 1936 již dosáhla předkrizové úrovně. I z těchto hrubých dat o spotřebě chmele je zřetelné, jak vývoj amerického pivovarnictví – zavedení a zrušení prohibice – vyrovnával konjunkturní výkyvy a oslaboval jak sílu konjunktury, tak dopady krize na dodavatelské odvětví.

4.2 VÝVOJ PRODUKCE CHMELE V MEZIVÁLEČNÉM OBDOBÍ

4.2.1 NEJISTÉ VYHLÍDKY PO KONCI VÁLKY (1918–1921) A KRIZE Z DEFLACE (1922)

Do poválečného období vstoupila produkce chmele se značně omezenými kapacitami. Plocha českých chmelnic se nacházela na 54 % stavu z roku 1913. Byla tedy redukována o něco méně než světová výměra chmelnic, která se propadla o celých 60 % na 40 tisíc hektarů. Vedle rozsahu chmelnic se snížila i intenzita české chmelařské produkce a ruku v ruce s ní také hektarové výnosy. Oproti předválečným

*Chmel zakonzervovaný v kovových nádobách a uložený ve skladu obchodníka
(Fotoarchiv Regionálního muzea K. A. Polánka v Žatci, sign. Fn 0742)*

letům byly třetinové.⁶¹⁷ Pěstování chmele bylo za války ztrátové a zemědělské podniky, u nichž tvořily chmelnice větší část jejich výměry, se v průběhu konfliktu zadlužily.⁶¹⁸ Chmelařské závody tížil na konci války rovněž obtížně dostupný úvěr, nedostatek umělých hnojiv a drátu nutného k provádění oprav a rozšiřování chmelnic a konečně také oslabené a rozklížené zájmové organizace.

Vzhledem k tomu, že v průběhu války chmel pouze obtížně nacházel kupce, měli jak producenti této plodiny, tak obchodníci s ní uskladněny značné zásoby chmele starších ročníků. Nejstarší neprodané zbytky úrody pocházely ještě z roku 1913.⁶¹⁹ Zásoby, které byly předtím spíše přítěží, se po konci války staly významným aktivem a zdrojem zisku.⁶²⁰ Světový trh chmele byl totiž po válce silně vyhladovělý a stržit na něm bylo možné i nejstarší zásoby, jejichž vhodnost pro pivovarskou produkci byla po letech skladování spíše pochybná. Československé chmele (stejně jako německé) byly vykupovány belgickými obchodníky, kteří je reexportovali do Velké Británie, která v předposledním roce války chmelnice citelně omezila ve prospěch obilovin a zeleniny.⁶²¹ Výprodej starého uskladněného chmele vedl k tomu, že v prvních letech existence ČSR – až do roku 1921 – vyvezený objem této

617 NA ČR, fond MPOŽ, k. č. 722, inv. č. 47776/30, *Šetření Poradního sboru pro otázky hospodářské o základních otázkách naší hospodářské politiky (Důvěrné!)*.

618 PRACH, P., *Hospodářské otázky*, c. d., s. 12.

619 *Vývoz piva a chmele přes hranice československého státu*, Kvas, 27, 16–17, 17. 12. 1918, s. 103.

620 PRACH, P., *Hospodářské otázky*, c. d., s. 13.

621 ČERNÝ, R., *Katastrofa chmelařství*, c. d., s. 7.

Tabulka č. 36:
Rentabilita pěstování chmele v žatecké oblasti, 1919–1923

Rok	Hektarový výnos na Žatecku (v 50 kg na 1 ha)	Cena 50 kg žateckého chmele (v Kč)	Hrubý příjem z 1 ha chmelnic (v Kč)	Čistý zisk z 1 ha při výr. nákladech 17 262 Kč
1919	9,9	4994	49 441	32 179
1920	12,0	3374	40 488	23 226
1921	7,9	4944	39 058	21 796
1922	13,7	733	10 042	-7220
1923	7,7	3475	26 758	9496

Pramen: *Festschrift zum Andenken an das 100. jähr. Jubiläum der Stadt Saazer Hopfenbauvereines, 1833–1933, Saaz 1933, s. 104 an.; Statistická příručka Republiky československé 2, Praha 1925, II, s. 56; Výrobní cena letošní sklizně, Chmelařské listy, 2, 2, b. d. [září 1922], s. 72.*

plodiny výrazně převyšoval její každoroční sklizeň. V roce 1919 vyvezlo Československo dvojnásobek sklizně docílené v tomto roce.⁶²²

Silná poptávka ze zahraničí a znehodnocení koruny měly za následek vzestup cen chmele. Tyto faktory v roce 1921 posílila ještě slabá světová sklizeň.⁶²³ Chmel ročníku 1919 se prodával za necelých 10 tisíc tehdejších korun za metrický cent, další rok dosáhla průměrná cena 7 tisíc a v roce 1921 opět 10 tisíc Kč. Vzhledem k prodeji chmele starších ročníků (zpravidla za nižší cenu) a nakupeným závazkům není možné přesněji vyjádřit, jaké míry zisku chmelaři po válce dosahovali. K dispozici jsou pouze údaje týkající se zpeněžení čerstvého chmele v dané sezóně. Podle odhadu výrobních nákladů, který o sklizni roku 1922 sestavil chmelařský odborník A. Mohl, vyšla produkce 50 kg žateckého chmele na 800 korun, s úmorem fixního kapitálu a úroky pak činila suma 1 050 až 1 260 Kč na 50 kg. Při průměrné sklizni 13,7 celního centu chmele z hektaru to znamenalo, že se výrobní náklady na 1 ha chmelnice (včetně odpisů a úroků) pohybovaly v rozmezí 10 960 až 17 262 Kč.⁶²⁴ Pokud budeme počítat s maximální uvedenou hodnotou a odečteme ji od hrubých výnosů chmelnic v letech 1919–1923, bude patrné, že pěstování chmele bylo – právě s výjimkou roku 1922 – po válce velmi výnosné. I při nejpesimističtějších odhadu výrobních nákladů vynesly chmelnice v roce 1921 celkem 126 % sumy investované do výroby a v předcházejících letech ještě větší sumu (viz tabulku č. 36). Prodej chmele tak umožnil chmelařům splatit dluhy a nashromáždit kapitál.⁶²⁵

Přesto se do roku 1923 plocha českých chmelnic nerozšířila, což se může na první pohled zdát vzhledem k vysokým cenám plodiny a výsledné rentabilitě překvapivé. Vysvětlení spočívá v tom, že založení chmelnice a pěstování plodiny na ní vyžadovaly značné investice. Zřízení jednoho hektaru drátěné konstrukce chmelnice

622 *Zahraniční obchod Republiky československé, 1919–1921* (= Československá statistika, řada 3), c. d., passim.

623 ŠTĚPÁNEK, P., *Chmelařství, jeho sláva a pád*, c. d., s. 20.

624 *Výrobní cena letošní sklizně, Chmelařské listy, 2, 2, b. d. [září 1922]*, s. 72.

625 NA ČR, fond MPOŽ, k. č. 722, inv. č. 47776/30, *Šetření Poradního sboru pro otázky hospodářské o základních otázkách naší hospodářské politiky (Důvěrné!)*.

Tabulka č. 37:
Výměra chmelnic a sklizeň chmele v ČSR, 1919–1938

Rok	Výměra chmelnic (v ha)	Sklizeň (v q)	Rok	Výměra chmelnic (v ha)	Sklizeň (v q)
1919	8 436	44 000	1929	17 264	118 176
1920	8 318	52 656	1930	15 729	147 254
1921	7 673	29 033	1931	12 424	123 274
1922	7 862	56 421	1932	9 856	75 219
1923	7 762	30 929	1933	10 850	58 580
1924	8 782	99 640	1934	11 709	70 738
1925	10 218	70 152	1935	11 743	76 195
1926	12 302	96 687	1936	11 790	120 808
1927	15 759	108 510	1937	11 364	121 897
1928	16 509	94 343	1938	11 549	115 000

Pramen: REICH, E., *Základy organizace zemědělství*, c. d., s. 309; *Statistická ročenka Republiky československé*, Praha 1938, IV, s. 43; ZIMA, F. – ZÁZVORKA, V., *Chmelařství*, c. d., s. 4; *Jaké je číselné postavení chmelařství a jednotlivých oblastí v novém státě*, Český chmelař, 7, 13, 11. 2. 1939, s. 97.

* Výměra je vždy vyšší než sklizňová plocha, nicméně rozdíl není zásadní.

vyšlo ve 20. letech na 20 000 Kč. Chmelařské závody v méně mimořádných dobách vykazovaly největší spotřebu umělých hnojiv. Vysoké byly i výdaje za mzdy zemědělských dělníků v době sklizně.⁶²⁶ Vyhlídky do budoucna na trhu chmelem byly však v poválečném období poměrně nejisté. Jasně v první řadě nebylo, na jakých trzích bude v delší časové perspektivě český chmel nacházet odbyt. V prvních poválečných letech se jen v malé míře vyvážel na své tradiční odbytiště, do Německa. Spojené státy, které před válkou byly druhým největším importérem českého chmele, zavedly prohibici. Britský trh, na němž se bezprostředně po konci válečného konfliktu odbývalo velké množství české produkce, začal být zaplavován levnějším americkým chmelem, který byl pro zdejší technologii výroby piva rovněž vhodný.

Při panující nejistotě bylo pro pěstitele výhodnější investovat nejprve do zvýšení intenzity produkce, tedy především do nákupu průmyslových hnojiv a chemických postřiků. Pěstitelé na Žatecku také ze svých chmelnic odstranili meziplodiny, které do nich zavedli v průběhu první světové války a které pomáhaly snižovat ztráty z produkce. Při stagnující, a po roce 1921 dokonce klesající výměře chmelnic se proto hektarový výnos mnohonásobně navýšil. Panující nejistota odrazovala pěstitele od extenzivního růstu a paradoxně je motivovala k větší intenzitě, tedy racionálně produkce ve stávajících kapacitách.

Nejistotu neoslabila ani existence vázaného hospodářství. Zatímco v průběhu první světové války stát do chmelařství zasahoval proto, aby zajistil odbyt obtížně prodejného produktu za minimální ceny, v poválečném období byla regulace

626 ČERNÝ, R., *Katastrofa chmelařství*, c. d., s. 15.

zčásti pokusem ovlivnit orientaci, cenu a objem exportu této plodiny, především ale byla vedena snahou po zajištění dodávek suroviny za dostupné ceny pro pivovarnický průmysl. V březnu 1919 se zformoval na základě nařízení vlády z 22. února 1919 o zřízení vývozních a dovozních syndikátů *Československý syndikát pro vývoz chmele*. Syndikát sám s chmelem neobchodoval, nýbrž kontroloval jeho vývoz a na místě československé vývozní a dovozní komise uděloval dovozní a vývozní povolení. Pro zahraniční trhy byly stanoveny minimální ceny, které byly nastaveny poměrně vysoko. Cena konkurenčních zahraničních chmelů byla v průměru o 50 franků nižší než cena chmele z ČSR.⁶²⁷ Syndikát měl omezit roli německých, konkrétně norimberských obchodníků při reexportu českého chmele. Národní listy jeho účel spatřovaly právě v tom, „že obchod, jmenovitě obchod s chmelem, má-li býti naším, totiž má-li zůstat v rukou českých, musí se ubírat jinými cestami, nežli kterými šel dříve, což vyplývá z faktu naší samostatnosti“.⁶²⁸ Vývoz do Německa se povoloval až na základě usnesení představenstva *Syndikátu*. Dále měl *Syndikát* zajistit, že vývoz do zemí s nestabilní měnou bude hrazen hodnotnými devizami. Do Rakouska, Ruska, Polska, na Ukrajinu a do Jugoslávie se vývoz povoloval jen pod podmínkou, že bude chmel zaplacen ve švýcarských francích nebo oproti kompenzacím. Část příjmů z exportovaného zboží připadla státu.⁶²⁹

Syndikát byl již od počátku terčem kritiky pěstitelů i obchodníků s chmelem.⁶³⁰ Ještě před počátkem nové chmelařské sezóny v červenci 1919 ministr obchodu nové Tusarovy vlády krátce po jejím nástupu těmto požadavkům ustoupil. *Syndikát* tak byl již po čtyřech měsících, 18. července, zrušen a povolen byl volný vývoz chmele.⁶³¹ Ceny na domácím trhu s chmelem se tak vyrovnaly cenám na světovém trhu čili výrazně vzrostly. Tento stav nebyl ovšem přijatelný pro české pivovary. Před první světovou válkou činily náklady na výrobu 1 hl desetistupňového výčepního piva celkem 17,63 K, z čehož na suroviny připadalo 12,54 K a na chmel jen 0,59 K. To znamená, že chmel představoval pouze 3% nákladů produkce piva.⁶³² V roce 1919 by podle tržní ceny vyšlo množství chmele nutné k výrobě 1 hl piva na 20 K, což odpovídalo téměř pětině ceny piva (hektolitr šestistupňového piva stál 94 K).⁶³³ Úřady, které se snažily najít kompromis mezi zájmy exportérů chmele a domácího konzumu, rozhodly na podzim 1919 o tom, že bude stanoven kontingent chmele, který byl vyhrazen pro československé pivovary. V pivovarské sezóně 1919/20 bylo pro domácí konzum vyhrazeno 1 417 q chmele ročníků 1916 až 1919 za podstatně nižší ceny než na světovém trhu.⁶³⁴ Třetina kilogramu chmele, která se obvykle přidávala do hektolitrů piva, vyšla nově asi na 12–15 K.⁶³⁵ Kontingent byl stanovován

627 *Dovozní a vývozní syndikáty*, Kvas, 27, 28, 11. 3. 1919, s. 173.

628 *Glosa k zrušení chmelového syndikátu*, Národní listy, 214, 11. 9. 1919, s. 8.

629 *Vývozní syndikáty pro chmel*, Kvas, 27, 28, 11. 3. 1919, s. 188.

630 *Glosa k zrušení chmelového syndikátu*, Národní listy, 214, 11. 9. 1919, s. 8.

631 *Československý syndikát pro vývoz chmele rozpuštěn*, Kvas, 47, 47, 22. 7. 1919, s. 313.

632 KRATOCHVÍLE, A., *Pivovarství českých zemí*, c. d., s. 21.

633 *Akce chmelová*, Kvas, 58, 15, 10. 12. 1919, s. 155.

634 Konkrétně se množství skládalo ze čtvrtiny z ročníku 1919 (za cenu 2 200–3 150 K za 50 kg) a ze 75% z ročníku 1917 (za 1 200–1 500 K) nebo ročníku 1916 (za 900 K). *Akce chmelová*, Kvas, 58, 37, 1. 5. 1920, s. 362.

635 *Nové poměry, nová kalkulace*, Kvas, 58, 27, 2. 3. 1920, s. 271.

každoročně až do roku 1922. V letech 1923 a 1924 žádaly pivovary o jeho obnovení, k němuž však nedošlo.⁶³⁶

Nárůst cen přerušil dočasně rok 1922. V důsledku silné koruny a relativně velké sklizně poptávka po českém chmelu vážla.⁶³⁷ Český chmel ztratil kvůli rostoucímu kurzu koruny britský trh. Britové, kteří zavedli státní chmelařský monopol, velkou část spotřeby pokryli vlastní produkcí. Zbylé množství zaplnil cenově výhodnější americký chmel. Zatímco v roce 1921 Velká Británie dovezla ještě 8 tisíc q českého chmele, v roce 1922 to bylo již jen 466 q. Britský trh jen zčásti nahradila posílená francouzská poptávka. Ceny českého chmele proto klesly oproti předchozímu roku na osminu. Připomeňme, že podle odhadu A. Mohla činily v roce 1922 výrobní náklady na celní cent (50 kg) chmele 800 Kč bez odpisů, s odpisy až o 250–460 Kč více.⁶³⁸ Vzhledem k tomu, že obchodník pěstiteli za toto množství zaplatil 733 Kč, přinesla výroba pěstitelům v tomto roce nezanedbatelné ztráty: přes 7 000 Kč na hektar.

4.2.2 CHMELAŘSKÁ KONJUNKTURA (1923–1926)

Léta 1923 až 1926 byla v českém chmelařství ve znamení mimořádné konjunktury. V roce 1923 ceny chmele razantně stouply – oproti předchozí sezóně byly (při poloviční sklizni) téměř pětinasobné. Tím se však jejich růst nezastavil. Maxima dosáhly až roku 1925, kdy se za 50 kg chmele platilo u pěstitelů ještě o 1 000 Kč více než v roce 1923. Na vysokých cenách, které činily v průměru let 1924–1926 přes 7 tisíc Kč za q, nezměnil nic ani fakt, že sklizeň byla v těchto letech ve srovnání s rokem 1923 dvoj- až trojnásobná. Je nasnadě, že pěstování chmele bylo v těchto letech mimořádně výnosné.⁶³⁹ Příčinou konjunktury byla zčásti stoupající poptávka po chmelu ze strany domácích i zahraničních pivovarů. Objem jejich produkce tehdy rostl. Zároveň už pivovary vyčerpaly zásoby starších ročníků chmele, které zakoupily v prvních poválečných letech. Jejich poptávku po chmelu stimulovala i nízká sklizeň v roce 1923.

Již tyto faktory by pravděpodobně vedly ke konjunkturuře v odvětví. Její mimořádnou sílu ovšem zapříčinil dočasný výpadek německé produkce chmele. V hospodářském roce 1923–1924 zasáhly německé pěstitele chmele dopady hyperinflace a pokles domácí produkce piva.⁶⁴⁰ V druhé polovině 20. let došlo nadto v Německu, které tehdy mělo největší podíl na celosvětové ploše chmelnic (24%), k epidemii

636 V roce 1923 se při anketě, která měla stanovit potřebné množství chmele, zjistilo, že pivovary byly již zásobené levným chmelem z předchozího roku. V následujícím roce pivovary samy svůj požadavek odvolaly poté, co byly oznámeny výsledky sklizně. *Zpráva o činnosti a účetní uzávěrka za rok 1923. Žatecký odbor Jednoty žateckých chmel pěstujících obcí v Žatci*, Žatec 1924, s. 8; *Zpráva o činnosti a účetní uzávěrka za rok 1924. Žatecký odbor Jednoty žateckých chmel pěstujících obcí v Žatci*, Žatec 1925, s. 10.

637 NA ČR, fond MPOŽ, k. č. 722, inv. č. 47776/30, *Šetření Poradního sboru pro otázky hospodářské o základních otázkách naší hospodářské politiky (Důvěrně!)*.

638 *Výrobní cena letošní sklizně*, Chmelařské listy, 2, 2, b. d. [září 1922], s. 72.

639 LACINA, V., *Krise československého zemědělství*, c. d., s. 106.

640 ŠTĚPÁNEK, P., *Chmelařství, jeho sláva a pád*, c. d., s. 17.

peronospor. *Pseudoperonospora humuli* je cizopasná houba, která napadá rostliny chmele. Pupeny chmele, které se houbou nakazily buď ještě v zemi, nebo při prořázení půdou, následně zklasovatěly – zakrsly, zežloutly, jejich články se postupně zkracovaly a listy se na spodní straně pokryly nafialovělým náletem houby. Peronospora snižovala výnosy a způsobovala strakaté, hnědé nebo tmavě hnědočervené zbarvení hlávek chmele. Zbarvení chmele, které houba vyvolávala, nebylo možné dostupnými technologiemi odstranit.⁶⁴¹ Poprvé se houba ve větším množství na německých chmelnicích objevila v roce 1924.⁶⁴² O dva roky později znehodnotila peronospora tamější úrodu do té míry, že Německo sklídilo jen 25 tisíc q chmele.⁶⁴³ Německo následkem epidemie v podstatě vyklidilo světové trhy a saturovat kvalitním chmelem nedokázalo ani domácí pivovarnickou produkci.

Vyčíslit rentabilitu chmelařské produkce na Žatecku v letech nejvyšší konjunktury s sebou přináší určité obtíže. K dispozici totiž nejsou odhady výrobních nákladů pro jednotlivé roky. Pro celou dobu konjunktury počítáme proto s výrobními náklady, které pro rok 1928 vyčíslil agrotechnik K. Osvald na 22 927 Kč. Je třeba mít na paměti, že tento odhad reálné výrobní náklady ve sledované době daleko převyšuje. Je totiž vypočítán na základě velmi vysokých mezd česáčů chmele, které platily na konci 20. let a které vždy představovaly významnou část veškerých výrobních nákladů. Podle kolektivní smlouvy uzavřené v roce 1928, pro niž byl odhad učiněn, činila mzda česáčů 1,80 Kč za větel načesaného „zeleného zlata“, roku 1924 to však bylo jen 1,40 Kč.⁶⁴⁴ Do výdajů vedle mezd zahrnuje také správní náklady, odpisy, amortizaci kapitálu, pojištění a daně. V tomto případě nebyl ani u spotřebovaných hmot a energií (např. při vyčíslení nákladů na chlěvskou mrvu) patrně při sestavování odhadu vzat v úvahu fakt, že chmelařství bylo jen částí celkové struktury zemědělského podniku, což výsledné provozní náklady snižovalo. Jedná se tedy o odhad maximální, či dokonce přehnaně vysoký.⁶⁴⁵ O to více však výsledný pohled na čistý zisk chmelařských závodů podporuje tezi, že rentabilita pěstování chmele byla před rokem 1927 mimořádně vysoká. V letech 1924–1926 představoval hrubý příjem z produkce chmele asi trojnásobek výrobních nákladů. V roce 1927, kdy ceny chmele začaly již klesat, dosahoval čistý zisk z 1 ha chmelnic přes 26 000 Kč (viz tabulku č. 38).

Odpovědí na tento vývoj byl rapidní nárůst plochy českých chmelnic. Zatímco v roce 1923 se v Československu pěstoval chmel na 7,7 tis. ha, v roce 1929 činila rozloha chmelnic již 17 264 ha. Během pouhých šesti let stoupla tedy více než dvojnásobně a překročila předválečné maximum, zatímco ve většině dalších zemí se pohybovala plocha chmelnic výrazně pod touto hladinou. K tomuto překotnému

641 BLATTNÝ, Ctibor, *Co má vědět pěstitel chmele o peronospoře, houbě snižující výnosy a kazící barvu hlávek*, ČChm, 6, 6, 29. 10. 1932, s. 49 an.

642 ŠTĚPÁNEK, P., *Chmelařství, jeho sláva a pád*, c. d., s. 8.

643 LACINA, V., *Krize československého zemědělství*, c. d., s. 103.

644 *Festschrift zum Andenken an das 100 jähr. Jubiläum*, c. d., s. 112.

645 Na orné půdě zemědělských závodů se i na Žatecku chmel podílel jen 7%. OSVALD, Karel, *Rozbor našeho chmelařství s hlediska soukromohospodářského*, in: Česká zemědělská ekonomika, její vývoj a naléhavé úkoly. Soubor přednášek a jednání z I. sjezdu zemědělských ekonomistů v Praze dne 6. a 7. března 1939, REICH, Edvard (ed.), Praha 1940, s. 153–155.

Tabulka č. 38:
Rentabilita pěstování chmele v žatecké oblasti, 1924–1927

Rok	Hektarový výnos na Žatecku (v 50 kg na 1 ha)	Cena 50 kg žateckého chmele (v Kč)	Hrubý příjem z 1 ha chmelnic (v Kč)	Čistý zisk z 1 ha při výr. nákladech 22 927 Kč
1924	23,8	2 930	69 734	46 807
1925	14,8	3 963	58 645	35 718
1926	17,8	3 688	65 638	42 711
1927	16,4	3 023	49 577	26 650

Pramen: REICH, E., *Základy organizace zemědělství*, c. d., s. 309; *Zprávy zemědělského ústavu účetnicko-spravovédného Republiky československé* 1930.

navýšení plochy chmelnic došlo přesto, že investice, jež k němu byly nutné, byly realizovány v době nejvyšších cen.⁶⁴⁶ Například zřízení drátěné konstrukce chmelnice – které byly na Žatecku rozšířené na 99 % plochy – na 1 hektaru tehdy vyšlo na 20 000 Kč.⁶⁴⁷ Jak je patrné z odhadu rentability tehdejší produkce, tyto náklady se pěstitelům až do sezóny 1927/28 včetně vrátily během jediné sklizně.⁶⁴⁸

Zemědělské závody proto při rozšiřování nedbaly na varování chmelařských zájmových organizací v žatecké i úštěcké oblasti, které je od tohoto kroku odrazovaly. V nárůstu – jen v letech 1924–1926 se rozšířily české chmelnice o 2 000 ha – začaly spatřovat jistý zdroj příští hospodářské krize z nadprodukce. Na jaře 1926 vydala kupř. úštěcká chmelařská organizace výzvu proti rozšiřování chmelnic, v níž připomněla zemědělcům zadlužení před válkou a varovala je, že „v každém případě je při současném tempu rozšiřování rozlohy chmelnic možné celkem přesně odhadnout dobu, kdy překročí nabídka poptávku. Pak se do chmelařských krajů vrátí zpátky ta stará mizérie, kdy výnosy chmelařství již nebudou krýt režijní výdaje a chmelařství přestane být zdrojem příjmů a blahobytu.“⁶⁴⁹

Žatecká i úštěcká *Jednota* zamýšlely čelit nárůstu plochy prostřednictvím zákazu vyvážet sazenice chmele mimo obce v dané oblasti, v nichž se již „zelené zlato“ pěstovalo. Vývoz sazenic z ČSR byl již delší dobu zakázán zákonem, takže se organizace v tomto ohledu spokojily s apelem na jeho dodržování. Výzvy však byly marné, neboť chmelaři volili strategie, které lze nejlépe uchopit prostřednictvím teorie kolektivního jednání M. Olsona.⁶⁵⁰ Snažili se maximalizovat osobní užitek, aniž by brali v potaz, že jejich jednání bude mít negativní dopad na užitek celku. Prodej sazenic jednotlivým pěstitelem totiž sám o sobě pro celek neměl citelný negativní efekt. Naopak, pojil se s ním příslib zajímavého individuálního profitu. Pěstitelé tak sazenice prodávali i nadále.⁶⁵¹ Když se však stal masovým jevem, přivedl chmelaře o krok blíže krizi. V průběhu roku, který následoval po vydání citovaného varování,

646 *K jednání o režijních nákladech při chmeli*, ČChm, 7, 19/1933, 29. 4. 1933, s. 146 an.

647 ČERNÝ, R., *Katastrofa chmelařství*, c. d., s. 6.

648 Je ovšem třeba vzít v potaz, že chmelnice v prvním a zčásti i druhém roce po zřízení nedávají plné výnosy.

649 *Gegen die Vergrößerung der Hopfenanbauflächen*, SHBZ, 40, 11, 18. 3. 1926, s. 2.

650 Viz OLSON, M., *The Logic of Collective Action*, c. d., passim.

651 *An alle Hopfenbauern des Saazer Landes*, SHBZ, 40, 12, 25. 3. 1926, s. 3.

Tabulka č. 39:
Světová výměra chmelnic podle států (v ha), 1919–1938

Stát	1919	1925	1929	1932	1935	1938
Belgie	1 300	1 277	1 235	490	837	710
Německo	8 030	12 473	15 224	8 013	9 068	8 293
Francie	3 869	4 155	4 574	1 852	2 000	1 695
ČSR	8 585	9 042	16 725	9 677	11 295	11 488
Polsko	510	2 130	3 600	2 180	3 110	3 500
Jugoslávie	700	2 032	10 000	1 800	3 500	3 450
Spoj. král.	6 782	10 625	9 706	6 689	7 386	7 470
USA	9 680	8 235	10 076	8 700	15 741	12 746
Další	1 060	1 031	7 610	2 415	2 454	3 665
Celkem	40 516	51 000	78 750	41 816	55 391	53 017

Pramen: *Hopfenbau und Hopfenhandel 1914/15 bis 1920/21*, Der Barth Bericht, 14. 7. 1921, s. 2; *Jahresbericht über Hopfen 1925/26*, Der Barth Bericht, 3. 7. 1926, s. 2; *Jahresbericht über Hopfen 1928/29*, Der Barth Bericht, 10. 7. 1929, s. 1–2; *Jahresbericht über Hopfen 1932/33*, Der Barth Bericht, 15. 7. 1933, s. 1–2; *Jahresbericht über Hopfen 1935/36*, Der Barth Bericht, 8. 7. 1936, s. 1–2; *Jahresbericht über Hopfen 1937/38*, Der Barth Bericht, 15. 6. 1938, s. 1–2.

došlo k největšímu jednorázovému navýšení plochy v historii českého chmelařství, a to o neuvěřitelných 3 000 hektarů.

O část z této plochy se samozřejmě postaral extenzivní růst již existujících chmelařských podniků. Velká část nově vybudovaných chmelnic však spadala na pěstitele, kteří pravděpodobně „chmelařili“ v předválečné době, ale v průběhu války toto odvětví opustili. Nárůst plochy byl jinými slovy spojen s (opětovným) vstupem nových podniků na trh. Dokladem jsou údaje pro Žatecko. V průběhu první světové války se propadla výměra zdejších chmelnic z 12 408 ha asi na polovinu tohoto stavu. Na této nízké úrovni se pak držela až do roku 1923. Počet pěstitelů klesl o 40 %, z 8 742 producentů v 325 obcích v roce 1914 na 5 118 pěstitelů v 226 obcích v roce 1919.⁶⁵² Mezi lety 1923 a 1929 pak došlo k více než dvojnásobnému nárůstu jak výměry chmelnic v oblasti, tak počtu pěstitelů, kteří je obdělávali. V roce 1929 se udávala rozloha chmelnic na 13 362 ha a počet producentů dosáhl 11 430.⁶⁵³ Rapidní nárůst plochy chmelnic nepřinesl ovšem pokles intenzity výroby chmelu. Naopak, průměrné výnosy z hektaru vzrostly v Čechách z předválečných 6,25 q (průměr let 1907–1912) na 8 q v letech 1924–1929. Zemědělské podniky nově vstupující na trh tak nejen byly ochotné učinit značnou investici, nutnou ke vstupu na trh, ale zároveň schopné držet krok v intenzitě produkce s již existujícími chmelařskými závody.⁶⁵⁴

Chmelaři nezareagovali v této situaci výrazným zvýšením výměry chmelnic pouze v ČSR, ale také v dalších silně exportně orientovaných státech – Jugoslávii

652 *Rozloha chmelnic žateckého území v roce 1919*, Kvas, 27, 50, 12. 8. 1919, s. 337.

653 Obce, v nichž pěstitelé žili, byly nově přijaty do zájmových organizací pro danou oblast. Obě národní sekce žatecké Jednoty vykazovaly ochotu přijímat nové obce proto, že jim vyšší počet členů sliboval silnější zastoupení ve společných orgánech a výhodnější vyjednávací pozici při sporech.

654 Srov. LACINA, V., *Krise československého zemědělství*, c. d., s. 107.

Tabulka č. 40:
Počet pěstitelů chmele v jednotlivých oblastech

Oblast	1902*	1929	1931	1937
Žatecko	9 128	11 430	10 921	10 052
Úštěcko	6 000	4 418	3 813	3 844
Roudnicko*		1 334	1 288	1 093
Dubsko	4 000	491	447	421
Tršicko	1 425	2 400	1 120	1 033
Mimo oblast	–	–	–	122
Celkem	20 553	20 073	17 599	16 565

Pramen: GÜNZEL, F. V., *Der Saazer Hopfen*, c. d., s. 270; ŠTĚPÁNEK, P., *Pěstování chmele*, c. d., s. 76; KAŠPÁREK, J. O., *Výroční zpráva (...) za r. 1931–32*, c. d., s. 50; ZIMA, F. – ZÁZVORKA, V., *Chmelařství*, c. d., s. 4.

* Hranice chmelařských oblastí byly vymezeny až provenienčním zákonem z roku 1907. Pro rok 1902 jsou tedy k dispozici pouze přibližné údaje. Roudnická oblast byla uznána jako samostatná až provenienčním zákonem z roku 1921.

a Polsku. Polské chmelnice se za léta 1925–1928 rozrostly dvojnásobně, tedy stejně jako české. V Jugoslávii, která i ve srovnání s Polskem měla velmi malý domácí trh, se v této době plocha chmelnic dokonce zešestinásobila. Čtvrtinový nárůst výměry chmelnic tehdy zaznamenaly i Spojené státy. Jinými slovy, americké chmelařství bylo natolik životaschopné, že bylo s to se zcela přeorientovat na produkci na vývoz a ještě v této souvislosti expandovat. Závažné důsledky amerického vývoje vysvítají především z faktu, že plocha chmelnic na konci 20. let, kdy byla země v podstatě bez legálního pivovarnictví, překročila úroveň roku 1919, tedy stav před počátkem prohibice (!). Podíl ČSR na světové výměře chmelnic vzhledem k výraznému rozšíření chmelnic v dalších zemích vzrostl jen nepatrně a na ČSR tak připadala i na konci 20. let asi pětina světové plochy chmele a asi třetina produkce jemných chmelů. Stačilo to však k tomu, aby se ČSR stala počínaje rokem 1927 státem s největší plochou chmelnic na světě.⁶⁵⁵

4.2.3 ZEMĚDĚLSKÁ KRIZE V PRODUKCI CHMELE (1927–1932)

Výrazné rozšíření plochy se ovšem ukázalo jako kontraproduktivní v momentě, kdy německý export chmele znovu posílil. V roce 1926 se začalo s prvními rozsáhlejšími postřiky proti peronospoře.⁶⁵⁶ Ty přinesly ovoce již v následujícím roce, kdy byly sice chmelnice v oblasti Holledau zasaženy peronosporou, ale zemědělcům se podařilo s pomocí postřiků epidemii překonat. Německo tak vyvezlo 144 tisíc

655 Tuto pozici si české chmelařství udrželo do roku 1933, kdy jej předstihly Spojené státy a Německo. NA ČR, fond MPOŽ, k. č. 722, inv. č. 47776/30; *Šetření Poradního sboru pro otázky hospodářské o základních otázkách naší hospodářské politiky (Důvěrné!)*.

656 ŠTĚPÁNEK, P., *Chmelařství, jeho sláva a pád*, c. d., s. 8.

Tabulka č. 41:
Ceny chmele podle chmelařských oblastí, 1919–1938 (v Kč za q)

Rok	Žatec	*Roudnice	*Tršice	Rok	Žatec	*Roudnice	*Tršice
1919	9 988	2 200–7 000	5 000–6 000	1929	1 804	600–800	600–750
1920	6 748	5 000–8 000	4 000–7 000	1930	1 210	639	580–700
1921	9 888	9 000–13 000	4 000–12 000	1931	522	428	360–520
1922	1 466	800–1 000	1 000–4 000	1932	917	1 052	900–1 200
1923	6 950	5 000–7 000	4 400–7 400	1933	3 502	3 300	2 800–3 800
1924	5 860	3 000–5 000	3 600–7 400	1934	3 431	2 900	2 400–3 800
1925	7 925	4 000–7 200	5 600–8 600	1935	3 569	2 153	1 400–2 400
1926	7 375	5 000–7 400	6 000–8 000	1936	2 079	1 250	700–1 000
1927	6 046	3 000–4 000	2 000–4 000	1937	1 573	1 275	–
1928	3 713	2 000–3 500	1 600–4 000	1938	1 717	1 300–1 450	–

Pramen: *Festschrift zum Andenken an das 100 jähr. Jubiläum der Stadt Saazer Hopfenbauvereines, 1833–1933, Saaz 1933, s. 104 an; PRACH, P., Hospodářské otázky, c. d., s. 16; KLAPAL, M., Moravské chmelařství, c. d., s. 13; Zprávy zemědělského ústavu účetnicko-spravovédného Republiky československé 1930, 1935, 1937, 1946.*

* *Data o chmelu roudnickém platí s malou odchylkou i pro Úštěcko. Chmel tršický dosahoval obecně nižších cen než chmel roudnický, ale vyšších než produkt z dubské oblasti. Pro Žatec vycházejí data do roku 1924 včetně z výroční zprávy chmelařského spolku, poté ze zpráv Zemědělského ústavu účetnicko-spravovédného ČSR. Údaje do roku 1929 pro Roudnici vycházejí z dat P. Pracha, dále ze zpráv ZÚÚS. Ceny pro „prima kvalitu“ tršického chmele z citované publikace M. Klapala.*

celních centů chmele, tedy téměř trojnásobek exportu z předchozího roku.⁶⁵⁷ Světová produkce chmele v roce 1927 začala následkem „návratu“ německé produkce výrazně převyšovat světovou spotřebu této plodiny. V letech 1927–1929 se v průměru vypěstovalo 681 tisíc q chmele ročně, ale spotřeba dosáhla v ročním průměru pouze 600 tisíc q „zeleného zlata“. Cena žateckého chmele v odpovědi na to klesla o 20 %. Pokles byl razantnější v případě cen roudnického a tršického chmele, které se propadly o polovinu. Podle V. Laciny mělo toto zhroucení cen již krizový charakter a představovalo jeden ze symptomů blížící se agrární krize.⁶⁵⁸ Světové chmelařství vstoupilo opět do období krize z nadprodukce.

Agrární krize v českém chmelařství se přitom podle V. Laciny dá rozdělit do dvou značně odlišných fází. V průběhu první z nich, kterou lze vymezit roky 1927 až 1929, stále rostla výměra chmelnic v ČSR a produkce této plodiny. Svého maxima dosáhla výměra chmelnic v Československu teprve v roce 1929, kdy statistika zachytila 17 264 ha chmelnic. V letech 1927 a 1929 překročila sklizeň zdejších chmelnic poprvé ve 20. letech hranici 100 tisíc q.⁶⁵⁹ Vzhledem k tomu, že nárůstu produkce neodpovídal stejně rychlý nárůst výstavu českých pivovarů, zvyšoval se také objem vyvezeného chmele. Vzhledem k tomu, že chmel představoval jen zlomek výrobních nákladů piva, nevyužily pivovary, které dříve odebíraly levné chmele, možnost

657 Zpráva o činnosti Českého odboru Jednoty chmelařské v Žatci za rok 1927, Žatec 1928, s. 3.

658 LACINA, V., *Krize československého zemědělství*, c. d., s. 103–104.

659 Před válkou byla tato hranice (při stejné výměře) rovněž opakovaně překročena.

snížit výdaje za tuto surovinu. Namísto levných chmelů začaly pivovary pro svou potřebu v době nízkých cen vyhledávat vesměs zboží nejlepší kvality. Na zahraničních trzích proto po českém chmelu stále panovala silná poptávka, ovšem platily se za něj stále nižší ceny. Na konci roku 1927 zůstalo v rukou pěstitelů na Žatecku jen 5 % neprodané sklizně, v roce následujícím pak něco přes 10 %.⁶⁶⁰ Naopak chmele méně kvalitní a špatně upravené byly vytlačovány ze světového trhu.⁶⁶¹

Pokles cen byl na konci 20. let velmi rychlý a hluboký. V roce 1928 se za 1 q žateckého chmele platilo 3 713 Kč, tedy polovina oproti roku 1926, a v roce 1929 již jen čtvrtina. Vzhledem k tomu, že sklizeň byla v těchto letech v průměru jen o desetinu vyšší než v roce 1926 a výrobní náklady měly stále ještě vzestupnou trajektorii, znamenal pokles ceny zásadní propad rentability pěstování chmele. Odpovědi dobových odborníků na otázku, kdy začala být chmelařská produkce ztrátová, se shodují; při otázce, o jak závažné ztráty se jednalo, se jednotliví odborníci rozcházejí. Podle úředníka ministerstva zemědělství P. Pracha mnozí chmelaři vyráběli ztrátově již v roce 1928, kdy podle odhadu, s nímž pracoval, výrobní náklady na 1 q chmele dosáhly 2 831 Kč a celkové výrobní výlohy (s odpisy na chmelnici, ostatních kapitálech a při 6% zúročení) v průměru 3 430 Kč. Cena metrického centu chmele se tehdy pohybovala podle Zpráv ZÚÚS kolem 3 700 Kč na Žatecku, v roudnické a tršické oblasti asi okolo poloviny této sumy.⁶⁶²

Karel Osvald, pracovník Výzkumného ústavu chmelařského v Deštnici, pro rok 1928 počítal s výrobními náklady 4 224 Kč na metrický cent a došel k závěru, že výroba chmele v tomto roce přestala být výnosnou.⁶⁶³ Podle cenové řady, s níž pracoval Osvald, by ztráta činila 453 Kč na 50 kg chmele, podle cen, které uveřejňoval ZÚÚS, by dosáhla 305 Kč. Podle (patrně přemrštěného) odhadu české sekce *Chmelařské jednoty* představovaly výrobní náklady v sezóně 1927 na 1 ha chmelnice 37 330 Kč. Oproti Osvaldovým údajům by tak byly téměř dvojnásobné. Pokud bychom s tímto číslem počítali pro následující rok, činily by výrobní náklady na metrický cent chmele asi 6 tisíc Kč a produkce by generovala ztráty.⁶⁶⁴ Všechny dostupné odhady tak nasvědčují tomu, že rokem 1928 se chmelařská produkce ocitla v červených číslech. Ztráty podle všeho dosahovaly několika stovek korun na 50 kg vyrobeného chmele. Podle V. Laciny byla nicméně produkce chmele v první fázi agrární krize zasažena krizí méně než řepářství nebo obilnářství. Generovala ale větší ztráty než živočišná výroba.⁶⁶⁵

660 Zpráva o činnosti (...) za rok 1927, s. 10; Zpráva o činnosti Českého odboru Jednoty chmelařské v Žatci za rok 1928, Žatec 1929, s. 6.

661 NA ČR, fond MPOŽ, k. č. 722, inv. č. 47776/30, *Šetření Poradního sboru pro otázky hospodářské o základních otázkách naší hospodářské politiky (Důvěrné!)*; stejného mínění je i PRACH, P., *Hospodářské otázky*, c. d., s. 10.

662 Výrobní náklady na hektar podle něj činily 14 183 Kč a výlohy 17 184 Kč. PRACH, P., *Hospodářské otázky*, c. d., s. 25.

663 Na 1 ha počítal Osvald s výrobními náklady 22 927 Kč. OSVALD, K., *Rozbor našeho chmelařství*, c. d., s. 154.

664 Zatímco výrobní náklady jednoho centu chmele se následkem výkyvů sklizně rok od roku razantně proměňovaly, náklady na 1 ha chmelnice se měnily relativně pomalu. Cena většiny vstupů (práce česačů, hnojiva) se v následujícím roce zásadně nezměnila. *Výpočet výrobních nákladů*, ČChm, 1, 14, 1927, s. 117–119.

665 LACINA, V., *Krize československého zemědělství*, c. d., s. 108.

Tabulka č. 42:
Rentabilita pěstování chmele podle odhadů K. Osvalda, 1928–1937

Rok	Výrobní náklad na 1 ha	Výrobní náklad na 50 kg	Průměrná cena 50 kg: výpočet K. Osvalda	Výnos z 1 ha (celní centy po 50 kg)	Čistý zisk/ztráta z 1 ha chmelnic
1928	22 927	2 162	1 709	10,6	-4 802
1929	22 506	1 692	614	13,3	-14 337
1930	21 207	1 172	385	18,1	-14 226
1931	20 051	1 023	252	19,6	-15 112
1932	18 075	1 189	993	15,3	-2 999
1933	17 345	1 734	1 871	10,0	1 370
1934	17 152	1 441	1 910	11,9	5 581
1935	15 047	1 297	1 408	11,6	1 288
1936	18 270	861	890	21,2	615
1937	18 676	902	761	20,7	-2 919

Pramen: OSVALD, K., *Rozbor našeho chmelařství*, c. d., s. 153–155, cit. na s. 153.

* Při výpočtu výrobních nákladů na 50 kg chmele a ztráty z 1 ha chmelnic pro rok 1930 se ve zdrojovém dokumentu omylem počítá s hektarovým výnosem o třetinu nižším (12,3 cc), než který uvádí čs. statistika a který na jiných místech přebírá i sám autor (18,1 cc). Nedopatření, jehož následkem se ztrátajevila o 10 tisíc Kč vyšší, zde bylo korigováno.

Druhá fáze agrární krize, do níž československé chmelařství vstoupilo v letech 1930–1932, měla pro toto odvětví daleko závažnější následky. Došlo během ní k výrazné redukci plochy chmelnic, ke snížení intenzity produkce a zhroucení exportu i přes dále pokračující pokles cen.⁶⁶⁶ Světová plocha byla do doby sklizně roku 1930 omezena o 20 000 ha, tedy asi o čtvrtinu. Nejvíce se na poklesu výměry podílela Jugoslávie, kde bylo zlikvidováno přibližně 7,5 tis. ha produktivních chmelnic. Plocha německých chmelnic klesla o více než 2 000 ha. Československo bylo mezi významnými státy pěstujícími chmel poslední, které redukci ploch provádělo. Do léta 1930 bylo odstraněno pouze 1 500 hektarů starých a chorobami zasažených chmelnic, tedy méně než 10 % chmelem osázené plochy v ČSR. Při zachované ploše 15 729 ha mohly být v roce 1930 uspokojivé ceny dosaženy jedině v případě, pokud by došlo k nízké sklizni, ať už následkem snížené intenzity, nepříznivého počasí, chorob chmele či škůdců.

K tomu ovšem nedošlo a sklizeň v roce 1930 byla se 147 tisíci q v ČSR nejvyšší v meziválečném období. Pěstitelům hrozilo, že toto množství chmele nenalezne kupce. Řešením situace se měl stát, podobně jako v době nadprodukce za první světové války, syndikát pěstitelů podporovaný státem. Na konci října zahájil činnost *Chmelařský syndikát československý, spol. s r. o.*, na němž se podílely všechny zdejší chmelařské organizace a za jehož závazky se zaručil stát. *Syndikát* stáhl z trhu

asi 20 % československé sklizně z roku 1930. Snížil tak nadprodukcí na trhu. Intervenční nákup chmele prostřednictvím *Syndikátu* ale nebyl s to zastavit pokles cen chmele. Prodejní ceny této plodiny klesaly po celou sezónu 1930–1931 i v následujícím roce. Průměrná cena metrického centu žateckého chmele ze sklizně 1930 činila podle údajů K. Osvalda 770 Kč, v chmelařské sezóně 1931–1932 pak dokonce jen 504 Kč. Pokud by však *Syndikát* chmel z trhu nestáhl, jeho prodej by cenu stlačil ještě hlouběji. Ať již prodali chmelaři za jakoukoliv cenu, dosáhli v roce 1930 stejných ztrát jako v předcházejícím roce – podle K. Osvalda činily ztráty 14 226 Kč na 1 ha chmelnic.⁶⁶⁷

Situaci československých pěstitelů chmele, v podstatě závislých na vývozu vlastního produktu, výrazně zkomplikoval vzestup hospodářského nacionalismu v evropských státech. Největší ranou pro ČSR bylo zavedení povinného zpracování určité kvóty německého chmele německými pivovary v roce 1931 a zvýšení německých cel. ČSR byl přiznán kontingent, který mohla dovézt za nižší celní sazbu, a obnovován byl každoročně až do konce 30. let. Jednalo se o méně než polovinu množství, které ČSR vyvážela do Německa v letech 1928–1930. Současně tlačili na zvýšení cla na chmel i pěstitelé ve dvou zbývajících evropských státech, které byly velkými odběrateli českého chmele: Francii a Belgii.⁶⁶⁸ Ve Francii bylo od 9. října 1931 zvýšeno smluvní dovozní clo na chmel ze 125 na 400 franků za 100 kg. Dovoz chmele byl současně kontingentován. V dodatkové smlouvě ke smlouvě obchodní získala ČSR na stanoveném dovozním kontingentu podíl 9 000 metrických centů chmele, pro něž mělo platit nižší clo 200 franků za 100 kg chmele.⁶⁶⁹ Belgičané přes nátlak zdejších pěstitelů vyšší clo ani kontingentaci dovozu nezavedli, patrně s ohledem na zájmy svého pivovarnictví.

Stejně jako přebytek chmele ve válečných letech, způsobený mj. uzavřením vývozních trhů, i nadprodukcí v průběhu zemědělské krize na přelomu 20. a 30. let dala impuls k hledání alternativních možností využití chmele. Bezprostředně by znamenala taková inovace východisko ze situace, kdy ve skladištích žateckého *Syndikátu* ležely chmele, které kvůli své nízké kvalitě a degradaci pivovarských vlastností způsobené dlouhým uskladněním sotva mohly sloužit k výrobě piva. Dokonce se tímto tématem zabývala 29. listopadu 1931 v Praze porada odborníků. Lučební továrna v Kolíně provedla pokusy, které měly ověřit možnost výroby chmelových esencí, z nichž by se následně připravovaly ovocné šťávy. Vážně se také uvažovalo o možném využití neprodejných zásob k výrobě kosmetiky nebo ve farmaceutickém průmyslu. Ovoce však tyto snahy nepřinesly, především pro slabou poptávku, vysoké výrobní náklady a nedostatek kapitálu.⁶⁷⁰

Zkušenost ze sklizně roku 1930 a tlak způsobený protekcionistickou politikou, která jim uzavírala jejich dosud nejvýznamnější trhy, dovedly československé

667 Ke struktuře *Syndikátu*, průběhu výkupu a jeho výsledkům viz následující kapitola, kde se nachází detailní analýza.

668 KAŠPÁREK, J. O., *Výroční zpráva (...) za r. 1931–32*, c. d., s. 26.

669 *Vládní vyhláška ze dne 25. 9. 1931*, ČChm, 5, 4, 10. 10. 1931, s. 30.

670 *Jiné možnosti využití chmele*, ČChm, 5, 10, 1. 1. 1932, s. 78 an.

chmelaře k další, v tomto případě již radikální redukci plochy chmelnic. Ta v ČSR klesla za jediný rok o 3 300 ha. Vzhledem k tomu, že k největšímu omezení světové plochy chmelnic došlo již v předcházejícím roce, připadala v letech 1931–1932 asi polovina všech chmelnic, jež byly ve světě zrušeny, na ČSR. S tím, jak zemědělské podniky snižovaly svou výměru chmelnic, byly postaveny před naléhavou otázkou, jakou plodinou chmel nahradit. Vzhledem k tomu, že žatecká i úštěcká oblast poskytovaly úrodnou půdu, bylo spektrum plodin, které měli zemědělci k dispozici, poměrně široké. Příznačný je výčet plodin, s nimiž okresní odbočka zemědělské jednoty v Rakovníku prováděla pokusy s cílem určit, které budou vhodnou náhradou za chmel. V úvahu bylo podle nich třeba vzít vedle zrnin (pšenice, oves, ječmene) také ovocné stromy, dále krmnou řepu, silážní plodiny, pícniny, vojtěšku, ligrus a konečně mák.⁶⁷¹ Zatímco v konjunkturu 20. let tvořil chmel pro mnoho zemědělských závodů v jádru výrobních oblastí hlavní zdroj příjmů, nyní se stával i pro ně jen doplňkovou plodinou.⁶⁷² Na konci 30. let se plocha chmelnic na úrodné půdě zemědělských závodů Žatecka podílela jen asi sedmi procenty.

Přes značné snížení výměry českých chmelnic se ovšem situace českých pěstitelů nezlepšila. Naopak, v roce 1931 vypukla zemědělská krize v chmelařství v plné síle. Cena chmele se propadla na meziválečné minimum: 522 Kč za metrický cent. Pokles cen chmele byl nejhlubší ze všech zemědělských výrobků. Příjmy chmelařských závodů se zmenšily ve srovnání s předkrizovým stavem na desetinu.⁶⁷³ Příčin tohoto vývoje bylo více. Dopady dlouhodobé, strukturálně podmíněné nadvýroby byly zesíleny následky hospodářské krize, jež se v tomto roce již plně projevil ve světovém pivovarnictví. Snížil se výstav piva a s tím i spotřeba chmele, která oproti roku 1929 klesla o 110 tisíc q neboli o šestinu. Kvůli omezení plochy chmelnic ale klesla celosvětová produkce chmele ještě silněji a byla již nižší než spotřeba.⁶⁷⁴ Pivovary se však silně zásobily v předcházejících dvou letech, kdy po propadu cen mohly nakoupit velké kvantum na sklad. Dalšího poklesu cen – v nejisté době, kdy jejich výstav rapidně klesal – již nevyužily.⁶⁷⁵ Zásoby – v tomto případě neprodaného chmele – byly velké rovněž na straně pěstitelů, kteří ještě roku 1932 nabízeli za minimální ceny chmel ročníku 1928.⁶⁷⁶

Chmelaři v ČSR navíc dosáhli v roce 1931 vynikajících hektarových výnosů. Sklizeň byla srovnatelná s rokem 1929, přestože se oproti tomuto roku chmel pěstoval jen na 60 % tehdejší plochy. Současně český chmel v roce 1931 (a v roce následujícím) silně poškodila peronospora. Odrůda červeňáku, která se pěstovala na Žatecku, Roudnicku a Úštěcku, takzvaný Semšův chmel, byla proti peronospoře středně odolná. Houba hlávky zcela nezničila, proto tedy výnos chmele neklesl. Docházelo

671 SUDA, K., *K otázce náhradních plodin za chmel*, ČChm, 5, 15, 12. 3. 1932, s. 118 an.

672 K tomu viz podkapitulu „Krise a strukturální změna“.

673 LACINA, V., *Krise československého zemědělství*, c. d., s. 105.

674 KAŠPÁREK, J. O., *Výroční zpráva (...) za r. 1931–32*, c. d., s. 5.

675 NA ČR, fond MPOŽ, k. č. 795, inv. č. 97095/32, III. *situční chmelařská zpráva Jednoty chmelařské v Žatci*.

676 Takto starý chmel totiž nebyl vykoupěn v roce 1930–1931 syndikátem. NA ČR, fond MPOŽ, k. č. 795, inv. č. 97095/32, III. *situční chmelařská zpráva Jednoty chmelařské v Žatci*.

ale k znehodnocení hlávek, které změnilly barvu.⁶⁷⁷ Vzhledem k tomu, že cena chmele v roce 1931 nepokrývala ani náklady na mzdu česáčů, uposlechli chmelaři bez většího vybízení výzvu, aby nechali část sklizně na chmelové révě neočesanou. Efekt této strategie tak byl srovnatelný se syndikátním výkupem z předchozího roku. Na Žatecku zůstalo nesklizeno až 50 000 metrických centů především nekvalitního, napadeného chmele. Proto se pro očesaný chmel podařilo – ovšem za směšně nízké ceny – nalézt rychle odbyt: do října 1931 se vyprodalo již 90 % sklizně. Objem vyvezeného chmele v roce 1931 byl nejvyšší v celém meziválečném období.⁶⁷⁸ (Asi třetinu produkce přitom vykoupily francouzské pivovary, které se narychlo zásobovaly kvalitním chmelem před kontingentací dovozu a zvýšením cel, které mělo platit od října tohoto roku. 78,4 % francouzského dovozu chmele v roce 1931 pocházelo z ČSR.)

Ceny prodaného chmele zůstávaly stále hluboce v červených číslech a ztráta, kterou pěstování chmele vygenerovalo, se oproti předchozímu roku ještě zvýšila. V sezóně 1931/32 trátili pěstitelé chmele nejvíce za celou dobu krize. Opakované ztráty donutily zemědělské podniky omezit plochu s chmelem a snížit tím riziko, nebo alespoň rozsah ztrát v následujícím roce.⁶⁷⁹ Po roce 1931 došlo proto v ČSR jako v jednom z mála států, které pěstovaly chmel, k opětné redukci chmelnic, nyní asi o 2 600 hektarů. Vzhledem k tomu, že velká část chmelnic zlikvidovaných na počátku 30. let byla zbudována několik let předtím a vynaložené náklady se z větší části pěstitelům nestihly navrátit, považuje chmelařství V. Lacina po právu za finančně nejvíce postižené odvětví zemědělské výroby.⁶⁸⁰

Redukce osázené plochy byla základním předpokladem toho, aby chmelařství vystoupilo z krize. Dalším krokem na cestě z krize bylo omezení intenzity produkce, a tím i výnosů. Podstatné je, že ruku v ruce s menšími výdaji na hnojiva a chemické postřiky se snižovaly také výrobní náklady na pěstování chmele.⁶⁸¹ Na počátku 30. let klesly na 13 152 Kč na 1 ha, tedy na 1 096 Kč na 1 cent chmele, a do poloviny 30. let měly dále sestupnou úroveň. *Chmelařská jednota*, která měla tendenci uvádět nadsazená čísla, odhadovala v roce 1935 výrobní náklady na 9 500 až 11 tisíc Kč na 1 ha. Vedle poklesu intenzity pěstování měla na poklesu výrobních nákladů lví podíl klesající cena práce na chmelnicích.⁶⁸² Ještě v roce 1927 platily zemědělské závody česáčům chmele mzdu 1 Kč 80 hal. až 2 Kč 20 hal. za 30 litrů nasbíraného chmele. V letech 1931 a 1932 však následkem hromadné nezaměstnanosti klesly mzdy na 1 korunu 10 haléřů. V převážné většině na chmelnicích pracovaly ženy a děti.⁶⁸³

677 BLATTNÝ, C., *Co má věděti pěstitel chmele*, c. d., s. 49.

678 KAŠPÁREK, J. O., *Výroční zpráva (...) za r. 1931–32*, c. d., s. 5–8.

679 NA ČR, fond MPOŽ, k. č. 795, inv. č. 97095/32, III. *situační chmelařská zpráva Jednoty chmelařské v Žatci*.

680 Nezaplátily se pouze chmelnice, které byly zbudovány po roce 1926. Náklady na jejich konstrukci se již nemohly zaplatit z mimořádně vysokých konjunkturních cen. Těch byla v ČSR asi třetina. LACINA, V., *Krize československého zemědělství*, c. d., s. 108.

681 NA ČR, fond MPOŽ, k. č. 795, inv. č. 97095/32, III. *situační chmelařská zpráva Jednoty chmelařské v Žatci*.

682 PRACH, P., *Hospodářské otázky*, c. d., s. 13.

683 LACINA, V., *Krize československého zemědělství*, c. d., s. 104; *Tätigkeits-Bericht der Deutschen Sektion des Hopfenbauverbandes Saaz für das Jahr 1927*, Saaz 1928, s. 5.

Zásoby pivovarů se oproti předchozím letům snížily. Když v roce 1931 klesly ceny na minimum, svařovaly pivovary ve snaze snížit výrobní náklady staré uskladněné zásoby chmele, dokud neztratily zcela hodnotu, a v nejistotě ohledně dalšího vývoje v odvětví nedokupovaly již na sklad další zásoby. Podobně postupovaly i v následujícím roce.⁶⁸⁴ V roce 1932 byly již patrné snahy po odbourání prohibice a bylo takřkajíc nabíledni, že k jejímu zrušení dojde v nejbližší budoucnosti. Vzrostla tak poptávka po chmelu ze strany obchodu, který sázel na vzestup cen. Proti všem těmto tendencím, které tlačily cenu nahoru, ovšem působily i procesy a trendy opačné. Celosvětová spotřeba piva i v roce 1932 klesala; bodem obratu byl až konec prohibice v USA, který se projevil v následujícím roce.

Exportu navíc bránily obchodně politické překážky, které se zmnožily v předchozích letech.⁶⁸⁵ Po neobyčejně vysokém exportu v první fázi krize se tak vývoz chmele z ČSR v roce 1932 propadl oproti předcházejícímu roku na polovinu. Vzhledem k tomu, že pěstitelé konečně redukovali plochy chmelnic na polovinu, čímž se odpovídajícím způsobem snížilo i celkové množství vyprodukovaného chmele, zůstal podíl exportovaného chmele na celkovém objemu československé produkce chmele neměnný.⁶⁸⁶ Výsledkem působení těchto faktorů bylo, že se cenový pokles v roce 1932 zastavil. V roce následujícím pak ceny chmele výrazně stouply a dosáhly úrovně roku 1928, tedy stavu na prahu krize. Na této úrovni se poté hladina cen chmele držela do poloviny dekády. Cen, kterých producenti docílovali v průběhu vysoké konjunktury, ovšem ani poté nedosáhli. Pěstování chmele se tak od roku 1933 začalo znovu stabilizovat a po roce 1934 se začal rychle rozšiřovat i vývoz.⁶⁸⁷ Táhla jej především rostoucí poptávka na americkém trhu, která nahradila částečné omezení exportu českého chmele do Německa a Francie.

Přestože se jednalo v obou případech o krize z nadvýroby, příčiny a průběh krize konce 20. let se ve srovnání s chmelařskou krizí před první světovou válkou lišily. Zatímco tehdy byla důvodem, proč produkce chmele překračovala jeho spotřebu, rostoucí intenzita chmelařské produkce za stagnující rozlohy chmelnic, „chmelařskou krizí“ 20. let způsobil v první řadě extenzivní růst výroby, tedy navýšení plochy chmelnic za pouze mírného vzestupu intenzity. Vzhledem k tomu, že nárůst výměry chmelnic proběhl ve 20. letech rapidním tempem (30 tisíc hektarů, tedy 60 % v průběhu čtyř let), ohlásily se jeho negativní následky mimořádně rychle a jeho dopady byly také relativně hlubší. Za šest let klesla cena žateckého chmele na méně než desetinu. Na rozdíl od předválečného období, kdy cena klesala povlně téměř po třicet let a její pokles byl „pouze“ trojnásobný, nebylo ve 20. letech v silách producentů chmele se tomuto vývoji přizpůsobit intenzifikací výroby, tedy zvýšením hektarových výnosů.

Zatímco v konkurenčním boji před první světovou válkou proti sobě stály i chmelařské oblasti, které pro chmelařství neměly odpovídající podmínky či dostatečně

684 NA ČR, fond MPOŽ, k. č. 795, inv. č. 97095/32, III. situační chmelařská zpráva Jednoty chmelařské v Žatci.

685 Viz níže. NA ČR, fond MPOŽ, k. č. 795, inv. č. 97095/32, III. situační chmelařská zpráva Jednoty chmelařské v Žatci.

686 KAŠPÁREK, J. O., *Výroční zpráva (...) za r. 1931–32*, c. d., s. 10.

687 LACINA, V., *Krize československého zemědělství*, c. d., s. 106.

kvalitní odrůdu chmele (např. Dubá), v druhé polovině 20. let se již výroba soustředila do skutečně vhodných oblastí, vyznačujících se buďto kvalitním produktem (na Žatecko připadalo 80 % českých chmelnic), nebo láci zdejší produkce (USA). Konkurence byla silná jak v segmentu levných hrubých chmelů, tak na úseku jakostních aromatických chmelů. Na rozdíl od předválečného období se proto i v případě Žatecka pěstování chmele dostalo dlouhodobě pod hranici rentability. Destruktivní účinek chmelařské krize prohloubil nadto propad spotřeby chmele pivovary zasaženými klesající poptávkou po jejich produktu. Redukce ploch chmelnic byla následkem těchto faktorů v meziválečném prostředí drastičtější a projevila se ve všech oblastech, zatímco před válkou zasáhla především ty méně vhodné. Krize tak v tomto případě přispěla méně k regionální koncentraci výroby. Svým průběhem a dopady (nikoli již příčinami) se krize ve dvacátých letech podobala spíše zhroucení chmelařství za první světové války a je možno předeslat, že s tímto obdobím lze najít analogie i v koordinovaném způsobu jejího překonávání, využitých nástrojích i zesíleném angažmá státu v tomto procesu.

4.2.4 ZOTAVENÍ A STAGNACE (1933–1938)

Redukce světové osázené plochy, dále pokles hektarových výnosů, snížení výrobních nákladů, podpůrné akce státu v zájmu producentů chmele a malé zásoby pivovarů vedly k tomu, že ceny chmele od sklizně roku 1932 začaly opět stoupat. Přispěly k tomu i snahy po odbourání prohibice v USA, z nichž bylo jasné, že se tento obrovský trh zakrátko opět otevře dovozu chmele.⁶⁸⁸ Ceny chmele dosáhly minima v roce 1931, v dalším roce stouply o 40 % a v roce 1933 opět dosáhly úrovně z počátku krize, tedy z roku 1928. Výrobní náklady připadající na 1 ha chmelnice činily v roce 1933 podle odhadu žatecké *Jednoty* 13 152 Kč, což znamenalo, že výroba 1 celního centu (50 kg) chmele přišla na 1 096 Kč.⁶⁸⁹ Vzhledem k tomu, že pěstitel dostal za toto množství chmele zaplacen v roce 1933 v průměru 1 750 Kč, stala se výroba chmele opět rentabilní.⁶⁹⁰ Na stejné hladině se ceny držely i ve dvou následujících letech.

Ceny, které se vyhouply nad hranici rentability, budily v zemědělciích – navzdory právě prožité negativní zkušenosti – touhu po dalším navýšení výměry chmelnic jejich podniků. Stálo za ní očekávání, že se rentabilita produkce chmele opět může přiblížit hladině, na níž se pohybovala v čase konjunktury 20. let. Mezi lety 1932 až 1934 se plocha s chmelem v ČSR opět rozšířila, a to o 2 000 ha.⁶⁹¹ Poučeny o logice kolektivního jednání pěstitelů chmele neúspěchem svých výzev z druhé poloviny 20. let, prosadily nyní zájmové organizace chmelařů regulaci plochy chmelnic prostřednictvím státu. Na základě zmocňovacího zákona vydala vláda 23. března 1934 nařízení o všeobecném zákazu vysazování chmele. Ve sbírce zákonů a nařízení

688 NA ČR, fond MPOŽ, k. č. 795, inv. č. 97095/32, III. situační chmelařská zpráva *Jednoty chmelařské v Žatci*.

689 KAŠPÁREK, J. O., *Výroční zpráva (...) za r. 1933–34*, c. d., s. 15.

690 Tamtéž, s. 15; LACINA, V., *Krize československého zemědělství*, c. d., s. 106.

691 LINKE, W., *Zeitfragen des Hopfenbaues*, c. d., passim.

bylo publikováno 28. března pod číslem 56 a téhož dne vstoupilo v platnost. Nařízení zapovídalo pro rok 1934 zřizování nových chmelnic s jedinou výjimkou, kterou představovala náhrada za staré chmelnice, jež byly v témže roce zrušeny. Pro další léta byla pak regulace plochy chmelnic upravena paragrafem 18 nového zákona o původu chmele („provenienčním zákonem“), č. 89/1934 Sb. Nové chmelnice směly být zřizovány pouze s povolením zemského úřadu.⁶⁹² Ten se v dalších letech stával k tisícům přicházejících žádostí vesměs odmítavě. Plocha chmelnic v ČSR se tak až do roku 1938 stabilizovala.⁶⁹³

Na tomto místě je třeba připomenout tezi Josefa Schumpetera, který dokazoval, že každé omezení konkurenčního boje je vždy jen částečné, protože konkurence se vždy může přenést na jiné pole.⁶⁹⁴ V situaci, kdy chmelaři nemohli zvyšovat produkci extenzivně, rozšiřováním výměry chmelnic, zvolili cestu intenzifikace. Zpráva žatecké *Jednoty* za rok 1937 konstatovala: „*Nemožnost rozšíření plochy chmelné vedla pěstitelé ke snaze vypěstovat na dosavadní ploše chmelné pokud možno nejvíce chmele.*“⁶⁹⁵ Zemědělským podnikům se podařilo v letech 1936 a 1937 docílit rekordních hektarových výnosů. Zatímco v polovině 90. let 19. století nesly chmelnice na Žatecku v průměru 4,8 q chmele a v letech 1926–1930 asi 7 q na hektar, na konci 30. let překročil výnos chmelnic 10 q z hektaru chmelnice.⁶⁹⁶ Při výměře nižší o 35 % dosahovali čeští chmelaři na konci 30. let sklizně srovnatelné s předkričovým maximem. Ve srovnání s lety 1928 a 1929 byly hektarové výnosy dvojnásobné. Jednalo se tedy o mimořádný nárůst efektivnosti produkce. Omezení plochy chmelnic tak dalo chmelařům zásadní modernizační impuls. Otázkou pro badatele lépe seznámené s výrobní technologií chmele zůstávají příčiny tak zásadního nárůstu produktivity. Pravděpodobně k jejímu růstu přispěl klesající podíl chmelnic na výměře zemědělských závodů, který umožňoval nasměrovat do omezené plochy stejný či větší objem práce a investic. V tomto ohledu není bez zajímavosti, že již v průběhu 20. let spotřebovali chmelaři největší objem umělých hnojiv ze všech producentů zemědělských plodin.⁶⁹⁷ Definitivní odpověď však nelze v rámci této knihy nabídnout, stejně jako zde není možné zodpovědět otázku, zda nárůst hektarových výnosů nebyl na újmu kvality žateckého produktu.

Vzhledem k tomu, že se objem piva vystaveného v československých pivovarech i v druhé polovině 30. let nadále snižoval a množství vypěstovaného chmele výrazně narostlo, zvýšila se v této době ještě více závislost českého chmelařství na exportu. V roce 1937 se z ČSR vyvezlo kvantum chmele odpovídající 80 % zdejší produkce. Co se celkového objemu chmele exportovaného z ČSR týče, dosáhl v letech 1936 a 1937 stejné výše jako na konci 20. let. Na rozdíl od této doby však došlo k diverzifikaci obchodních partnerů, kteří zboží odebírali.⁶⁹⁸

692 O okolnostech vzniku zákona a jeho dalších významných ustaveních bude pojednáno v další kapitole. KAŠPÁREK, J. O., *Výroční zpráva (...) za r. 1933–34*, c. d., s. 3–6.

693 Detailní analýza geneze nařízení i novely provenienčního zákona i jejich dopadů je představena v následující kapitole.

694 SCHUMPETER, J. A., *Kapitalismus*, c. d., s. 102.

695 KAŠPÁREK, J. O., *Výroční zpráva českého odboru Jednoty chmelařské v Žatci za rok 1937*, Žatec 1938, s. 11.

696 Tamtéž.

697 ČERNÝ, R., *Katastrofa chmelařství*, c. d., s. 5.

698 Struktura čs. zahraničního obchodu s chmelem je analyzována níže.

Jak již bylo doloženo, celosvětová výroba piva od roku 1933 rostla, především ve spojitosti se zrušením prohibice v USA. Světová spotřeba chmele k pivovarnickým účelům do konce 30. let vzrostla o polovinu. K odpovídajícímu nárůstu došlo však i v případě celosvětové produkce této plodiny, která vzrostla ze 419 tisíc centů v roce 1932 na 634 tisíc v roce 1937. Do poloviny 30. let mělo přitom na tomto nárůstu lví podíl opětovné navýšení výměry světových chmelnic, ze 41 816 na 55 391 ha. Nejvíce se na tomto nárůstu podílely pochopitelně americké chmelnice, jejichž výměra se během tří let zdvojnásobila a v roce 1935 o polovinu překročila předkrizové maximum. Dvojnásobná byla ve srovnání s rokem 1932 i plocha jugoslávských chmelnic. Plocha polských chmelnic se rozšířila o 40 %. Nezanedbatelně se zvětšila i plocha chmelnic v ČSR (o 2 000 ha) a v Německu (o tisíc ha). Na rozdíl od ČSR však není v této době možné na světové úrovni vysledovat zásadnější nárůst intenzity produkce.

Vedle nacistického Německa, které v případě chmele pokračovalo v již dříve vytyčené snaze po autarkii a vyváželo pouze přebytky, byli největšími konkurenty československého chmele producenti v Jugoslávii a Polsku, kteří pěstovali chmel stejného typu, ovšem s podstatně nižšími výrobními náklady.⁶⁹⁹ Konkurence těchto států, z nichž poslední dva výrazně navýšily mezi lety 1932–1935 produkci cestou extenzivního růstu, stlačovala ceny opět dolů zvláště po polovině 30. let. V roce 1935 se již pěstitelům na Žatecku nepodařilo prodat celou svou produkci. I při průměrné sklizni zůstalo ve skladech ležet asi 10 tisíc centů neprodaného chmele.⁷⁰⁰ V následujícím roce již došlo k hlubokému poklesu ceny, která se oproti roku 1935 propadla na 58 %. V následující chmelařské sezóně byla již jen na čtyřiceti procentech hladiny z poloviny 30. let. Pokles ceny byl ovšem do velké míry vyrovnáván nárůstem hektarových výnosů. Sklizeň chmele v letech 1936 a 1937 byla asi o 60 % větší než v polovině dekády.

Tohoto nárůstu bylo ovšem dosaženo za cenu zvýšených výrobních nákladů. Oproti časům nejhlubší hospodářské krize s jejich masovou nezaměstnaností vzrostla v druhé polovině 30. let znovu cena lidské práce. V letech 1931 a 1932 vyplácely zemědělské podniky česáčům chmele mzdu 1 korunu 10 haléřů za 30 litrů nasbíraného chmele. V roce 1937 činila však mzda za stejný výkon již 1 korunu 60 haléřů. Kvůli vysokému hektarovému výnosu musel být v tomto roce navíc zaměstnán vysoký počet česáčů, který jen v prostoru české sekce žatecké oblasti dosáhl 78 460. Celkem bylo při sklizni chmele v Čechách zaměstnáno až 140 tisíc dělníků.⁷⁰¹ Došlo také k nárůstu výdajů za materiály a hnojiva, které byly předpokladem rostoucí intenzity produkce. Celkové výrobní náklady stouply v roce 1936 ve srovnání s rokem předchozím o deset až patnáct procent.⁷⁰²

Rentabilita pěstování chmele tak bezpochyby poklesla. Zpráva *Chmelařské jednoty* přitom zdůrazňovala, že hrubý výnos chmelnice počínaje rokem 1936 již zdaleka nekryl výrobní náklady. Chmelařství prý bylo „silně nerentabilní“. Svě tvrzení

699 NA ČR, fond MPOŽ, k. č. 1012, inv. č. 62178/36, Tätigkeitsbericht der Deutschen Sektion des Hopfenbauverbandes in Saaz für das Jahr 1935, Saaz 1936.

700 LINKE, W., *Zeitfragen des Hopfenbaues*, c. d., passim.

701 SOkA Louny, fond AM Žatce, k. č. 579, sign. IX/118, spis č. 249, Hopfenpflücker-Kollektivvertrag; KAŠPÁREK, J. O., *Výroční zpráva (...) za rok 1937*, c. d., s. 22.

702 Tamtéž, s. 9.

ovšem autor zprávy nepodpořil žádným odhadem výrobních nákladů.⁷⁰³ Je však možné opřít se o údaje Zemědělského ústavu účetnicko-spravovédného a toto tvrzení do jisté míry korigovat. Z průzkumu, jehož se účastnilo přes třicet zemědělských závodů pěstujících chmel, vyplynulo, že hrubý výnos z hektaru chmelnic v letech 1936 až 1938 vzrostl z 1 113,6 Kč na 1 871 Kč.⁷⁰⁴ Výrobní náklady na 1 hektar chmelnice statistika neuvádí. Vyplyvá z ní ovšem, že rentabilita chmelařských závodů (kde prodaný chmel představoval asi polovinu hrubých výnosů) v průběhu sledovaných let klesla. Zatímco v roce 1935 představoval jejich čistý výnos z hektaru 1 055 Kč, v následujících dvou letech to bylo již jen 671 Kč, respektive 814 Kč. Chmelařské závody tak lze obtížně označit za nerentabilní. Čistý výnos z 1 ha jejich půdy byl ovšem v obou letech nižší než průměrný výnos zemědělských závodů v Čechách. Více (i podstatně více) vynášely závody ve všech přirozených zemědělských krajinách, s výjimkou pícninářské.⁷⁰⁵ K. Osvald považoval produkci chmele v roce 1936 ještě stále za rentabilní, ač 1 hektar chmelnic vydal čistý zisk pouze 615 Kč. V roce 1937 však již pěstitelé podle Osvaldovy kalkulace na 1 hektaru tratili necelé 3 000 Kč. Obě kalkulace dokládají, že se československá chmelařská produkce na konci 30. let nacházela na prahu další krize z nadvýroby. O jejím dalším vývoji se však lze pouze dohadovat. Mnichovskou dohodou v září 1938 ztratila ČSR asi 60 % chmelnic (velkou část žatecké oblasti a celou úštěckou a dubskou oblast) a 70 % kapacity pivovarů.⁷⁰⁶

4.2.5 KRIZE A STRUKTURÁLNÍ ZMĚNA

Mnozí odborníci si od krize slibovali, že zapůsobí „očistně“ a povede ke koncentraci do lokalit a podniků, které mají pro pěstování chmele komparativní výhody, čímž přispěje k racionalizaci chmelné produkce. Příkladem je profesor rakovnické hospodářské školy Karel Suda, který v roce 1932 psal: „*Všechna místa s méně příznivými přirozenými podmínkami, a sice nejen obce mimo chmelařskou oblast, ale i v ní obce okrajové, zpravidla byly nuceny zvýšeným hnojením nahradit to, čeho se nedostávalo na přirozené zásobě živin v půdě chmeli. Jest nyní velmi jasno, že takové zákroky, zvyšující značně režii, spojenou s pěstováním chmele, jsou možné jen při vysokých cenách chmele, ale naprosto nejsou udržitelné, jakmile se dostaví pokles cen chmele.*“⁷⁰⁷

Redukce plochy chmelnic, k níž došlo na počátku 30. let, nevedla ovšem k zásadnějšímu růstu míry koncentrace v odvětví. Nedošlo ani k silnější koncentraci plochy chmelnic v rukou větších zemědělských podniků, ani k soustředění výroby do nejpříznivějších oblastí a nejvhodnějších poloh v jejich rámci. Zatímco výměra chmelnic se mezi lety 1929 a 1932 propadla v žatecké oblasti na 57 % předkrizového

703 Tamtéž, s. 13.

704 Zprávy Zemědělského ústavu účetnicko-spravovédného v Praze, 1946, 10, 2–4, s. 85.

705 Tamtéž, s. 66.

706 Vybudování chmelařství v druhé republice: pamětní spis, Praha [1939], s. 4.

707 SUDA, K., K otázce náhradních plodin za chmel, c. d., s. 118 an.

Tabulka č. 43:
Rentabilita zemědělských závodů pěstujících chmel: měření ZÚÚS

Rok	1935	1936	1937	1938
Počet závodů	34	36	45	15
Průměrná velikost závodu v ha	31,5	39	33,1	30
Provozní náklad na 1 ha v Kč	3 193	3 007	3 210	3 764
Hrubý výnos na 1 ha v Kč	4 249	3 679	3 210	4 710
Čistý výnos	1 055,5	671,6	814	945,8

Pramen: *Zprávy Zemědělského ústavu účetnicko-spravovédného Republiky československé*, 1938, 9, 6, s. 132–133; *Zprávy Zemědělského ústavu účetnicko-spravovédného v Praze*, 1946, 10, 2–4, s. 86.

maxima, počet pěstitelů nezaznamenal tak drastický pokles. V roce 1932 se nerentabilním pěstováním chmele v této oblasti zabývalo jen o 12 % producentů méně než v roce 1929. V roce 1933 pěstovalo na Žatecku 62 % producentů svůj chmel na výměře, jež nepřesahovala 0,5 ha, a dalších 17 % vlastnilo půl- až jednohektarovou chmelnici.⁷⁰⁸

Tabulka č. 44:
Podíl jednotlivých okresů na celkové rozloze chmelnic na Žatecku v předvečer krize (1927) a v roce 1937

Soudní okres	1927: podíl vybraných soudních okresů na celkové rozloze chmelnic	1937: podíl vybraných soudních okresů na celkové rozloze chmelnic
Žatec	23,8 %	23,4 %
Podbořany	18,6 %	18,1 %
Rakovník	17,6 %	16,5 %
Louny	14,4 %	15,5 %
Postoloprty	7,3 %	7,3 %
Nové Strašecí	3,0 %	3,2 %
Další	15,30 %	16,0 %
Žatecko úhrnem	100 % (12 589 ha)	100 % (8 624 ha)

Pramen: *Zprávy státního úřadu statistického republiky Československé*, 16, 9, 1928, řada F, č. 2, s. 52; KAŠPÁREK, J. O., *Výroční zpráva (...) za r. 1937*, c. d., s. 30.

Podíl chmelnic na celkové úrodné půdě závodů, které na Žatecku pěstovaly chmel, činil 7 %. Odhadovalo se přitom, že v okrajových obcích oblasti bylo procento chmelnic menší a v nejlepších polohách, především v případě menších a středních zemědělských podniků, dosahovalo až poloviny celkové orné půdy.⁷⁰⁹ V dalších chmelařských oblastech byla pak produkce zcela roztržštěná. Zemědělské podniky s výměrou chmelnic do 0,5 ha se na celkovém počtu producentů podílely

708 Na Dubsku připadalo na jednoho pěstitele v témže roce 0,13 ha chmelnic, na Tršicku 0,31 ha, na Úštěcku 0,36 ha a na Roudnicku 0,84 ha.

709 OSVALD, K., *Rozbor našeho chmelařství*, c. d., s. 153.

celými 97%.⁷¹⁰ Vývoj v druhé polovině 30. let přinesl poté sice jistou korekci – do roku 1937 plocha chmelnic stoupla na 65 % předkrizového maxima a počet pěstitelů klesl na 80 % předkrizového stavu –, přesto se průměrná výměra chmelnice připadající na jeden zemědělský závod nezanedbatelným způsobem snížila. Ve srovnání s koncem 20. let, kdy na jednoho pěstitele připadalo 1,16 ha chmelnic, to v roce 1937 bylo o třetinu méně, pouze 0,86 ha.⁷¹¹

Producenti v okrajových obcích v rámci žatecké oblasti, v nichž se chmel začal pěstovat v době konjunktury, na tuto kulturu v průběhu krize ani v letech následujících nerezignovali. To znamená, že se produkce nesoustředila zpátky do okresů Žatec a Podbořany, ale došlo k jejímu ještě silnějšímu prostorovému rozptýlení. Zatímco v roce 1929 činil podíl okresů Žatec a Podbořany na celkové ploše chmelnic téměř 60 %, v roce 1937 jejich podíl klesl na 41,5 %. V roce 1923 se v žatecké oblasti chmel pěstoval ve 262 obcích. Na konci dekády to však bylo již 353 obcí. V roce 1932, kdy dosáhla plocha chmelnic v kraji minima, se však stále pěstoval v 356 obcích a v roce 1937 dokonce v 359 obcích.⁷¹² Krize tak neeliminovala následek konjunkturálních let, kterým bylo rozšíření kultury chmele známkováného v Žatci až do soudních okresů Nové Strašecí (17 obcí v roce 1937), Kadaň (25 obcí), Chomutov (18 obcí), Žlutice (8 obcí), Kralovice (10 obcí), Most, Slaný, Jirkov a Doupov (celkem 13 obcí).⁷¹³ Podíl těchto okresů na celkové rozloze chmelnic na Žatecku se v průběhu krize nadto nesnížil (viz tabulku č. 44). Údaje v předchozích odstavcích jsou přesvědčivým dokladem toho, že nárůst intenzity produkce chmele v druhé polovině 30. let neproběhl v souvislosti s údajnou koncentrací chmelařské výroby, ale naopak navzdory prostorovému rozptýlení produkce, a to díky cílené snaze po intenzifikaci, spojené s vyššími vstupy.⁷¹⁴ Zároveň nedošlo ani ke koncentraci produkce do žatecké oblasti. Její podíl na rozloze českých chmelnic se dokonce v průběhu krize lehce snížil. Zatímco bylo v roce 1932 v celé ČSR oproti předkrizovému maximu 57 % chmelnic, na Žatecku to bylo 55 %. Hůře si vedla pouze dubská oblast (45 %) a chmelnice nacházející se mimo uznané oblasti (37 %). K menšímu poklesu došlo naopak v oblasti roudnické (67 % předkrizového maxima), v Tršicích (70 %) a v Úštěku (71 %). Drastičnost redukce přitom není negativně korelovaná s rychlostí nárůstu chmelnic v průběhu konjunktury. Žatecko se tehdy totiž rozšířilo více (na 220 %) než Úštěcko (na 170 %). Největší nárůst za konjunktury zaznamenalo Roudnicko (na 330 %), které v krizi redukovalo relativně málo. Zatímco v meziválečném období podíl žatecké (75 %) a úštěcké oblasti (20 %) na celkové ploše českých chmelnic stagnoval, resp. zaznamenal nepatrný pokles, podíl Tršic vzrostl mezi roky

710 KAŠPÁREK, J. O., *Výroční zpráva (...) za rok 1937*, c. d., s. 6.

711 *Následky chmelařské krize*, ČChm, 3, 21, 24. 4. 1930, s. 171; KAŠPÁREK, J. O., *Výroční zpráva (...) za rok 1937*, c. d., s. 30.

712 KAŠPÁREK, J. O., *Výroční zpráva (...) za r. 1931–32*, c. d., s. 39; TÝŽ, *Výroční zpráva (...) za rok 1937*, c. d., s. 30.

713 Tamtéž, s. 30.

714 Docházím tedy k jinému závěru než Vlastislav Lacina, podle nějž „zvýšení ha výnosů v polovině třicátých let nebylo projevem intenzifikace v pěstování chmele, ale důsledkem soustředění zmenšených ploch chmelnic do nejpříznivějších poloh“. Srov. LACINA, V., *Krize československého zemědělství*, c. d., s. 108.

Tabulka č. 45:
Rozloha chmelařských oblastí v českých zemích (v ha), 1900–1937

Oblast	1900	1913	1919	1923	1929	1932	1937
Žatecko	9 468	11 985	6 524	6 079	13 362	7 349	8 652
Úštěcko			1 310	1 024	1 736	1 232	1 416
Roudnicko*	2 097	2 776	411	399	1 300	871	918
Dubsko	1 272	526	278	184	292	133	144
Tršicko	832	445	42	49	160	115	133
Mimo oblast	21	91	20	27	414	156	101
Celkem	13 690	15 823	8 585	7 762	17 264	9856	11 364

Pramen: MOHL, A., *Dějiny chmelařství*, c. d., s. 131–132; *Statistika osevu a sklizně jakož i hlavních odvětví hospodářského průmyslu v království Českém za výrobní období 1912/1913*, Praha 1914, s. 22 (= Zprávy zemského statistického úřadu Království českého, sv. 23, seš. 1); *Statistická příručka Republiky československé 2*, Praha 1925, II, s. 56; KAŠPÁREK, J. O., *Výroční zpráva (...)* za r. 1933–34, c. d., s. 21; ZIMA, F. – ZÁZVORKA, V., *Chmelařství*, c. d., s. 4.

* Hranice chmelařských oblastí byly vymezeny až provenienčním zákonem z roku 1907. Pro rok 1900 jsou tedy k dispozici pouze přibližné údaje. Roudnická oblast byla uznána jako samostatná až provenienčním zákonem z roku 1921.

1919 a 1937 z 0,4 % na 1,1 % (ale nedosáhl předkrizové úrovně), podíl nově vytyčené roudnické oblasti vzrostl z 5,1 % na 8 %. Ani zde tedy není možné mluvit o postupující koncentraci v průběhu krize. Z malých chmelařských oblastí to bylo totiž v meziválečném období pouze Dubsko, které zaznamenalo další propad a před počátkem druhé světové války se nacházelo na pokraji zániku.

Příčina, proč krize vedla k těmto výsledkům, spočívala v povaze vstupních bariér v odvětví. Zahájení chmelařské výroby si vyžadovalo kromě know-how také značné investice. Když výroba přestala být rentabilní, nebyly zemědělské podniky příliš ochotné chmelnice a příslušenství, které „se ještě nezaplátily“ zrušit. Výhodou pro ně byla skutečnost, že produkce chmele nebyla odvětvím, které by podniky byly nuceny opustit najednou. Mohly se z něj naopak stahovat po částech, plochu chmelnic omezovat postupně a udržet si v něm (velmi redukovanou) část výrobních kapacit. Zkušenosti předchozích dvou desetiletí přitom zemědělcům ukázaly, že produkce chmele se i v nevhodnějších chmelařských oblastech stala odvětvím s relativně vysokou mírou rizika. V době konjunktury umožňoval chmel dosáhnout značných zisků, v době krize utrpěli pěstitelé nezanedbatelné ztráty.⁷¹⁵ Logickou strategií bylo v tomto kontextu velké, ale ne naprosté omezení výrobních kapacit. Tato strategie umožňovala udržet vysokou intenzitu produkce i v nepříznivých letech, protože „intenzivnější používání hnojiv, jež za vyšších cen chmele je rentabilní, za nižších cen chmele je nevhodné. Tyto ceny jsou však velmi kolísavé a je proto riziko pěstitele chmele mnohem vyšší, než u pěstitele obilí nebo řepy, ježto ceny těchto plodin nejsou vydány tak značnému kolísání, případně u řepy jsou sjednány předem, takže dle nich může si řepář značně ulehčit kalkulaci hnojení

k řepě.⁷¹⁶ Podnik po redukcí ploch mohl nadále využívat fixní kapitál, který by jinak ležel ladem (např. sušárny chmele), profitovat z případných spekulacních nárůstů cen chmele v případě neúrod a zároveň omezit (při zachování vysoké intenzity produkce) na rozumnou míru rozsah případných ztrát.

4.3 STRUKTURA TRHU CHMELEM A JEJÍ ZMĚNY V MEZIVÁLEČNÉ DOBĚ

V meziválečném období došlo k několika významným změnám struktury českého trhu chmelem. Jejich společným jmenovatelem byla státní intervence. Stát, který do regulace tohoto odvětví zemědělské výroby začal silněji zasahovat v posledních dvou letech první světové války, sehrával i po jejím skončení aktivnější roli než dříve, v „dlouhém“ 19. století. Míra státní intervence v chmelařství zůstala silná i v letech bezprostředně po konci války, a to ve spojitosti s přetrvávajícím vážným hospodářstvím. Po určitém ústupu v druhé polovině 20. let následně angažmá státu výrazně zesílilo po propuknutí velké hospodářské krize. Změny struktury trhu s chmelem, relevantní pro vznik kartelů, nově vzniklý stát sám inicioval, nebo je alespoň realizoval.

V meziválečném období se zvýšila míra diferenciací produktu. Prostředkem, jímž k tomuto odlišení došlo, byla přísnější zákonná regulace označení místního původu chmele. V rámci habsburské monarchie ztroskotalo zavedení povinného známkování chmele v první řadě na odporu chmelařských oblastí mimo české země (Halič, Štýrsko), jejichž zájmy by poškodilo především. I zde byl tedy klíčovým nositelem změny vznik nového státu, s nímž tato překážka padla. Následky války oslabily i vyjednávací pozici dalších zájmových skupin, které se obligatornímu označování dříve bránily – obchodníků chmelem a žateckých měšťanů sdružených v chmelařském spolku. Výsledkem vyjednávání, která probíhala od roku 1919, byl nový zákon o povinném známkování chmele (provenienční zákon) z 12. srpna 1921, publikovaný pod č. 297/1921 Sb.⁷¹⁷

Jak vyplývalo již z názvu zákona, přicházela s ním v první řadě povinnost označit každý balík chmele vypěstovaného v ČSR a uvedeného na trh místem (chmelařskou oblastí), odkud produkt pocházel. Výjimku z nového zákona měli pouze sládkové, kteří chmel nakupovali pro vlastní potřebu přímo u producentů. Označování chmele ze státem uznaných výrobních oblastí zajišťovaly zdejší známkovny. Chmel tzv. mimooblastní se označoval pouze nápisem „chmel“ s uvedením roku sklizně. Jeho označení neprováděla známkovna, ale pěstitel sám. Stejně se vedlo i chmelu z výrobních oblastí, který byl vybrakovaný (tedy nekvalitní), chmelu bez doložitelného původu a konečně produktu, který byl vyloučený z ověření řádem známkovny. Na Žatecku kupř. nebyl podle pravidel ověřován chmel zkažený a chmel

716 SUDA, K., *Ceny chmele a rentabilita jeho hnojení*, ČChm, 2, 21, 25. 4. 1929, s. 168.

717 Zákon ze dne 12. 8. 1921, o povinném známkování chmele, dostupné online: <<http://www.epravo.cz/vyhledavani-aspi/?Id=2578&Section=1&IdPara=1&ParaC=2>> [04. 04. 2017].

zelenák.⁷¹⁸ Zatímco dříve mohl i neoznačený chmel skutečně pocházet z vyhlášené české chmelařské oblasti, nyní tomu tak nebylo. Zákon – přinejmenším v zemích, které jej uznaly – tím omezil na minimum zbývající prostor pro nekalou konkurenci jiných neoznačených chmelů, vydávaných obchodníky za český, obvykle žatecký produkt. Jak se ukazuje na výše zmíněném příkladu Žatecka, značka poskytovala rovněž garanci odrůdy a do jisté míry i kvality konkrétního chmele. Označení původu českého chmele tím dále získalo na hodnotě.

Nový provenienční zákon doplňovalo nařízení č. 217/1922 Sb. ze dne 8. srpna 1922, kterým došlo k novému vymezení chmelařských oblastí.⁷¹⁹ Zřizovala se jím v první řadě nová chmelařská oblast – roudnická, k jejíž známkovně a organizaci se připojila část (především českých) obcí již existující ústěcké oblasti. Chmelařské obce v okolí Polep, proslulé kvalitou své produkce, byly přitom rozděleny mezi obě oblasti.⁷²⁰ Zatímco Ústěcko bylo rozděleno, Žatecko, dosud rozčleněné do dvou oblastí, bylo spojeno. Došlo tak ke zrušení značek „žatecký okres“ a „žatecký kraj“, které byly již dlouho terčem kritiky české sekce *Jednoty* a německých obcí zařazených do „kraje“. Svými držiteli nebyla také obnovena ochranná známka „městský chmel“, užívaná dříve pro produkt chmelnic na katastru města Žatce.⁷²¹ V českých zemích tak podle nového zákona existovalo pět chmelařských oblastí s právem užívat označení původu „český chmel“ a bližší specifikace chmelařské oblasti: žatecká, ústěcká, roudnická, dubská a tršická.⁷²² Nařízení zřehlednilo situaci pro zahraniční zákazníky a odstraněním konkurujících si označení zjednotilo propagaci a posílilo prestiž žatecké oblasti. Pro diferenciaci produktu bylo významné, že v této oblasti došlo k zavedení dvou doložek, kterými mohly některé obce s vyhlášenou kvalitou produkce připojovat označení „žatecký chmel“.⁷²³ Tuto změnu následně kodifikovalo nařízení, které provádělo novelizovaný provenienční zákon č. 161/1934 Sb.⁷²⁴ Nařízení zavádělo pojem chmelařské polohy, tedy úžeji vymezené lokality v rámci výrobní oblasti, vyznačující se produkcí chmele vynikající kvality. V rámci žatecké oblasti byly zřízeny výrobní polohy „Údolí Zlatého potoka“ v okolí Blšan a „Podlesí“ na Lounsku; obce příslušející k výrobní poloze byly v nařízení taxativně vyjmenovány.⁷²⁵ Obdobné označení bylo zavedeno i pro chmel z okolí Polep („Polepská blata“ a „Roudnicko-polepská blata“).

718 *Stanovy a jednací řád Veřejné známkovny chmele v Žatci*, Žatec b. d. [po 1921], s. 12 an.

719 Nařízení ze dne 8. 8. 1922, jímž se určuje počátek účinnosti a provádí zákon ze dne 12. srpna 1921, č. 297 Sb., o povinném známkování chmele, dostupné online: <<http://www.epravo.cz/vyhledavani-aspi/?Id=3011&Section=1&IdPara=1&ParaC=2>> [04. 04. 2017].

720 Rozdělení mělo odpovídat národnostním poměrům v oblasti – v ústěcké oblasti zůstaly německé obce, v roudnické naopak české.

721 *Festschrift zum Andenken an das 100 jähr. Jubiläum*, c. d., s. 83.

722 ZIMA, F. – ZÁZVORKA, V., *Chmelařství*, c. d., s. 124.

723 *Stanovy a jednací řád Veřejné známkovny chmele v Žatci*, Žatec b. d. [po 1921], s. 14 an.

724 Zákon ze dne 4. května 1934 o povinném známkování chmele a úpravě rozsahu pěstování chmele, dostupné online: <<http://www.epravo.cz/vyhledavani-aspi/?Id=5936&Section=1&IdPara=1&ParaC=2>> [04. 04. 2017].

725 Z toho je patrné, že byla mezi dvěma národnostmi v oblasti zachována parita: Podlesí bylo lokalitou českou, Údolí Zlatého potoka (Goldbachtal) německou. MUCK, Rudolf, *Die Herkunftsbezeichnung des Saazer Hopfens*, *Stickstoff. Fachblatt für Pflanzenernährung und Düngung*, 4, 1, 1930, s. 23–26.

Vzhledem k tomu, že největší část českého chmele šla na vývoz, bylo pro úspěch zákona klíčové jeho uznání importujícími státy (zpravidla v rámci obchodní smlouvy). V průběhu 20. let se ČSR podařilo získat uznání pro provenienční zákon ze strany Rakouska, Švýcarska, Polska a Francie.⁷²⁶ Ve třicátých letech se k nim připojila ještě Argentina, která ochranu původu českého chmele zaručila počínaje 1. červnem 1937.⁷²⁷ Neméně podstatné ovšem bylo, že Německo, které bylo po dlouhou dobu jak největším dovozcem chmele z ČSR, tak největším konkurentem českého produktu v segmentu jemných chmelů, český provenienční zákon nikdy neuznalo. Vydalo vlastní zákonnou úpravu, která ale pro německé chmele vyvážené do ciziny nestanovila známkovací povinnost. Německé chmele tak mohly na světovém trhu žatecké produkci nekale konkurovat pod označeními jako „*Bohemian hops*“ nebo „český ležákový chmel“.⁷²⁸

Politika státu usměrňovala především ve třicátých letech i míru koncentrace v odvětví. Počet zemědělských závodů na trhu i jejich rozlohu do určité míry ovlivnilo již provedení pozemkové reformy. Jak vyplývá z následující tabulky, pozemková reforma dále oslabilu pozici velkostatku mezi producenty chmele. Velkostatky se na počátku 20. století na ploše chmelnic podílely 13 %, v roce 1930 pak jen 9 %. Na Žatecku byl v rámci reformy rozdělen i Dreherův velkostatek, který měl před válkou (v absolutních číslech) největší výměru chmelnic. Vzrostl naopak podíl větších selských závodů a statků do 50 ha (z 20 na 26 % plochy chmelnic) a rolnických závodů mezi 5 až 10 ha (z 11 na 14 %). Pozemková reforma přinesla v chmelařství určitou korekturu rozdělení chmelnic a tomu odpovídající, spíše skrovný, pokles míry koncentrace produkce.⁷²⁹

S určitostí stanovit, do jaké míry byla v rámci pozemkové reformy redistribuována „pouze“ půda vhodná pro pěstování chmele a do jaké míry již zřízené hodnotné chmelnice, je obtížné. V době, kdy byla reforma vyhlášena, se rozloha chmelnic následkem redukce v době války nacházela na mnohaletém minimu. Nadto je třeba mít na paměti, že na Žatecku, kde byl podíl velkostatku na výměře chmelnic na počátku 20. století ze všech chmelařských oblastí největší, se chmelnice ponechávaly vysazené asi 10–20 let. Chmelnice, které se stavěly před počátkem války, se proto v době provádění pozemkové reformy blížily již ke konci své životnosti.⁷³⁰ Je tak pravděpodobnější, že převažujícím scénářem byla situace, kdy zemědělské závody mohly díky pozemkové reformě rozšířit svou celkovou výměru a až později na části této půdy zřídily chmelnice.

726 NA ČR, fond MPOŽ, k. č. 722, inv. č. 47776/30, *Šetření Poradního sboru pro otázky hospodářské o základních otázkách naší hospodářské politiky (Důvěrné!)*, s. 11.

727 KAŠPÁREK, J. O., *Výroční zpráva (...) za rok 1937*, c. d., s. 19.

728 PRACH, P., *Hospodářské otázky*, c. d., s. 12; NA ČR, fond Ústředna obchodních a živnostenských komor v Praze, k. č. 370, inv. č. 55, sign. 13557/Ú, Posudek o memorandu o ochraně chmele z 14. 9. 1935.

729 Je příznačné, že téma chmelařství hrálo v debatách o pozemkové reformě minimální roli a jejími dopady na toto odvětví se příliš nezabývali ani úředníci pověřeni jejím prováděním. Za toto sdělení jsem díkem zavázán Mgr. Kristýně Kaucké, která k tématu pozemkové reformy připravuje rozsáhlou analýzu.

730 ZIMA, F. – ZÁZVORKA, V., *Chmelařství*, c. d., s. 109.

Tabulka č. 46:
**Velikostní struktura chmelařských závodů v ČSR podle výsledků sčítání
zemědělských závodů v r. 1930**

Výměra závodu (v ha)	Počet záv.	Plocha chmel. (v ha)	Podíl na celk. rozloze chmelnic (v %)
do 0,1	192	7,35	<1 %
0,1–0,5	1 378	221	1 %
0,5–1	1 739	428	3 %
1–2	2 449	766	5 %
2–5	5 458	2 300	15 %
5–10	3 200	2 099	14 %
10–20	2 641	2 955	19 %
20–30	970	2 054	14 %
30–50	541	1 753	12 %
50–100	252	1 226	8 %
100–200	125	782	5 %
200–500	49	463	3 %
nad 500	6	114	1 %
Úhrnem	19 000	15 168	100 %

Pramen: *Sčítání zemědělských závodů v Republice československé podle stavu dne 27. 5. 1930*, díl 1, část 5, Praha 1933, s. 68 (= Československá statistika, sv. 87, řada 16, sešit 5); *Sčítání zemědělských závodů v Republice československé podle stavu dne 27. 5. 1930*, díl 3, část 4, Praha 1936, s. 44 (= Československá statistika, sv. 115, řada 16, sešit 18).

Stát již od vydání prvního rakouského provenienčního zákona, který ČSR recipovala, určoval rozsah jednotlivých chmelařských oblastí. Po zavedení obligatorního známkování se přitom význam příslušnosti obce, kde se chmel pěstoval, k té či oné chmelařské oblasti ještě znásobil. Toto ustanovení však nepředstavovalo zásadní překážku vstupu nových podniků na trh. Žatecká oblast byla totiž zákonem vymezena ve svých maximálních hranicích před rokem 1910. Tisíce zemědělských podniků, které ve 20. letech v této oblasti (opětovně) zahájily pěstování chmele, se tak nemusely obávat, že jim známka nebude přiznána. Počet obcí úštěcké a roudnické oblasti byl rozšířen – v případě druhé oblasti o polovinu – paradoxně až na počátku chmelařské krize, a to na nátlak organizací samotných.⁷³¹

Pro situaci v odvětví byl klíčový až pozdější krok československého státu učiněný v roce 1934. Jak již bylo zmíněno výše, v tomto roce bylo nejprve nařízením vlády zakázáno zakládání nových chmelnic. Zakaz byl následně zakotven v novém zákonu o původu chmele. Stát tím vybudoval nejen nepřekonatelnou bariéru blokující vstup nových podniků na trh, ale zabránil i rozšiřování kapacit existujících chmelařských závodů. Zákon z roku 1934 nadto obsahoval ustanovení, podle nějž měl stát dozírat nad prováděním případné redukce ploch chmelnic explicitně dávající do souvislosti s „prováděním mezinárodního ujednání pěstitelů chmele“, tedy

731 *Rozšíření chmelařského obvodu Roudnicka, ČChm, 1, 19, 14. 2. 1928, s. 157; Přiřazení obcí k žatecké a úštěcké výrobní oblasti chmelařské, ČChm, 2, 3, 25. 8. 1928, s. 23.*

s rozhodnutím mezinárodního kartelu pěstitelů. Členství zemědělského závodu ve sdružení pěstitelů dané chmelařské oblasti bylo nově ze zákona povinné. Provenienční zákon z roku 1934 tak představoval důležitý nástroj zajišťující „kartelovou disciplínu“ českých pěstitelů chmele.

Poslední významná změna struktury trhu s chmelem se týkala skladby poptávky po této plodině. ČSR byla ve chmelu soběstačná. Československé pivovary spotřebovaly v druhé polovině 20. let ročně asi 25–35 tisíc q chmele. V době „chmelařské konjunktury“ menší část jejich konzumu připadla na importovaný chmel nižší kvality, který byl i při poměrně vysoké československé celní sazbě cenově výhodnější než domácí produkce. Pokud byly však ceny chmele nízké, kryly pivovary celou svou spotřebu z domácích zdrojů.⁷³² Ilustrativní je v tomto ohledu následující tabulka. Zatímco v letech 1924 až 1928 se každoročně dovezlo přes 5 tisíc q chmele, ve třicátých letech byl dovoz na nule.

Tabulka č. 47:
Dovoz chmele do ČSR (v q), 1920–1937

Rok	Dovoz	Rok	Dovoz
1920	11 656	1926	5 422
1921	10 899	1927	5 166
1922	244	1928	7 456
1923	2 386	1929	1 697
1924	12 088	1930	50
1925	8 106	1931–1937	0

Pramen: *Zahraniční obchod Republiky československé, 1919–1937*
(= Československá statistika, řada 3).

Vzhledem k tomu, že nový stát získal ještě větší část kapacit rakousko-uherského chmelařství než pivovarnictví, zvýšila se o to více závislost zdejší chmelařské produkce na exportu. Pokus určit podíl chmele, který se vyvážel, s sebou nese ovšem určité potíže. Poměr vyvezeného chmele k domácí produkci této plodiny se v jednotlivých letech vyznačoval značnými výkyvy. Z jedné strany se na tom podepisovaly výrazné rozdíly ve velikosti jednotlivých sklizní, které byly pro toto odvětví rostlinné výroby typické. Současně se vyvážely v některých letech i značně rozsáhlé zásoby chmele starších ročníků. V letech 1919 až 1921 tak poměr vyvezeného chmele v produkci v daném roce vždy přesahoval sto procent. Větší výpovědní hodnotu mají údaje pro roky 1926–1930, tedy z let vrcholící konjunktury a počínající krize, kdy byly zásoby chmele relativně malé. V průměru těchto let se vyváželo 70,8 % tehdejší sklizně.⁷³³

Německo bylo v předválečném období významným reexportérem českého chmele a obchodníci z Čech fungovali často jen jako komisionáři norimberských firem

732 NA ČR, fond MPOŽ, k. č. 722, inv. č. 47776/30, *Šetření Poradního sboru pro otázky hospodářské o základních otázkách naší hospodářské politiky (Důvěrné!)*, s. 8.

733 LACINA, V., *Krize československého zemědělství*, c. d., s. 101.

Tabulka č. 48:
Poměr vývozu z ČSR a zdejší produkce chmele, 1919–1938

Rok	Sklizeň (v q)	Vývoz (v q)	Podíl vývozu (v %)	Rok	Sklizeň (v q)	Vývoz (v q)	Podíl vývozu (v %)
1919	44 000	74 395	169 %	1929	118 176	84 987	72 %
1920	52 656	65 998	125 %	1930	147 254	90 222	61 %
1921	29 033	30 352	105 %	1931	123 274	105 557	86 %
1922	56 421	48 129	85 %	1932	75 219	55 849	74 %
1923	30 929	30 963	100 %	1933	58 580	49 784	85 %
1924	99 640	87 620	88 %	1934	70 738	64 509	91 %
1925	70 152	56 195	80 %	1935	76 195	49 177	65 %
1926	96 687	73 581	76 %	1936	120 808	81 693	68 %
1927	108 510	81 212	75 %	1937	121 897	94 530	78 %
1928	94 343	65 553	69 %	1938	115 000	*	*

Pramen: *Zahraniční obchod Republiky československé, 1919–1937*
 (= Československá statistika, řada 3).

* Vzhledem k tomu, že sklizeň chmele probíhá v červenci až srpnu, zahrnují údaje pro rok 1938 i odstoupená území; odpovídající data o vývozu nejsou k dispozici.

zakázkového obchodu.⁷³⁴ V sezóně 1909/1910 reexportovalo Německo 20 % chmele dovezeného z Rakouska-Uherska, o rok později 24 % a v roce 1911/12 celých 25 % dovozu.⁷³⁵ Po válce, v průběhu 20. let, ovšem obchodníci chmelem v ČSR získali větší míru nezávislosti a začali vyvážet větší množství chmele přímo. V souvislosti s tím se v této době do jisté míry osamostatnil i žatecký trh chmelem a jeho význam vzrostl.⁷³⁶

Určitým specifikem obchodu chmelem v českých zemích bylo, že již v předválečné době, kdy byl závislý na německém reexportu, zároveň sám pracoval jako vývozce zboží z dalších částí habsburské monarchie, zejména Štýrska a Haliče. Reexportoval i ruský chmel. V Žatci na konci 90. let mělo vzniknout skladiště chmele, které se zaměřovalo právě na tento „tranzitní“ chmel.⁷³⁷ Žatecký obchod tak byl s to uspokojit poptávku pivovarů po chmelech různé kvality a v různých cenových hladinách. V situaci, kdy se český chmel nemusel povinně označovat, se zde rovněž otevíral poměrně velký prostor pro nekalé praktiky (falšování ochranných známek, míchání chmelů různé provenience). Skladiště s chmelem, které konkurovalo zdejší produkci, se proto stávalo častým cílem kritiky pěstitelů pro zdejší údajnou i prokázanou nekalou manipulaci s chmelem.

734 Dovoz z ČSR do Hamburku a Gdaňsku byl zanedbatelný. V roce 1926 se do prvního přístavu dovezlo např. pouze 237 q chmele, do druhého pak 27 q. Obchod s chmelem a příslušné kapacity (především skladiště a sířirny) se koncentrovaly do Norimberku. ČERNÝ, R., *Katastrofa chmelářství*, c. d., s. 20.

735 *Rakouský vývoz chmele do Německa v období 1911/12*, Kvas, 40, 43, 22. 10. 1912, s. 530.

736 NA ČR, fond MPOŽ, k. č. 722, inv. č. 47776/30, *Šetření Poradního sboru pro otázky hospodářské o základních otázkách naší hospodářské politiky (Důvěrné!)*, s. 8; PRACH, P., *Hospodářské otázky*, c. d., s. 10.

737 *Zur Errichtung eines Freilagers*, Mittheilungen des Verbandes der Saazer Hopfen-Productions-Gemeinden, 7, 8, 25. 11. 1899, s. 2 an.

Tabulka č. 49:
 ČSR a reexport chmele. Statistika tranzitních skladišť v Žatci

Rok	Vyvezeno po úpravě (v q)	Podíl reexportu na čs. vývozu chmele (v %)	Procleno v ČSR (v q)
1923	9 381	30 %	110
1924	8 645	10 %	–
1925	10 499	19 %	332
1926	8 530	12 %	155
1927	7 389	9 %	39
1928	11 893	18 %	281
1929	9 758	11 %	44
1930	5 472	6 %	0*
1931	2 452	2 %	0
1932	1 796	3 %	0
1933	3 018	6 %	0
1934	4 735	7 %	0
1935	8 436	17 %	0
1936	5 648	7 %	1
1937	3 207	3 %	1

Pramen: *Zahraniční obchod Republiky československé, 1919–1937*
 (= Československá statistika, řada 3).

* V roce 1929 bylo proclívání tranzitního chmele zakázáno.

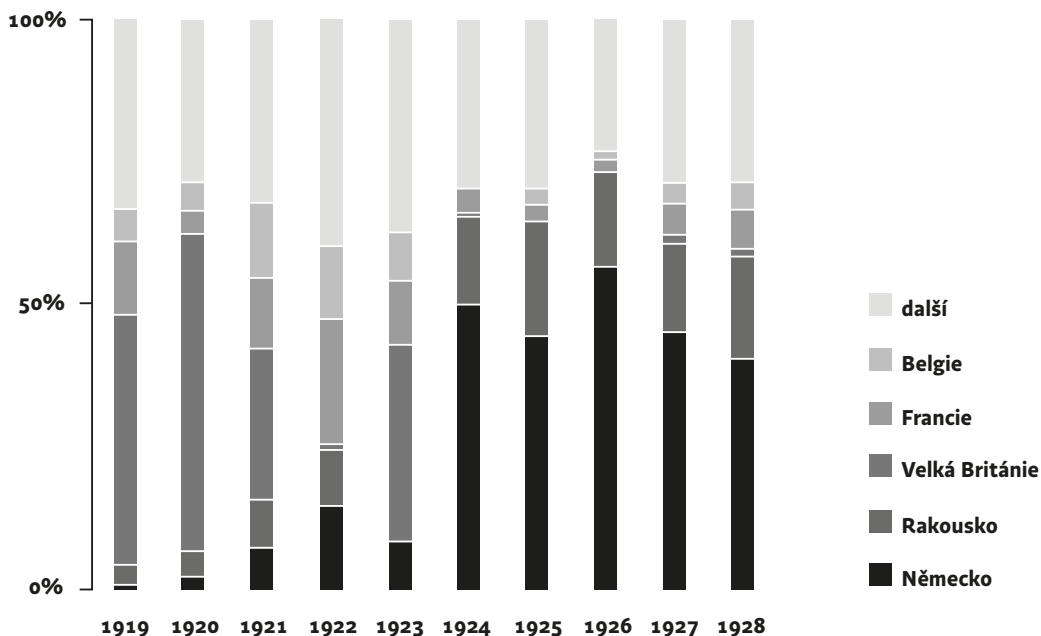
Po vzniku samostatné ČSR se otevřela otázka po dalším osudu těchto skladišť, jejichž dodavatelé se nyní nacházeli za celní hranicí. Skladiště byla – přes odpor pěstitelů chmele – znovu povolena po vydání provenienčního zákona z roku 1921. Získala status „tranzitních skladišť“. Chmel, který se do nich dovážel, se neproclíval, pokud byl vyvezen dále za hranice. Původně bylo zřízeno jedno veřejné skladiště, ale v průběhu 20. let se k němu přidaly tři další sklady soukromých firem.⁷³⁸ Československý obchod chmelem se tak nejen do jisté míry osvobodil od německého reexportu, ale posílila i jeho role reexportéra. Žateckými tranzitními skladišti procházel především jugoslávský, v menší míře pak polský chmel.⁷³⁹ Ve 20. letech obchodníci v ČSR reexportovali asi polovinu jugoslávského vývozu.⁷⁴⁰ Objem takto vyváženého chmele byl přitom značný, zejména v době konjunktury v chmelařství, kdy byl tento produkt pro svou nižší cenu konkurenceschopnější. V poměru

738 NA ČR, fond MPOŽ, k. č. 722, inv. č. 47776/30, *Šetření Poradního sboru pro otázky hospodářské o základních otázkách naší hospodářské politiky (Důvěrné!)*, s. 8; PRACH, P., *Hospodářské otázky*, c. d., s. 10.

739 ČSR polský chmel reexportovala především ve 20. letech, následně si zdejší producenti našli jiné cesty. *Vyřazení Československa z tranzitního obchodu polským chmelem*, ČChm, 2, 6, 26. 9. 1929, s. 49.

740 *Vývoz chmele – jeho význam a jeho směrné cesty*, ČChm, 11, 9, 4. 12. 1937, s. 70.

Graf č. 1:
Struktura exportu chmele ČSR, 1919–1928 (v%)

Pramen: *Zahraniční obchod Republiky československé, 1919–1928*
(= Československá statistika, řada 3).

k československému vývozu chmele představoval reexport v těchto letech desetin až pětinu.

Export (a reexport) realizovaly chmelařské firmy sídlící nejčastěji v Žatci a Praze. Naprostou většinu těchto firem i nadále tvořily podniky obchodníků-jednotlivců. Vyrostla jim ovšem dvojí konkurence. Chmelařské organizace na Žatecku a Tršicku provozovaly v meziválečném období vlastní prodejny. V žatecké oblasti měla vlastní chmelařskou firmu jak česká, tak německá sekce *Jednoty*. Obě prodejny se zformovaly v roce 1917 v souvislosti s potřebami řízení válečné ekonomiky a na trhu působily až do konce 30. let. Podniky měly ovlivňovat utváření cen nákupy a uskladněním větších množství chmele, která měly na trh vypouštět za výhodnějších podmínek. Kromě komisionářského prodeje chmele zprostředkovávaly i společný nákup zemědělských potřeb. Prodejny se však nestaly významnou tržní silou. Již skutečnost, že základní kapitál české chmelařské obchodní společnosti nepřesahoval 200 tisíc Kč, naznačuje, že v kapitálově intenzivním odvětví sehrávaly spíše roli menších firem podbízejících ceny ostatních hráčů, resp. kartelových outsiderů, nerespektujících kartelové ceny.⁷⁴¹

Do jisté míry v meziválečném období posílil vliv bank, a to zvláště na obchod chmelem. Na počátku 20. let vzniklo několik obchodních firem ve formě společností

741 PITZ, L., *Probleme des Hopfenhandels in volkswirtschaftlicher Beziehung. Diss. an der Universität in Erlangen*, Lauf a. Pegnitz 1928, s. 84 an.

s ručením omezeným; zpravidla se jednalo o syndikáty. Jejich podílníky byli majitelé některých zavedených obchodů s chmelem a banky, které vložily kapitál ostatně i do prodejen chmelařských organizací.⁷⁴² V průběhu 20. let se však banky z odvětví opětovně stáhly, poté co podnikání syndikátů začalo vykazovat ztráty. Prostřednictvím svého vlivu v obchodních firmách mohly banky vyvíjet určitý vliv i na pěstitele. Peněžními ústavami, které mohly mít organizující roli v produkci chmele, byly ústavy družstevní záložny a spořitelny. Nicméně fondy spořitelen se nezachovaly a vzhledem k jejich roli při organizaci trhu s chmelem neposkytují ani jejich jubilejní publikace.⁷⁴³ Na konci 30. let s organizací žateckých pěstitelů navázala úvěrové spojení Ústřední jednota hospodářských družstev.⁷⁴⁴ Také v pivovarnictví vznikl peněžní ústav, který mohl plnit úkoly v rámci kartelů v odvětví – Banka pro průmysl pivovarský.⁷⁴⁵

V meziválečném období zaznamenala podstatné změny i struktura zemí, do nichž se český chmel vyvážel. Před první světovou válkou se exportu chmele z českých zemí podařilo do jisté míry omezit závislost na jediném největším odběrateli chmele Německu a otevřít pro chmel nové trhy. Nejvýznamnější z nich byl trh Spojených států amerických, kam se v průběhu pěti posledních předválečných let vyvezlo ročně průměrně 13 234 q chmele. Zavedení americké prohibice krátce po skončení války ovšem cestu českému chmelu na tento trh téměř zcela zahradilo.⁷⁴⁶ Současně zavedly Spojené státy na dovoz chmele i téměř prohibitivní clo. Kupř. v roce 1928 se tak do USA vyvezlo jen 252 q chmele.⁷⁴⁷

Ve vývoji českého zahraničního obchodu s chmelem představují první fázi meziválečného období roky 1919 až 1923. Vzhledem k hospodářské situaci v Německu a do jisté míry i kvůli překážkám, které činilo vývozu do Německa československé ministerstvo obchodu, byl tento stát z řad odběratelů českého chmele tehdy téměř zcela vyřazen.⁷⁴⁸ Pozici největšího importéra českého chmele zaujala nejprve Velká Británie, která dovezla v letech 1919 až 1920 přes polovinu a ještě v roce 1921 necelou třetinu celkového českého exportu. Dovoz českého chmele následně téměř ustal, což souviselo nejen se zhodnocením koruny, ale také s anglickou hospodářskou politikou. V Anglii byl na počátku 20. let státem zřízen chmelařský monopol, přičemž produkt se na trhu realizoval za úředně stanovené ceny. Po polovině 20. let jej pak vystřídal soukromý syndikát. Britské clo však zůstalo i nadále vysoké

742 Zde pouze předesílám teze k problémům, které jsou v následující kapitole důkladněji diskutovány a závěry jsou pramenně doloženy.

743 Viz např. *Almanach spořitelny města Loun, 1863–1933*, Louny 1933.

744 VITNER, Cyril, *Zpráva předsednická o chmelařských úkolech*, ČChm, 12, 2, 1. 9. 1938, s. 9. O předchozí spolupráci obou organizací se ve fondu ÚJHD nenacházejí žádné doklady. Viz NA ČR, fond Ústřední jednota hospodářských družstev, Praha.

745 Zlomkovité prameny dostupné ve fondu Banky pro průmysl pivovarský, uloženém v archivu České národní banky, bohužel roli této instituce neumožňují rekonstruovat. Archiv České národní banky, fond Banka pro průmysl pivovarský v Praze.

746 Ne však naprosto. Některé žatecké obchodní firmy začaly do USA zasílat několikakilové balíčky s chmelem, které se následně prodávaly v obchodní síti spotřebitelům, kteří si z nich vařili domácí pivo.

747 NA ČR, fond MPOŽ, k. č. 795, inv. č. 97095/32, III. *situacní chmelařská zpráva Jednoty chmelařské v Žatci*, s. 5.

748 ČERNÝ, R., *Katastrofa chmelařství*, c. d., s. 15.

Chmel jako exportní artikl: žoky chmele putují do USA, které se ve 30. letech staly jedním z klíčových konzumentů žateckého produktu

(Fotoarchiv Regionálního muzea
K. A. Polánka v Žatci, sign. Fn 0862)

a pro československý chmel v podstatě prohibitivní. Britské pivovary pokrývaly případný nedostatek chmele importy z dominia nebo levným americkým chmelem.⁷⁴⁹ V letech 1921 a 1922 se podařilo větší část produkce umístit na francouzském, respektive rakouském trhu (viz graf č. 1).

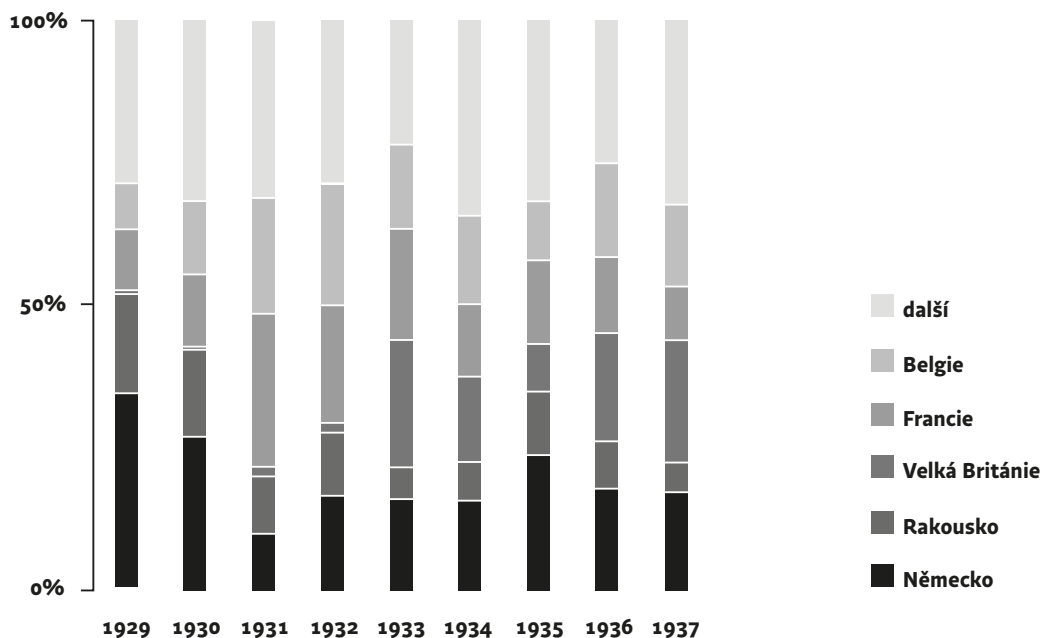
Poté, co se v roce 1923 chmel dostal na volnou listinu vývozu, zaujalo pozici nejvýznamnějšího spotřebitele opět Německo.⁷⁵⁰ Zdejší pivovary zkonzumovaly v letech 1924 až 1928 ročně asi polovinu celkového českého vývozu chmele. Následně začal podíl Německa na exportu chmele z ČSR klesat, nicméně až do roku 1930 byl tento stát největším importérem českého chmele. Následky hospodářské krize vedly k odklonu od hospodářského liberalismu k ekonomickému nacionalismu, k budování bariér (celních i jiných) světového obchodu a k omezení jeho objemu. Stejně jako u jiných produktů, sledovaly státy i v případě chmele snahy po dosažení autarkie. Jak již bylo doloženo výše, od léta, resp. podzimu 1931 své trhy tímto způsobem začaly chránit jak Německo, tak Francie. V českém chmelařství se v této době zakončoval proces redukce výrobních kapacit a ruku v ruce s tím v roce 1932 na polovinu poklesl i objem exportovaného chmele.

Zrušení americké prohibice v roce následujícím a snížení zdejšího cla znamenalo pro české chmelařství východisko z nezáviděníhodné situace (viz graf č. 2). Při

749 ŠTĚPÁNEK, P., *Chmelařství, jeho sláva a pád*, c. d., s. 31.

750 ČERNÝ, R., *Katastrofa chmelařství*, c. d., s. 18.

Graf č. 2:
Struktura exportu chmele ČSR, 1929–1937 (v q)

Pramen: *Zahraniční obchod Republiky československé, 1929–1937*
(= Československá statistika, řada 3).

velmi nízkých cenách byl český chmel konkurenceschopný a rychle se na americkém trhu, rostoucím raketovým tempem, akreditoval. Od roku 1933 se staly Spojené státy největším odběratelem českého chmele a zůstaly jím až do roku 1938. Rovněž se posílila pozice této plodiny na trzích dalších zámořských států, především v Latinské Americe.⁷⁵¹ Zatímco ještě v roce 1935 na jih i sever Ameriky z ČSR putovalo jen 15 % vývozu chmele, v roce 1937 to bylo již 30 %. Československu se tedy pod tlakem okolností podařilo v průběhu hospodářské krize a v době jí bezprostředně následující diverzifikovat strukturu odběratelů zdejšího chmele. Roku 1937 se český chmel vyvážel do 69 států světa.⁷⁵²

A. Resch ve své vlivné práci o kartelizaci v rakousko-uherské ekonomice proponoval ideální typ trhu, na němž vzniká tržní síla cestou prostorové diferenciacce. Jedná se o velký trh, který je ovšem slabě koncentrovaný. Určitým způsobem, například vlivem dopravních nákladů, však došlo k jeho regionální diferenciaci. Vstupní bariéry na trh jsou nízké. Je možné hovořit o vlivu bank na organizaci trhu, ale jeho míra není vysoká. Banky také působí na odvětví nepřímo, prostřednictvím vlivného velkoobchodu, který se nalézá v jejich zájmovém orbitu. Stát, který má

751 NA ČR, fond MPOŽ, k. č. 722, inv. č. 47776/30, *Šetření Poradního sboru pro otázky hospodářské o základních otázkách naší hospodářské politiky (Důvěrné!)*.

752 NA ČR, fond MPOŽ, k. č. 1082, inv. č. 77951/37, *Chmelové poměry v Československu*, s. 3.

zájem na výběru daní, intervenuje v odvětví, popřípadě používá nástrojů zahraničněobchodní politiky. Kartely, které v takto uspořádaném odvětví vznikají, tendují podle Resche k federativní struktuře.⁷⁵³ Z předchozích odstavců je patrné, že se chmelařství zčásti již před první světovou válkou, ale rozhodujícím způsobem až v průběhu meziválečného období posunulo právě k tomuto typu odvětví.

753 RESCH, A., *Industriekartelle*, c. d., s. 106.

ÖFFENTLICHE HOPFENSIGNIERHALLE IN ZATEC SAAZ.

SAAZER HOPFEN.

ČESKOSLOVENSÁ. **OVĚROVACÍ LISTINA** Aa **BEGLAUBIGUNGSURKUNDE** 0000337

ČECHOSLOVAKISCHE REPUBLIK.

der Öffentlichen Hopfensignierhalle in Zatec-Saaz
ausgestellt auf Grund des Gesetzes vom 4. Mai 1934, No. 89 S. d.
C. u. V.

Výdáná na základě zákona ze dne 4. května 1934, č. 89 Sb. a n.
11. 11. 1935

na **zoký beket**
über **Ballen Reiter**

českého chrastě **19 34** bohmischen Hopfens der Fechtung

VÝROBNÍ OBLAST ZATECKO
PRODUKTIONSGBIET ZATEC-SAAZ

VÝROBNÍ OBEC: **PRODUKTIONSGEMEINDE**
slovy d. i. **zatecká oblasť zatecko**

Čís. No. **1111/34** slovy d. i. **zatecká oblasť zatecko**

Hrubá váha **155** kg slovy d. i. **zatecká oblasť zatecko**

Bířto. Grw. **155** kg slovy d. i. **zatecká oblasť zatecko**

Podílůi, nepodpůi nebo zneřilí této listiny, dle
pečetě, písemny neb ověřovací značky, jeř vyobrazeny
pon na rubu, jeřtá se podle předpisů všeobecného
zákonu trestního.

V Zateci dne **19. května 1935.**
Zatec-Saaz, am

Feořer - Direktor **Adm. Müller**
prodávaca-Direktor.

ZATECKÝ CHMEL

Ověřovací listina pro žateckou oblast (Brožura Allen P. T. Beziehungern von Sazer Hopfen gewidmet von der Deutschen Hopfenverkehrs-Gesellschaft m.b.H. in Saaz, Warnsdorf: Strache, /1935/)

5 OD MEZINÁRODNÍHO KARTELU KE STÁTNÍMU INTERVENČIONISMU. KARTELY V CHMELAŘSTVÍ V MEZIVÁLEČNÉM OBDOBÍ

5.1 NÁVRAT K LOKÁLNÍM KARTELŮM (1918–1924)

Se zánikem Rakouska-Uherska se rozpadla také celostátní organizace zdejších chmelařů. Pěstitelé začali své zájmy prosazovat opět pouze prostřednictvím svých regionálních organizací. Hlavním cílem, který sdružení pěstitelů bezprostředně po válce sledovala, byla změna institucionálního rámce vytvářejícího mantinely pro trh chmelem. Představovala jej především ustanovení provenienčního zákona z roku 1907 a příslušného prováděcího nařízení. Jejich vznik byl výsledkem ústupků provedených zčásti pro uspokojení zájmů skupin, které se nyní již nenacházely na území nového státu a neměly na jeho rozhodování vliv. To je především případ konkurenčních chmelařských oblastí v někdejší Haliči, Štýrsku a Uhrách. V československém politickém systému nadto oproti někdejšímu habsburskému státu vzrostl vliv české agrární strany, na níž byly organizace pěstitelů chmele pochopitelně navázány.

Jednání o změně dosavadní regulace známkování chmele začala v srpnu 1919, krátce po nástupu Tusarovy koalice. Hlavním tématem rozhovorů bylo od počátku povinné známkování českého chmele. V září téhož roku již byl připraven příslušný návrh.⁷⁵⁴ Jednání, poznamenaná zájmovým konfliktem mezi obchodníky stavějícími se proti další regulaci a pěstiteli, trvala celkem dva roky. Československé pivovary v nich zaujímaly zprostředkující pozici. Zákon byl odhlasován až Černého úřednickou vládou 12. srpna 1921 a vyšel pod číslem 297/1921 Sb. Následujícího roku jej doplnilo také nové prováděcí nařízení, vydané pod č. 217/1922 Sb.

Pro pěstitele chmele bylo hlavním přínosem zákona zavedení povinného známkování místního původu veškerého zboží, které z ČSR putovalo na zahraniční trhy. Vedle označení „český“ nebo „moravský“ chmel a jeho ročníku se na žocích i připojených listinách uváděla povinně rovněž výrobní oblast a výrobní obec. Na veřejné známkovny, které prováděly hlavní část ověřování autenticity produktu, nyní získali rozhodující vliv pěstitelé. Ve správě všech známek měli být zastoupeni dvěma třetinami členů. Zbylá místa ve statutárních orgánech známek měl obsazovat obchod. Městská samospráva, která měla v prvních známkovnách rozhodující slovo, ztratila nyní i zbytek svého vlivu v instituci. Známkovny získaly více pravomocí při kontrole chmele. Vyšší náklady, jež povinné známkování přinášelo obchodu, se ovšem vyhnuly československým pivovarům. Ty si v průběhu jednání prosadily z povinnosti známkovat chmel výjimku. Označování původu chmele pro ně zůstalo pouze dobrovolné. Mohly tedy kupovat neznámkovaný chmel.⁷⁵⁵

754 *Povinné známkování chmele?*, Kvas, 47, 1, 2. 9. 1919, s. 6; *Ke změně zákona o označování původu chmele*, Kvas, 48, 13, 25. 11. 1919, s. 135.

755 Krátce po vydání zákona ovšem začala být tato výjimka ze strany organizací pěstitelů a ministerstva zemědělství zpochybňována. *Porada o povinném označování původu chmele*, Kvas, 51, 36, 8. 5. 1923, s. 390.

Pečeť s československým státním znakem a údajem o původu chmele, kterou byl v meziválečném období označován každý žok chmele ověřený v jedné z veřejných známekoven

(Fotoarchiv Regionálního muzea K. A. Polánka v Žatci, sign. Fn 0790)

Zavedení obligatorního známkování mělo na různé výrobní oblasti odlišné dopady. Na Žatecku byla již před válkou známkována valná část zde sklizeného chmele. V roce 1911 prošlo známkovnou 69,5 % tehdejší sklizně, v následujícím roce 71,2 % a roku 1913 celých 77,5 % sklizeného množství „zeleného zlata“. Velkou část ze zboží, které před válkou zůstalo neoznačované, tvořil chmel, který přímo od pěstitelů zakoupily pivovary.⁷⁵⁶ Pro žatecké pěstitelé se tedy nezměnilo příliš.⁷⁵⁷ Zákon spíše zakotvil zdejší zavedenou praxi jako obecně závaznou. Přesto žatečtí pěstitelé z nového zákona také profitovali. Vyřadil totiž konkurenci neoznačeného chmele, který přicházel do žateckých skladišť a putoval z nich na trh bez označení. Zahraniční pivovary, jen částečně informované o zvyklostech na žateckém trhu, mohly takový chmel nakupovat stále v přesvědčení, že se jednalo o žatecký produkt, k čemuž je mohla svádnout i odesílací adresa žateckého obchodníka chmelem. Především v případě nejkvalitnějšího chmele z jiných chmelařských oblastí je o opaku nemusely přesvědčit ani vlastnosti vyrobeného piva. V dalších chmelařských oblastech v českých zemích vedlo obligatorní známkování k větší kontrole nad pěstiteli při prodeji chmele a tím k větší disciplíně při provádění doporučené prodejní

756 WARA, J., *Saaz, Hopfenbau und Hopfenhandel*, c. d., s. 2; GAUBA, T., *Zur 25 jährigen Gründungsfeier des Hopfenbauverbandes*, MittVerb, 19, 24, 26. 5. 1916, s. 1 an.

757 Vzhledem k tomu, že provenienční zákon nepřikazoval známkování chmele, které si pro vlastní potřebu zakoupily, či dokonce vypěstovaly československé pivovary, neznámkovala se ani po jeho vstupu v platnost celá žatecká produkce. Ve 20. letech se známkovalo zpravidla 90 % vyrobeného kvanta žateckého chmele. *Známkování chmele*, ČChm, 2, 11, 8. 12. 1928, s. 82.

taktiky. Všichni čeští pěstitelé pak profitovali z faktu, že levný chmel importovaný z Polska a Jugoslávie nemohl být míchán s jejich vlastní produkcí a tím jim konkurovat.

Slabé místo tohoto ustanovení provenienčního zákona spočívalo v tom, že se kontrola autenticity typicky exportního produktu opírala jen o instituce jednoho státu. Poté, co chmel na své cestě ke spotřebiteli opustil československé hranice, zůstalo jeho označení v podstatě bez právní ochrany. Státy dovážející chmel totiž po relativně dlouhou dobu nebyly ničím nuceny provenienční zákon respektovat. Československo začalo prosazovat vložení klauzule o uznání provenienčního zákona do obchodních smluv, které nově či opětovně uzavíralo, až po roce 1926. Jako první tak uznalo provenienční zákon Rakousko, jež krylo svou spotřebu chmele téměř zcela dovozem z ČSR. Postupně došlo k uznání provenienčního zákona i ze strany dalších importérů. Pro vyhlídky československých chmelařů ovšem bylo rozhodující, že provenienční zákon neuznalo Německo. Jeho „konkurenční“ provenienční zákon vydaný na konci 20. let byl založený na jiném principu: zajišťoval ochranu původu naopak pouze tamější domácí produkci. Chmel dovážený do Německa ze třetích států tak mohl být zdejšími obchodníky i nadále reexportován např. pod označením „chmel žateckého typu“ či „ze žateckých sazenic“. Provenienční zákon do konce meziválečného období neuznaly ani Spojené státy americké, z nichž se stal ve 30. letech největší importér žateckého produktu.⁷⁵⁸

Druhou významnou změnou, kterou provenienční zákon z roku 1921 přinesl, bylo nové rozdělení chmelařských oblastí. Zákon nově hovořil o jednotné výrobní oblasti Žatecko, se známkovnou v Žatci. Zrušil tak dlouho kritizované rozdělení regionu na odlišně známkovany „žatecký kraj“ a exkluzivnější „žatecký okres“. Na první pohled může překvapit, že se proti tomuto ustanovení mezi žateckými pěstiteli zařazenými do privilegovaného „okresu“ nezvedl silnější odpor. Pro vysvětlení této skutečnosti je třeba vrátit se krátce k vývoji žateckých organizací pěstitelů po přelomu století. České obce nebyly po dlouhou dobu do známkovacího „okresu“ v podstatě přijímány. Nejprve kvůli své geografické poloze mimo jádro žatecké oblasti, později z nacionálních důvodů. V roce 1901 byla ze 112 obcí příslušných k „okresu“ pouze jedna česká. Zrušení, nebo alespoň rozšíření známkovacího „okresu“ proto patřilo mezi hlavní požadavky českých pěstitelů chmele již od vzniku jejich oblastní organizace v roce 1894. Českou snahu o překreslení hranic „okresu“ podporovaly rovněž německé obce, které se nacházely v oblasti známkovacího „kraje“. *Hopfenbauverband*, do nějž tito pěstitelé následně kolektivně vstoupili, se přesto nárokům svých českých členů dlouho bránil.

Zásadní posun přineslo až jednání o prováděcím nařízení k provenienčnímu zákonu z roku 1907. Zástupci českých pěstitelů se stavěli nejprve za to, aby bylo rozdělení výrobní oblasti zcela zrušeno, němečtí pěstitelé byli ovšem proti. Jako kompromis bylo dojednáno, že 26 českých a 17 německých obcí, které měly největší plochu chmelnic, získá nárok na prestižnější označení. Současně došlo i k rozšíření rozlohy známkovacího „kraje“, do nějž přibýlo 18 českých a 22 německých obcí

758 O ochraně názvu československého chmele v cizině, *Kvas*, 55, 5, 29. 9. 1926, s. 59.

Tabulka č. 50:

Podíl obcí známkovacího „okresu“ a „kraje“ na celkovém počtu obcí v oblasti

Rok	Podíl obcí ve známkovacím „okresu“	Podíl obcí ve známkovacím „kraji“	Město Žatec
1901	34,9 %	64,8 %	0,3 %
1908	46,9 %	52,8 %	0,3 %
1914	52,9 %	47,1 %	*
1919	73,9 %	26,1 %	*

Pramen: GÜNZEL, F. V., *Saazer Hopfen*, c. d., s. 270; *Statistika osevu a sklizně jakož i hlavních větví hospodářského průmyslu v království Českém za výrobní období 1914/15, 1915/16, 1916/17 a 1917/18*, Praha 1923, s. 180; *Sklizeň chmele na Žatecku r. 1919*, Kvas, 48, 45, 6. 7. 1920, s. 445.

* Po roce 1910 se Žatec stal součástí známkovacího „okresu“.

a který nově sahal téměř až ke Krušným horám.⁷⁵⁹ Novelizované prováděcí nařízení z roku 1910 připojilo k „okresu“ ještě další dvě české obce.⁷⁶⁰ V roce 1919 byla tak již čtvrtina obcí známkovacího „okresu“ česká.⁷⁶¹

Přijetím nových obcí se známkovací okres značně rozšířil. Před počátkem první světové války leželo v „okrese“ přes 50 % obcí, v nichž se na Žatecku pěstoval chmel. Ještě podstatnější bylo, že se jednalo o obce s relativně nejvyšší výměrou chmelnic v oblasti. V roce 1914 připadalo na „okres“ celkem 83 % celkové plochy žateckých chmelnic. Rozdíl v cenách „okresního“ a „krajského“ chmele se však udržel, protože konzumentům – zahraničním sládkům – chyběly dosud potřebné informace. Výhody plynoucí z exkluzivnější ochranné známky a označení původu „žatecký okres“ tak paradoxně čerpala velká většina zdejších pěstitelů. Později poměr mezi „krajem“ a „okresem“ převážil ještě více ve prospěch posledního zmíněného. Když totiž v průběhu války došlo k redukci chmelnic, probíhala daleko radikálněji v oblasti známkovacího „kraje“ než v „okrese“. Zatímco v průměru klesla plocha chmelnic na Žatecku o polovinu, pěstitelé v „kraji“ ji redukovali o 60 %. Na konci války zde leželo jen 877 ha z 6 825 ha chmelnic v oblasti, tedy něco přes desetinu.⁷⁶²

Výrazný převis poptávky pivovarů po chmelu nad jeho nabídkou po válce vedl k výraznému nárůstu cen. Fakt, že sládkové byli připraveni platit vysoké ceny za jakýkoliv chmel – třeba i znehodnocený dlouhým skladováním – do velké míry anuloval výhody, které pro pěstitele „okresu“ plynuly z diferenciacce zboží. Současně získali sládkové zkušenost, že označení „okresní chmel“ nebylo již zárukou kvalitního zboží. Ceny „okresního“ a „krajského“ chmele se v podstatě vyrovnaly. Spojení obou oblastí, které provedl nový provenienční zákon z roku 1921, proto také vlastně jen kodifikovalo stávající situaci.

Jinak tomu bylo při určování hranic zbylých výrobních oblastí. To probíhalo na základě národnostního složení pěstitelů. Beze změny zůstala oblast tršická (česká)

759 *Rozhledy*, Chmelařské listy, 12, 2, 5. 9. 1907, s. 20 an.

760 SOkA Rakovník, fond Mohl Antonín, k. č. 1, inv. č. 5, Zpráva ČChS 1894–1914, s. 9–11.

761 *Sklizeň chmele na Žatecku r. 1919*, Kvas, 48, 45, 6. 7. 1920, s. 445.

762 *Statistika osevu a sklizně (...) za výrobní období 1914/15, 1915/16, 1916/17 a 1917/18*, c. d., s. 180.

Tabulka č. 51:

Podíl jednotlivých částí žatecké oblasti (podle ozn. původu) na celkové ploše chmelnic

Rok	Podíl znám. „okresu“ na výměře chmelnic v oblasti	Podíl znám. „kraje“ na výměře chmelnic v oblasti	Podíl města Žatce na výměře chmelnic v oblasti
1901	46,2 %	49,1 %	4,7 %
1908	71,7 %	24,2 %	4,1 %
1914	82,8 %	17,2 %	*
1919	88,1 %	11,9 %	*

Pramen: GÜNZEL, F. V., *Saazer Hopfen*, c. d., s. 270; *Statistika osevu a sklizně jakož i hlavních větví hospodářského průmyslu v království Českém za výrobní období 1914/15, 1915/16, 1916/17 a 1917/18*, Praha 1923, s. 180; *Sklizeň chmele na Žatecku r. 1919*, Kvas, 48, 45, 6. 7. 1920, s. 445.

* Po roce 1910 se Žatec stal součástí známkovacího „okresu“.

a oblast dubská, kde – po výrazné redukci plochy a jejím omezení na bezprostřední okolí Dubé – převažovali jednoznačně němečtí chmelaři. Bývalá úštěcká oblast, do níž původně spadal také poměrně kompaktní pás českých obcí v okolí Roudnice nad Labem, byla rozdělena. Vedle oblasti „Ouštěcko“ vytvořil nový výrobní oblast Roudnicko se známkovnou v Roudnici. Jednalo se o poměrně malé území, zabírající asi čtvrtinu bývalé úštěcké oblasti: v roce 1929 mělo Roudnicko 1 334 ha chmelnic a Úštěcko s Polepy 4 418 ha.⁷⁶³ Region Polepských blat, známý exkluzivní kvalitou zdejšího produktu, byl rozdělen podle národnostního klíče mezi obě „nástupnické“ výrobní oblasti.

Rozdělení bývalého Úštěcka naráželo zprvu na nesouhlas zdejších německých pěstitelů. Nicméně nakonec – v čase rostoucích cen chmele – upřednostnili brzkou realizaci zákona, který je lépe chránil před falšováním jejich produktu.⁷⁶⁴ Ve zbytku Úštěcka zůstala v provozu jak známkovna v Úštěku, tak její pobočka v Polepech. Po vydání zákona ovšem došlo ke sjednocení chmelařských organizací v obou těchto střediscích. V čele nově vzniklého *Verbandu der Hopfenproduktionsgemeinden Auscha-Polepper Platte* (Jednota chmelařská v Úštěku) stál zastánce aktivistické politiky, německý agrárník Franz Křepek.⁷⁶⁵ Výsledkem nového vymezení výrobních oblastí byla změna mocenské rovnováhy mezi jednotlivými oblastními chmelařskými organizacemi v českých zemích. Zatímco dříve existovaly vedle jedné organizace pěstitelů rozdělené na národnostní sekce ještě dvě menší německé a jedna česká, nyní se vytvořila mezi českými a německými organizacemi parita.

Organizovaní roudničtí chmelaři získali známkovnu, o jejíž zřízení se bez úspěchu pokoušeli již po vydání prvního provenienčního zákona v roce 1907. Ostatní města či obce, které se snažily před první světovou válkou o povolení vlastní

763 KAŠPÁREK, J. O., *Výroční zpráva (...) za r. 1931–32*, c. d., s. 50.

764 *Hopfen-Enquete*, Erste Saazer Hopfen- und Brauer-Nachrichten, 5, 25. 6. 1920, s. 1 an.

765 *Geschichtliche Steiflichter über den Hopfenbau im Auschaer Rotlande*, Auschaer Rotland. Offizielles Organ des Verbandes der Hopfenproduktionsgemeinden Auscha-Polepper Platte in Auscha (dále AR), 1, 3, 5. 3. 1927, s. 2–3.

známkovny (Rakovník, Mšeno, oblast Podlesí), vyšly i nyní naprázdno, ač se třeba o známkovně ve Mšenu uvažovalo.⁷⁶⁶ Rozhodl pravděpodobně ohled na racionální chod známkovent, jejichž fungování bylo kvůli provádění efektivní kontroly nutné centralizovat. Proto přejal i československý provenienční zákon zásadu, že každá výrobní oblast musí mít známkovnu jedinou; povolena byla jen možnost zřízení její pobočky pro přesně vymezené území.

Třetí změna, kterou přinesl zčásti již nový provenienční zákon, ale především nařízení vlády, jež jej provádělo, se týkala obsahu známek a jazyka, v němž byly vydávány. K zájmovým sporům mezi obchodníky a pěstiteli se při projednávání jeho znění především zde připojily i nacionálně motivované konflikty mezi českými a německými producenty chmele.⁷⁶⁷ Provenienční zákon změnil v nacionálně smíšených výrobních oblastech – a těmi byly v Čechách všechny – poměr mezi jednotlivými národnostmi ve správě známkovent. Zastoupení pěstitelů (nikoli obchodu) bylo mezi jednotlivé národnosti rozděleno podle klíče, který představovala plocha chmelnic, kterou měly v držení. Vzhledem k tomu, že plocha osázená chmelem zaznamenávala v průběhu hospodářských krizí a konjunktur poměrně významné výkyvy, znamenalo toto ustanovení, že se počet zástupců jednotlivých národností mohl podstatně měnit. Pro úředníky známkovny stanovoval zákon povinnost ovládat jazyk, kterým hovořili zdejší pěstitelé chmele.⁷⁶⁸

Nařízení zavádělo do procesu známkování chmele povinné užívání češtiny, připouštělo však dvojjazyčnost. Konkrétně stanovilo, že ověřovací listina měla být vždy sepsána v češtině. Nařízení sice připouštělo, aby byl text uveden ještě i v dalším jazyce (německy, anglicky nebo francouzsky), tento nápis však musel být uveden na druhém místě. Pečetě a plomby používané při ověřování i samotné žoky chmele český nápis obsahovat nemusely. Instituce, která známkování prováděla, měla mít jako jednací a úřední řeč češtinu, volitelně také němčinu.⁷⁶⁹

5.1.1 OBCHODNÍ SPOLEČNOSTI PĚSTITELŮ

Po rozpadu monarchie na počátku roku 1919 zanikla celostátní kartelová organizace, chmelařská *Zentralstelle*. Rozpad monarchie však neznamenal s ohledem na kartely naprostou institucionální diskontinuitu. Beze změn pokračovaly v činnosti oblastní chmelařské organizace. Také dvě chmelařské obchodní společnosti zřízené během války pěstiteli působily i nadále a rozšířily ještě svůj akční rádius. Existence těchto společných prodejen a skladišť představuje významný posun mezi předválečnou situací a stavem po vzniku ČSR. Vzhledem k tomu, že dokladů o jejich činnosti neexistuje mnoho, je na tomto místě možné stručně popsat jejich vývoj za celé meziválečné období.

766 *Das Hopfenprovenienz-Gesetz*, ESHBN, 8, 4. 10. 1919, s. 1.

767 *Neuerliche ergebnislose Hopfenenquette zur Durchführungsverordnung des Hopfenprovenienzgesetzes*, SHBZ, 36, 25, 22. 6. 1922, s. 3.

768 Zákon ze dne 12. srpna 1921 o povinném známkování chmele, 297/1921 Sb.

769 Nařízení vlády republiky Československé ze dne 8. srpna 1922, 217/1922 Sb.

V posledních letech války se postupně rozvolnil vztah mezi *Jednotou* a komisionářem Zentner-Steinem. Ten s organizací neprodloužil smlouvu a zapojil se do zájmových organizací obchodníků.⁷⁷⁰ Pěstitelé z německé sekce *Jednoty* se proto v březnu 1919 rozhodli, že zřídí novou obchodní společnost – *Verkaufsstelle der Deutschen Hopfenverkehrs-Gesellschaft in Saaz*. Jak již její název naznačuje, prodejna měla být napojena na Německou společnost pro obchod chmelem. Provozovat ji měl ale opět některý obchodník-komisionář. Nicméně obchodníci nebyli připraveni nést s tím spojené – a v nepřehledné poválečné době nezanedbatelné – riziko. Nákup a prodej tak musela zahájit na vlastní účet sama obchodní společnost pěstitelů. Měla pro to dostatečné prostředky, neboť ještě v roce 1918 došlo v souvislosti s tehdejšími pokusy o nový intervenční výkup chmele k navýšení kmenového kapitálu firmy na 650 000 korun.⁷⁷¹ Kapitál společnosti byl dále navýšen v roce 1921 v souvislosti s plánem na intervenční nákup velkého množství žateckého chmele, a to na (plně splacených) 1 550 000 Kč.⁷⁷² Nové podíly byly poskytnuty k upsání německým pěstitelům ze žatecké oblasti. Poptávka po nich byla silná, neboť firma v předchozích letech vyplácela vždy poměrně vysokou dividendu, která v roce 1920 dosáhla dokonce 10%.⁷⁷³ Podílníky společnosti se stalo asi šest či sedm set pěstitelů.⁷⁷⁴

Podniku se podařilo získat nutné obchodní konexe, a proto prosperoval. Chmel uložený pěstiteli prodával jak přímo pivovarům, tak zakázkovým obchodníkům. Právě mezi nimi byla poptávka po jeho službách nejsilnější.⁷⁷⁵ V roce 1923 činil obrat firmy, která fungovala také jako nákupna potřeb pro pěstitele, asi 23 milionů Kč a v roce následujícím dosáhl již 33,8 milionu.⁷⁷⁶ Na základě dostupných materiálů přitom nelze stanovit, jaký podíl na obratu měl právě nákup a prodej chmele.⁷⁷⁷ I v dalších letech konjunktury obrat narůstal.⁷⁷⁸ Společnost provozovala jedno z největších komisionářských skladů chmele v Žatci.⁷⁷⁹ S výjimkou let 1921 a 1922 také vyplácela firma až do konce 20. let 5% či 6% dividendy.⁷⁸⁰ K poslednímu navýšení kmenového kapitálu došlo pak ve 30. letech. Již v roce 1932 ohlásila firma záměr zvýšit kapitál.⁷⁸¹ K realizaci úpisu však došlo až roku 1934, kdy se finanční situace žateckých chmelařů zlepšila. Podíly na kmenovém kapitálu, který vzrostl

770 *Vollversammlung der Genossenschaft der Hopfen- und Produktenhändler in Saaz*, ESHBN, 2, 23. 3. 1919, s. 2.

771 *Die Deutsche Hopfenverkehrsgesellschaft in Saaz*, ESHBN, 2, 23. 3. 1919, s. 2.

772 O této nové „valorizační akci“ a jejích výsledcích viz níže.

773 V roce 1917 vyplatila společnost pětiprocentní dividendu, v r. 1918 šestiprocentní. Roku 1919 dosáhla dividendy 7%. *An die deutschen Hopfenbauern des Saazer Landes!*, Saazer Anzeiger, 4, 7. 1. 1921, Beilage Das Saazer Land. Mitteilungen des Bundes der Landwirte, pol. Partei zur Wahrung ländl. Interessen, s. 10.

774 NA ČR, fond MPOŽ, inv. č. 13645/31, k. č. 724, Zápis o rozhovoru předsednictva ze dne 14. 1. 1931.

775 PÍTZ, L., *Probleme des Hopfenhandels*, c. d., s. 78.

776 *Porady pěstitelů chmele v Žatci*, Kvas, 52, 51, 20. 8. 1924, s. 538.

777 Data nejsou dostupná ani ve složce firmy při krajském obchodním soudě v Mostu. SOA Litoměřice, fond KS Most, sign. C I 280, Deutsche Hopfenverkehrsgesellschaft m. b. H. in Saaz.

778 *10 Jahre Deutsche Hopfenverkehrs-Gesellschaft m. b. H. in Saaz*, SHBZ, 42, 16, 21. 4. 1928, s. 3.

779 *20 Jahre Deutsche Hopfenverkehrsgesellschaft*, SHBZ, 50, 39, 26. 8. 1936, s. 18.

780 *3. ordentliche Voll-Versammlung der Deutschen Hopfenverkehrs-Gesellschaft G. m. b. H. in Saaz* 1926, SHBZ, 40, 15, 15. 4. 1926, s. 3 an.

781 *Zvýšení kmenového kapitálu německé společnosti*, ČChm, 6, 9, 10. 12. 1932, s. 79.

Nový sklad chmelařské obchodní společnosti *Deutsche Hopfenverkehrsgesellschaft*, patřící německé sekci žatecké Jednoty (Fotoarchiv Regionálního muzea K. A. Polánka v Žatci, sign. Fn 0792)

z 1,55 na 2 miliony Kč, upsalo 500 žateckých pěstitelů chmele. Vzhledem k tomu, že pěstitelé drželi velkou část z celkového počtu 4 000 podílů na kapitálu firmy, byla vlastnická struktura podniku poměrně roztroušená.⁷⁸²

Rovněž Česká společnost pro nákup a prodej chmele zahájila krátce po konci války obchodování s chmelem na vlastní účet. Jádrem jejího podnikání ovšem zůstal obchod s potřebami pro pěstitele chmele (např. chemikáliemi, drátkem atd.). Přes opakované pokusy jejího managementu se jí totiž podařilo etablovat u pivovarů a zakázkových obchodníků jen ve velmi omezené míře. Na domácím trhu společnost jen s obtížemi čelila silné konkurenci. Při prodeji chmele do zahraničí nebyla situace o mnoho lepší. Z větší části byla odkázána na služby reexportérů, protože „*ku propracování se v exportu chmele přímo na pivovary schází nám kapitál, poněvadž mnohé zahraniční pivovary činí nároky na úvěr s delší dobou splatnosti*“.⁷⁸³

Problém spočíval ve skutečnosti, že kapitálová síla *České společnosti* zůstala podstatně nižší než v případě jejího německého ekvivalentu. Největší část kapitálových podílů se na rozdíl od něj ale koncentrovala v podstatě jen v rukou tří – a později dvou – podílníků.⁷⁸⁴ V roce 1920 zvažoval management *České společnosti* záměr zahájit úpis podílů na kmenovém kapitálu, kterého by se mohly zúčastnit

782 *Deutsche Hopfenberkehrs-Gesellschaft in Saaz*, SHBZ, 48, 31, 4. 8. 1934, s. 3.

783 AČNB, fond AB, sign. S XI-49, Protokol z valné hromady České společnosti pro nákup a prodej chmele v Žatci z 15. 7. 1938.

784 K vlastnickým strukturám viz příslušné pasáže kapitoly 3, k jejich dalšímu vývoji ve 20. letech viz níže.

i fyzické osoby.⁷⁸⁵ Druhý pokus v tomto směru učinil management v roce 1935. Úpis podílů po 500 Kč, splatných buď v hotovosti, nebo chmelem, ovšem skončil zklamáním. Pěstitelé neprojeвили o podíly společnosti větší zájem a za jeden rok upsali jen něco málo přes 60 tisíc Kč.⁷⁸⁶

Nezájem pěstitelů byl výsledkem faktu, že „*pěstitelé chmele chtějí mít, stanou se našimi podílíky, jisté okamžité materiální výhody a prospěch, které jim bude moci společnost poskytnouti ve výhodném zpeněžení jejich chmele až tehdy, až se odbytové možnosti společnosti rozšíří a prohloubí a do určité míry stabilizují*“.⁷⁸⁷ Společnost se tak ocitla v bludném kruhu: k expanzi na trhu jí scházel kapitál a na to, aby získala podporu pěstitelů, nutnou k zásadnímu navýšení kapitálu, měla firma naopak příliš malý podíl na trhu. Z tohoto bludného kruhu její management nedokázal najít cestu ven. K úpisu dalšího kmenového jmění *České společnosti* tak nedošlo a po celé meziválečné období měly podíly upsané pouze organizace, resp. banky, představující agrární kapitál.

Na konci roku 1921 došlo k prvnímu navýšení akciového kapitálu firmy, ovšem o pouhých 5 000 Kč. Z nich 2/5 upsal *Spolek pěstitelů chmele povltavského ve Veltrusích*, zařazený do roudnické chmelařské oblasti. Společníkem se s třítisícovým vkladem stalo také *Južnoštajersko hmeljarsko društvo* ve slovinském Žalci. Na rozdíl od podniku německých pěstitelů se tedy na kapitálu *České společnosti* podílely organizace chmelařů z více oblastí – vedle Tršicka to nyní bylo i Roudnicko a slovinští pěstitelé. Účast pěstitelů z jižního Štýrska naznačuje, že *Česká společnost* se podílela rovněž na lukrativním obchodu s jugoslávským chmelem, který byl zpravidla reexportován přes Žatec. Tento obchod ovšem na veřejnosti podrobovaly organizace pěstitelů v Čechách pravidelně tvrdé kritice.⁷⁸⁸

Do roku 1928 měli největší podíl na základním kapitálu čeští chmelaři z *Jednoty* a dvě banky – Agrární a Moravská agrární a průmyslová. Poté, co se poslední jmenovaná peněžní instituce v roce 1928 sloučila v rámci sanačního procesu se třemi dalšími peněžními ústavy, odprodala svůj podíl českému odboru *Jednoty*. Po dalších dvou navýšeních, k nimž došlo v roce 1929 a 1931, měla společnost kmenový kapitál 176 000 korun, na němž se 101 tisíce podílela česká sekce *Jednoty* a 60 tisíce Agrární banka v Praze. Příznačné je, že na počátku 30. let odprodali českému odboru *Jednoty* svůj podíl také slovinští pěstitelé. V této době totiž objem reexportovaného slovinského chmele procházejícího žateckými skladišti razantně poklesl.⁷⁸⁹

Česká společnost zaznamenávala na počátku své existence zajímavé zisky a byla s to v roce 1920 vyplatit i 10% dividendu. Nicméně později, na konci 20. let, se dostala následkem nakupených zásob chmele, jehož cena klesala, do potíží a Živnostenská banka, která podnik do té doby úvěrovala, s ním pro neplnění finančních závazků rozvázala obchodní styky. Od počátku 30. let tak začala podnik úvěrovat

785 *Česká společnost pro nákup a prodej chmele v Žatci*, Kvas, 48, 20, 13. 1. 1920, s. 209.

786 AČNB, fond AB, sign. S XI-49, Protokol o schůzi ředitelství z 21. 8. 1935.

787 Tamtéž.

788 SOA Litoměřice, fond KS Most, sign. CI-271, *Česká společnost pro nákup a prodej chmele v Žatci*.

789 Tamtéž.

Agrární banka.⁷⁹⁰ Podle dostupných údajů činily v této době roční příjmy firmy na provizi z prodeje chmele 10 000 Kč a zisk docílený na zboží 237 202 Kč.⁷⁹¹ Po odečtení výdajů podnikala firma se ziskem, který však byl spíše symbolický.⁷⁹²

Dosud zůstala otevřená nejpodstatnější otázka – po podílu obou společností na trhu. Dostupná data pocházejí teprve z druhé poloviny 30. let, kdy se oba podniky na trhu již pevně etablovaly. Podle zprávy z valné hromady *Deutsche Hopfenverkehers-Gesellschaft* podnik v roce 1936 prodal 6 000 q a v následujícím roce 8 250 q chmele. Česká společnost pro nákup a prodej chmele v roce 1937 prodala 4 250 q.⁷⁹³ Vzhledem k tomu, že produkce chmele na Žatecku činila v témže roce 90 000 q a v ČSR celkem 121 500 q, kontrolovaly podniky žateckých pěstitelů dohromady asi 10% trhu. A protože si trh chmelem mezi sebou dělilo velké množství malých a středních firem, v drtivé většině v osobním vlastnictví, připadal na jednotlivé podniky nízký podíl na trhu. Obchodní společnosti žateckých pěstitelů se tak řadily mezi největší žatecké obchody s chmelem. Pro srovnání, firma Pfister & Wüstl, která patřila k větším žateckým podnikům, prodala v roce 1937 asi 626 q chmele.⁷⁹⁴ Menší význam – odpovídající velikosti chmelařské oblasti, kde podnikalo – mělo *Hospodářsko-chmelařské družstvo*, založené roku 1924 v Tršticích jako obchodní organizace.⁷⁹⁵ V první polovině 30. let založili obchodní společnost, analogickou žatecké, také pěstitelé z Úštěcka.⁷⁹⁶

Hospodářští historikové v současnosti vedou debatu o přínosech a nevýhodách, jež se pojí s institucí exportního kartelu. Převažuje názor, že exportní kartely umožňují malým a středním podnikům vstoupit na zahraniční trhy a obstát na nich v konkurenčním boji, čímž zvyšují blahobyť v domovském státě. Pokud jsou exportní kartely „*sdužením firem, které kooperují při odbytu a distribuci produktů na zahraniční trhy*“, pak je nutné konstatovat, že obchodní společnosti pěstitelů tuto definici spíše nenaplnují.⁷⁹⁷ Sloužily jako dobrovolná, společná prodejna, která vyvíjela svou aktivitu především na domácím trhu. Odbyt a distribuci žatecké produkce v zahraničí stále realizovaly firmy zakázkového obchodu, vůči nimž stály podniky pěstitelů v pozici komisionářů. Jen v několika málo případech se jim podařilo navázat přímé spojení s konzumenty.⁷⁹⁸ Jistou formou kapitulace před touto skutečností pak bylo rozhodnutí managementu *Deutsche Hopfenverkehrsgesellschaft*, který v roce 1937 uzavřel s domácími a některými zahraničními obchodníky dohodu, v níž se zavázal, že nebude prodávat zboží přímo zákazníkům, ale pouze zakázkovému obchodu jako jeho komisionář.⁷⁹⁹

790 NOVOTNÝ, Jiří – ŠOUŠA, Jiří, *Banka ve znamení zeleného čtyřlístku*, Praha 1996, s. 252.

791 Česká společnost pro nákup a prodej chmele v Žatci, ČChm, 4, 26, 25. 6. 1930, s. 200.

792 NOVOTNÝ, J. – ŠOUŠA, J., *Banka ve znamení zeleného čtyřlístku*, c. d., s. 252.

793 Činnost německé pěstitelské společnosti, ČChm, 11, 22, 4. 6. 1938, s. 168.

794 SOA Litoměřice, fond Obchody chmelem Žatec, k. č. 7, sign. 359-V-1, 1907–1945, Pflichtanmeldung zur Landesfachschaft Sudetenland der Fachschaft Hopfenverteiler.

795 ŠTĚPÁNEK, P., *Časové otázky chmelařské se zřetelem k poměrům na Moravě*, Věstník československé akademie zemědělské, 1926, 2, s. 1145 ann.

796 *An alle Hopfenproduzenten des Auschaer Gebietes!*, AR, 3, 12, 2. 11. 1935, s. 3.

797 EVENETT, S. J. – LEVENSTEIN, M. C. – SUSLOW, V. Y., *International Cartel Enforcement*, c. d., s. 1230.

798 PITZ, L., *Probleme des Hopfenhandels*, c. d., s. 84 an.

799 Činnost německé pěstitelské společnosti, ČChm, 11, 22, 4. 6. 1938, s. 168.

Výsledkem byl tedy zdánlivý paradox. V jednom z nejsilněji exportně orientovaných odvětví primárního sektoru v ČR, chmelařství, přes velké množství naběhů skutečné exportní kartely nevznikly. Příčinu je nutno hledat ve struktuře odvětví. Ukazuje se, že vznik exportního kartelu byl velice obtížný v odvětví s nízkou mírou koncentrace, kde současně existoval etablovaný dálkový obchod. Obchodníci poskytovali stejnou službu jako exportní kartelová organizace a konkurovali jí. Jednotliví producenti v tomto konkurenčním boji ve velké míře vyhledávali služby obchodníků disponujících know-how a nutnými obchodními kontakty, kteří mohli a v konkurenčním boji s kartelem také často nabídli lepší zhodnocení produktu. Individuální prospěch producenti upřednostňovali v duchu logiky kolektivního jednání před prospěchem pěstitelů jako celku. Společné prodejny pěstitelů se proto nestaly významnou tržní silou. Svůj cíl – zvýšit cenu chmele – ale plnily jen tím, že vůči obchodu hrály roli konkurenta a (v případě existence kartelu obchodníků) také kartelového outsidera.

5.1.2 KARTELY PĚSTITELŮ V NOVÉM KONTEXTU

Celostátní rakousko-uherskou kartelovou organizaci nenahradila celostátní československá organizace chmelařů. Nevznikl ani kartel se zemskou platností. Tuto skutečnost je třeba zdůraznit především proto, že ani v době habsburské monarchie regionální organizace nejevily přílišnou ochotu k širší spolupráci na úrovni země nebo státu. Celostátní organizace tehdy vznikla vlastně jen jako pohrobek mezinárodního kartelu a byla od počátku oslabena zájmovými a nacionálními spory. To, že se tehdejší situace opakovala i v novém kontextu, dokládá, že nebyla žádnou náhodou nebo výsledkem libovůle aktérů, ale výsledkem hlubších předpokladů, které představovala struktura odvětví.

Produkt českých chmelařů byl do jisté míry diferencován podle kvality podmíněné regionálními přírodními podmínkami. Kvalitativní diferenciací byla rozhodujícím způsobem posílena zákonnou ochranou označení původu chmele. Chmel pocházející z určité oblasti tak nebyl plně nahraditelný jinými produkty. Pro pěstitele byl proto klíčový koordinovaný postup proti obchodu na úrovni vlastního regionu. Producenti tedy mohli v některých případech získat rozhodující vliv na utváření ceny na regionálně vymezeném trhu, kde se setkávala lokální nabídka produktu s určitým označením původu s poptávkou, kterou představoval obchod operující na mezinárodní bázi. Kooperace pěstitelů na celostátní úrovni nepřinášela pěstitelům v tradičně silně exportně orientovaném chmelařství oproti regionálním kartelům podstatnější výhody. Pokud chtěli pěstitelé ovlivnit světový, či alespoň střeoevropský trh chmelem, museli vytvářet mezinárodní instituce. Chmelaři z žádného státu totiž na světovém trhu nebyli s to koncentrovat sami dostatečnou tržní sílu. Spolupráce pěstitelů z českých zemí na celostátní úrovni byla nadto obtížná. Potíže plynuly nejen ze zájmových diferencí způsobených odlišností výroby jednotlivých oblastí, ale také z nacionálních příčin.

Nejistá a nepřehledná situace ve střední Evropě v prvních poválečných letech nepředstavovala živnou půdu pro vznik mezinárodních kartelů. Byla proto ve značné výlučně lokálních či regionálních kartelů pěstitelů. Kartely byly neformální, uzavírané na počátek sezóny; z typologického hlediska šlo o kartely cenové. Např. pěstitele na Žatecku nyní disponovali obchodními společnostmi provozovanými na vlastní účet. V roce 1922 se je pokusili použít k tomu, aby pozvedli koordinaci prodeje na vyšší úroveň a zajistili svým kartelům větší míru stability. V první polovině roku 1921 cena chmele rychle stoupala a v době sklizně dosáhla 7 000 Kč za 50 kg. Organizace ovšem vyzvala pěstitele, aby neprodávali do té doby, než budou obchodníci ochotni nabídnout 10 000 Kč. Počítali dále s rostoucí poptávkou ze strany obchodníků a pivovarů z Německa. Vzhledem k poklesu kurzu německé marky však byla jejich poptávka zanedbatelná. Poptávka na anglickém trhu byla rovněž nižší, než se očekávalo. Odbytové možnosti českého chmele zhoršilo i zhodnocení české koruny. Ceny chmele na žateckém trhu tak začaly strmě klesat, až v zimě dosáhly 2 000 Kč za 50 kg. Přispěl k tomu i společný postup českých pivovarů, které „vedení pivovarské organizace (...) upozornilo oběžníkem a na schůzích komorních o stavu trhu a varovalo důrazně před překotnými nákupy“.⁸⁰⁰ Pokles cen vedl k tomu, že pěstitele zachvátila panika a začali prodávat chmel výrazně pod smlouvenou cenou.

Po rozpadu neformálního kartelu se pokusili činovníci žatecké *Jednoty* sjednat kartel nový, v němž by bylo dodržování dohody pojištěno zárukami. Dne 18. ledna 1922 se pěstitelé na Žatecku dohodli neprodávat chmel za cenu nižší než v rozmezí 3 000–3 500 Kč za 50 kg.⁸⁰¹ Aby byla zajištěna „kartelová disciplína“ pěstitelů, měli odevzdat svůj produkt obchodním společnostem, jež byly v rukou chmelařské produkce. Pěstitelé, kteří se akce účastnili, měli nadto na každých 50 kg odevzdaného chmele upsat směnku na 1 000 korun, která by propadla v případě levnějšího prodeje. Chmelařská společnost tak získala kapitál asi 7,5 milionu Kč. Prodejna pak měla vyvinout tlak na obchodníky a chmel zpeněžit za smlouvenou cenu.⁸⁰² Je nabíledni, že chmelaři chtěli napodobit postup, který se jim osvědčil v průběhu první světové války.

Situace v roce 1922 byla ovšem jiná. Poptávka ze zahraničí po českém chmelu byla z výše zmíněných důvodů nízká a jeho místo zaujaly chmele z jiných oblastí. Lednových jednání se účastnili čeští i němečtí pěstitelé. Představitelé české sekce *Jednoty* však brzy po zjištění detailů plánované valorizační akce z celého podniku vycouvali. Čeští pěstitelé, jimž česká sekce *Jednoty* nedoporučila účast, prodávali následně za nižší než kartelovou cenu. Stále však dosahovali ceny, která byla vyšší než cena, jež by se vytvořila v kontextu dokonalé konkurence všech pěstitelů. Čeští pěstitelé tedy sehráli roli kartelových outsiderů, kteří získali výhody kartelu (o něco vyšší cenu), aniž by museli nést s tím spojené náklady (riziko, že neprodají). Poptávka po chmelu přitom nebyla tak silná, aby museli obchodníci sáhnout i po dražším produktu, nabízeném německými pěstiteli, kteří se až do května 1922

800 *Shroucení pochybené cenové politiky*, Kvas, 50, 23, 31. 1. 1922, s. 218.

801 *Tržní zprávy*, Kvas, 50, 22, 24. 1. 1922, s. 214.

802 *Die tschechoslowakische Brauindustrie und die Hopfenvalorisation*, SHBZ, 36, 9, 2. 3. 1922, s. 2 an.

pokoušeli udržet cenu 3 000 Kč. Německé společnosti tak ještě v červenci 1922 zůstávalo v rukou 2 500 q neprodaného chmele. Ten s novou sklizní samozřejmě ztratil další část ze své ceny. Němečtí pěstitelé byli hlavními poraženými celé valorizační akce. Po jejím skončení musel každý z jejich účastníků uhradit dodatečných 70 Kč, což znamená, že akce vygenerovala asi půlmilionovou ztrátu. Časopis *Kvas* svůj referát o akci uzavřel trefnou poznámkou, že němečtí pěstitelé ze Žatecka za drahé peníze zjistili, že „světový trh nelze ovládati ze Žatce“.⁸⁰³ Regionální kartely, „neprodoužené“ o mezinárodní úmluvu pěstitelů, se v turbulentní realitě meziválečného období ukázaly jako příliš slabé.

Zkušenost s valorizační akcí měla na „kartelovou disciplínu“ pěstitelů nepříznivý vliv. V následujícím roce, poznamenaném nadprůměrnou úrodou, chmelaři ani zpočátku nerespektovali doporučení *Jednoty* a prodávali za relativně nízké ceny. Přiznal to ve své zprávě o chmelařské sezóně i ředitel německé sekce *Jednoty*: „Ovšem má na tomto zahazování žateckého výrobku roku loňského i velká část pěstitelů vinu, ježto mnozí z nich na podzim naléhali na prodej za každou cenu a místo aby prodávali po částech, zbavili se zboží rázem. Všecko napomínání a rady organizací nic nepomohly.“⁸⁰⁴ Tento výsledek byl zároveň úspěchem neformálně koordinovaného postupu pivovarů, kterým v této sezóně doporučoval oficiální časopis *Ochranného svazu pivovarů*: „Nejinak budou se letos vyvíjeti poměry a utváření cen nového chmele a tu musí být účinně vše, aby jeho první ceny byly stanoveny co nejnižší. Mnoho je těch, kdo ze svých slibných zisků musili v minulém roce slevit. Proto není třeba se oddávat obavám, že letos první ceny chmele budou tak nesmyslně přeháňány. Ale přes to musí pivovary zachovat klid do té doby, než se cena ustálí.“⁸⁰⁵

5.1.3 KARTELY PIVOVARŮ A NEDOSTATEK CHMELE

Situace po konci války, kdy na světovém trhu zavládla nouze o chmel a jeho ceny rapidně vzrostly, byla pro české pivovary nepříznivá. I ceny ječmene, další významné plodiny pro pivovarský průmysl, byly výrazně vyšší. Ve strategii, kterou pivovary zvolily, aby po válce stlačily ceny vstupů, hrály kartely jistou, ale spíše podružnou roli. V případě opatrování chmele byl rozhodující spíše tlak na regulaci exportu této plodiny z ČSR. Pivovary „lobbovaly“ za to, aby stát stanovil pro každou chmelařskou sezónu určitý kontingent chmele, který nesměl být z ČSR vyvezen. Při jeho výkupu pivovary nemusely soupeřit se zahraniční konkurencí a nakoupily proto za nižší ceny. Teprve v tomto kontextu se mohly uplatnit volné neformální dohody o obchodní taktice, jejichž mechanismus byl stejný jako v předválečném období. Je pochopitelné, že organizace pěstitelů a obchodníci volali naopak po odstranění všech překážek stojících v cestě vývozu chmele.⁸⁰⁶ Kontingent chmele, který

803 *Nezdařená valorizace chmele*, *Kvas*, 51, 16–17, 19. 12. 1922, s. 173.

804 GAUBA, T., *Přehled sklizně chmele a cen v kampani 1923*, *Kvas*, 51, 49, 7. 8. 1923, s. 518 an.

805 *Budoucí ceny surovin*, *Kvas*, 50, 49, 1. 8. 1922, s. 467.

806 Pěstitelé současně žádali i celní či jinou ochranu před dovozem chmele z konkurenčních chmelařských států. *Chmelaři žádají volný vývoz a zákaz dovozu chmele*, *Kvas*, 50, 49, 1. 8. 1922, s. 472.

musel zůstat k dispozici domácím pivovarům, byl stanovován až do roku 1922 včetně. Následujícího léta pivovary již musely nakupovat za ceny odpovídající těm na světovém trhu.⁸⁰⁷ O opětovné stanovení kontingentu chmele pro svou potřebu se však bez úspěchu pokoušely až do roku 1925.⁸⁰⁸

Každoroční pokusy pivovarů o sjednání společné obchodní taktiky se po zkušenosti se soupeřením s pevněji organizovaným kartelem žateckých pěstitelů v sezóně 1921–1922 obohatily o dva rysy. Již na počátku roku 1922 tlačily některé pivovary na svou organizaci, aby provedla společný nákup surovin.⁸⁰⁹ Později v téže roce vzniklo *Obchodní, výrobní a úvěrní družstvo Ochranného svazu pivovarů*, které se mělo mimo jiné zabývat také nákupem surovin pro pivovary.⁸¹⁰ O délce jeho existence a reálné aktivitě nejsou k dispozici prameny. V roce 1923 ovšem nepochybně k nějaké formě společného nákupu části suroviny došlo.⁸¹¹

Již výše bylo doloženo, že významnou roli při vytváření cen chmele na trhu hrály odhady úrody, publikované často ještě před tím, než se chmel začal česat. Zprávy vydávali aktéři zainteresovaní na prodeji chmele, tedy organizace pěstitelů a jednotliví obchodníci, a jejich tendence odpovídala zájmům jejich vydavatelů. Pivovary mohly sice přistupovat k jednotlivým zprávám kriticky, jiné „nestranné“ zdroje informací o stavu chmele však neměly. V létě roku 1922 zorganizoval *Ochranný svaz pivovarů* první exkurzi sládků po všech chmelařských výrobních oblastech Čech. Exkurze byla i příležitostí k neformální dohodě o obchodní taktice. Pivovarský časopis *Kvas* připustil, že se při neformálním setkání „rozpředel hodinu trvající rozhovor o více otázkách, které by měly býti pro vedení svazu směrnice pro počátek příští kampaně ve příčině cenové otázky surovin a piva“.⁸¹² Exkurze se podle stejného scénáře opakovala i ve dvou následujících letech.⁸¹³ Výpadek produkce Německa způsobený peronosporou, který měl za následek nárůst cen žateckého chmele i při poměrně vysoké úrodě v oblasti, ukázal ovšem na slabinu těchto prohlídek – cena chmele se v posledku neurčovala podle množství hlávek na žateckých chmelnicích, ale na světovém trhu, podle světové úrody plodiny.

5.1.4 OBCHODNÍCI CHMELEM V DOBĚ VÁZANÉHO HOSPODÁŘSTVÍ

V obchodu chmelem došlo v letech po konci války k významnému, byť krátkodobému kroku ke koncentraci v odvětví. Pro obchod chmelem bylo až do počátku války charakteristické, že si obchodní firmy, často rodinné, zachovávaly formu osobních obchodních společností. Na trhu před první světovou válkou nepůsobila ani

807 *K situaci na trhu s chmelem*, *Kvas*, 52, 18, 2. 1. 1923, s. 182.

808 *Boj s větrnými mlýny*, *Kvas*, 54, 3, 16. 9. 1925, s. 23.

809 *Shroucení pochybené cenové politiky*, *Kvas*, 50, 23, 31. 1. 1922, s. 218.

810 *První rok našeho družstva*, *Kvas*, 51, 29, 20. 3. 1923, s. 313.

811 V září 1923 se sešel zvláštní výbor Ochranného svazu, pověřený společným nákupem chmele pro přihlášené pivovary. Žadované množství a druhy chmele byly následně zakoupeny. *Zajištění chmele pro domácí pivovary*, *Kvas*, 52, 3, 19. 9. 1923, s. 34.

812 *Pivovarníci na přehlídce chmelné úrody v Čechách*, *Kvas*, 50, 51, s. 489.

813 *Objížďka chmelných oblastí*, *Kvas*, 51, 50, 14. 8. 1923, s. 528.

jediná společnost s ručením omezením a pouze jedna společnost akciová.⁸¹⁴ Touto významnou výjimkou byla *První česká akciová společnost chmelařská v Rakovníku a v Žatci*, založená v roce 1897 za účasti českého bankovního kapitálu. Příčinou naprosté převahy osobních obchodních společností v odvětví byla potřeba vysokých úvěrů, která se s obchodem chmelem pojila. Obchodníci prodávali chmel pivovarům zpravidla na úvěr, zatímco pěstitelům platili v hotovosti. Vzhledem k vysoké míře rizika, kterou obchod s chmelem přinášel, podmiňovaly banky schválení úvěru mj. právě právní formou společnosti.⁸¹⁵ Obchodník-jednotlivec či veřejná obchodní společnost totiž ručili za své závazky celým svým majetkem. Druhým důvodem byla skutečnost, že v zakázkovém obchodu chmelem hrál významnou roli goodwill firmy. Obchodník si v průběhu let vybudoval v zahraničí stálé sítě odběratelů, udržoval s nimi kontakt a pečoval o udržení vzájemné důvěry. I když v odvětví docházelo v době před počátkem první světové války k určité koncentraci, počet firem na trhu se nesnižoval. Podniky si totiž i po převzetí konkurenční firmou zachovávaly formální fasádu samostatnosti, svou tradiční značku a s tím také stálý okruh zákazníků.⁸¹⁶

Počátek 20. let, spojený s dozníváním vázaného hospodářství na jedné straně a s velkou poptávkou po chmelu na straně druhé, znamenal dočasný odklon od obvyklých postupů v odvětví. V roce 1919 vzniklo celkem sedm nových společností s ručením omezeným.⁸¹⁷ Na jejich kapitálu se podíleli z větší části obchodníci, částečně také banky. Jednalo se ve většině případů o syndikáty, které realizovaly společný prodej chmele pro několik členských obchodních firem.⁸¹⁸ Jejich vznik měl zajistit obchodníkům jednak větší vliv na utváření cen, jednak jednodušší přístup ke státním orgánům, které vývoz chmele regulovaly. Současně představovalo založení syndikátu způsob, jak vytvořit kapitálově silné podniky, které mohly nést riziko, jež bylo po válce ještě větší a obtížněji předvídatelné než dříve. Podnikatelé v nich zároveň sdíleli své know-how o exportních trzích, kde se rozvolnily v průběhu války jejich sítě kontaktů. Podniky, které se v syndikátech sdružily, na ně přenesly část své podnikatelské aktivity, zpravidla obchod chmelem se zahraničím; obchod chmelem na tuzemském trhu a obchod dalšími plodinami provozovaly i nadále samostatně. Syndikáty byly pro obchodníky vlastně kompromisem mezi formou osobní obchodní společnosti, kterou musely jejich firmy zachovat, a potřebou větší kapitálové koncentrace v odvětví, která by v jiném odvětví a kontextu byla řešena cestou akcionování nebo fúzí.⁸¹⁹

814 *Compass. Finanzielles Jahrbuch*, sv. III/1, 1913, s. 555–561.

815 PITZ, L., *Probleme des Hopfenhandels*, c. d., s. 39.

816 Tamtéž, s. 43.

817 *Compass. Finanzielles Jahrbuch*, sv. V, Tschechoslowakei, 1923, s. 555–560.

818 Vedle firem, které budou zmíněny níže, působila na trhu také *Bohemiahops, Hopfenexportgesellschaft m. b. H.* s kapitálem 100 000 Kč, *Pražsko-žatecká společnost pro vývoz chmele, spol. s r. o.*, (zákl. kapitál 100 000 Kč) a Francouzsko-česká společnost pro vývoz českého chmele s r. o. (kapitál 105 000 Kč). Poslední podnik nebyl ovšem syndikátem, neboť za ním stál jediný obchodník chmelem, Artur Mendl. Jeho společníky byli A. Godet, ředitel pivovaru v Ženevě, a čsl. major K. Brejcha. *Compass. Finanzielles Jahrbuch*, sv. V, Tschechoslowakei, 1923, s. 555–560; SOA Litoměřice, fond KS Most, k. č. 1038, sign. C I 362, Seznam společníků ke společenské smlouvě Francouzsko-české společnosti pro vývoz českého chmele, s. r. o.

819 PITZ, L., *Probleme des Hopfenhandels*, c. d., s. 44.

Žoky ověřeného žateckého chmele uložené ve skladu chmelařské firmy
(Fotoarchiv Regionálního muzea K. A. Polánka v Žatci, sign. Fn 0586)

Takovým syndikátem byla společnost *Lupulina*, český vývoz chmele, s r. o., založená v dubnu 1919. Poloviční podíl na jejím kmenovém kapitálu ve výši 200 000 Kč měl pražský obchodník chmelem Wallenfels; po čtvrtině kmenového kapitálu držela dále První česká akciová společnost chmelařská v Rakovníku a Žatci a Pozemková banka v Praze. Syndikátní smlouva stanovila, že „jednatelé mohou obchody v tuzemsku provozovat bez omezení, naproti tomu nemohou bez svolení společnosti provozovat obchody chmelem v cizině ani na svůj, ani na cizí účet, rovněž se nemohou bez svolení společnosti u některé společnosti zabývající se obchodem chmelem v cizině zúčastnit jako osobně ručící společníci neb zastávati nějaké místo v představenstvu nebo dozorčí radě. Také společníci mohou v tuzemsku provozovat obchody s chmelem bez omezení, naproti tomu však nemohou bez svolení společnosti na vlastní nebo cizí účet provozovat obchody chmelem s cizinou. Kdyby jednatelé neb společníci obdrželi z ciziny poptávku po chmelu, jsou povinni poptávku tuto odevzdati společnosti k provedení.“ Pokud se obchodník přesto pokusil takový obchod uzavřít, měl syndikát právo vstoupit do tohoto obchodu a nadto uložit svému členovi pokutu 5 000 korun.⁸²⁰

Podíl Pozemkové banky v roce 1919 převzal obchodník chmelem Kratochvíl. Současně došlo k uzavření tajné „dohody o zájmovém společenství“ mezi *Lupulinou* a obchodníky sdruženými v dalším syndikátu, *České chmelařské vývozní*

820 Státní oblastní archiv v Praze (dále SOA Praha), fond Krajský soud obchodní v Praze (dále KSO Praha), 1858–1950, k. č. 2185, fasc. CIX-195, Notářský snímek syndikátní smlouvy společnosti z dubna 1919, s. 6–7.

společnosti, která byla součástí zájmové sféry Živnostenské banky, jež se ostatně na smlouvě rovněž podílela. Obchodníci sdružení v těchto syndikátech se zavázali, že pro určité trhy budou všechny své zakázky odevzdávat *České chmelařské*. Pro další trhy, především francouzský, kde by podle obav aktérů mohla být majetková struktura *České chmelařské* kompromitující, měli obchodníci všechny zakázky realizovat prostřednictvím *Lupuliny*. Živnostenská banka si ve smlouvě zajistila neodvolatelné výhradní bankovní spojení s oběma syndikáty.⁸²¹

V roce 1921 byl následně kmenový kapitál *Lupuliny* navýšen na 0,5 milionu Kč, na němž se Wallenfels nově podílel 225 tisíci, a na stejnou částku navýšil svůj podíl na kmenovém kapitálu také Kratochvíl. Syndikátní smlouva byla při této příležitosti přepracována a rozšířena i na společný prodej chmele tuzemským pivovarům.⁸²² Činnost syndikátu následně po uvolnění vývozu chmele z ČSR začaly komplikovat spory mezi hlavními podílníky, kteří již taktizovali a snažili se najít cesty, jak navýšit svůj podíl na domácím i zahraničním trhu. Společnost kvůli sporům podílníků již v roce 1925 likvidovala.

Trajektorie, kterou opsala *Lupulina*, byla pro syndikáty zformované v roce 1919 typická. Ve většině případů zanikly krátce po uvolnění vývozu chmele, obvykle kvůli sporům mezi jednotlivými společníky. Jako příklad mohou sloužit dvě největší firmy, které tehdy vznikly. První z nich byla *Česká chmelařská vývozní společnost, s r. o.* Na jejím základním kapitálu, který dosahoval 10 000 000 Kč, se podílela vedle tří velkých obchodních firem (*J. Sonnenschein, Adolf Heller, dříve Albert Heller, a Kratochvíl a spol.*) také Živnostenská banka. Syndikátní dohoda sjednaná na konci prosince 1918 nebyla součástí stanov firmy, ale byla uzavřena separátně. Zástupci firem se v ní zavázali, „že po dobu trvání této společnosti neprodáme ani přímo, ani nepřímo, ve vlastním ani v cizím jméně, na svůj ani na cizí účet chmel do Anglie, Francie, Italie, Belgie, Španělska, Portugalska, Rumunska, Řecka a do území státu Jihoslovanského, dále pak do zemí mimoevropských a zámořských. Obchodů v těchto zemích účastniti se budeme jen jako společníci jmenované společnosti a musí obchody takové od nás býti uzavírány jen ve jménu a na účet ‚První české chmelařské vývozní společnosti s r.o.‘“⁸²³ I obchod s nástupnickými státy carského Ruska měl probíhat prostřednictvím syndikátu. Volně si mohly firmy naopak konkurovat na německém trhu, na trhu nástupnických států bývalého Rakouska-Uherska a na trhu zemí, které zůstaly v průběhu války neutrální. Všechny zakázky ze stanovených zemí musely firmy předat společnosti; při porušení jim hrozila vysoká konvenční pokuta (50 000 K). O případných sporech v syndikátu měl rozhodovat rozhodčí soud.⁸²⁴

Firma podnikala až do druhé poloviny 20. let a získala si jeden z největších podílů na trhu. V roce 1927 kupř. měla obrát asi 30 tisíc centů chmele. Pokud by se jednalo

821 AČNB, fond Živnostenská banka (dále ŽB), k. č. 346, sign. S IV/a–P 16a–3, Protokol smlouvy z 26. 9. 1919 mezi společníky firmy Česká chmelařská vývozní společnost, s r.o., a firmou *Lupulina, spol. s r. o.*

822 SOA Praha, fond KSO Praha, 1858–1950, k. č. 2185, fasc. CIX-195, č. j. 16 805, Osvědčení listinné o valné hromadě z r. 1921, s. 7.

823 AČNB, fond ŽB, k. č. 346, sign. S IV/a–P 16a–3, Protokol syndikátní dohody z 20. 12. 1918.

824 Tamtéž.

Služby navázané na obchod s chmelem: vozy s nákladem chmele pro pražskou Českou chmelařskou vývozní společnost, patřící do vlivové sféry Živnostobanky
(Fotoarchiv Regionálního muzea K. A. Polánka v Žatci, sign. F 64)

pouze o československý chmel, odpovídalo by toto množství 18% všeho „zeleného zlata“ vyvezeného toho roku z ČSR, společnost však obchodovala i s relativně velkým množstvím chmele zahraniční provenience.⁸²⁵ Především v letech bezprostředně po konci války generovala firma profit: kupř. v roce 1920 zaznamenala *Česká chmelařská* zisk 4 349 603 Kč. Obchod s chmelem v tak velkém rozsahu ovšem nesliboval pouze vysoký zisk, ale znamenal také riziko vysokých ztrát. V roce 1922, kdy se cena chmele zásadně propadla, prodělala *Česká chmelařská* 6,2 milionu Kč.⁸²⁶ Management Živnostenské banky následně začal zvažovat i scénář likvidace společnosti; nakonec však byla syndikátní smlouva v roce 1924 prodloužena o dalších deset let. Firma nicméně i v následujících sezónách podnikala se ztrátou a destabilizovaly ji spory mezi jednotlivými společníky. V roce 1928 tak bylo rozhodnuto o její likvidaci.⁸²⁷ Konečná ztráta vyčíslená v rámci tohoto procesu činila 9,85 milionu Kč.⁸²⁸

Pro manažery Živnostenské banky bylo angažmá v této společnosti poučením o vysoké míře rizika, jež s sebou obchod chmelem přinášel. Dokladem je závěr analýzy zpracované v roce 1924: „*Během pětileté své účasti v České chmelařské společnosti měli jsme dosti příležitosti se přesvědčiti, jaká rizika jsou spojena s obchody*

825 *Likvidace České chmelařské vývozní společnosti*, ČChm, 2, 5, 15. 9. 1928, s. 38.

826 AČNB, fond ŽB, k. č. 346, sign. S IV/a–P 16a–3, Zpráva dr. Horáka pro ředitelství ze dne 8. 6. a 1. 9. 1922.

827 *Likvidace České chmelařské vývozní společnosti*, ČChm, 2, 5, 15. 9. 1928, s. 38.

828 SOA Praha, fond KSO Praha, 1858–1950, k. č. 2174, fasc. CIX-1, inv. č. 358, Protokol o konečné likvidační valné hromadě České chmelařské vývozní společnosti z 25. 3. 1931.

chmelem, jak těžko je překonávati řevnivost jednotlivých účastníků a zejména vyrovnávati stále protivy mezi firmou Hellerovou a Sonnenscheinovou. Na druhé straně ovšem zase jsme měli v České chmelařské společnosti velkého komitenta zejména i pro devisové naše oddělení.“⁸²⁹ Likvidace České chmelařské vývozní společnosti tak zároveň znamenala konec většího angažmá Živnostenské banky v obchodu chmelem.

V druhé velké společnosti, *Saazia. Vereinigte Hopfenhandels-gesellschaft m. b. H.* (Saazia. Sdružení obchodníků chmelem, spol. s r. o.) se sídlem v Žatci, se spojilo devět tamějších obchodních firem.⁸³⁰ Syndikát disponoval na počátku 20. let kapitálem 3,24 milionu Kč.⁸³¹ V sezóně 1921–1922 tato společnost, zaměřená především na německý trh, zaznamenala značné ztráty. Pohledávky několika pražských bank u ní dosahovaly výše 27 milionů Kč. Peněžní ústavy proto vydaly na počátku roku 1922 návrh na uvalení konkurzu. *Saazia* zažádala o vyrovnávací řízení, které bylo následně po vyrovnání s bankami zastaveno. Na počátku roku 1924 *Saazia* likvidovala.⁸³² Po rozpadu syndikátů koncentrace v odvětví pokračovala povolným tempem, zejména zánikem či převzetím menších firem. Ještě v roce 1937 působilo v ČSR osmdesát domácích firem obchodujících s chmelem a vedle nich také větší množství filiálek zahraničních podniků.⁸³³

Kartely a další zájmové organizace obchodníků měly mezi dobou monarchie a meziválečným obdobím silnější kontinuitu než v případě pěstitelů, pravděpodobně také proto, že měly pouze lokální či zemskou platnost. Vedle kartelové organizace zakázkového obchodu a společenstev obchodníků v Žatci a Úštěku se nově objevil i logický doplněk dosavadní struktury zájmových organizací obchodu chmelem. Krátce po konci války totiž vznikl *Zentralverband der Hopfenkommissionäre Saaz* (Ústřední svaz komisionářů chmele). Komisionářský obchod pomocí této instituce koordinoval prodej svých uskladněných zásob chmele, které skončením války získaly zásadním způsobem na hodnotě.⁸³⁴ Typy kooperace na půdě dalších jmenovaných organizací zůstaly ve srovnání s předválečnou dobou beze změny.

5.2 OPĚTOVNÝ VZNIK MEZINÁRODNÍHO KARTELU PĚSTITELŮ (1924–1930)

V roce 1924 došlo mezi pěstiteli chmele k pokusu navázat na předválečný mezinárodní kartel chmelařů a jeho kancelář.⁸³⁵ Doba, kdy k tomu došlo, nebyla náhodná. Státy postupně opouštěly vázané hospodářství zavedené za války a vracely se k liberální

829 AČNB, fond ŽB, k. č. 346, sign. S IV/a–P 16a–3, Zápis z ředitelské porady z 8. 2. 1924.

830 Jednalo se o podniky Kaspar Danzer & Cie; Gebr. Christl; Engelbert Zuleger & Cie; Josef Paulus & Cie; Josef Bondy; Albert Christl & Sohn; Franz Heinz; Gebr. Zuleger a Alois Utschig. SOA Litoměřice, fond KS Most, sign. Cl364, *Saazia Vereinigte Handelsgesellschaft m. b. H. in Saaz*.

831 Tamtéž.

832 *Chmelařská velkoobchodní společnost Saazia*, Kvas, 52, 25, 20. 2. 1924, s. 260.

833 NA ČR, fond MPOŽ, k. č. 1082, inv. č. 78953/37, *Tätigkeitsbericht der Deutschen Sektion des Hopfenbauverbandes in Saaz für das Jahr 1936*, Saaz 1937, s. 17.

834 *Hopfen-Enquete*, Erste Saazer Hopfen- und Brauer-Nachrichten, 5, 25. 6. 1920, s. 1 an.

835 *Mezinárodní sjezd pěstitelů chmele*, Kvas, 52, 47, 16. 7. 1924, s. 474.

Tabulka č. 52:
Produkce piva a chmele, 1923–1924

	1923	1924	1925
Plocha chmelnic (v ha)	47 842	50 482	55 322
Produkce piva (v milionech hl)	137	159	174

Pramen: *Der Barth Bericht*, 1924–26.

zahraničněobchodní politice. Na rozdíl od obtížně předvídatelné poválečné situace nyní vznikl institucionální rámec, v němž bylo opět možné uspořádat střeoevropský trh s chmelem cestou dohod mezi oblastními organizacemi pěstitelů.

Pro vznik kartelu pěstitelů existovaly nadto ideální ekonomické předpoklady. Po roce 1923 začal rychle stoupat celosvětový výstav piva. V roce 1925 vyrobily pivovary o 37 milionů hektolitrů piva více než v roce 1923. Zatímco výroba piva narostla o třetinu, rozloha chmelnic se rozšířila jen o desetinu (viz tabulku č. 52). Chmelnice v Německu, které bylo velkým vývozcem i spotřebitelem aromatických chmelů, navíc napadla choroba chmele, která dočasně výrazně omezila množství „zeleného zlata“, které zdejší pěstitelé mohli sklízet. V roce 1926 se na hektaru německých chmelnic urodily necelé dva metrické centy chmele. Pro srovnání, hektarový výnos československých chmelnic byl tehdy pětinasobný. Převaha poptávky nad nabídkou, která byla typická již pro situaci těsně po válce, nyní gradovala. Právě v této situaci byli organizovaní pěstitelé nejlépe s to prosadit pomocí smluvené obchodní taktiky co nejvyšší (nebo předem dohodnuté) ceny.

Impuls ke kooperaci dala opět žatecká *Jednota*. Od součinnosti při zvyšování cen si slibovala vyrovnání finančních ztrát a šrámů na prestiži, které utrpěla v souvislosti s valorizační akcí roku 1922 a v roce následujícím. Nahrávaly tomu také příznivé zkušenosti, které organizace s mezinárodní kartelizací získala v roce 1911. Krátce poté, co se žatečtí chmelaři ujistili, že vývozu chmele z ČSR v roce 1924 nebude stát nic v cestě,⁸³⁶ svolali na počátek srpna konferenci zástupců chmelařských organizací Evropy. Pro počáteční vybudování důvěry tak použili stejnou neformální kartelovou instituci – konferenci – jako v roce 1911. K účasti na ní byli pozváni zástupci všech organizací z ČSR, Rakouska, Německa, Jugoslávie, Francie, Polska a Belgie. Přestože to vzhledem k poválečným územním přesunům na první pohled nemusí být patrné, byly zde zastoupeny v podstatě tytéž produkční oblasti jako v roce 1911. „Nově příchozími“ byli pouze zástupci Belgie a části polských pěstitelů, kteří dříve žili v oblasti ruského záboru. Na státy, které se konference účastnily, připadala asi polovina celosvětové sklizně chmele a téměř veškerá produkce jemných aromatických chmelů. S rokem 1911 se shodovala i náplň sjezdu. Jednat se mělo o vyhlídkách sklizně, situaci na trhu a cenových poměrech.⁸³⁷ S výjimkou Belgie a Rakouska se na konferenci dostavili všichni zástupci. Zdá se, že předchozí zkušenost s chmelařským kongresem z roku 1911 v účastnických organizacích vytvořila dostatek důvěry

836 *Vollständige Aufrechterhaltung der Hopfenausfuhrfreiheit der Tschechoslowakei*, SHBZ, 38, 31, 31. 7. 1924, s. 2.

837 *Druhý mezinárodní sjezd pěstitelů chmele*, Kvas, 52, 49, 6. 8. 1924, s. 514.

Tabulka č. 53:
Hektarové výnosy v ČSR a Německu, 1924–1926 (v q na ha)

Země	1924	1925	1926
ČSR	12,0	8,0	10,9
Německo	4,8	3,9	1,8

Pramen: *Pozor na Německo*, ČChm 1, 5, 1. 10. 1927, s. 41.

ke svým konkurentům, potřebné k tomu, aby zasedli ke společnému jednacímu stolu. Příznačné je, že jej oficiální zpráva z kongresu popisovala jako „druhý“ a zdůrazňovala tak jeho přímou návaznost na předválečná jednání.⁸³⁸

I výsledek kongresu nápadně připomínal závěry z roku 1911. Rezoluce zdůrazňovala, že tehdejší sklizeň mohla jen sotva pokrýt světovou spotřebu. Pěstitelé všech zemí byli proto nabádáni, aby v žádném případě neprodávali chmel pod výrobní cenou a zpeněžovali jej naopak jen postupně, po částech, aby dosáhli „*přiměřených cen*“. Konference rovněž odsoudila předprodeje dosud nesklizeného chmele a vyzvala pěstitele, aby je neuzavírali. Na co nejvyšších cenách měli zájem především říšskoněmečtí pěstitelé, protože jen ty jim při velmi nízkých výnosech mohly zajistit rentabilitu produkce.⁸³⁹ Jejich požadavky šly proto ještě dále. Měla (podobně jako před válkou) také vzniknout společná kartelová kancelář, která by sestavovala společné statistiky a vydávala odhady sklizně a kvality chmele. Žatečtí pěstitelé tento návrh ovšem nepodpořili, neboť se chtěli přesvědčit o tom, zda by jejich němečtí partneři skutečně dodržovali závazky, které by se se vznikem kanceláře pojily. V roce 1924 si podle Žateckých měly organizace vyměňovat informace bez nějaké formální instituce. Každá organizace musela informovat ostatní, kdykoliv v jejím obvodu stoupala cena chmele. Rozhodnutí o zřízení kanceláře mělo být odloženo až na následující rok.⁸⁴⁰

Závěry z konference byly na Žatecku krátce po jejím uskutečnění rozhlášeny na hromadné schůzi pěstitelů.⁸⁴¹ Závazky, k nimž se pěstitelé přihlásili, byly v příznivé situaci, kdy ceny rostly a pivovary kupovaly zboží jakékoliv kvality, také dodržovány. Na rozdíl od předválečné situace proto nezůstalo u jedné konference. Jednání pořádaná pěstiteli se začala konat každoročně. Udržela se až do počátku 30. let. Pro tuto dobu lze tedy bez zaváhání hovořit o existenci volného, neformálního mezinárodního kartelu pěstitelů. Za kartel ostatně považovali konference již současníci.⁸⁴² A příznávali to nakonec i sami pěstitelé, když prohlašovali, že „*jedním z hlavních úkolů evropských chmelařských organizací je zajistit našemu chmelařství postavení monopolu*“.⁸⁴³ Volná a neformální povaha kongresů byla typem kartelu, který umožňoval kooperaci střeoevropských hráčů i přes značné rozdíly spočívající

838 2. *internat. Hopfenbauerntagung in Saaz*, SHBZ, 38, 31, 31. 7. 1924, s. 3.

839 *Porady pěstitelů chmele v Žatci*, Kvas, 52, 51, 20. 8. 1924, s. 538.

840 *Zweite internationale Hopfenbauerntagung in Saaz*, SHBZ, 38, 33, 16. 8. 1924, s. 2.

841 *Allgemeine Hopfenbauernversammlung in Saaz*, SHBZ, 38, 34, 21. 8. 1924, s. 5.

842 Viz např. článek mnichovského časopisu *Brauerzeitung*, přetištěný v *Saazer Hopfen- und Brauerzeitung. Internationale Organisation des Hopfenbaues*, SHBZ, 40, 1, 7. 1. 1926, s. 3.

843 3. *internationale Hopfenbau-Kongress in München*, SHBZ, 39, 34, 20. 8. 1925, s. 2 an.

cí v nestejně celní ochraně jednotlivých států, různé jakosti chmelů v jednotlivých zemích i v jejich cenách.⁸⁴⁴

Třetí chmelařský kongres se uskutečnil v srpnu 1925 v Mnichově. Jeho usnesení ohledně prodejní taktiky se shodovalo s dohodou ze Žatce. Lze říci, že na konferenci došlo k obnovení kondičního, resp. cenového kartelu i pro další zemědělský rok. Počet účastníků konference se ovšem snížil. Nezúčastnili se jej zástupci pěstitelů z Jugoslávie a z Francie. Ti však tehdy nepředstavovali tak velkou plochu chmelnic, aby mohli stabilitu kartelu nějak ohrozit. Pěstitelé z těchto zemí nadto zaslali kongresu statistické informace a naznačili tím, že spolupráci zcela nevylučují.⁸⁴⁵ Pivovarský tisk informoval, že pěstitelé v Německu „jsouce těmito cenami oslněni, doufají v další vzestup a hledí k němu působiti jakousi zdrženlivostí v prodeji“.⁸⁴⁶ Smluvený postup byl dodržován a ceny chmele se skutečně zvýšily. Chmel, který se den před konáním mezinárodního sjezdu pěstitelů prodával za 1 600 až 1 800 Kč za 50 kg, stoupl následně v ceně tak, že za čtrnáct dní se za něj žádalo 4 400 Kč.⁸⁴⁷

Jelikož se součinnost při výměně informací osvědčila a doložila ochotu říšskoněmeckých pěstitelů ke kooperaci, zahájily organizace jednání o zřízení pevnější organizace, na niž by se kartelové smlouvy vázaly – společné chmelařské kanceláře. Její sídlo se mělo podle předběžné dohody střídát každé tři roky mezi Mnichovem a Žatcem.⁸⁴⁸ Ke schválení jejích stanov došlo na mezinárodní konferenci pěstitelů ve Vídni v srpnu 1926, které se zúčastnili delegáti z ČSR (s výjimkou Roudnicka), Německa, Francie, Jugoslávie a Polska.⁸⁴⁹ Českoslovenští pěstitelé získali v nově založené organizaci *Mitteleuropäisches Hopfenbaubüro* post jednoho místopředsedy, kterým vždy musel být zástupce žatecké oblasti (v praxi vždy člen německé sekce), a jedno ze čtyř míst v jejím předsednictvu. Druhý zmíněný post dlouho zastával zástupce tršické oblasti, aby byli zastoupeni i čeští pěstitelé. Ten tak získal vliv, který podstatně převyšoval význam chmelařské oblasti, kterou zastupoval.⁸⁵⁰

Organizace, jejíž název byl dobově překládán někdy jako *Středoevropské chmelařské bureau*, nebo častěji jako *Středoevropská chmelařská kancelář*, měla plnit stejné úkoly jako sdružení, které pěstitelé zřídili před válkou – především sestavovat společné statistiky (o ploše chmelnic, sklizni, vývozu, dovozu a výrobě piva), dále vytvářet a publikovat odhady světových sklizní chmele a zprávy o jeho růstu a stavu a nakonec bojovat proti předprodejům chmele. Z činnosti organizace byly naopak zcela vyloučeny otázky obchodní politiky. Stejně jako jeho předválečný předchůdce i *Hopfenbaubüro* vybíralo členské poplatky. Disponovalo kanceláří, kterou mu propůjčovala buď žatecká *Jednota*, nebo organizace říšskoněmeckých pěstitelů, a vydávalo také svůj kartelový bulletin.⁸⁵¹ Klíčové bylo, že konference,

844 ŠTĚPÁNEK, P., IV. Mezinárodní chmelařský kongres ve Vídni, Věstník československé akademie zemědělské 2, 1926, s. 674 ann.

845 3. internationale Hopfenbau-Kongress in München, SHBZ, 39, 34, 20. 8. 1925, s. 2 an.

846 Jak se dělají odhady sklizně chmele, Kvas, 54, 4, 23. 9. 1925, s. 33.

847 K III. mezinárodnímu sjezdu pěstitelů chmele, Kvas, 53, 52, 22. 8. 1925, s. 549.

848 Mezinárodní porady pěstitelů chmele v Mnichově, Kvas, 53, 51, 16. 8. 1925, s. 537.

849 Mezinárodní kongres chmelařský ve Vídni, Kvas, 54, 49, 4. 8. 1926, s. 540.

850 4. Internat. Hopfenbaukongress in Wien, SHBZ, 40, 38, 19. 8. 1926, s. 1 an.

851 Detailnější informace o analogicky uspořádaném mezinárodním kartelu z doby před první světovou válkou viz příslušné pasáže třetí kapitoly.

kteřé do té doby představovaly nejvyšší (avšak stále neformální) platformu, na níž se jednalo o mezinárodní spolupráci pěstitelů, se nově navázaly na organizaci kanceláře. Formálně se staly jejichmi valnými hromadami. Kontakt mezi organizacemi se díky kanceláři zintenzivnil. Ke konferencím, konaným jednou ročně, se nově přidružila také zasedání zvoleného výboru kanceláře, jichž se v průběhu roku konalo hned několik a jejichž náplní bylo především jednání „jádra“ celé kanceláře, československých a říšskoněmeckých pěstitelů, které nastolovalo agendu pro další členské státy, resp. oblasti.⁸⁵²

Vedle zřízení chmelařské kanceláře vydala konference i pokyny k prodeji chmele, které se vzhledem k nezměněným ekonomickým podmínkám navlas podobaly osvědčeným pokynům z předchozích let. Na konferenci zazněl nově ze strany německých zástupců také hlas, že shromáždění bude do budoucna muset provádět i redukci plochy chmele, aby zajistilo chmelařské produkci trvalou rentabilitu.⁸⁵³

5.2.1 KARTELIZACE PRODUKCE – IMPULS PRO KARTELY PIVOVARŮ A OBCHODNÍKŮ

Převís poptávky po chmelu nad jeho nabídkou, který byl markantní především v letech 1924–1926, oslabil pozici pivovarů při nákupu této suroviny. Ve výhodnější pozici byl v této době jednoznačně kartel pěstitelů, který měl v ruce zboží. Neformální dohody o společné obchodní taktice, které si pivovary na počátku sezóny domlouvaly, neznamenalý mnoho a nebyly dodržovány. Ve skutečnosti pro toto období platilo, že *„se kupující mezi sebou o zboží nesvorně rvali (...) a tím hnali ceny do výše – a prodavači, kteří stáli vedle, peníze strkali do kapsy. Prodavači tvořili beztak sešikovanou frontu, jsouce dobře zorganizováni, a kupující hráli jim ještě do noty, vzájemně se přeplácejíce a stavějíce se tak na stanovisko dárců místo na stanovisko kupců.“* Pivovary se již v roce 1924 snažily zakoupit chmel za každou cenu a v roce 1925, jak konstatoval časopis *Kvas*, se *„svévolně přeplácení dělo ve formě ještě křiklavější“*.⁸⁵⁴ Statistické odhady objemu vyprodukovaného chmele a předpokládané spotřeby pivovarů, které publikovaly nejprve kongresy pěstitelů a později je šířila *Středoevropská chmelařská kancelář*, zasévaly nadto mezi sládky ještě větší paniku. Pivovarský tisk se od nich hlasitě distancoval.⁸⁵⁵

Byl to právě vznik Středoevropské chmelařské kanceláře, tedy již pevnějšího kartelu než předchozí konference, který pohnul pivovary k protiakci. Impuls, podobně jako v případě pěstitelů, přišel z německé strany. Svaz německých pivovarníků v Berlíně zaslal v červenci 1926 Ochrannému svazu pivovarů výzvu, aby ve spolupráci s ním provedl sčítání zásob chmele v členských pivovarech, které by bylo protiváhou odhadů publikovaných pěstiteli.⁸⁵⁶ Průzkum zásob chmele v obou zemích

852 4. *Internat. Hopfenbaukongress in Wien*, SHBZ, 40, 38, 19. 8. 1926, s. 1 an.

853 ŠTĚPÁNEK, P., *IV. Mezinárodní chmelařský kongres ve Vídni*, c. d., s. 674 ann.

854 *Ztracené možnosti*, *Kvas*, 54, 52, 25. 8. 1926, s. 574.

855 *Skutečný stav na trhu s chmelem*, *Kvas*, 54, 38, 19. 5. 1926, s. 426.

856 *Otázky chmelního trhu*, *Kvas*, 54, 49, 4. 8. 1926, s. 537.

proběhl v polovině srpna téhož roku. Se zprávami o svých zásobách se k němu připojilo i 114 členů kartelu německých obchodníků chmelem v Norimberku, který měl rovněž zájem na tom, aby pěstitelé začali prodávat za nižší ceny. Výsledek provedeného průzkumu měl samozřejmě dokládat, že pivovary i obchod disponovaly dostatečnými zásobami, které jim umožňovaly vyčkat, až pěstitelé začnou prodávat své zásoby za nižší cenu.⁸⁵⁷

Po provedení akce se objevily ovšem i návrhy, aby našla spolupráce výraz také v nově založené, formálnější instituci. Kvas by podle svého prohlášení přivítal „*kdyby průmysl pivovarský se snažil vybudovati si vlastní zpravodajskou službu o poměrech na trhu chmelem, jak to také navrhoval předseda bavorského svazu sládků. Takovými zprávami by mohly být korigovány tendenční zvěsti, vydávané pěstiteli.*“⁸⁵⁸ Ke vzniku společné organizace však nedošlo. Nezůstalo ale jen u spolupráce při provádění průzkumů. Pivovary z obou států se při této příležitosti shodly pravděpodobně i na základních směrnicích obchodní taktiky. Nasvědčuje tomu zpráva ředitele žatecké *Jednoty* T. Gauby, který uvádí, že „*letos [tj. v sezóně 1926/1927, pozn. VP] domácí i cizí pivovary kupovaly jen postupně a po částech, aby beztak vysoké ceny nevyhynaly ještě výše, což se jim dosud také podařilo.*“⁸⁵⁹

Spolupráce pivovarů při sestavování zpráv, které měly ovlivňovat trh, představovala – stejně jako v případě pěstitelů – neformální a volný kondiční kartel. Podobně tomu bylo i s dohodou o obchodní taktice, která se s tím pojila. Pivovary v těchto otázkách kooperovaly rovněž v roce 1927, kdy jejich nový odhad zásob chmele ve střední Evropě zdůrazňoval, že „*zásoby ležící v různých chmelařských oblastech snadno vystačí, i není vůbec žádné příčiny se znepokojovati.*“⁸⁶⁰ Na počátku sklizně v létě 1927 vydaly doporučení, aby pivovary „*posečkaly s nákupem raných chmelů.*“⁸⁶¹ Zprávy, které se tu a tam vynořovaly v tisku, dokládají, že pivovary prováděly odhady a uzavíraly neformální dohody o nákupní taktice i v následujících letech.

Mezinárodní dohody upravující prodej chmele vznikly nejen v produkci chmele a v pivovarnictví, ale také mezi obchodníky. O organizaci obchodu chmele v meziválečném období je však k dispozici jen minimum dokumentů. Jisté je pouze to, že se zde v době nedostatku chmele vytvořily mezinárodní kondiční či cenové kartely regulující prodej zboží pivovarům, které byly uzavírány mezi československými a říšskoněmeckými podniky. V době převahy nabídky nad poptávkou naopak obchodníci koordinovali svou výkupní taktiku. Jednalo se, stejně jako v případě produkce chmele, o kartely poměrně slabé a nestabilní. Jejich účastníci si totiž konkurovali – při totožné ceně – poskytováním slev na další produkty, s nimiž obchodovali (např. s pivovarskými stroji), nebo snižovali cenu svých vstupů prodejem falešného značkového chmele.⁸⁶²

857 *Soupis zásob chmele*, Kvas, 54, 51, 18. 8. 1926, s. 564.

858 *Účel mezinárodních porad pěstitelů chmele*, Kvas, 55, 5, 29. 9. 1926, s. 56.

859 GAUBA, T., *Chmel roku 1926*, Kvas, 55, 18, 29. 12. 1926, s. 215 an.

860 *Jaké jsou ještě zásoby chmele dobré jakosti*, Kvas, 55, 26, 23. 2. 1927, s. 301; *Otázky chmelního trhu*, Kvas, 55, 40, 1. 6. 1927, s. 450, 462.

861 *Neukvapovati se s nákupem chmele*, Kvas, 10. 8. 1927, s. 545.

862 *Vybudování chmelařství v druhé republice*, c. d., s. 14.

5.2.2 MEZINÁRODNÍ KARTEL A REDUKCE PLOCHY CHMELNIC

Chmelařské organizace na Žatecku a na Úštěcku se od roku 1926 snažily přesvědčovat pěstitele, aby nezvyšovali sami rozlohu svých chmelnic a aby v tom zabránili jiným tím, že nebudou prodávat sazenice chmele. Podobné výzvy opakovaly i v následujícím roce. Ani v tomto případě ovšem nepadly na úrodnou půdu.⁸⁶³ Rozlohu chmelnic tehdy rozšiřovaly také jiné chmelařské oblasti. Proto od roku 1927 začala ve světovém chmelařství převažovat výroba nad spotřebou. To postavilo chmelařský kartel před nový problém. Aby mohla být zvládnuta krize z nadprodukce, bylo třeba prohloubit kooperaci a sjednat vedle volného kondičního kartelu také další, daleko pevněji organizovaný kontingentní („sanační“) kartel, podle něhož by došlo k redukci světové plochy chmelnic. Jejich účastníci měli být totožní jako v případě dohod o prodejní taktice; obsah ujednání byl však kvalitativně odlišný. Svorníkem, který měl obě dohody spojovat, byla organizace *Středoevropského chmelařského byra* jako statistické a kontrolní kanceláře. Toto téma bylo diskutováno již na květnových přípravných jednáních, kde se měla vytvořit základní shoda pro průběh 5. chmelařské konference, jež se uskutečnila v září roku 1927 v Žatci. Vedle všech československých organizací se konference zúčastnili také zástupci německých a jugoslávských pěstitelů. Naopak Polsko, Francie a Maďarsko se omluvily.⁸⁶⁴

Rezoluce přijatá na konferenci byla zaměřená proti dalšímu rozšiřování chmelnic. Oblasti, které již dosáhly předválečného rozsahu, vyzývala k redukci plochy. Tento bod prosazovali především říšskoněmečtí pěstitelé, kteří navrhovali ještě ostřeji formulovanou verzi, která k redukci nabádala všechny země, kde došlo v předchozích letech k rozšíření plochy chmele. Podle jejich záměru měli za nadcházející krizi zaplatit jejich konkurenti, kteří využili výpadku německé produkce k rozšíření vlastních kapacit. Vedle Jugoslávie a Polska byla tato výzva zacílena především na Československo. Jugoslávští pěstitelé učinili prohlášení, že z jejich strany k redukci bezpochyby dojde, naopak pěstitelé z Čech byli zdrženlivější. Jejich nevyřčeným cílem bylo projít případnou krizí s co nejmenšími ztrátami na ploše chmelnic, do níž učinili v době konjunktury značné investice. Od krize, která ceny jejich chmele v roce 1927 ještě nestlačila pod hranici rentability, si slibovali omezení konkurence méně kvalitního chmele a upevnění vlastního postavení na trhu. Uvolnit prostor na trhu svým německým konkurentům ochotni nebyli. K redukci v daném roce na Žatecku nedošlo. Naopak, českoslovenští chmelaři, kteří v tomto roce ještě vyráběli rentabilně, plochu chmelnic jako jediní ze všech hlavních světových producentů chmele navýšili, a to asi o 700 hektarů.⁸⁶⁵

Chmelařská konference vydala dále prohlášení, v němž pěstitele varovala před – údajně nedůvěryhodnými – odhady obchodníků, které hovořily o velkém převisu nabídky chmele nad poptávkou. Podle odhadu *Středoevropské chmelařské kanceláře* měl panovat v nadcházející sezóně sice nadbytek chmele vůbec, ale relativní

863 *Schůze pěstitelů chmele*, Kvas, 55, 26, 1. 3. 1927, s. 307; ČERNÝ, R., *Ohrožení českého chmelařství*, Kvas, 55, 27, 2. 3. 1927, s. 317.

864 *Středoevropská chmelová kancelář*, Kvas, 56, 6, 18. 9. 1926, s. 71.

865 *Internationaler Hopfenbaukongress in Saaz*, AR, 1, 34, 14. 9. 1927, s. 1.

nedostatek aromatických chmelů.⁸⁶⁶ Pěstitelé se vyzývali, aby „*příliš velkou nabídkou nevykonávali nepříznivý vliv na trh, nýbrž aby jen prodejem po partiích drželi ceny a aby se přechodně klidnou situací trhu nenechali postrašiti*“.⁸⁶⁷ Pokyny následně pěstitelům zopakovaly oblastní organizace.⁸⁶⁸ I když chmelařská konference opakovala pokyny z předchozích let a snažila se vzbudit v pěstitelích dojem, že nemusí – co se zpeněžení vlastní sklizně týče – počítat s ničím neobvyklým, množily se doklady o tom, že situace v této chmelařské sezóně se od předchozích let lišila. Příznačným dokladem změny mocenské rovnováhy mezi hráči na trhu byl oběžník, který kartel obchodníků rozeslal organizacím pěstitelů. Varoval v něm, že nekvalitní chmel budou obchodníci svorně odmítat: „*Dovolujeme si proto upozorniti Vás na tuto závadu, žádajíc, abyste na své členstvo působili v tom směru, aby česání chmele věnovalo žádoucí péči a přísný dohled, neboť jinak by musil spolek náš raditi svým členům, aby napříště kupovali chmel pouze od těch pěstitelů, kteří dbají, aby dostalo se do oběhu pouze zboží řádně a pečlivě zpracované*“.⁸⁶⁹ Organizace na Žatecku nátlaku ustoupily a začaly propagovat pro tuto sezónu obzvláště kvalitní česání a zpracování chmele. Podobné výzvy pak vycházely i v následujících letech, reálné výsledky byly ale často spíše rozpačité.⁸⁷⁰

Pokyny konference k prodeji chmele v novém kontextu nepadly na úrodnou půdu. Pěstitelé prodávali co nejdříve po sklizni, zatímco pivovary nakupovaly jen po částech „*s čímž učinily dobrou zkušenost, pokud je dost zboží na trhu*“.⁸⁷¹ Obchodníci si nadto při prodeji chmele pivovarům, kterého byl všude dostatek, začali ostře konkurovat a tlačili společně na nižší výkupní ceny plodiny. Aby dosáhli co nejnižších cen a netratili na zboží, které prodávali pivovarům, kupovali – v rozporu se svým ujednáním – i nekvalitní chmel. Ceny žateckého chmele klesaly, a to dokonce rychleji než v případě německého chmele, kterému tak začaly tvrdě konkurovat. Ceny chmele z největší české chmelařské oblasti přitom stále ještě ležely nad výrobními náklady, které byly na Žatecku nižší než v Bavorsku. Importovaný český chmel tomu bavorskému ovšem konkuroval nejen cenami. Česká sekce *Jednoty* žateckých pěstitelů začala publikovat články, v nichž vyzvedávala kvality svého produktu především ve srovnání s bavorskou konkurencí. Jeho odsudek byl zdrcující: „*Holedava [Hollledau, pozn. VP] bude míti letos velice nestejně zboží, jak co do barvy, tak co do vzrůstu. Peronosporou napadené hlávky zůstanou malé, zakrnělé a strakaté*“.⁸⁷²

Neprovedená redukce chmelnic, ostrá cenová konkurence i soupeření na poli propagace vlastního výrobku znamenaly porušení všech ujednání uzavřených na konferencích i v rámci kanceláře. Na konci září prohlásili bavorští pěstitelé

866 *Středoevropská chmelová kancelář*, Kvas, 56, 6, 18. 9. 1926, s. 71.

867 ŠTĚPÁNEK, P., 5. *mezinárodní chmelařský kongres v Žatci*, Věstník československé akademie zemědělské, 1927, 3, s. 975 ann.

868 Podle žatecké *Jednoty* měli nadto pěstitelé přísně dodržovat maximální dohodnuté mzdy pro česáče chmele, a to pod hrozbou zveřejnění jmen těch, kteří by dohodu porušovali. *Pěstitelé chmele*, Kvas, 55, 53, 31. 8. 1927, s. 579.

869 *Špatné česání chmele*, Kvas, 55, 29, 16. 3. 1927, s. 339.

870 Viz např. *Allgemeine Hopfenbauernversammlung in Saaz*, SHBZ, 42, 43, 25. 8. 1928, s. 2–3; *Důtklivá výzva pěstitelům ohledně česání chmele*, ČChm, 4, 2, 16. 8. 1930, s. 10.

871 GAUBA, T., *Chmelní rok 1927*, Kvas, 55, 70, 28. 12. 1927, s. 780.

872 *Zpráva o stavu chmele v Bavorsku*, ČChm, 1, 2, 19. 8. 1927, s. 13 an.

z Holledau, že jednání svých konkurentů považují za nebezpečné pro další existenci *Středoevropské kanceláře*. Čeští pěstitelé tuto instituci následně ve svém tisku pohřbili.⁸⁷³ Přes tuto krizi ovšem kongresy i kancelář pokračovaly ještě po dva další roky. Účastnili se jich nadále i zástupci českých pěstitelů ze Žatecka.⁸⁷⁴ S prohlubující se krizí se totiž organizace pěstitelů pravděpodobně nechtěly zcela vzdát možnosti jejího kooperativního řešení, pokud by pro ně bylo výhodné.

K naprostému ukončení kooperace bylo třeba ještě několika marných pokusů redukovat plochy chmelnic členských organizací. První z nich učinila konference chmelařů, která se sešla v roce 1928 v srbském Novém Sadě za přítomnosti všech členských organizací. Vedle obligátního doporučení k postupnému prodeji výrobku za (opatrněji formulovanou) „*cenu odpovídající poměrům*“ vyzvala i k likvidaci chmelnic.⁸⁷⁵ Zrušit se měly především chmelnice staré, napadené chorobami a málo nosné.⁸⁷⁶ Výsledky ovšem byly hubené. Do sklizně roku 1929 došlo k většímu omezení ploch jen v Jugoslávii (asi o 20%), v dalších zemích klesla výměra o několik stovek hektarů. Celková světová výměra chmelnic se zmenšila pouze nepatrně a pokusy o její redukci tedy nepřinesly kýžený výsledek. V Československu došlo dokonce k dalšímu rozšíření plochy. Výměra chmelnic zde v roce 1929 dosáhla svého maxima s 17 264 ha chmelnic zachycenými statistikou.

Zatímco v době konjunktury byly mezinárodní kartely pěstitelů poměrně vlivné a jejich stabilitu mnoho nenarušovalo, v době krize se rozpadaly. Uzavřené dohody o prodejní taktice nedokázaly organizace v praxi prosazovat, či přímo vsadily na výhody, které plynuly z jejich nedodržení. Před koordinovanou redukcí plochy také (přes deklarace v opačném smyslu) upřednostnily volnou soutěž, od jejichž výsledků si slibovaly posílení vlastní pozice na trhu. Nebyly to však pouze oblastní organizace, které kartely porušovaly. Pokyny regionálních sdružení pěstitelů byly porušovány zase jednotlivými členskými zemědělskými podniky. Odvětví se tak přiblížilo stavu boje všech proti všem. Výsledky konference, která se odehrála v létě 1929 ve Friedrichshafenu na Bodamském jezeře, toho byly výmluvným svědectvím. Jednání sice obeslali všichni členové kanceláře s výjimkou pěstitelů z Jugoslávie (a zástupců Roudnicka), výsledek se ovšem nedostavil. Nedošlo ani k prázdným deklaracím, typickým pro předchozí léta. Byla pouze konstatována nadúroda.⁸⁷⁷ Výsledky jednání, které se rovnaly vyhlášení „bezbřehé“ konkurence, neslibovaly kanceláři dlouhou příští existenci.

Naděje na redukci chmelnic vzbuzovalo jen prohlášení zástupce žatecké produkce, který se zde přimlouval za spolupráci při snižování výrobních kapacit.⁸⁷⁸ Po kongresu tak následovala v říjnu 1929 další jednání. Zde se však ukázalo, že kartel

873 *Konec mezinárodní chmelařské kanceláře*, ČChm, 1, 6, 15. 10. 1927, s. 52; *Spor mezi pěstiteli chmele*, Kvas, 55, 60, 19. 10. 1927, s. 651 an.

874 ČERNÝ, R., *Mezinárodní chmelařská kancelář*, ČChm, 1, 21, 12. 5. 1928, s. 173.

875 ŠTĚPÁNEK, P., *6. mezinárodní chmelařský kongres v Novém Sadě*, Věstník československé akademie zemědělské, 1928, 4, s. 712 an.

876 *6. Internationaler Hopfenbaukongress in Novi Sad*, SHBZ, 42, 43, 25. 8. 1928, s. 1.

877 ŠTĚPÁNEK, P., *8. mezinárodní chmelařský kongres ve Friedrichshafenu*, Věstník československé akademie zemědělské, 1929, 5, s. 755 an.

878 *7. Internationaler Hopfenbaukongress in Friedrichshafen*, SHBZ, 43, 34, 24. 8. 1929, s. 2–3.

směřuje k zániku. Delegáti Jugoslávie a Francie nejen že se schůze bez omluvy nezúčastnili, ale přestali také odvádět členské poplatky.⁸⁷⁹ O redukci se tak vedla debata jen mezi československými a německými pěstiteli. Ti nadto nebyli ochotni nalézt kompromis v otázce konkrétních zásad provádění redukce, a tak vydali pouze nezávazné doporučení, aby chmelaři uvedli plochu chmelnic „ve správný poměr“ k rozloze svého závodu a pěstování „náležitě“ omezili. „Co nejenergičtěji“ měly snížit plochu chmelnic ty oblasti, kde došlo za konjunktury k výraznému nárůstu výměry chmelnic bez ohledu k domácí spotřebě.⁸⁸⁰

Přestože k dohodě nedošlo, vyzvala žatecká organizace pěstitelů k odstranění starých chmelnic a „vydatnému“ omezení plochy.⁸⁸¹ Vzhledem k tomu, že *Jednota* neměla dosud nástroje, jimiž by mohla redukci vynutit, opakoval se zde scénář typický pro osud mnoha předchozích dohod a doporučení. Přesně v duchu Olsonovy logiky kolektivní akce upřednostnili pěstitelé vyhlídku na vlastní profit nad užitkem celku a zdráhali se redukovat, aby mohli těžit co nejvíce z případného vzrůstu cen, který by nastoupil poté, co by redukovali ostatní. Tohoto vývoje se na základě předchozích zkušeností obávali i činovníci žatecké chmelařské organizace: „Že většina pěstitelů tento náhled o omezení pěstované plochy uzná, ale většina z nich bude poukazovat vždy na toho druhého, ten že by mohl vyorat, plochu snížit, ale on sám, také, ale až později, zatím by počkal, že by v zlepšené situaci mohl ještě něco chytit. Ale tak to není možné, ani myslitelné, chceme-li se skutečně, vážně zlepšit naší, dnes nevalné situace zabývat, musíme být rozhodnutí, konati všichni svou povinnost.“⁸⁸²

Co se prodeje týkalo, zvolila žatecká *Jednota* rovnou cestu tvrdé konkurence. Po zkušenosti z předcházející sklizně, kdy cena chmele v průběhu sezóny rychle klesala, již organizace pěstitelům nedoporučila, aby s prodejem počkali na vzestup cen. Taková obchodní taktika by totiž mohla vést k tomu, že by v rukou pěstitelů mohlo na konci sezóny zůstat velké množství neprodaného chmele. Namísto toho měli pěstitelé prodávat i se ztrátou a posílit alespoň svůj podíl na trhu: „Nejvyšší směrnici však musí být v letošní sezoně, abychom se svým znamenitým a kvalitním chmelem včas a v dostatečné míře všude na trhu se objevili. Byť i ceny nejsou lukrativní, ba byť by byly i takové, že nekryjí ani výrobní náklad, jako by byly ceny kolem 1000 Kč, musíme se letos přece odhodlati k prodeji našeho výrobku i za tyto ceny, abychom uvedli obchod do proudu a jak již řečeno, ovládli pokud možno trh naší známkou.“⁸⁸³

V únoru 1930 vyzvala kancelář znovu k „radikálnímu omezení“ ploch. Ruku v ruce s tím mělo nově jít také omezení intenzity produkce. Pěstitelé měli přestat hnojit umělými hnojivy, část chmelnic vůbec nezavádět a místo toho je osít či osázet mezplodinami. V případě, že by přesto došlo k nadprodukcí, měly všechny země pěstující chmel nechat určitou část úrody neočesanou na chmelové révě. Poučen

879 *Mezinárodní chmelařská kancelář*, ČChm, 3, 7, 10. 10. 1929, s. 33.

880 *Konference střeoevropské chmelařské kanceláře*, Kvas, 57, 41, 9. 10. 1929, s. 479 an.

881 *Požadavky pěstitelů chmele*, Kvas, 57, 50, 11. 12. 1929, s. 587.

882 *K jistější budoucnosti*, ČChm, 2, 23, 23. 5. 1929, s. 189.

883 *Všeobecná schůze pěstitelů v Žatci*, Kvas, 57, 35–36, 28. 8. 1929, s. 416.

neúspěchem předchozí výzvy kartel stanovil že disciplínu jednotlivých organizací bude sledovat kontrolní komise kartelu. Neskončilo však jen u společné kontroly. Byla stanovena i penalizace členům, kteří předchozí usnesení nedodrželi. Členské organizace kartelu měly u svých vlád prosadit zákaz dovozu chmele z těch zemí, které by neplnily své závazky v kartelu.⁸⁸⁴ Poslední ustanovení mělo přitom – jak bylo jasné dobovým pozorovatelům – hlavního adresáta, jímž bylo Československo. Další dva státy závislé na exportu chmele, Polsko a Jugoslávie, totiž své kapacity již dříve značně omezily. ČSR nadto odbývala velkou část své produkce na trhu dalších členských zemí kartelu – Německa, Belgie a Francie.⁸⁸⁵

Pokud by pěstitelé dohodu plnili, vznikl by pevný, kontingentní kartel chmelářů, podporovaný vlastní kanceláří a vybavený i možností sankcí, který by byl s to poměrně flexibilně kontrolovat středoevropskou produkci chmele. Na první pohled organizace dohodu prováděly. Československá chmelářská sdružení propagovala redukci chmelnic i další smluvené kroky. Žatecká *Jednota* vyzývala k redukci čtvrtiny, či dokonce třetiny plochy.⁸⁸⁶ Apely na pěstitelé nebyly bez účinku. Chmeláři v ČSR poprvé provedli určité omezení plochy. Celkem zde bylo vykopáno 1 535 ha chmelnic (tedy méně než 10 %), přičemž se redukce týkala především staré a méně nosné výsadby.⁸⁸⁷ Redukce byla přesto o něco nižší než 12 %, k nimž se Československo zavázalo. Především drobné zemědělské závody se však zdráhaly zrušit nově vybudované chmelnice, neboť by tím utrpěly značné finanční ztráty.⁸⁸⁸

Nahrával tomu i ambivalentní postoj českého odboru žatecké *Jednoty*. Ten na jednu stranu formálně podpořil záměr mezinárodního kartelu a v redakčních sděleních svého časopisu usnesení propagoval, současně však ústy odborníků, blízkých redakci, doporučoval vyčkat s likvidací nových chmelnic na pozdější dobu a pokračovat (i když jen v omezené míře) s hnojením.⁸⁸⁹ Jejich cílem pravděpodobně bylo přesvědčit pěstitele k drobné redukci, která by uklidnila pěstitele v konkurenčních státech, ale zásadně nepoškodila konkurenceschopnost Žatecka. Mezinárodní kartel se v tomto případě musel potýkat s nedostatečnou disciplínou na dvou úrovních. Členské organizace kartelu chtěly dohodu naplnit jen zčásti. Jejich pokyny v tomto smyslu následně narážely na nedodržování závazků ze strany jednotlivých pěstitelů. Výsledek tak byl z hlediska účinnosti kartelu tristní: řada pěstitelů v roce 1930 – i přes citelné ztráty – chmelnice nezrušila a spokojila se jen s částečným omezením intenzity produkce. Výsledky sklizně v tomto roce byly nakonec srovnatelné s rokem předchozím. To naznačuje, že nezanedbatelná část pěstitelů neomezila ani hnojení.

Situaci v roce 1930 popsal P. Štěpánek, jednatel organizace pěstitelů chmele v Tršicích, následovně: „*Škoda jen, že v hlas odporující tehdy rušení chmelnic*

884 *Snížení osázené plochy chmelem*, ČChm, 3, 18, 13. 3. 1930, s. 143.

885 OSVALD, K., *O významu nehnojení chmelnic atd.*, ČChm, 3, 19, 27. 3. 1930, s. 152–153.

886 Viz např. *Pěstitelé chmele!*, ČChm, 3, 19, 27. 3. 1930, s. 147.

887 PRACH, P., *Hospodářské otázky*, c. d., s. 5.

888 ŠTĚPÁNEK, P., *Chmelářství, jeho sláva a pád*, c. d., s. 21; FAILER, Josef, *Před vážným rozhodnutím!*, ČChm, 3, 17, 20. 2. 1930, s. 133.

889 BLATTNÝ, C., *Poznámky o redukci sklizně chmele a jiné aktuality*, ČChm, 3, 19, 27. 3. 1930, s. 150–152.

zazněly tu a tam falešné tóny vyluzované zejména tím, když po časopisecké výzvě k restrikci následovalo ihned vyličení neudržitelných poměrů chmelařů v jiných krajích, špatných chmelů jinde, nedostižitelných domácích, projev naděje na brzké zrušení americké prohibice aj. Výzva k redukci ploch pozbyla radou o nehnojení, zavádění jen jedné révy aj. jen na své ceně, neboť choré chmelařství sáhlo raději k této mastičce v domnění, že snad postačí, než k radikálnímu řezu – redukcí, při čemž ji vybudovaná naděje, že poslechnou-li všichni, sníženou úrodou stoupnou ceny, sváděla ještě k všeobecnému neuposlechnutí i v těchto směrech.“⁸⁹⁰ I v případě těchto pokynů tak v jednání chmelařských závodů převládaly strategie, které M. Olson popsal jako logiku kolektivního jednání.

Neúspěch dosavadních institucím, které zprostředkovávaly kooperaci chmelařů, zasadil ránu z milosti. Den před počátkem chmelařského kongresu, který se uskutečnil v roce 1930 v Žatci, ohlásily své vystoupení ze *Středoevropské chmelařské kanceláře* organizace z Francie, Jugoslávie a Polska. Kongresu se tak z významných chmelařských států zúčastnily pouze ČSR a Německo. Oficiálním výsledkem konferenčních jednání byla rezoluce vyzývající k redukci chmelnic (nyní měla být plocha omezena o 30 %), k rezignaci na česání nekvalitního chmele a doporučující prodej za cenu pokrývající minimálně výrobní náklady. Kongres se rovněž distancoval od „zavádějících“ odhadů zásob chmele publikovaných pivovary.⁸⁹¹ Klíčovým momentem ovšem byla řeč představitele říšskoněmeckých pěstitelů Adorna, který československým pěstitelům vyčetl, že dosud zlikvidovali menší plochu chmelnic než Němci a že svůj chmel „v kolosální míře“ prodávali pod cenou. Jeden ze žateckých pěstitelů se naopak vymezil vůči odhadům sklizně zpracovaným říšskoněmeckými pěstiteli.⁸⁹² Chmelařské organizace si tím navzájem vyslovily nedůvěru.

Nic na tom nezměnila ani krátce nato vydaná výzva žatecké organizace, aby její členové při sklizni neprodávali pod výrobními náklady.⁸⁹³ Měsíc po konci konference už bylo jasné, že kartel selhal, a říšskoněmečtí pěstitelé před nefunkční kartelovou kooperací upřednostnili nástroje hospodářského nacionalismu. Bavorští pěstitelé zveřejnili prohlášení, v němž žádali zrušení smluvního cla na dovoz československého chmele (a zavedení cla autonomního, které bylo výrazně vyšší) a kontingenci množství domácího chmele, který by musely říšskoněmecké pivovary používat. Jejich požadavek byl pro importéry téměř likvidační – pivo se mělo z 90 % vařit z německého chmele.⁸⁹⁴ Chmelařské konference se v dalších letech nekonalý.⁸⁹⁵ *Středoevropská chmelařská kancelář* sice nezanikla, ale téměř až do konce krize nevyvíjela větší aktivitu, kromě sběru statistických údajů a publikování odhadů sklizně. Organizace pěstitelů začaly hledat řešení krize na úrovni národních států.

890 ŠTĚPÁNEK, P., *Chmelařství, jeho sláva a pád*, c. d., s. 16.

891 *Resoluce 8. mezinárodního chmelařského kongresu v Žatci*, ČChm, 4, 2, 16. 8. 1930, s. 9 an.

892 *8. Internationaler Hopfenbaukongress in Saaz*, SHBZ, 44, 34, 23. 8. 1930, s. 3–5.

893 *Pěstitelé chmele! Neprodávejte letošní chmel pod výrobní cenou!*, ČChm, 4, 4, 28. 8. 1930, s. 29.

894 *Konkurenční boj mezi chmelem žateckým a chmelem holedavským*, ČChm, 4, 5, 13. 9. 1930, s. 32.

895 *Keine Jahresversammlung des Mitteleuropäischen Hopfenbaubüros in Saaz*, SHBZ, 46, 34, 20. 8. 1932, s. 5.

5.3 ČESKOSLOVENSKÝ CHMELAŘSKÝ SYNDIKÁT (1930–1931)

Československé chmelařství, závislé na exportu velké části své produkce, bylo zásadně ohroženo vývojem mezinárodní ekonomiky ve 30. letech, pro nějž byl charakteristický odklon od hospodářského liberalismu a rostoucí míra protekcionistických a autarkních tendencí. V chmelařství měly především podobu zvyšování dovozních cel na chmel a nařízení příkazujících povinné užívání domácího chmele v pivovarech. Ruku v ruce s nimi kráčely různé formy exportního dumpingu při vývozu domácích přebytků. Německo, které bylo největším odběratelem českého chmele, tyto kroky realizovalo mezi prvními.

5.3.1 CÍLE PĚSTITELŮ

Také českoslovenští pěstitelé po propuknutí krize prosazovali některá protekcionistická opatření. Trnem v oku jim byla především tranzitní skladiště chmele a možnost proclívání a prodeje chmele, který v nich byl uložen, československým pivovarům. Brzy si vymohli zákaz tohoto postupu.⁸⁹⁶ Vyclívání chmele z tranzitních skladišť pro domácí potřebu bylo zakázáno výnosem ministerstva financí již v roce 1929.⁸⁹⁷ Požadavek povinného užívání českého chmele v pivovarech v ČSR naopak neprosadili. Vzhledem k nízkým cenám domácí produkce v letech krize, poměrně vysokému dovoznímu clu a nemožnosti proclít tranzitní chmel ovšem většina československých pivovarů přidávala do piva výrobek domácích chmelařů.⁸⁹⁸

Avšak kapacita českých chmelnic byla taková, že jejich produkce za všech okolností výrazně přesahovala množství, které bylo československé pivovarnictví s to zpracovat. Protekcionistická opatření tedy pro české pěstitelé nemohla představovat hlavní cestu z krize. Zdejší chmelaři však nebyli připraveni následovat osud pěstitelů v Jugoslávii a Polsku, kteří po ztrátě podstatné části zahraničních trhů museli radikálním způsobem redukovat výměru svých chmelnic. Především chmelaři na Žatecku – přes opačné deklarace na mezinárodních jednáních – sázeli v první fázi krize na to, že tvrdý konkurenční boj na světovém trhu donutí ostatní pěstitelé k daleko výraznější redukci, než jakou budou provádět oni. Od krize si tak dlouho slibovali posílení svého podílu na trhu a následně také větší podíl na profitu v čase budoucí konjunktury. Jednoznačně to vyjádřil na přelomu let 1929 a 1930 činovník české sekce žatecké *Jednoty* Petr Prach: „*Specielně náš stát (...) musí viděti svůj zájem v tom, aby pěstitelům třeba s veřejnou pomocí umožnil přežítí tuto dobu v kapacitě, schopné dalšího vývoje a výboje.*“⁸⁹⁹

Od státu požadovali českoslovenští pěstitelé před rokem 1930 – vedle již zmíněných opatření (a subvencí pro různé účely) – také omezení termínovaného

896 K problematice tranzitních skladišť viz závěrečnou sekci předcházející kapitoly.

897 Jednalo se o výnos č. 29.728/29-IV b 12a z 22. 3. 1929. ZIMA, F. – ZÁZVORKA, V., *Chmelařství*, c. d., s. 127.

898 NA ČR, fond MPOŽ, k. č. 722, inv. č. 47776/30, *Šetření Poradního sboru pro otázky hospodářské o základních otázkách naší hospodářské politiky (Důvěrné!)*.

899 PRACH, P., *Hospodářské otázky*, c. d., s. 17.

obchodu s chmelem (předprodejů chmele „na stojato“), snížení celních sazeb na chmel zakotvených v obchodních dohodách s různými státy a revizi provenienčního zákona. V roce 1930, po dvou letech ztrát a s výhledem na „nadměrnou“ úrodu v dalším hospodářském roce, formulovali čeští chmelaři další a dalekosáhlejší požadavky. Stát měl pěstitelům poskytovat bezúročné půjčky, které by jim umožnily delší dobu vyčkávat se zpeněžením zboží a neprodávat jej takřkajíc za každou cenu. Současně se měly obě obchodní společnosti v rukou pěstitelů posílit tak, „*aby jejich vliv v obchodu chmelem stal se rozhodujícím činitelem a aby vytvořily právně vázané společenství a mohly do trhu zasahovat tak vlivně, aby tím přirozený vývoj cen nedoznal škodlivých zásahů*“.⁹⁰⁰ Jednalo se vlastně o volání po nějaké formě výkupního syndikátu pěstitelů. Již v dubnu 1930 signalizoval ve svém projevu předseda poslanecké sněmovny Malypetr, který na svém statku na Slánsku „zelené zlato“ sám pěstoval, politickou vůli k realizaci přání chmelařů.⁹⁰¹

Pokud je možné soudit z dochovaných pramenů, jednání o vzniku chmelařského syndikátu se ve větší míře rozběhla teprve v době, kdy probíhalo česání chmele a kdy už bylo zcela jasné, že hrozbu „nadměrné“ sklizně nezažehnají kupř. sucha, škůdci nebo choroby chmele v některé chmelařské oblasti.⁹⁰² Vznik syndikátu zpočátku prosazovali zástupci žatecké oblasti, v září 1930 se za „*radikální ovládnutí našeho trhu chmele producenty organizacemi a to syndikátem, který by převzal regulaci obchodu veškerým domácím chmelem*“ postavily již všechny chmelařské oblasti v ČSR. Žádaly současně, aby část kapitálu pro provedení celé akce poskytl stát.⁹⁰³ Následná jednání probíhala velmi rychle a na počátku října byl vznik organizace – ovšem s méně dalekosáhlými úkoly – již hotovou věcí.⁹⁰⁴

5.3.2 ÚVĚROVÁ AKCE A JEJÍ DOPADY

Jednání o zřízení intervenčního syndikátu mezi pěstiteli a vládou byla tedy v době sklizně 1930 stále ještě v počátečním stadiu. Syndikát tak nemohl zahájit výkup chmele na počátku sezóny. Bylo nicméně velmi pravděpodobné, že svou činnost zahájí ještě v témže kalendářním roce. Organizacím, které jej zřídily, hrozilo riziko, že pěstitelé podstatnou část svého chmele prodají za nízké ceny na počátku sklizně, a tak omezí následný efekt intervenčního nákupu chmele i jeho užitek pro pěstitele. Pokoušely se proto této situaci předejít a zajistit, aby chmel od pěstitelů přicházel po sklizni na trh co nejpomaleji a v malém množství. Jednou z příčin překotných prodejů někdejšího „zeleného zlata“ byl fakt, že vysoké náklady na česání a sušení chmele kryli mnozí pěstitelé krátkodobým úvěrem a po sklizni nutně potřebovali hotovost na splacení svých závazků, obzvláště pokud v předchozím roce hospodařili se ztrátou.

900 Tamtéž, s. 19.

901 *Předseda poslanecké sněmovny Malypetr o chmelařské krizi*, ČChm, 3, 20, 10. 4. 1930, s. 157.

902 NA ČR, fond MPOŽ, inv. č. 57901/30, k. č. 724, Porada o řešení chmelařské krise.

903 NA ČR, fond MPOŽ, inv. č. 73858/30, k. č. 724, Zpráva Stálé delegace oblastních jednot.

904 *Deputace k pánům ministrům*, ČChm, 4, 7, 3. 10. 1930, s. 52.

Řešením tohoto problému se měla stát akce, v jejímž rámci bylo umožněno pěstitelům ve všech chmelařských oblastech ČSR čerpání (relativně) dostupného úvěru. Zemská banka podle dosažené dohody poskytla na 4,5% úrok peníze zdejším ústavům lidového peněžnictví. Za pomoci těchto prostředků poskytovaly tyto instituce krátkodobý zálohový úvěr, který měl pokrýt náklady na česání a sušení chmele. Jeho maximální výše dosahovala 300 Kč na každých 50 kg sušeného chmele a úroková míra byla stanovena na 5%. Úvěr byl tříměsíční a splatný až poté, co pěstitel chmel prodal. Pokud však pěstitel zboží do tří měsíců nezpeněžil, mohla být lhůta prodloužena o další tři měsíce. Díky dostupnému úvěru část pěstitelů prodej svého zboží odložila na pozdější dobu v naději, že cena chmele mezitím vzroste.⁹⁰⁵

Tato „úvěrová akce“, které se zúčastnily koordinovaně všechny oblastní organizace pěstitelů, do jisté míry zpochybňuje opravdovost záměru redukovat produkci chmele, ve stejné době deklarovaného na mezinárodním chmelařském kongresu. Pokud by organizace pěstitelů v ČSR braly vážně doporučení kongresu, aby část sklizně zůstala neočesaná, pak s ním bylo zajištění úvěru na krytí nákladů sklizně a sušení v jistém rozporu. Kdyby totiž pěstitelé neměli dostupný kapitál, snad by větší část z nich méně kvalitní chmel ze svého pole nesklidila. Vzhledem k tomu, že náklady na mzdy česáčů a na sušení chmele představovaly podstatnou část výrobních nákladů, redukovali by tím rozsah ztrát, které by utrpěli. Úvěr, spojený nadto s příslibem pozdějšího intervenčního nákupu za vyšší cenu, vedl pěstitele naopak k tomu, aby zvolili riskantnější variantu a sklidili velkou část tehdejší mimořádně vysoké úrody. Na Žatecku se podle příznání tisku zdejších pěstitelů tehdy česal i nekvalitní a poškozený chmel.⁹⁰⁶

Lobbování za protikrizová opatření a jejich provádění vedlo organizace k užší spolupráci. V ČSR ve dvacátých letech neexistovala společná organizační platforma, která by spojovala zástupce jednotlivých chmelařských oblastí. Místo ní se organizace, rozdělené zájmovými a nacionálními tenzemi, zapojily jednotlivě do mezinárodní instituce – *Středoevropské chmelařské kanceláře*. Poté, co se po příchodu krize začalo ukazovat, že kancelář konkrétně a mezinárodní dohody organizací obecně jsou při provádění protikrizových opatření bezzubé a že chmelaři hledají řešení krize na úrovni národních států, začali pěstitelé v ČSR uvažovat o založení vlastní celostátní organizace. O jejím vzniku se přemýšlelo již v roce 1929.⁹⁰⁷ Potřeba koordinovat úvěrovou akci a zakládání syndikátu v druhé polovině roku 1930 dotlačily zdlouhavá jednání k závěru. Příznačně se tak ve změněném kontextu opakovala situace z doby před první světovou válkou. Celostátní organizace i v tomto případě byla vlastně pohrobkem mezinárodní instituce (chmelařských kongresů), o jehož neúčinnosti tváří v tvář krizi nebylo v této době již pochyb. Již v září 1930 se zformovala neformální *Stálá delegace oblastních jednot chmelařských v Československé republice*, kterou v prosinci nahradil nově založený formální *Chmelařský*

905 *Úvěrová akce chmelařská*, ČChm, 4, 1, 2. 8. 1930, s. 1 an.

906 *Úvěrová akce*, ČChm, 4, 16, 7. 2. 1931, s. 93, 111.

907 *Porada o situaci čsl. chmelařství*, Kvas, 57, 26, 26. 6. 1929, s. 310; *Celoříšská organizace čsl. chmelařství*, Kvas, 57, 50, 11. 12. 1929, s. 588.

svaz ČSR.⁹⁰⁸ Jednalo se však – přes jeho formální povahu – o nestabilní svazek, který se před polovinou 30. let opět vytrácí z pramenů.

5.3.3 VZNIK SYNDIKÁTU PĚSTITELŮ CHMELE

Chmelařský syndikát československý, spol. s r. o., zahájil činnost na základě provizorní syndikátní smlouvy uzavřené 17. října 1930.⁹⁰⁹ V prosinci pak došlo k podpisu definitivního znění společenské smlouvy, která se od říjnové provizorní verze zásadně nelišila, a uskutečnila se ustavující valná hromada.⁹¹⁰ Do *Syndikátu* se od počátku zapojily všechny organizace pěstitelů v ČSR. Čeští a němečtí producenti (resp. jejich organizace) měli v *Syndikátu* paritu. Tomuto principu bylo podřízeno rozdělení kmenového kapitálu 1,2 milionu Kč. Česká a německá sekce žatecké *Jednoty* upsaly po 510 tisících Kč, svazy pěstitelů z Roudnicka a Úštěcka po 78 tisících a chmelaři z Tršic a Dubé po 12 tisících. Z toho vyplývalo také rovné zastoupení ve statutárních orgánech – osmičlenném představenstvu, osmičlenné dozorčí radě, valné hromadě a sboru revizorů.⁹¹¹ *Syndikát* ovšem od počátku nebyl pouze soukromým podnikem pěstitelů. Za jeho závazky se zaručil stát. Proto také byla společnost od počátku pod státním dozorem.⁹¹²

Vznikající společnost zřízená organizacemi pěstitelů měla provést intervenční nákup chmele, tím zvýšit jeho cenu na trhu a následně jej za vyšší cenu odprodat. Tím odpovídala definici syndikátu jako společné prodejny většího množství podnikatelských subjektů stejného odvětví, které tak koordinují zpeněžování své produkce, často s cílem udržet či zvýšit jeho tržní cenu. Lišila se od ní pouze faktem, že pěstitele k prodeji prostřednictvím syndikátu nic nezavazovalo. Do budoucna se ovšem počítalo s tím, že rukama podniku bude procházet celá československá produkce chmele. *Syndikát* se totiž měl podle plánů pěstitelů výhledově přeměnit na státem uznaný chmelařský monopol, který by reguloval výrobu i obchod československým chmelem.⁹¹³ Proto měl mezi cíli, které měl podnik podle smlouvy sledovat – vedle nákupu a prodeje domácího chmele a jeho skladování, sledování a usměrňování nabídky této plodiny, sledování importu chmele do ČSR, propagace českého chmele v zahraničí –, klíčový význam poslední, obecně formulovaný bod, a to „činnost, která bude vládou společností svěřena v zájmu vývoje přiměřených cen“.⁹¹⁴

Výkup chmele *Syndikátem* měl v praxi probíhat podobně jako v případě tzv. valorizační akce v době první světové války. Nákup měly realizovat obě obchodní společnosti žateckých pěstitelů. *Syndikát* měl poté uskladnit zboží na tak dlouho, až jeho cena překročí předem dohodnutou hranici. Následně se mělo začít s postupným

908 Jednalo se také o založení Ústavu pro výzkum chmelařské konjunktury; projekt se ale nerealizoval. *Různosti*, ČChm, 4, 12, 13. 12. 1930, s. 89 an.

909 NA ČR, fond MPOŽ, k. č. 724, inv. č. 82360/30, Prozatímní syndikátní smlouva.

910 Syndikátní smlouva je reprodukována v příloze. *Různosti*, ČChm, 4, 12, 13. 12. 1930, s. 89 an.

911 NA ČR, fond MPOŽ, k. č. 724, inv. č. 89643/30, Syndikátní smlouva.

912 NA ČR, fond MPOŽ, k. č. 724, inv. č. 78513/30, Dopis ministra Karla Engliše.

913 *O chmelařský syndikát*, ČChm, 4, 8, 17. 10. 1930, s. 55.

914 NA ČR, fond MPOŽ, k. č. 724, inv. č. 89643/30, Syndikátní smlouva.

prodejem, který by ale nevedl k poklesu ceny chmele na trhu. Zvláštní důraz se kladl na rovnoměrnost provádění výkupu a na podporu malých pěstitelů. Množství chmele nakoupeného v jednotlivých oblastech se určilo podle plochy osázené chmelem, která na ně připadala, a podle množství zdejších neprodaných zásob. Při nákupu měli být preferováni (a nejdříve obslouženi) hospodářsky slabí a zadlužení pěstitelé.⁹¹⁵

Záměr, s nímž *Syndikát* vznikl, tedy zvýšit cenu produktu na trhu, byl v určitém rozporu s dalším, na mezinárodním fóru deklarovaným cílem chmelařských organizací: provedení rozsáhlé redukce plochy chmelnic. Přestože ceny, za něž *Syndikát* vykupoval, nezaručovaly pěstitelům ani uhrazení výrobních nákladů, redukovaly ztráty, jichž docílili.⁹¹⁶ Svým působením tak *Syndikát* vlastně oslaboval ekonomický tlak, který by jinak pěstitele nutil k redukci.⁹¹⁷ Vědomi si toho byli i tehdejší aktéři. V době, kdy *Syndikát* vznikal, navrhovaly některé organizace, aby byl syndikátní výkup chmele podmíněn závazkem pěstitele, že nutnou redukci provede. Tyto návrhy však nebyly zohledněny, protože nezískaly podporu Žateckých. Úředník ministerstva obchodu pro domov poznamenal: „Výkupní pravidla ospravedlnují obavy, že zmenšení plochy dosaženo nebude.“⁹¹⁸ Způsob provedení syndikátního výkupu naznačuje, že především organizace žatecké oblasti sázela ještě na podzim 1930 na to, že udrží jen mírně redukovanou výměru chmelnic až do konce krize a bude následně profitovat z redukce, kterou provedli jinde. *Syndikát* zahájil výkup chmele na počátku listopadu 1930.⁹¹⁹ Jako minimální výkupní cenu za žatecký chmel zpočátku stanovil částku 400 Kč, o něco méně pak za chmele z dalších oblastí. Veřejně přislíbil, že vykoupí všechn chmel ze sklizně 1930, který mu pěstitelé do určité lhůty nabídnou. Kapitál na provedení výkupu získal úvěrem. Vzhledem k tomu, že kapitál pro *Syndikát* byl uvolňován jen postupně a poptávka po jeho službách byla poměrně vysoká, neproběhl nákup u pěstitelů najednou. *Syndikát* chmel vykupoval v několika krocích, a to až do počátku nové sklizně v létě roku 1931. Do konce roku 1930 od pěstitelů nakoupil asi 10 000 q chmele.⁹²⁰ Výsledek byl pro chmelařské organizace jistým zklamáním. Cena chmele v průběhu výkupu zásadnějším způsobem nevzrostla. Nedošlo ale ani k cenovému poklesu.

Situace československých chmelařů se zásadně změnila v prosinci 1930. Německo tehdy vydalo nařízení příkazující povinné používání říšskoněmeckého chmele ve zdejších pivovarech. Pivovary, které dříve kryly velkou část své spotřeby dovozovým chmelem, mohly nyní používat jen nepatrný zlomek jeho množství. Podniky, které do té doby používaly německý chmel, nemohly žatecký či jiný produkt ve výrobě nově nasadit. Přestože mělo nařízení platit až od počátku další sezóny, již v roce

915 Tamtéž.

916 Podle odhadu K. Osvalda činily náklady na vypěstování 50 kg chmele v roce 1930 celkem 1 172 Kč. OSVALD, K., *Rozbor našeho chmelařství*, c. d., s. 154.

917 PRACNÝ, Bohumil, *Chmelařská krize*, ČChm, 4, 12, 13. 12. 1930, s. 86.

918 Německý zemědělský svaz navrhoval, aby byl výkup proveden jen od pěstitelů, kteří se zavázou redukovat o 40%. Zástupci Úštěcka byli toho mínění, že podmínkou výkupu měl být závazek zredukovat chmelnice na 10% osevní plochy daného závodu; NA ČR, fond MPOŽ, k. č. 724, inv. č. 89643/30, Prodomát ke společenské smlouvě Chmelařského syndikátu.

919 *Das tschechoslow. Hopfensyndikat beginnt mit dem Aufkaufe*, SHBZ, 44, 44, 1. 10. 1930, s. 2.

920 KAŠPÁREK, J. O., *Výroční zpráva (...) za r. 1931–32*, c. d., s. 6–7.

1930 odradilo německé pivovary od vytváření větších zásob tehdy laciného žateckého chmele.⁹²¹ Chmelu z ČSR následky této protekcionistické politiky výrazně ztížily přístup na německý trh, který představoval do té doby tradičně jeho nejvýznamnější odbytiště. Vzhledem k vývoji na trhu chmele bylo stále jasnější, že množství plodiny, které měl *Syndikát* vykoupit, bude vyšší než to, s nímž se počítalo při stanovování minimální výkupní ceny. Navýšení úvěru a státní garance za něj vláda podmiňovala snížením výkupní ceny.⁹²²

Management *Syndikátu* v reakci na to přislíbil v polovině prosince 1930, že skutečně vykoupí všechny chmel, který měli pěstitelé dosud v rukou, ovšem výkup bude probíhat za nižší cenu.⁹²³ V první polovině roku 1931 skoupil *Syndikát* dalších 20 000 q chmele. Cena za něj postupně klesala a posledních 10 000 q, jejichž výkup proběhl na počátku léta 1931, *Syndikát* oceňoval jen asi 150–230 korunami. Od listopadu 1930 do srpna 1931 vykoupil *Syndikát* 30 000 q chmele. Celkem tedy z trhu stáhl 20 % československé sklizně ročníku 1930.⁹²⁴ Náklady na nákup tohoto množství „zeleného zlata“ se ve výsledku vyšplhaly na 19,5 milionu Kč a byly kryty postupně navyšovaným úvěrem u Zemské banky, za nějž převzal garanci stát.⁹²⁵

5.3.4 OD SYNDIKÁTU K SANAČNÍMU KARTELU

Prosinec 1930 představoval obrat v činnosti *Syndikátu*. Do této doby mělo být cílem nákupu chmele zvýšení cen. Po zlepšení situace na světovém trhu chmele (např. poté, co konkurence Žateckých zredukuje plochu svých chmelnic) měl následovat výhodný rozprodej produktu. Nyní bylo jasné, že v průběhu sezóny budou mít žatečtí pěstitelé vážné potíže s prodejem svého chmele, neboť ten bude obtížně nalézat kupce. O jeho prodeji zatím nemohla být řeč. V souvislosti s tím se také vyjasnilo, zda bude *Syndikát* vykupovat chmel i v následujícím hospodářském roce (1931–1932). Syndikátní smlouva a dohoda s ministerstvy nechaly totiž otevřená dvěma pro obě možné varianty. Na počátku roku 1931 chmelařské organizace začaly volat po tom, aby intervenční nákup proběhl i v následující sezóně. Vzhledem k vysokým nákladům a faktu, že subvencování produkce bylo do jisté míry kontraproduktivní, neboť zpomalovalo nutnou redukci chmelnic, chyběla pro opakování akce celkem pochopitelně politická vůle. Bylo jasné, že intervenční výkup zůstane jednorázovou akcí.⁹²⁶

Instituce, která byla zakládána jako syndikát v pravém slova smyslu, podobný svému předchůdci z válečné doby, se *via facti* změnila na jiný typ organizace.

921 *Verwendungszwang für inländischen Hopfen in Deutschland*, SHBZ, 44, 49, 6. 12. 1930, s. 1. Detailně je německý *Verwendungszwang* a jeho mechanismus popsán výše, v předcházející kapitole.

922 *Všem pěstitelům chmele!*, ČChm, 4, 13, 24. 12. 1930, s. 90.

923 *Das tschechoslow. Hopfensyndikat wird den gesamten Hopfen aufkaufen*, SHBZ, 44, 51, 20. 12. 1930, s. 1.

924 KAŠPÁREK, J. O., *Výroční zpráva (...) za r. 1931–32, c. d., s. 6–7.*

925 NA ČR, fond MPOŽ, k. č. 724, inv. č. 3662/35, Likvidace zásob a dluhů syndikátních.

926 *K současné situaci ve chmelařství*, ČChm, 4, 16, 7. 2. 1931, s. 111.

Československý chmelařský syndikát začal plnit roli kontingentního kartelu, či přesněji jeho podtypu, jenž se nazývá kartelem sanačním. Reálně totiž prováděl – v kontextu krize z nadvýroby – omezení produkce podle určitého, předem smluveného klíče. Neomezoval sice přímo výrobní kapacity, ale zredukoval množství jejich produktu na trhu.⁹²⁷ Otázka redukce plochy chmelnic byla ovšem v souvislosti se *Syndikátem* nastolena. I zde byl bodem obratu prosinec 1930 a příčinou německý protekcionismus. Poté, co si zástupci pěstitelů uvědomili, že ztratili do velké míry přístup na svůj nejvýznamnější trh a na zrušení americké prohibice mohou ještě několik let čekat, revidovali svou strategii. Radikální omezení plochy chmelnic, které do té doby sice oficiálně doporučovali, ale reálně si jej příliš nepřáli, nyní zůstalo jediným možným východiskem z krize. Tisk českých pěstitelů problém trefně pojmenoval: bez redukce chmelnic hrozilo, že „*pěstitelé budou s žateckým chmellem seděti doma odděleni od světa nepřekročitelnou hradbou prohibitivních cel*“. V novém kontextu se považovalo za maximální únosnou výměru chmelnic v ČSR 10 000 ha, což znamenalo redukci asi na polovinu předkrizového stavu.⁹²⁸

Československé organizace v prosinci publikovaly obecně formulovanou společnou výzvu k rozsáhlé redukci.⁹²⁹ V březnu 1931 stanovila organizace žateckých pěstitelů konkrétní rozsah redukce. Pěstitelé měli omezit chmelnice buď na polovinu stavu z roku 1928, nebo na výměru, která odpovídala průměru let 1919–1928. Na rozdíl od předchozích neformálních dohod, resp. doporučení, měl být souhlas s podmínkami této kontingentační kartelové smlouvy vyjádřen formálně – závazným podpisem každého pěstitele pod cirkulář, který byl rozeslán do všech obcí. Z povinnosti redukovat byli vyňati pouze pěstitelé obdělávající velmi malé množství chmelnic.⁹³⁰ Jednotlivé organizace pěstitelů se však ohledně rozsahu, který měla redukce mít, nedohodly na konkrétních číslech. Chmelaři ze Žatecka se stavěli za rozsáhlejší omezení plochy, zatímco menší chmelařské oblasti připouštěly jen menší korekci, která by dále neomezila jejich význam.⁹³¹

Činovníci chmelařských organizací si na základě předchozí zkušenosti uvědomovali, že ochota pěstitelů redukovat ještě nedávno tak výnosné kultury nebude velká. Texty, které publikovaly v této době chmelařské časopisy, svědčily o jistě nedůvěře chmelařské elity⁹³² vůči pěstitelům a o pochybnostech o jejich ochotě k solidární akci: „*Zdá se, že naši pěstitelé jsou opilí silnou cenou, kterou chmel po pár let vydával. (...) Jak patrně, není naprosto vyhlídek na zlepšení situace na trhu chmelném letos, ani napřesrok. A naši chmelaři? Přečtou plakáty, vyslechnou referenta na schůzi, přečtou i tento článek, zakroutí hlavou a řeknou: ‚Ať začne ten druhý!‘ A zase upadnou do svého spánku, do svého opojení, proti němuž, zdá*

927 K definici sanačního kartelu viz první kapitolu.

928 *Čím dál, tím líp*, ČChm, 4, 15, 24. 1. 1931, s. 105.

929 *Aufruf! Einschränkung der Hopfenbaufläche – Sonst Zusammenbruch des Hopfenbaues*, SHBZ, 44, 51, 20. 12. 1930, s. 7.

930 *Všem pěstitelům chmele!*, ČChm, 4, 18, 7. 3. 1931, s. 125.

931 NA ČR, fond MPOŽ, k. č. 724, inv. č. 25883/31, Žádost Chmelařského syndikátu ministerstvu zemědělství a financí.

932 Pojem elity zde používám k označení aktérů, kteří zaujímali vlivné pozice ve struktuře chmelařských zájmových organizací.

se, není léku. Jest sice jeden bezpečný, po němž se pacient sice probudí, ale již tak oslaben, že se probouzí pouze k smrti. A tímto lékem je prý exekuční buben. Ten nás napřesrok asi zastane, aby hlásal ve výrobních obcích redukci chmelnic, ale zdá se, že i našich pěstitelů.“⁹³³

Začalo se proto nově uvažovat o metodách, kterými by bylo možné pěstitele k redukci donutit, a o sankcích, jež měly postihnout pěstitele nedodržující smluvený postup. Poprvé se objevil i názor, že by roli garanta kartelové disciplíny měl přijmout stát: „Kdyby se toho mohlo dosíci vládním nařízením, neptalo by se, ale udělalo by se to. Spoléhá-li se na solidaritu mezi chmelaři, dojde se, jako vždy, k žalostným výsledkům.“⁹³⁴ Jednalo se o strategii, kterou organizace pěstitelů sledovaly po zbytek 30. let. Při redukci plochy v roce 1931 však ještě nedošla plného uplatnění. Určitou roli při pokusech o „dotlačení“ pěstitelů k omezení rozsahu chmelnic cestou hrozeb proponovanými sankcemi nově paradoxně sehrál *Syndikát*. Již v lednu 1931 bylo publikováno prohlášení, že od pěstitelů, kteří „ze spekuláčnických důvodů“ zásadně své chmelnice neomezí, nebude *Syndikát* chmel v čase následující sklizně (1931) vůbec vykupovat.⁹³⁵ V březnu byli chmelaři svým tiskem varováni, že v případě nedostatečné redukce vypustí Chmelařský syndikát dosud nakoupené zásoby na trh, což by pěstitele zcela zruinovalo.⁹³⁶ Interní dokumenty ministerstev obchodu a zemědělství ovšem dokládají, že organizace takový krok reálně učinit nechtěla a získaly krátce předtím naopak příslib, že k prodeji zboží v dohledné době nedojde.⁹³⁷

Brzy nato byla jako hotová věc zveřejněna informace, že *Syndikát* bude vykupovat na jaře 1931 chmel pouze od těch pěstitelů, kteří podepíší písemný závazek, že redukuje plochu chmelnic podle pokynů oblastní organizace. Plán navázat tímto způsobem dohodu o omezení výrobních kapacit o stanovenou kvótu na Chmelařský syndikát byl předmětem interních debat v *Syndikátu* i v rámci jednotlivých ministerstev, přičemž se ani vláda, ani pěstitelé nedokázali shodnout na jednoznačném stanovisku. Přes deklarace svědčící o opaku se tak v praxi pokračovalo s nákupem podle „potřebnosti“ pěstitelů.⁹³⁸ Některé pevněji organizované kartely vytvářejí společné peněžní rezervy či volné produkční kapacity, které mají sloužit k zastrašení kartelových outsiderů. Zajišťují, že jejich vstup na trh či nedodržování podmínek kartelu přinesou těmto podnikům citelné ztráty. Zprávy publikované chmelařským tiskem užívaly *Syndikát* a jeho zásoby analogickým způsobem, aby tak vyvíjely na pěstitele značný psychologický tlak. Hrozby spojené se *Syndikátem* sloužily k prosazování kartelové disciplíny.

Stejně jako u nepřeborného množství předchozích pokusů o organizaci trhu s chmelem je i u tohoto nutné konstatovat, že výsledek výrazně zaostával za očekáváním aktérů. Plocha chmelnic byla sice výrazně redukována a pěstitelé tak

933 V hodině dvanácté, ČChm, 4, 12, 13. 12. 1930, s. 83.

934 PRACNÝ, B., *Chmelařská krize*, c. d., s. 86.

935 *Poslední důtklivá výzva k redukci osázené plochy*, ČChm, 4, 14, 10. 1. 1931, s. 97.

936 *Všem pěstitelům chmele!*, ČChm, 4, 18, 7. 3. 1931, s. 125.

937 Již v lednu získali příslušný slib z úst ideologa Agrární strany O. Frankenbergera. NA ČR, fond MPOŽ, k. č. 724, inv. č. 13645/31, Zápis o rozhovoru předsednictva ze dne 14. 1. 1931.

938 NA ČR, fond MPOŽ, k. č. 724, inv. č. 23511/31, Protokol o schůzi představenstva Chmelařského syndikátu čsl. dne 7. 3. 1931.

zaznamenali značnou ztrátu, ale rozsah provedené redukce (asi 30 %) zaostával daleko za pokyny žatecké organizace i za podepsanými závazky. Chmelařské organizace doporučily následně pěstitelům alespoň nechat při sklizni v roce 1931 třetinu chmelnic neočesanou. Výzva české sekce žatecké *Jednoty*, která tento krok doporučovala, ovšem zněla spíše jako kapitulace před faktem, že organizace chmelařů nebyly v době krize s to prosadit kartelovou disciplínu: „*Mluvilo a diskutovalo se víc než dosti o potřebném omezení česání sklizně, nejméně o 30 %. Ale je jisto, že žádné nařízení, kteroukoliv chmelařskou korporací v tom směru vydané, při nedostatečné disciplíně chmelařů a nedostatku porozumění pro nutnou, cílevědomou organizaci by opět setkalo se s nedostatečným výsledkem, jako výzva posledních dvou let na pronikavou redukci chmelnic.*“⁹³⁹ Redukce chmelnic v letech 1931/1932 tak proběhla pouze pod tlakem ekonomických skutečností, méně již chmelařské organizace.

5.3.5 KAM S PŘEBYTEČNÝM CHMELEM?

Syndikát za své závazky garantované státem ručil vykoupeným chmelem, který v podstatě představoval jeho jediné aktivum. Z toho vyplývaly obtíže, které zaměstnávaly úředníky ministerstva zemědělství, obchodu a financí až do druhé poloviny 30. let. Zčásti byly tyto problémy výsledkem faktu, že *Syndikát* svou aktivitu zahájil příliš pozdě. V době, kdy začal s výkupem chmele, byla na Žatecku již více než polovina úrody prodána obchodníkům.⁹⁴⁰ Ti skupovali na podzim 1930 především chmel nejvyšší jakosti za cenu 500–550 Kč za 50 kg.⁹⁴¹ Pěstitelům tak zůstávaly v rukou spíše chmele průměrné kvality. K nim se také pojilo zboží, které bylo poškozené škůdci a chorobami či působením počasí. Jednalo se o chmel, který pěstitelé v létě díky poskytnutému sklizňovému úvěru sklidili navzdory výzvám k tomu, aby jej ponechali neočesaný.

Pokud by pěstitelé prodávali *Syndikátu* jakostní výrobek, dostali by za něj o něco více, než činila minimální cena 400 Kč za 50 kg. Výsledná částka byla přesto stále nižší než hodnota, kterou za nejkvalitnější chmel platili obchodníci.⁹⁴² Není proto divu, že velké množství chmele, který pěstitelé *Syndikátu* nabízeli, bylo nekvalitní. Pěstitelé by je jinde buď vůbec nebyli s to prodat, nebo by za ně utržili velmi nízkou částku. Zakladatelé *Syndikátu* sice často vyhlašovali, že chtějí vykupovat pouze kvalitní zboží, dali však zároveň pěstitelům veřejně na srozuměnou, že „*syndikát letošní vykoupí výjimečně i podřadnější chmele*“.⁹⁴³ Jaký podíl měl chmel této velmi pochybné kvality, ukazuje zpráva ze zasedání dozorčí rady *Syndikátu*. V roce 1932, tedy asi po ročním skladování, byla přibližně třetina chmele nepoužitelná pro pivovarské účely, a proto zcela bezcenná.⁹⁴⁴ Již zde se ukazovalo, že *Syndikát*

939 *Svépomocí k zlepšení situace*, ČChm, 4, 30, 17. 8. 1931, s. 219.

940 *Saazer Hopfenbericht*, SHBZ, 44, 42, 18. 10. 1930, s. 1.

941 *Saazer Hopfenbericht*, SHBZ, 44, 40, 4. 10. 1930, s. 1.

942 NA ČR, fond MPOŽ, k. č. 724, inv. č. 88961/32, Zápis ze schůze dozorčí rady Chmelařského syndikátu ze 14. 10. 1932.

943 *Jak je a jak bude dále*, ČChm, 4, 9, 31. 10. 1930, s. 63.

944 NA ČR, fond MPOŽ, k. č. 724, inv. č. 88961/32, Zápis ze schůze dozorčí rady Chmelařského syndikátu ze 14. 10. 1932.

nebude pravděpodobně s to nezanedbatelné části svých závazků dostát a jeho manko bude muset uhradit stát, který se za ně zaručil.

Od hospodářského roku 1930–1931 měl *Syndikát* v žateckém tranzitním skladu firmy Kraupner a prostorách zdejší továrny na obuv (Humanic) uloženo asi 30 000 metrických centů chmele. Náklady na skladování byly relativně vysoké a plodina navíc postupem času ztrácela na hodnotě. Degradace chmele byla o to palčivějším problémem, neboť vzhledem k velmi nevyrovnané kvalitě zboží prošla jen jeho část konzervací.⁹⁴⁵ Pro stát, který ručil za úvěr, za nějž bylo zboží nakoupeno, by bylo samozřejmě nejvýhodnější, pokud by došlo k prodeji chmele. Na zpeněžení alespoň části zásob tlačilo především ministerstvo financí.⁹⁴⁶ V roce 1931 a následujícím, kdy dosáhla krize ve chmelařství svého vrcholu, by ovšem *Syndikát* prodejem dosáhl jen zlomku výkupní ceny.⁹⁴⁷ Proti se nadto postavily organizace pěstitelů a obchodníků, pro něž by se stal syndikátní chmel nevítanou konkurencí. Již v roce 1931 se obě tyto skupiny přimlouvaly za zničení uložených zásob.⁹⁴⁸ Ministerstvo zemědělství, které již dříve přislíbilo pěstitelům, že na prodej nebude tlačit, prodej chmele pod cenou nedoporučilo a postavilo se za jeho další skladování. Stanovisko podpořilo i ministerstvo obchodu.⁹⁴⁹ Do poloviny roku 1932 tak *Syndikát* prodal jen velmi malé množství chmele, a to bez větší publicity.⁹⁵⁰

Až do poloviny roku 1932 tedy zůstal téměř všechen chmel uložen v žateckých skladištích. Palčivou otázkou jeho dalšího využití začalo vedení *Syndikátu* řešit nejprve pokusem o jeho postupný prodej. S ním ve větším rozsahu začalo až poté, co krize v chmelařské produkci začala odeznívat. Ceny se ale začaly zotavovat příliš pozdě na to, aby bylo možné chmel, na jehož kvalitě se již podepsalo dlouhé skladování, zpeněžit za cenu pokrývající výkupní náklady *Syndikátu*. Na trhu nepanovala i přes konec prohibice v USA nouze o kvalitní čerstvý chmel, takže poptávka po zboží *Syndikátu* byla omezená a docílené ceny nevalné. Mezi lety 1932 a 1934 prodal *Syndikát* celkem 3 190 q chmele v ceně asi 841 tisíc Kč. Prodejní cena 50 kg syndikátního chmele tak v průměru činila 131 Kč, což nebyla ani polovina někdejší výkupní ceny.⁹⁵¹

Vzhledem k tomu, že životnost chmele není příliš vysoká, jednalo se tehdy o poslední reálnou možnost uskladnění zboží zpeněžit dříve, než bude pro pivovary zcela nepoužitelné. Na prodeji zboží, které by ještě zvýšilo konkurenci na trhu, stlačovalo ceny nového chmele a svou pochybnou kvalitou by značce „český chmel“

945 NA ČR, fond MPOŽ, k. č. 724, inv. č. 3662/35, Likvidace zásob a dluhů syndikátních.

946 *K prodeji syndikátního chmele*, ČChm, 7, 7, 12. 11. 1932, s. 62.

947 Za 50 kg čerstvého chmele ze sklizně 1931 se platilo v průměru 256 Kč. Čerstvý chmel průměrné kvality dosahoval v lednu 1932 cen od 185 do 215 Kč. *Saazer Hopfenbericht*, SHBZ, 46, 1, 2. 1. 1932, s. 1.

948 Viz např. *Tätigkeitsbericht der Deutschen Sektion des Hopfenbauverbandes in Saaz für das Jahr 1931*, Saaz 1932, s. 3; NA ČR, fond MPOŽ, k. č. 724, inv. č. 15243/31, Memorandum Gremia obchodníků chmelem v Úštěku o účincích nově zřízeného *Syndikátu*; *Zničte zásoby starého chmele!*, ČChm, 6, 5, 15. 10. 1932, s. 42.

949 NA ČR, fond MPOŽ, k. č. 724, inv. č. 11978/31, Přípis ministerstva zemědělství.

950 Jednalo se o 269 q chmele v ceně asi 95 000 Kč. NA ČR, fond MPOŽ, k. č. 724, inv. č. 9049/35, Memorandum *Syndikátu* pro Zemskou banku o upotřebením zakoupeného chmele; KAŠPÁREK, J. O., *Výroční zpráva (...) za r. 1931–32*, c. d., s. 6–7.

951 NA ČR, fond MPOŽ, k. č. 724, inv. č. 3662/35, Likvidace zásob a dluhů syndikátních.

příliš neposloužilo, neměli ale zájem ani zástupci pěstitelů, ani žatečtí obchodníci. Největší část zásob *Syndikátu* na jejich naléhání již na trh nebyla vypuštěna. Zpeněžení tak starého chmele by totiž přicházelo v úvahu pouze v kontextu mimořádné a destrukční světové neúrody, jejíž příchod nebyl ovšem pravděpodobný.⁹⁵² Z četných úvah o alternativních metodách využití chmele (např. k výrobě tiskařské černi či esenciálních olejů) se realizovala pouze výroba chmelových cukrovinek.⁹⁵³ Příklonem k dalšímu skladování se *Syndikát* a ministerstva, kterých se celá záležitost týkala, vlastně rozhodla pro likvidaci zbytku zásob.

Ničení bylo delikátní záležitostí, při níž bylo třeba brát ohled na veřejné mínění. Nešlo jen o to, že likvidace zemědělských výrobků v době hospodářské krize obecně představovala v očích části veřejnosti symbol iracionality a nespravedlivé redistribuce spojené s tržní ekonomikou. Uložený chmel byl nejvýznamnějším aktivem, jímž *Syndikát* kryl úvěr, který čerpal a za nějž se zaručil stát.⁹⁵⁴ Ničení tak proběhlo v několika krocích. Nejprve bylo v roce 1933 spáleno 4 588 q chmele. To se však pojilo s dodatečnými náklady.⁹⁵⁵ V následujícím roce proto *Syndikát* začal provádět likvidaci svých zásob novým způsobem, který eliminoval dodatečné výdaje a také nevoli veřejnosti. Chmel nejprve „denaturoval“ pomocí petroleje a následně jej za drobný poplatek, který měl pokrýt náklady na jeho znehodnocení, prodával zemědělcům. Ti v těchto letech trpěli nedostatkem slámy, a proto chmel používali jako její náhražku do kompostů, pro stlaní, a tím (jako chlěvskou mrvu) i k hnojení.

Praxe užívat chmel ke hnojení byla v malém rozsahu obvyklá vždy, když došlo k náhlému poklesu cen chmele a pěstitelé, kteří neprodali včas, čekali na nový vzestup cen tak dlouho, až se chmel pivovarsky znehodnotil. Rok 1934 a 1935 přinesl změnu v tom smyslu, že kvantum chmele, kterým se mělo hnojit, bylo podstatně větší. Otevřené zůstává, zda bylo takové využití chmele pro zemědělské závody prospěšné. Jak totiž upozornil v *Zemědělském archivu* agronom Václav Vrbenský, předchozí zkušenosti s chmelem jako hnojivem byly většinou nepříznivé. Výhrady proti takovému zužitkování této rostliny potvrdil i jeho výzkum, v němž došel autor k závěru, že chmel rozkládající se v půdě na sebe váže dusík a vzrůst rostlin brzdí i působením svých silic a dalších látek. Proto „rostliny chmelem hnojené dávají sklizně o málo nižší, než rostliny nehnojené, celkově však vývojem zůstávají značně za nimi. Nepříznivý účinek chmele dá se částečně mírniti přihnojením dusíkem. (...) Kombinace dusíku a chmele působí na počáteční vývoj rostlin ale méně příznivě, než samotný dusík.“⁹⁵⁶

V letech 1934–1935 se *Syndikát* tímto způsobem zbavil 21 426 q chmele, tedy všech zbývajících zásob.⁹⁵⁷ Poté, co *Syndikát* rozprodal zemědělcům poslední

952 Její pravděpodobnost snižovala stále poměrně velká světová výměra chmelnic a také rozšířená chemizace v chmelařství.

953 Detailnější přehled návrhů uveden v předchozí kapitole. O výrobě bonbonů s chmelo-mentolovou příchutí referuje *Akce na zužitkování chmele*, ČChm, 5, 14, 27. 2. 1932, s. 113 an.

954 Viz např. *Co je s 24 miliony za chmel?*, Večerní České Slovo, 18. 2. 1935, s. 5.

955 NA ČR, fond MPOŽ, k. č. 724, inv. č. 3662/35, Likvidace zásob a dluhů syndikátních.

956 VRBENSKÝ, Václav, *Chmel hnojivem*, Zemědělský archiv, 1935, s. 517–521.

957 NA ČR, fond MPOŽ, inv. č. 3662/35, k. č. 724, Likvidace zásob a dluhů syndikátních.

zbytky svého chmele, bylo na konci roku 1935 rozhodnuto o jeho likvidaci.⁹⁵⁸ Její začátek byl pak formálně schválen na valné hromadě *Syndikátu* v květnu 1936.⁹⁵⁹ Ztrátu *Syndikátu*, která i s úroky činila 23,4 milionu Kč, uhradil stát.⁹⁶⁰

5.3.6 VÝSLEDKY CHMELAŘSKÉHO SYNDIKÁTU

Syndikát eliminoval z trhu 20 % československé sklizně, čímž výrazně omezil nadprodukcí. Výkup chmele tím ovšem nezabránil dalšímu propadu ceny této plodiny, pouze jej zpomalil. Nezměnil ani nic na tom, že pěstitelé chmele v roce 1930 zaznamenali na 1 ha chmelnic srovnatelné ztráty jako v předchozím roce. Podle výpočtu K. Osvalda trátili na 50 kg vyprodukovaného chmele přes 780 Kč.⁹⁶¹ Přestože pěstitelům nezůstaly v rukou zásoby ze sklizně 1930, které by prodávali za každou cenu, prodejní cena chmele v následující sezóně (1931–1932) klesla na krizové minimum a pěstitelé vykázali největší ztráty v průběhu celé krize. Nejvýznamnější přínos *Syndikátu* spočíval tedy v tom, že výkup chmele krytý státními zárukami vedl k určité příjmové redistribuci, a to na několika rovinách – ve prospěch menších chmelařských oblastí, okresů s menším podílem chmelnic a malých pěstitelů.

Chmel byl vykupován ve všech chmelařských oblastech, přičemž množství zakoupené plodiny na jednotlivých místech odpovídalo podílu té které oblasti na celkové výměře chmelnic v ČSR. Z tohoto klíče těžily především menší chmelařské oblasti, které by měly, pokud by k zásahu do trhu nedošlo, podstatně větší problémy se zpeněžením vlastního produktu než Žatecko. Průměrná cena, za kterou se jejich chmel vykupoval, byla nadto poměrně vysoká. Činila asi 2/3 částky, která se platila za žatecký chmel. Když v průběhu minulých krizí cenu určoval trh, byla zpravidla nižší.⁹⁶² Výkup v rámci jednotlivých chmelařských oblastí nepreferoval nadto okresy a chmelařské polohy, kde se pěstoval nejkvalitnější chmel. Sledoval spíše rovnoměrnost ve výkupu z jednotlivých okresů, s jistou preferencí oblastí, kde měli pěstitelé největší odbytové potíže. Největší podíl na celkové produkci měl vykoupený chmel paradoxně v okresech mimo jádro chmelařských oblastí.⁹⁶³ Je proto příznačné, že se proti způsobu provádění syndikátního výkupu zdvihly hlasy právě v nejvyhlášenějších chmelařských polohách, jako bylo Podlesí.⁹⁶⁴ Výkup měl nadto nejprve proběhnout u malých pěstitelů a až poté, postupně, u větších zemědělských podniků.⁹⁶⁵ Bylo již zmíněno, že výkupní cena pod tlakem okolností

958 NA ČR, fond MPOŽ, inv. č. 92774/35, k. č. 724, Chmelařský syndikát československý v Žatci – likvidace.

959 SOA Litoměřice, fond KS Most, 1858–1950, k. č. 1044, fasc. C-II-190, Žádost o zápis zrušení a likvidace firmy.

960 NA ČR, fond MPOŽ, inv. č. 3662/35, k. č. 724, Likvidace zásob a dluhů syndikátních.

961 OSVALD, K., *Rozbor našeho chmelařství*, c. d., s. 154.

962 Viz údaje uvedené pro krizi v první dekádě 20. století.

963 V okrese Žatec vykoupil Syndikát 25 % produkce. Naopak v okresech Kadaň, Chomutov, Žlutice, Most, Slaný, Doupov a Jirkov vykoupil celkem 32 % vypěstovaného chmele. KAŠPÁREK, J. O., *Výroční zpráva (...) za rok 1931–32*, c. d., s. 47.

964 *Chmelařská schůze*, ČChm, 4, 12, 13. 12. 1930, s. 89.

965 *K nákupu chmele Syndikátem*, ČChm, 4, 9, 31. 10. 1930, s. 64.

Tabulka č. 54:

Výsledky intervenčního nákupu Čs. chmelařského syndikátu v hosp. roce 1930/1931

Chmel. oblast	Množství chmele (v cc po 50 kg)	Podíl jednotlivých oblastí	Celková hodnota zakoupeného chmele (v Kč)	Průměrná cena zakoupeného chmele (v Kč)
Žatecká	50 637	83 %	16 946 673	335
Úštěcká	4 488	7 %	1 096 873	244
Roudnická	4 146	7 %	1 113 057	268
Dubská	961	2 %	212 813	221
Tršická	468	1 %	111 781	239
Úhrnem	60 700	100 %	19 481 197	321

Pramen: *Tätigkeitsbericht der Deutschen Sektion des Hopfenbauverbandes in Saaz für das Jahr 1931*, Saaz 1932, s. 3.

v průběhu roku klesala. Velcí pěstitelé tak svůj chmel odprodali nejen později – a museli tedy déle nést náklady na jeho skladování –, ale ve výsledku také za nižší cenu.

Aby bylo možné význam této redistribuce docenit, je třeba na tomto místě připomenout některé poznatky z předchozí kapitoly. Podíl malých chmelařských oblastí (s výjimkou Dubská) na celkové ploše chmelnic v ČSR v průběhu krize neklesl. Význam intervenčního výkupu pro tento výsledek je patrný nejlépe na osudu chmelnic, které ležely mimo zákonem uznané chmelařské oblasti. Tento tzv. mimo-oblastní chmel nebyl *Syndikátem* vykupován. Výměra chmelnic, na nichž se pěstoval, byla v průběhu krize redukována na minimum. Dále je podstatné, že pěstování chmele v okrajových okresech jednotlivých oblastí nebylo redukováno více než v jejich jádru. Konečně nedošlo ani k výraznému snížení počtu pěstitelů, kteří se kulturou chmele zabývali. Jinými slovy, ani malí pěstitelé nebyli ztrátami v krizi donuceni opustit odvětví. Ve všech jmenovaných aspektech se jednalo o typický výsledek kartelového působení, které vyražuje (dočasně) konkurenční boj a konzervuje tak stávající poměr sil v odvětví.⁹⁶⁶ Tento vývoj představoval odklon od trajektorie, která byla pro redukcí chmelnic typická v průběhu dvou předcházejících velkých krizí z nadvýroby – po roce 1904 a za první světové války. Ani v jednom z obou případů totiž tehdy nedošlo k brzkému syndikátnímu výkupu chmele.⁹⁶⁷

966 SCHRÖTER, H. G., *Cartels revisited*, c. d., s. 996.

967 Výkup chmele za první světové války začal teprve v roce 1917, kdy již malí pěstitelé trh vesměs opustili.

5.4 MEZINÁRODNÍ KARTEL A STÁTNÍ INTERVENCE (1932–1938)

5.4.1 ČESKOSLOVENSKO-NĚMECKÁ DODATKOVÁ ÚMLUVA O CHMELU

Německo, největší odběratel československého chmele, řešilo krizi v chmelařství cestou protekcionistických opatření. Povinné užívání říšskoněmeckého chmele německými pivovary zavedené nařízením z prosince 1930 vstoupilo v platnost na počátku následující sezóny 1. září 1931. Současně Německo revidovalo ustanovení obchodních smluv s Francií a Belgií týkající se dovozu chmele, na které bylo navázané preferenční clo pro československý chmel.⁹⁶⁸ Od 12. října 1931 tak pro „zelené zlato“ z ČSR platila nesmluvní sazba 150 marek na 100 kg.⁹⁶⁹

Českoslovenští chmelaři, pro něž se tím do velké míry uzavíral jejich hlavní exportní trh, se snažili ještě před zavedením těchto protekcionistických opatření vyjednat pro svůj vývoz určité úlevy. Jednání s německými pěstiteli, pro které byl hospodářský nacionalismus jejich státu výhodný, ale nepřinesla žádné výsledky.⁹⁷⁰ Chmelařské organizace z ČSR se následně pokusily celou záležitost přenést na úroveň mezivládních jednání. Představitelé německé sekce žatecké *Jednoty* předložili říšskoněmeckému ministru zahraničí Curtiovi pamětní spis, v němž argumentovali pro oslabení ochranných opatření. Současně podaly organizace chmelařů československé vládě a parlamentu rezoluci, kde žádaly o zahájení jednání s Berlínem o této věci.⁹⁷¹ Ministerstvo zahraničí předalo následně prostřednictvím velvyslance Chvalkovského říšskému zahraničnímu úřadu memorandum, v němž poukazovalo na škody, které ochranná politika Německa působí českému chmelařství, sladařství a produkci ječmene. Navrhovalo dohodu, v níž by Německo oslabilo protekcionistická opatření výměnou za ústupky ČSR v případě importů jiného zboží.⁹⁷²

Po sondážních rozhovorech mezi zástupci pěstitelů z obou států začala na počátku listopadu úřední jednání mezi zástupci československé a německé vlády. Jejich výsledkem byla Československo-německá dodatková úmluva o chmelu, podepsaná 12. listopadu 1931. Německo v ní stanovilo pro československý dovoz chmele kvótu 20 000 celních centů, která měla být proclívána za sníženou celní sazbu 70 Mk za 100 kg chmele. Co se povinného zpracování chmele v pivovarech týkalo, nebyla německá strana ochotna učinit větší ústupky. Veřejně se pouze

968 Německo v dubnu 1930 zvýšilo svou nesmluvní celní sazbu na dovoz chmele ze 100 na 150 RM. Německé dovozní clo pro československý chmel bylo ale vázané prostřednictvím doložky nejvyšších výhod na německo-belgickou obchodní smlouvu z roku 1925 a německo-francouzskou obchodní smlouvu z r. 1927, v nichž bylo clo sníženo na 60 RM za 100 kg. Dne 3. 2. 1931 byla uzavřena dodatková smlouva k obchodní smlouvě mezi Německem a Francií, v níž Francie za kompenzace pro bavlněné punčochy a hedvábné zbytky souhlasila se zvýšením cla. Dodatková úmluva s Belgií o analogické změně (za jiné kompenzace) byla uzavřena v říjnu 1931. Stopadesátimarkové clo začalo platit také pro chmel z Jugoslávie, mezi níž a Německem panoval rovněž bezesmluvní vztah. *Chmel v mezinárodních smlouvách*, ČChm, 5, 4, 10. 10. 1931, s. 28 an.

969 *Československému chmelařství zasazena další rána*, ČChm, 5, 5, 24. 10. 1931, s. 37.

970 *Protokol*, ČChm, 4, 26, 25. 6. 1931, s. 193.

971 VITNER, C., *Německo proti Žatci*, ČChm, 5, 1, 29. 8. 1931, s. 1.

972 *Vyjednávání s Německem*, ČChm, 5, 3, 26. 9. 1931, s. 24–25.

zavázala, že žádosti o dovoz československého chmele budou vyřizovány „blahovolně“. ⁹⁷³ Tajný dodatek smlouvy stanovil, že německá vláda udělí výjimečná povolení k používání československého chmele těm pivovarům, které v letech 1927 až 1930 používaly dovozový chmel. Nebyla však připravena povolit žádnému pivovaru použití většího množství cizozemského chmele, než které tento pivovar v dané době použil k výrobě světlých piv v poměru k použitému německému chmelu. Takto povolený dovoz chmele se nadto započítával do celkové vyhrazené kvóty 10 000 q chmele. ⁹⁷⁴

Pro podporu vývozu agrárního produktu učinila československá strana příznačně ústupky v oblasti importu průmyslového zboží, konkrétně dehtových barviv a hydroxidu vápenného. Pro další vývoj českého chmelařství a státně intervencionistických zásahů do něj byl klíčový podpisový protokol smlouvy, v němž se signatáři zavazovali, že „*navázaná jednání mezi zástupci pěstitelů chmele obou zemí o otázkách osevu a odbytu budou oběma vládami podle možnosti podporována*“. ⁹⁷⁵ Vzhledem k tomu, že říšskoněmecká vláda se již příslušným návrhem zabývala, týkal se tento závazek především ČSR. Jeho dodržení bylo přitom zajištěno tím, že smlouva byla uzavřena pouze na dobu jedné chmelařské sezóny. Následně byla prodlužována až do roku 1938. Na porady z podzimu 1931 navázalo jednání československých a říšskoněmeckých chmelařů, které se uskutečnilo na konci ledna následujícího roku v Žatci. Pěstitelé se na něm zavázali, že svým vládám předloží návrhy na omezení produkce chmele. Říšskoněmečtí producenti si tak jistou oklikou, prostřednictvím nátlaku vlastního státu, zajistili souhlas svého významného konkurenta s kartelovou dohodou a zabezpečili si její dodržování. ⁹⁷⁶

5.4.2 JEDNÁNÍ O TRHU CHMELEM NA PŮDĚ SPOLEČNOSTI NÁRODŮ

K regulaci plochy chmelnic se na jednáních v Žatci zavázaly pouze dva státy. Protože se však jednalo o dva největší producenty chmele v Evropě, bylo jisté, že dohoda, pokud bude dodržována, ovlivní rozhodujícím způsobem i vývoj na trhu jako celku. S bilaterální povahou smlouvy však bylo spojené riziko, že ji další chmelařské oblasti využijí jako příležitost k navýšení plochy a posílení svého podílu na zahraničních trzích právě na účet obou kartelizovaných států. Větší hrozbu přitom tento scénář představoval pro ČSR, jejíž produkce byla ve srovnání s Německem daleko více orientovaná na export. Českoslovenští chmelaři zároveň museli dohodu poměrně striktně dodržovat. Jejich říšskoněmečtí konkurenti je totiž drželi v šachu možností, že nedojde k prodloužení platnosti dodatkové smlouvy o chmelu o další rok, což by chmelařům v ČSR způsobilo při prodeji produktu vysoké ztráty. ⁹⁷⁷

973 Československo-německá dodatková úmluva o chmeli, ČChm, 5, 9, 19. 12. 1931, s. 72–74.

974 Archiv Ministerstva zahraničních věcí ČR, fond mezinárodních smluv, Dodatková smlouva ze dne 12. listopadu 1931 k československo-německé hospodářské dohodě z 29. června 1920.

975 Československo-německá dodatková úmluva o chmeli, ČChm, 5, 9, 19. 12. 1931, s. 72–74.

976 Další debata se týkala možné revize provenienčních zákonů, ničení starých zásob chmele v obou státech, omezení chmelem osázené plochy cestou zákona a zřízení chmelařského monopolu. *Mezinárodní chmelařské porady v Žatci*, ČChm, 5, 12, 30. 1. 1932, s. 98 an.

977 *Poslední chmelařské události*, ČChm, 5, 13, 12. 2. 1932, s. 106.

Chmelařské organizace z ČSR se proto snažily postavit vedle této bilaterální dohody také kartel multilaterální, v němž by se za cenu určitých ústupků k regulaci plochy zavázala i většina jejich evropských konkurentů, zvláště z Jugoslávie a Polska. Protože však organizace z těchto zemí v době gradující krize v chmelařství kartelovou organizaci, jímž bylo *Středoevropské chmelařské byro*, opustily, bylo třeba hledat novou, neutrální platformu, na níž budou jednání započata a která vytvoří mezi zainteresovanými hráči nutnou míru důvěry. Touto platformou se stala jednání ve Společnosti národů (dále SN). Impuls k nim dala právě ČSR, resp. československý zástupce v subkomitétu zemědělských expertů SN, rada ministerstva zemědělství Hanosek, který sekretariátu mezinárodní organizace předložil memorandum o možném řešení chmelařské krize. Hospodářský výbor Společnosti národů následně rozhodl, aby byla svolána porada odborníků, které se měly zúčastnit všechny významné evropské chmelařské státy. Každý z nich měl na poradu vyslat vedle jednoho experta také po jednom zástupci pěstitelů. Podobně jako v případě jednání o dodatkové smlouvě i nyní se při jednání prolínala úroveň oficiální a úroveň zájmových organizací. Porady představovaly pro účastníky především sondáž, která měla ukázat, zda bude v čase odeznívající krize, po výrazné redukci ploch provedené téměř ve všech státech, mezi jednotlivými organizacemi dostatek ochoty ke spolupráci.⁹⁷⁸

Jak pěstitelé z Polska, tak z Jugoslávie, kteří v době krize omezili plochu svých chmelnic ještě ve větším rozsahu než ostatní státy, neměli pochopitelně přílišný zájem na zachování „rozložení sil“, které panovalo na konci krize. Velmi výhodná pro ně v novém kontextu byla právě strategie spočívající v zaujetí pozice kartelového outsidera. Mohli by tak zčásti profitovat z výhod existence kartelu (vyšší ceny chmele způsobené menším objemem zboží na trhu). Od počátku si tak zástupci pěstitelů z ČSR uvědomovali, že jednání budou velmi obtížná a spojená s nemalými ústupky. Svou ochotu ke spolupráci chtěli na ženevských jednáních doložit textem novely provenienčního zákona, projednávané na ministerstvu zemědělství, která obsahovala pasáže o nucené redukci plochy chmelnic: „*Ministr zemědělství je oprávněn, přihlížeje k rozsahu výroby, spotřeby a odbytu chmele, stanoviti po slyšení ústřední organizace pěstitelů chmele a příslušných zemědělských rad výměru plochy, na níž může být pěstován chmel, po případě i množství chmele, které smí být v tom kterém roce ověřeno.*“⁹⁷⁹ Jako motivaci této státní intervence v odvětví jmenovala důvodová zpráva, která zákon doprovázela, právě předchozí ujednání mezinárodního chmelařského kartelu. Hovořila zcela explicitně: „*Změněné poměry na trhu chmele, hlavně světového, v důsledku nadprodukce a prudkého poklesu cen, vyžadují zásahu do poměrů výrobních, zejména s hlediska mezinárodních jednání o regulaci produkce.*“⁹⁸⁰ Zástupci československých chmelařů si následně text zákona o regulaci chmele, podepsaný zástupci všech chmelařských oblastí, odvezli na jednání do Ženevy.⁹⁸¹

978 *Oficiální zpráva o výsledku ženevských porad chmelařských*, ČChm, 5, 15, 12. 3. 1932, s. 119 an.

979 *Organizační*, ČChm, 5, 14, 27. 2. 1932, s. 111 an.

980 *Důvodová zpráva*, ČChm, 5, 21, 30. 5. 1932, s. 171.

981 *Poslední chmelařské události*, ČChm, 5, 13, 12. 2. 1932, s. 106.

Jako podklad mezinárodních jednání, jež se uskutečnila v Ženevě, sloužily dva dokumenty. Prvním bylo memorandum, které vypracoval rada Hanosek, druhým pak expertní komentář k němu, sepsaný dalším československým delegátem, agronome V. Vrbenským. Program jednání v nich ale byl formulován velmi obecně. Měl se věnovat otázkám chmelařské statistiky produkce a konzumu chmele, možnosti a podmínek omezení produkce a dále kontingentace výroby a exportu mezi jednotlivé výrobní státy a konečně obchodních metod a cenových problémů. Konkrétní náplň ženevských porad byla předjednána krátce před jejich počátkem na schůzi předsednictva *Středoevropské chmelařské kanceláře*, která se odehrála 18. a 19. února 1932 v Mnichově. První den mělo proběhnout jednání mezi československými a říšskoněmeckými pěstiteli, na němž měly být formulovány hlavní body ženevských debat a možná ujednání. Zástupci pěstitelů se shodli na tříbodovém programu, který zahrnoval vedle klíčového problému regulace výroby a kontingentace množství vyrobeného chmele také otázku zavedení provenienčního zákona ve všech středoevropských státech a jeho vzájemného uznání a obsahoval rovněž námět na zřízení mezinárodního chmelařského syndikátu a mezinárodní zpravodajské kanceláře.⁹⁸²

Následující den se měli k jednajícím připojit další pozvaní účastníci ženevských porad a k předloženým návrhům se vyjádřit. Do Mnichova v druhé polovině února 1932 našli cestu všichni významnější bývalí členové *Středoevropské chmelařské kanceláře*: Polsko a Jugoslávie i Francie. Předchozí zkušenost ze spolupráce v kartelu tak byla – i přes jeho chabé výsledky – s to vytvořit alespoň důvěru nutnou k opětovnému počátku mnohostranných rozhovorů. Svě zástupce vyslala i Belgie, která před krizí členem kartelu nebyla, ale vstupovala s ním opakovaně do kontaktu. Zástupci Velké Británie, kteří se do předchozích kartelových úmluv nezapojovali a se středoevropskými pěstiteli neudržovali větší kontakty, ani nyní pozvání na schůzi nepřijali. Na rozdíl od bilaterálních jednání z předchozího dne nebyli nyní účastníci kvůli velkým zájmovým rozdílům schopni nalézt společnou řeč. Podle zprávy českých pěstitelů proto porady „nedosáhly konkrétních výsledků a omezily se na všeobecné rozpravy chmelařské“.⁹⁸³

To nedávalo jednáním, která se uskutečnila 22. až 24. února 1932 v Ženevě, příliš důvodů k optimismu. Schůze se zúčastnily jen státy, které předtím jednaly v Mnichově. Československo delegovalo vedle V. Vrbenského také zástupce německé sekce žatecké *Jednoty O. Hartiga*.⁹⁸⁴ Výsledky konference byly, jak bylo možné očekávat, hubené. Delegáti se sice shodli v principu na tom, že bylo třeba ukončit „*periodu anarchické produkce*“ a nahradit ji „*disciplinovanou výrobou*“, uznali nutnost redukce plochy a akceptovali fakt, že v této záležitosti musely sehrát hlavní roli buď organizace pěstitelů, nebo státní intervence. Zůstalo však jen u obecných deklamací; konkrétní kontingenty dohodnuty nebyly.⁹⁸⁵ „*V otázce společné odbytové organizace,*“ prohlašovala oficiální zpráva z jednání, „*byly konstatovány velmi odlišné poměry.*“⁹⁸⁶

982 *Mezinárodní chmelařské porady*, ČChm, 5, 14, 27. 2. 1932, s. 113 an.

983 Tamtéž.

984 KOSE, Jaroslav, *Pokus o evropské řešení otázky chmele*, Zemědělský přehled, 1932, 7, s. 71–79.

985 Tamtéž, s. 71–79.

986 *Mezinárodní chmelařské porady*, ČChm, 5, 14, 27. 2. 1932, s. 113 an.

Jediným skutečným výsledkem byla dohoda o zřízení mezinárodního chmelařského ústředí, jež mělo spolupracovat s *Mezinárodním ústavem zemědělským* v Římě a vést statistiku o produkci a spotřebě chmele. Tato organizace měla vzniknout ze stávajícího *Středoevropského chmelařského byra*. Jeho stanovy měly být pozměněny tak, aby se organizace otevřela vstupu dalších členů a získali v ní podíl i obchodníci s chmelem. Celoevropská organizace, která by z této transformace kanceláře vyšla, měla pořádat schůze, kde by se sjednávaly dohody stanovující výrobní kvóty pro jednotlivé státy, tedy kontingentační kartely. Měla také řešit otázku nahromaděných zásob chmele a koordinovat činnost výkupních syndikátů v jednotlivých státech. Ve skutečnosti k této přeměně nedošlo. Státy, které z organizace v době vrcholící krize vystoupily, se však po ženevských poradách opět staly jejími členy.⁹⁸⁷

Na rozdíl od cukrovárenství, v němž došlo na základě mezinárodní dohody (Chadbourneovy konvence) ke kontingentaci produkce v jednotlivých zemích, nepřinesla v chmelařství mezinárodní jednání podstatnější pokrok. Zpráva českých delegátů shrnovala výsledky schůze následovně: „*Veliké naděje, kladené do mezinárodního ujednání o vyřešení chmelařské krize, se ukázaly klamnými a potvrdily tak osud mnoha podobných konferencí.*“⁹⁸⁸

5.4.3 NOVÝ PROVENIENČNÍ ZÁKON JAKO VÝRAZ STÁTNÍHO INTERVENČIONISMU V CHMELAŘSTVÍ

V roce 1934 došlo v ČSR k zásadní změně legálního rámce, který vytvářel meze, v nichž se pohybovali aktéři na trhu chmelem. Realizovaly ji tři právní normy, z nichž jako první bylo vydáno vládní nařízení č. 56/1934 Sb. ze dne 23. března 1934, které upravovalo zakládání nových chmelnic v roce 1934. Po něm následovaly v rychlém sledu dvě další – novela provenienčního zákona č. 89/1934 Sb. ze dne 4. května 1934 a vládní nařízení ze dne 13. července 1934, vydané pod číslem 161 Sb., které zákon provádělo. Soubor tří norem představoval – vedle *Chmelařského syndikátu*, který ale vyvíjel aktivitu na trhu pouze jeden rok – hlavní výraz státního intervencionismu v odvětví. Vytvářel zároveň zákonný podklad pro další, navazující státně intervencionistické kroky, které by bylo možné provádět jen vládním nařízením. Jeho klíčovou částí byly pasáže, jež dávaly státu právo regulovat rozsah produkčních kapacit v odvětví. Byly plodem předchozích mezinárodních ujednání mezi organizacemi pěstitelů a mezi chmelařskými státy. Stát v nich, zjednodušeně řečeno, začal vystupovat jako garant kartelové disciplíny, kterou nebyly oblastní organizace pěstitelů s to samy zajistit.⁹⁸⁹

Vládní nařízení 56/1934 Sb. bylo vydáno na základě zmocňovacího zákona na konci března 1934. Datum to nebylo náhodné. Od zrušení americké prohibice a doby, kdy se přehouply ceny chmele přes hranici rentability, docházelo v ČSR

987 KOSE, J., *Pokus o evropské řešení otázky chmele*, c. d., s. 71–79.

988 *Mezinárodní chmelařské porady*, ČChm, 5, 14, 27. 2. 1932, s. 113 an.

989 KAŠPÁREK, J. O., *Chmelařské oblasti v Čechách a na Moravě*, Louny 1942, s. 39–40.

k opětovnému rozšiřování plochy chmelnic. Ve srovnání s předchozím rokem 1933 se rozsah plochy s chmelem rozšířil téměř o 900 ha. Hlavní část chmelnic se přitom vysazovala na jaře. Provenienční zákon, který reguloval mimo jiné rozšiřování plochy chmele, se ale v té době nacházel ještě v jednání. Spěšně vydané nařízení, s platností pouze pro rok 1934, mělo další výsadbě zabránit do doby, než nový provenienční zákon vyjde.⁹⁹⁰ Nové chmelnice podle něj směly být zakládány jen se svolením zemského úřadu, a to podle směrnic vydávaných každoročně ministerstvem zemědělství. V praxi úřady až do konce 30. let žádná povolení neposkytovaly. Jednalo se ve skutečnosti o zákaz dalšího rozšiřování chmelnic. Producentům, kteří by založili chmelnici bez povolení, uložil okresní úřad, aby ji v dané lhůtě – a to vždy ještě před sklizní – zrušili. K donucení pěstitelů mohla být využita i soudní exekuce. Jedinou výjimku, kde bylo založení nové chmelnice povolováno, představovaly konstrukce zřizované náhradou za zrušené staré chmelnice, které tedy nezvyšovaly osevní plochu osázenou chmelem.⁹⁹¹ Toto nařízení významně ovlivnilo strukturu trhu. Vytvořilo nepřekročitelné vstupní bariéry bránící rozšíření produkčních kapacit v odvětví. Zajišťovalo chmelařům, jejichž prodejní ceny právě překračovaly hranici výrobních nákladů, že se odvětví s nástupem nových podniků nepropadne ihned znovu do krize.

Kartely chmelařů nebyly registrovány Státním úřadem statistickým v kartelovém rejstříku.⁹⁹² Na mezinárodní úrovni měly totiž pouze neformální povahu. Na národní úrovni platilo zčásti totéž (kupř. u pokynů k obchodní taktice), zčásti – například u rozsahu plochy – realizovaly úkoly, které by v jiných odvětvích prováděly podniky účinně samy cestou kartelové smlouvy. Je příznačné, že příručka *Československé kartely s podtitulem Kartelový rejstřík s komentářem – Kartelové zákonodárství – Obsah tuzemských a mezinárodních kartelových úmluv – Seznam kartelovaných firem a organizací*, každoročně vydávaná Josefem Kašparem, obsahovala jedinou položku ve vztahu k pěstování chmele. V sekci kartelové zákonodárství bylo vedle kartelového zákona a dalších norem otištěno právě vládní nařízení o zakládání nových chmelnic.⁹⁹³

Nový provenienční zákon vydaný na počátku května obsahoval ohledně zákazu rozšiřování plochy stejná ustanovení. Umožňoval nadto vládě pro jednotlivé roky stanovit nařízením maximální plochu, na níž by se chmel měl pěstovat. Jinými slovy, mohla určit kvótu, o kterou měl být rozsah chmelnic redukován. Zákon přitom stanovoval, že vláda měla právo tak učinit především v případě, kdy bylo třeba realizovat předchozí mezinárodní kartelovou dohodu o regulaci chmele. K redukci mohlo totiž podle 4. odstavce paragrafu 18 zákona dojít tehdy, „vyžadují-li toho zvláštní důvody mimořádné důležitosti hospodářské, zejména v případě sjednávání a provádění nějaké mezinárodní dohody o úpravě pěstování a obchodu s chmelem“. Vláda tak disponovala nástroji, kterými mohla v případě kartelové dohody

990 Vládní nařízení ze dne 23. 3. 1934, jímž se upravuje zakládání nových chmelnic v roce 1934, č. 56/1934 Sb. zák. a nař., část 26, 28. 3. 1934, s. 245.

991 ZIMA, F. – ZÁZVORKA, V., *Chmelařství*, s. 124–127.

992 NA ČR, fond Kartelový rejstřík, 1933–1950.

993 KAŠPAR, Josef – ŠIMÁČEK, Radovan (eds.), *Československé kartely*, Praha 1934, s. 115.

organizací chmelařů prosadit její dodržení ze strany jednotlivých zemědělských podniků. Jak zákaz dalšího rozšiřování chmelnic, tak možnost nařídit jejich případnou redukci neměly platit neomezeně, ale pouze do konce roku 1938, přičemž o další dva roky mohla být jejich platnost prodloužena nařízením.⁹⁹⁴

Při stanovování rozsahu redukce musela vláda podle stejného paragrafu zákona zohlednit řadu ne zcela slučitelných zájmů. Rozsah redukce měl být stanoven po slyšení organizací pěstitelů, pivovarů a obchodníků chmelem, přičemž měla vláda brát „náležitý zřetel“ na zájmy malých a středních pěstitelů, výrobních oblastí a obcí s kvalitní produkcí, dále na pěstitele, kteří provedli v minulých letech pronikavé omezení chmelnic, a na průměrný poměr plochy osázené chmelem k celkové ploše orné půdy zemědělského podniku v dotyčné obci. Situaci dále komplikoval fakt, že na zemědělce s plochou chmelnic menší než 0,5 ha se omezení plochy vůbec nemělo vztahovat.⁹⁹⁵ V průběhu krize ovšem většina pěstitelů provedla rozsáhlou redukci, aniž by zcela opustila odvětví, a tak značná část pěstitelů v českých zemích pěstovala chmel na ploše menší než 0,5 ha. I na Žatecku, kde byla míra koncentrace chmelařské produkce nejvyšší, by bylo z redukce vyňato přes 60 % zemědělských podniků. V dalších oblastech by pak nemusely redukovat téměř žádné.⁹⁹⁶ K redukci by tak byly paradoxně donuceny zemědělské podniky s nejvyšší mírou specializace, nadto v oblasti, kde byla chmelařská produkce relativně nejvíce výnosná. Proto snad ani nepřekvapí, že v době existence ČSR vláda toto právo nikdy nevyužila.

Regulace plochy nebyla jediným bodem, v němž měla novela provenienčního zákona donutit pěstitele chmele k disciplíně. Chmelaři totiž v mnoha případech využívali služeb známkovny a výhod existence pěstitelské organizace, aniž by se stali jejími členy a byli vázáni jejími stanovami bez nutnosti odvádět členské poplatky. Jednalo se o typický příklad již mnohokrát zmiňované logiky kolektivního jednání, na niž upozornil M. Olson. Provenienční zákon z roku 1934 měl organizace pěstitelů posílit tím, že předvídal pro rok 1935 zřízení nových chmelařských oblastních organizací, v nichž by bylo členství obligatorní. Odvádění členských poplatků pěstitelům bylo rovněž povinné a stalo se podmínkou označení místního původu chmele.⁹⁹⁷ Stanovy chmelařských organizací měla podle zákona nově vydat vláda. Chmelařské organizace novým provenienčním zákonem nejen posílily, ale zároveň získaly polooficiální status.

Na rozdíl od svých předchůdkyň měly být chmelařské organizace založeny na novém principu. Dosud měly totiž chmelařské jednoty korporativní členy – obecní organizace. Vzhledem k tomu, že chmelařskými oblastmi v Čechách probíhala jazyková hranice, znamenalo to například, že členy německé sekce byli i Češi ze smíšených obcí s německou většinou a naopak. Jim také odváděli členské příspěvky.

994 Zákon ze dne 4. května 1934 o povinném známkování chmele a úpravě rozsahu pěstování chmele, č. 89/1934 Sb. z. a n.

995 Tamtéž.

996 KAŠPÁREK, J. O., *Výroční zpráva (...) za rok 1937*, c. d., s. 24 an.

997 Podle prováděcího nařízení bylo povinné placení příspěvků v praxi zajištěno tak, že peníze museli odvádět důvěrníkovi známkovny v obci vydávání vážního listu pro svůj chmel. Pokud tedy pěstitelé chtěli zboží prodat, museli poplatek odvést.

Tabulka č. 55:

Počet členů českého a německého odboru Jednoty a příslušné plochy chmelnic (v ha)

Rok	Celkem pěstitelů	Počet českých	Počet německých	Výměra chmelnic	Výměra chmelnic		Podíl českých pěstitelů na výměře
					čes. pěst.	něm. pěst.	
1901	9 218	3 406	5 812	11 282	3 998	7 284	35 %
1908	9 027	3 697	5 332	11 758	4 410	7 348	37,5 %
1923	5 799	2 107	3 499	6 426	1 950	4 476	30 %
1931	10 921	5 422	5 499	9 263	4 181	5 082	45 %
1937	10 051	5 037	5 014	9 113	4 147	4 966	46 %

Pramen: GÜNZEL, F. V., *Der Saazer Hopfen*, c. d., s. 270; *Český odbor Jednoty žateckých chmel pěstujících obcí v Žatci. Zpráva o činnosti za rok 1924, Žatec 1925*, s. 9; KAŠPÁREK, J. O., *Výroční zpráva (...) za r. 1931–32*, c. d., s. 40; KAŠPÁREK, J. O., *Výroční zpráva (...) za rok 1937*, c. d., s. 29; TEMPÍR, Z., *Poslední fáze německé sekce Jednoty chmelařské v Žatci*, Chmelařská ročenka, 2005, s. 108–109.

Představitelé organizace v obci nebyli voleni, ale jmenováni a jejich národnost odpovídala národnostnímu zaměření té které sekce jednoty. Příslušnost jednotlivých obcí k sekcím byla přitom stanovena v době rozdělení *Jednoty* v roce 1909. K českému odboru bylo tehdy přičleněno 117 obcí, k německému pak 234.⁹⁹⁸ Přitom asi 41 % pěstitelů v oblasti bylo českých. Vzhledem k tomu, že mezi Čechy převládaly menší zemědělské podniky, připadalo na ně ale jen 37,5 % plochy chmelnic (viz tabulku č. 55). Proto měl také podíl Čechů na ploše chmelnic tendenci v době krize v chmelařství klesat. Malé zemědělské podniky, nedisponující dostatečným kapitálem, byly v době nerentabilní produkce nuceny odstranit své chmelnice dříve než větší závody, které měly při ruce rezervy. Redukce chmelnic po krizi v chmelařství v druhé polovině dekády a v době první světové války proto české pěstitele zasáhly významněji než německé chmelaře. Podíl českých producentů na celkové ploše chmelnic v roce 1923 činil jen 30 %.

V době konjunktury 20. let vstoupilo do odvětví nově přes 5 000 zemědělských podniků. Asi 60 % z nich vlastnili Češi. Na počátku 30. let se na ploše chmelnic podíleli asi 45 % a představovali již celou polovinu pěstitelů na Žatecku. Na tomto místě je třeba připomenout jeden ze závěrů, k němuž došla výše provedená analýza efektu syndikátního výkupu chmele. Protože redukoval ztráty pěstitelů, umožnil v odvětví setrvat i malým zemědělským podnikům, které se nadto mohly opřít o úspory z mimořádně silné konjunktury chmelařství 20. let. Na rozdíl od předchozích krizí v chmelařství se tak na počátku 30. let počet českých pěstitelů ani jejich podíl na produkčních kapacitách nesnížily. V roce 1937 byly srovnatelné se stavem v době syndikátního výkupu na přelomu let 1930 a 1931 (viz tabulku č. 55).

Od vydání starých stanov se tak nacionální struktura pěstitelů chmele na Žatecku změnila. V mnoha členských organizacích německé sekce *Jednoty* se vytvořila či posílila česká menšina a v několika případech se stala dokonce majoritou. Do 30. let tato skutečnost však nehrála větší roli. V hospodářství často platil

998 *Němečtí chmelaři proti reorganizaci Jednoty*, ČChm, 7, 3, 18. 9. 1933, s. 20–21.

supranacionální princip a pravidlem to bylo i v chmelařství, což dokládá rovněž předcházející kapitola věnovaná 19. století. Situace se začala měnit až se silícím německým nacionalismem, který postupoval ruku v ruce s nástupem SdP. Pro další vývoj byl klíčový fakt, že podle nového zákona z roku 1934 bylo členství v organizaci individuální. Čeští pěstitelé tak měli dobré vyhlídky na to, že v organizaci získají velmi těsnou většinu. Provedení reorganizace chmelařských jednot naráželo na odpor německých pěstitelů, který se dále posílil v době, kdy vyšlo najevo, že podle požadavků ministerstva vnitra měly být po schválení nových stanov *Jednoty* zrušeny její národnostní sekce.⁹⁹⁹

Jednání s německými pěstiteli byla zdlouhavá a vyhrocená. Na schůzi 24. listopadu 1937 pohrozili delegáti německé sekce *Jednoty*, že z organizace vystoupí a založí samostatný *Verband der deutschen Hopfenbauern*.¹⁰⁰⁰ Za setrvání v *Jednotě* požadovali ústupky, z nichž nejpodstatnější bylo rozdělení nově vzniklé organizace na dva národnostní odbory, které měly mít ve všech orgánech *Jednoty* paritu. Organizace měla mít nově i dva předsedy.¹⁰⁰¹ Tento požadavek se jim také podařilo prosadit.¹⁰⁰² Nové stanovy oblastních chmelařských organizací, které měly platit podle zákona již od roku 1935, byly vydány až ve velmi odlišném kontextu vládní vyhláškou z 24. června 1938. Na Žatecku se podle nich měla zformovat jednotná organizace rozdělená do dvou sekcí; českým pěstitelům v Dubsku a Úštěcku se dávala vyhláškou možnost založit ve zdejších organizacích národnostní sekce. Organizace podle této vyhlášky však již nikdy nevznikly.¹⁰⁰³ V čase mezi rokem 1935, určeným paragrafem 18 provenienčního zákona jako doba jejich vzniku, a skutečným vydáním stanov se oblastní organizace nacházely v určitém právním vakuu. Někteří pěstitelé jej využili kupř. k tomu, že odmítali organizacím platit příspěvky s námitkou, že ve stávající podobě nestály organizace na zákonném podkladu.¹⁰⁰⁴ Nejednalo se přitom o jediné potíže, které s opožděným vydáním stanov byly spojeny. Ustanovení provenienčního zákona zavádějící povinné členství v chmelařských organizacích, které chtělo tyto instituce posílit, tedy nemělo kýžený efekt.

Další posílení organizací, které zákon z roku 1934 zaváděl a které bylo skutečně realizováno, se týkalo obchodu s chmelem. Nový zákon stanovil, že chmel musely nově známkovat i československé pivovary nakupující pro vlastní potřebu.¹⁰⁰⁵ Dále bylo zákonem stanoveno, že předprodeje chmele za pevné ceny před sklizní nebyly právně účinné. Organizace pěstitelů proti předprodejům dlouho brojily, neboť tlačily

999 KAŠPÁREK, J. O., *Výroční zpráva (...) za r. 1936*, c. d., s. 14.

1000 TEMPÍR, Z., *Poslední fáze německé sekce Jednoty chmelařské v Žatci*, c. d., s. 108–109.

1001 *Abänderungs- und Ergänzungs-Anträge der Deutschen Sektion des Hopfenbauverbandes in Saaz*, Saaz 1938.

1002 *Ausschuss-Sitzung der Deutschen Sektion des Hopfenbauverbandes in Saaz*, SHBZ, 52, 31, 30. 7. 1938, s. 4.

1003 *Vládní vyhláška ze dne 24. června 1938*, ČChm, 11, 25, 16. 7. 1938, s. 188–191.

1004 KAŠPÁREK, J. O., *Výroční zpráva (...) za r. 1937*, c. d., s. 10.

1005 Výjimku ze známkování si podržely pouze pivovary, které chmel pěstovaly na vlastních pozemcích. Nicméně i ty jeho množství musely alespoň nahlásit. Počet pivovarů pěstujících si vlastní chmel byl ve 30. letech však již velmi malý a takto vyprodukované množství plodiny zanedbatelné.

ceny chmele dolů a poškozovaly další pěstitele. I když přitom poškodili ostatní, sami pěstitelé, kteří předprodej uzavřeli, při něm nezřídka vydělali, či alespoň zpeněžili rychle svůj produkt. Vzhledem k tomu, že v duchu logiky kolektivní akce upřednostňovali pěstitelé individuální profit před kolektivním užitkem, vyznívaly výzvy organizací proti předprodejům naprázdno. Nový zákon tuto praxi omezil, neboť uzavření předprodeje nově nedávalo ani jedné straně jistotu, že po sklizni skutečně k předání zboží a peněz dojde. Jak obchodníci, tak pěstitelé se podle nového zákona totiž mohli, pokud to pro ně bylo výhodné, vyhnout plnění takto vzniklých závazků. Zákon dále rozšířil pravomoci kontrolních orgánů (mj. známkovny) při dohledu nad obchodníky chmelem a zároveň navýšil možné pokuty. Pro úplnost je také třeba dodat, že zákon mimo jiné rozšířil používání češtiny při známkování¹⁰⁰⁶ a zavedl označení „chmelařská poloha“ pro několik regionů (*Podlesí, Údolí Zlatého potoka, Polepská blata* na Úštěcku a na Roudnicku *Roudnicko-polepská blata*).¹⁰⁰⁷

5.4.4 OBNOVENÍ MEZINÁRODNÍCH CHMELAŘSKÝCH KONFERENCÍ

Nový provenienční zákon interpretovaly konkurenční chmelařské oblasti, které byly dříve členy *Středoevropské chmelařské kanceláře*, jako vstřícný krok ze strany československých pěstitelů. Ti se nově získané důvěry pokusili téměř ihned využít k obnovení spolupráce jednotlivých chmelařských oblastí podle modelu, který se osvědčil ve 20. letech. Necelé dva týdny po přijetí zákona, 15. května 1934, se v Žatci po čtyřech letech opět uskutečnila mezinárodní chmelařská konference. Situace pro konferenci byla o to příznivější, že v chmelařství po radikální redukci téměř ve všech zemích a po zrušení americké prohibice opět zavládla konjunktura, jež mezinárodní spolupráci pěstitelů vždy ulehčovala. Kromě pořadatelské ČSR se jí zúčastnili pěstitelé z Německa, Jugoslávie a Polska. Nejvýznamnějším výsledkem jednání byly „základní směrnice ujednané pro spolupráci chmelařských států“. Spočívaly v tom, že Jugoslávie a Polsko opětovně zažádaly o vstup do kartelové organizace.

Vedle organizačních záležitostí byly předmětem jednání také regulace plochy chmelnic a metody, jakými by pěstitelé mohli zvýšit svůj vliv na obchod s chmelem. Od chmelařů z Polska a Jugoslávie, tedy největších konkurentů, se podařilo československým organizátorům získat příslib, že budou se svými vládami jednat o regulaci plochy chmelnic, analogicky té československé. Zástupci pěstitelů z Belgie a Francie zaslali písemné sdělení, v němž regulaci výměry chmelnic rovněž podpořili.¹⁰⁰⁸

Pokud v někom výsledky této konference vytvořily iluzi o možnosti dohody mezi pěstiteli v otázce rozsahu chmelnic, následující vývoj jej brzy přesvědčil o opaku. Plocha chmelnic v Polsku a Jugoslávii začala rychle narůstat – v Jugoslávii až na

1006 Označení žoků, plomb, pečeti apod. muselo být nyní dvojjazyčné, s češtinou na prvním místě. Dosud nesměla čeština chybět pouze na certifikátech vydávaných známkovnou.

1007 Vládní nařízení ze dne 13. července 1934, jímž se provádí zákon ze dne 4. května 1934, č. 89 Sb.

1008 *Mezinárodní chmelařská konference v Žatci*, ČChm, 7, 21, 26. 5. 1934, s. 157.

dvojnásobek krizového minima. Důvěru mezi aktéry nezvyšoval ani fakt, že ČSR – aniž by rozšířila chmelnice – produkovala díky vyšší intenzitě znovu stejné množství chmele jako před krizí.¹⁰⁰⁹ Spolupráce se tak znovu rychle změnila v konkurenci. Kongresu, který se uskutečnil v září 1935 v Praze a jehož tématem byly tytéž otázky jako v přechozím roce, se polští pěstitelé vůbec nezúčastnili.¹⁰¹⁰ Zástupci jugoslávských chmelařů kongres informovali, že jejich vláda nebyla regulaci plochy nakloněna. Výsledek kongresu se tak omezil na memorandum, které konference předložila vládám členských států a v němž doporučovala regulaci plochy chmelnic.¹⁰¹¹ Ještě chudší na výsledky byla konference z roku 1936, která se odehrála v Žatci. Svou účast odřekli jak polští, tak jugoslávští pěstitelé. Dokládala jasně, že tamější chmelaři neměli zájem na zachování statu quo, který by garantovala kartelová dohoda. Chmelaři v obou státech přijali roli kartelového outsidera, navyšovali plochy a podbízelí ceny, aby posílili svou pozici na trhu. Participace zástupců Francie, která se nově přihlásila ke kanceláři, byla vzhledem k její zanedbatelné ploše chmelnic spíše ornamentální a zakrývala jen fiasko snahy o regulaci plochy.¹⁰¹²

5.4.5 PROJEKT CHMELAŘSKÉHO MONOPOLU

Současně s těmito konferencemi, které představovaly snahu o řešení krize na mezinárodním základě, prosazovali českoslovenští chmelaři také řešení na rovině svého státu. Měla jím být další státní intervence v odvětví, která měla vést ke zřízení chmelařského monopolu. První úvahy o něm se objevily již v první polovině roku 1930 v souvislosti se zřízením *Československého chmelařského syndikátu*. Pěstitelé a někteří úředníci ministerstva zemědělství tehdy uvažovali o možnosti, že by byly pravomoci *Syndikátu* rozšířeny a ten by se do budoucna přeměnil na monopolní výkupní a prodejní organizaci. Ojedinele se návrhy na zřízení monopolu objevily znovu i v průběhu dalších tří let.¹⁰¹³ Vznik chmelařského monopolu v této době ale nepředstavoval ani pro chmelařské organizace, ani pro agrární stranu priority. Bodem číslo jedna všech požadavků pěstitelů byla novela provenienčního zákona. Aktéři si patrně uvědomovali, že ztráty spojené se syndikátním výkupem chmele v roce 1930 a táhlá jednání o dalším osudu zboží vedly k tomu, že by k další intervenci do obchodu chmelem chyběla širší politická vůle. Ze stejných důvodů nepřipadalo v úvahu ani další opakování syndikátního výkupu. Chmelařské organizace se spokojily s tím, že každoročně zprostředkovávaly sklizňový úvěr, podobně jako v roce 1930.¹⁰¹⁴ Prodej částí přebytků chmele ze sklizně 1932, které byly

1009 K nárůstu intenzity viz předchozí kapitulu.

1010 KLAPAL, M., *Mezinárodní chmelařský kongres v Praze*, Věstník československé akademie zemědělské 11, 1935, s. 732 an.

1011 *Der internationale Hopfenbaukongress in Prag*, SHBZ, 49, 39, 28. 9. 1935, s. 1; *Internationaler Hopfenbaukongress in Prag*, SHBZ, 49, 41, 12. 10. 1935, s. 3.

1012 *Deset let Středoevropské chmelařské kanceláře*, ČChm, 10, 4, 26. 9. 1936, s. 24; PRACH, P., *Středoevropská chmelařská kancelář*, ČChm, 10, 7, 7. 11. 1936, s. 48; *Mitteleuropäisches Hopfenbaubüro*, SHBZ, 50, 39, 26. 8. 1936, s. 2 an.

1013 Viz např. PRACH, P., *Hospodářské aktuality chmelařské*, ČChm, 5, 8, 5. 12. 1931, s. 61 an.; NA ČR, fond MPOŽ, k. č. 724, inv. č. 13645/31, Zápis o rozhovoru předsednictva ze dne 14. 1. 1931.

1014 *Úvěrová akce pro sklizeň chmele*, ČChm, 6, 26, 5. 8. 1933, s. 203.

relativně malé, mohl na Žatecku proběhnout i s omezeným kapitálem, jímž disponovaly obchodní společnosti pěstitelů.¹⁰¹⁵

K intenzivním jednáním o zřízení chmelařského monopolu došlo až v roce 1934. Jednalo se o reakci na vývoj v nacistickém Německu, které zavedlo monopolní chmelařskou společnost a s její pomocí realizovalo cenový dumping chmele na exportních trzích. Tím pochopitelně podbízel ceny žateckého chmele.¹⁰¹⁶ Právě odhlasovaný nový provenienční zákon vytvořil vedle toho pro regulaci obchodu chmelem příznivé předpoklady tím, že bránil dalšímu rozšíření plochy chmelnic, k němuž by v případě zvýšení výkupní ceny došlo, a umožňoval v době nadprodukce i nucenou redukci výrobních kapacit. Vážně míněné úvahy o chmelařském monopolu po létu 1934 nadto dále stimuloval příklad jiného odvětví zemědělské výroby – obilnářství, kde se jako účinný nástroj proti krizi osvědčil obilní monopol.¹⁰¹⁷ Interní debaty na příslušných ministerstvech vyvrcholily v roce 1936. Je do jisté míry paradoxní, že toto původně protikrizové státně intervenční opatření bylo nejintenzivněji projednáváno v době, kdy krize v odvětví odezněla a ceny produktu se již několik let pohybovaly nad mezí rentability.¹⁰¹⁸ Noviny, které vývoji celé záležitosti věnovaly velkou pozornost, tehdy o monopolu hovořily téměř jako o hotové věci. Pozornější čtenáři si však mohli všimnout, že návrh vládního nařízení o zajištění odbytu domácího chmele mělo být vydáno na základě zmocňovacího zákona, jenž dosud neprošel ani meziministerskými poradami.¹⁰¹⁹

Návrh vládního nařízení, o kterém se jednalo v roce 1936, předpokládal, že již existující *Československý chmelařský syndikát* převezme roli monopolního kupce i prodejce chmele. Měl získat výhradní právo na výkup chmele od domácích pěstitelů, na import zahraničního chmele a na prodej takto získaného zboží domácím i cizím odběratelům. Zřízení monopolu ovšem nemělo být pro žatecké obchodní firmy likvidační. Provádění výkupu chmele mohl totiž podle nařízení monopol svěřit jednotlivým chmelařským organizacím a jejich obchodním firmám, export chmele pak i jednotlivým obchodníkům. Chmelařský monopol neměl však pouze opanovat český trh s chmelem, ale připadla mu také významná role při regulaci produkce. *Československý chmelařský syndikát* měl na počátku každé chmelařské sezóny vyhlásit, jaké množství chmele v daném roce vykoupí, a rozvrhnout je pak podle určitého klíče na jednotlivé chmelaře. Stanovené množství by pak musel odebrat. Pěstitel měl tedy jistotu, že svou produkci, pokud bude odpovídat přidělené kvóte, zpeněží. Přebytky nad tímto limitem neměl mít pěstitel možnost zpeněžit jinde a po určité době skladování je měl pod dozorem zničit. Chmelařský monopol měl tímto způsobem tedy vlastně zajistit kontingenci produkce chmele.¹⁰²⁰

1015 PRACH, P., *Jak zpeněžíme chmel letošní sklizně*, ČChm, 5, 21, 4. 6. 1932, s. 164; *Soustředění prodeje neprodaných chmelů sklizně 1932*, ČChm, 6, 9, 10. 12. 1932, s. 74.

1016 *Obranná opatření proti německému dumpingu ve chmeli*, ČChm, 7, 13, 3. 2. 1934, s. 94 an.

1017 ŠTOLLEOVÁ, Barbora, *Od celního protekcionismu k systému řízeného hospodářství. Agrární krize a státní intervencionismus v československém zemědělství mezi světovými válkami*, in: *Fenomén hospodářské krize*, KUBŮ, E. – SOUKUP, J. – ŠOUŠA, J. (eds.), c. d., s. 367–391.

1018 K rentabilitě chmelařské produkce v daném období viz výpočty K. Osvalda, uvedené v předchozí kapitole.

1019 Viz např. *Tvoří se chmelový syndikát. Vzor – obilní monopol*, České slovo, 26. 9. 1936, s. 4.

1020 NA ČR, fond MPOŽ, k. č. 849, inv. č. 92601/1936, Návrh vládního nařízení o zajištění odbytu domácího chmele.

Československý chmelařský syndikát měl stanovovat prodejní ceny chmele pro koncové zákazníky, a to jedny pro domácí spotřebitele a odlišné pro export. Cena pro domácí pivovary měla být určována předem na pět let, v jejichž průběhu měla být konstantní. Monopol měl umožnit pivovarům kalkulovat při výpočtu ceny piva s pevnými cenami (části) vstupů. Pokud by byly ceny pro domácí spotřebitele nastaveny výše než ceny na světovém trhu, mohl chmelařský monopol svou cenovou politikou zároveň skrytě subvencovat vývoz „zeleného zlata“ a posílit jej v konkurenci s dalšími státy. Z nich především Německo podporovalo export svého chmele cestou cenového dumpingu. Od pěstitelů neměl chmelařský monopol vykupovat za předem stanovenou částku. Po výkupu jim měl vyplatit pouze zálohu. Až na konci hospodářského roku měl případně zaslat pěstitelům doplatek výkupní ceny, který by odpovídal průměru prodejní ceny všeho vykoupeného chmele v uplynulém roce, sražené o režijní výlohy *Syndikátu*.¹⁰²¹

Vzhledem k tomu, že obchod s chmelem byl vzhledem k volatilitě tohoto trhu tradičně značně rizikový, bylo nasnadě, že monopolní organizace bude v některých letech podnikat se ztrátou. Návrh nařízení nechal ovšem delikátní otázku, zda by případné náklady zčásti nesl stát, záměrně otevřenou. Poměr státu k *Syndikátu* nebyl podle zákona upřesněn. Měl být předmětem dalších jednání a v budoucnu „upraven smlouvou“.¹⁰²² Organizace provádějící chmelařský monopol měla vzniknout přebudováním staršího *Československého chmelařského syndikátu*. Jeho kmenový kapitál měl být navýšen na čtyři miliony Kč, které si vedle chmelařských jednot měly rozdělit také svazy pivovarů (celkem 25 %) a organizace obchodníků (rovněž 25 %). V představenstvu společnosti – při jejich obsazování se opět měla zachovat parita obou národností – připadala tedy polovina křesel pěstitelům. Pokud by nebyla ztráta kryta ze státní subvence, ale rozložena na podílníky *Syndikátu*, znamenalo by nové rozdělení kmenového kapitálu přenesení nezanedbatelné části rizika spojeného s prodejem chmele na obchodníky a pivovary.¹⁰²³

Ve světle právě řečeného nepřekvapí, že jednání, která probíhala s obchodníky a pivovary, byla obtížná. Úhelným kamenem zápasu s pivovary byla výše prodejní ceny pro domácí konzumenty chmele. Zástupci kvasného průmyslu považovali chmelařský monopol v principu za projev nevhodné hospodářské politiky: „*Pokládáme za hospodářskou sebevraždu, vyvážíme-li s obětmi domácího průmyslu zlevněné suroviny.*“¹⁰²⁴ Zásadní námitky měl také obchod. Spory mezi zástupci tří zájmových skupin byly tak vyhrocené, že jednání musela probíhat odděleně, ve dvou paralelních pracovních skupinách. Pivovary a obchod zvolily při jednání zdržovací taktiku. Obě vlivné skupiny byly s to zajistit, že se vyjednávání vleklo bez větších výsledků až do roku 1937. Poté, co v tomto roce nebyla

1021 Tamtéž.

1022 Tamtéž.

1023 NA ČR, fond MPOŽ, k. č. 849, inv. č. 92601/1936, Návrh společenské smlouvy Československého chmelařského syndikátu.

1024 NA ČR, fond MPOŽ, k. č. 849, inv. č. 104734/36, Memorandum Ústředního svazu československých pivovarů o zavedení chmelařského monopolu.

prodloužena platnost zmocňovacího zákona, s jehož pomocí mělo být zřízení chmelařského monopolu podle původního záměru prosazeno, vyzněla celá záležitost do ztracena.

5.4.6 NOVÁ KRIZE V ODVĚTVÍ A POKUS O KONTINGENTACI CHMELAŘSKÉ PRODUKCE

V roce 1937 vstoupilo české chmelařství opět do krize z nadvýroby. Po redukci chmelnic provedené na počátku 30. let zvýšily totiž zemědělské závody v ČSR významně intenzitu pěstování plodiny na zbývající ploše. ČSR tak při podstatně menší rozloze chmelnic produkovala stejné množství chmele jako na konci 20. let.¹⁰²⁵ Československý produkt nadto na trhu čelil obnovené konkurenci levnějších chmelů z Jugoslávie a Polska. Snahy uzavřít s nimi kartel, který by stabilizoval plochu chmelnic, selhaly a tamější pěstitelé rozšířili po zotavení cen chmele výrazně své chmelnice. Přes rostoucí světovou spotřebu chmele na konci 30. let převážilo nad potřebou pivovarů opět vyprodukované množství chmele. Ceny žateckého chmele pravděpodobně již v roce 1937 klesly zase pod úroveň výrobních nákladů.

Žatečtí pěstitelé začali proto uvažovat o další redukci chmelnic. Ta měla být na rozdíl od předchozích krizí nařízena státem, což by zajistilo její skutečné provedení. Aby z ní neprofitovali hlavně jejich konkurenti, chtěli žatečtí svůj postup koordinovat kontingentní (sanační) kartelovou dohodou s dalšími chmelařskými zeměmi. V roce 1937 proto uspořádali prostřednictvím *Středoevropské chmelařské kanceláře* dvě konference. Na první z nich, jež se uskutečnila 12. dubna v Žatci, navázala v prosinci téhož roku jednání v Norimberku.¹⁰²⁶ Hlavním tématem byla redukce plochy chmelnic, kterou měli provést – vedle ČSR – především její hlavní nekartelizovaní konkurenti na světovém trhu, Jugoslávie a Polsko. Posun oproti minulým jednáním spočíval v tom, že zástupci těchto států se konference zúčastnili a v principu se vyslovili pro omezení plochy. Zda byli pod dojmem z těžkých ztrát, které utrpěli za předchozí krize, skutečně připraveni redukci provést, nebo se jednalo pouze o vyjednávací taktiku, nelze zpětně určit. Jisté je, že po této deklaraci následovaly z jejich strany další vstřícné kroky – jugoslávští pěstitelé začali redukci chmelnic podporovat ve svém tisku a polští chmelaři zaslali svým partnerům-konkurentům text zákona, kterým by se redukce přikázala.¹⁰²⁷

Jak se ale ukázalo v průběhu krize v chmelařství na přelomu 20. a 30. let, redukci chmelnic bylo možné provést pouze cestou státní intervence do odvětví. Polská a zejména jugoslávská vláda však k takovému kroku podle informací, které mělo české ministerstvo zemědělství k dispozici, nebyly nakloněny. Chmelařská kancelář, jako soukromá organizace, by u nich se svou žádostí pravděpodobně neuspěla. Memorandum z konference pěstitelů, doporučující redukci cestou zákona, bylo

¹⁰²⁵ Bližší informace o nárůstu intenzity produkce se nacházejí v předchozí kapitole.

¹⁰²⁶ *Konference Středoevropské chmelařské kanceláře*, ČChm, 10, 19, 24. 4. 1937, s. 145.

¹⁰²⁷ NA ČR, fond Ministerstvo zemědělství, 1934–51 (dále MZe), k. č. 2236, sign. U 2700, inv. č. 225, č. j. 10865/38, Zpráva o jednání o mezinárodní úpravě plochy chmelnic.

proto vládám předáno prostřednictvím československého diplomatického zastoupení.¹⁰²⁸ Kancelář zároveň v lednu 1938 vyslala do těchto států deputaci, která měla pro opatření lobbovat u zdejších vlád. Deputace měly mít „oficiální povahu“ a československá vyslanectví jim měla na příslušných místech připravit půdu. Výsledkem jednání se měla stát konference, jež byla plánována na první polovinu roku 1938 a které se měli zúčastnit jak zástupci vlád chmelařských zemí, tak organizace pěstitelů.¹⁰²⁹

Než ke konferenci došlo, změnila se taktika, kterou sledovaly československé chmelařské organizace s cílem redukovat zdejší produkci. V průběhu roku 1937 bylo stále jasnější, že dlouho plánovaný chmelařský monopol se kvůli odporu obchodu a pivovarů nikdy nerealizuje. Při konkrétních jednáních se nadto organizace pěstitelů neshodly na provedení redukce plochy podle provenienčního zákona z roku 1934. Ukázalo se totiž, že redukce plochy na základě provenienčního zákona z roku 1934 by narazila na odpor některých jednotlivých zájmových skupin pěstitelů a snížila by efektivitu zdejší produkce.¹⁰³⁰ Chmelařské organizace byly tedy nuceny hledat nové řešení přílišné domácí produkce.

Tím se stala kontingentace produkce chmele, jejíž provádění mělo být zaštitěno státem, stejně jako všechny předchozí významné kroky k ozdravení chmelařství podniknuté či plánované ve 30. letech. Svůj návrh na úpravu trhu chmelem předložily chmelařské organizace ministerstvu zemědělství na počátku roku 1938. Princip kontingentace měl spočívat v tom, že vláda stanoví před začátkem každé sklizně množství chmele, které bude moci být označeno ve známkovně a vypuštěno na trh. Toto množství mělo být následně podle určitého klíče rozpočítáno na výrobní kvóty pro jednotlivé pěstitele. Nadbytečný chmel, který by v té které sezóně jednotliví chmelaři vyprodukovali, měl být zničen. Jednalo se tedy o ustanovení, která byla obsažena již v návrhu na zřízení chmelařského monopolu. Na rozdíl od něj však stát nezasahoval do práv obchodníků a pivovarů, což dávalo naději na rychlejší průběh jednání a na zavedení kontingentace ještě před začátkem nové sklizně. Od výsledků kontingentace si chmelařské organizace slibovaly především omezení množství chmele, které skončí v každé sezóně na trhu. Trh s chmelem, pro nějž byla dosud typická značná volatilita, by byl nyní předvídatelnější. Nařízení by nadto pěstitele, kteří by produkovali více, než by jim kvóty umožňovaly, dotlačilo buď k jisté redukci plochy, nebo k omezení intenzity. Mělo také chmelaře motivovat k tomu, aby nečesali méně kvalitní chmel. Při známkování by totiž pěstitelé využili svou kvótu na nejkvalitnější produkci své chmelnice, která by jim samozřejmě přinesla větší příjem.¹⁰³¹

Od kontingentace si pěstitelé z ČSR také slibovali, že ji bude možné snáze prosadit koordinovaným způsobem ve více státech než redukci chmelnic či monopolizaci

1028 NA ČR, MZe, k. č. 2236, sign. U 2700, inv. č. 225, č. j. 48767/37, Memorandum Středoevropské chmelařské kanceláře.

1029 *Středoevropská chmelařská kancelář zasedá v Norimberku*, ČChm, 11, 9, 4. 12. 1937, s. 70.

1030 K tomu viz výše.

1031 NA ČR, fond MZe, k. č. 2238, inv. č. 213, sign. U 2700, č. j. 23328/1938, Návrh novelizace provenienčního zákona a zavedení kontingentace sklizně chmele.

obchodu chmelem. Krátce po zahájení jednání na ministerstvu nadnesli proto tento způsob řešení nadvýroby také organizacím z dalších zemí. Využili k tomu dlouho plánované chmelařské konference, jež se odehrála 8. dubna 1938 v Praze a měla se podle původních plánů zabývat právě redukcí produkčních kapacit.¹⁰³² Výsledek byl slibný. Polsko a Jugoslávie se zavázaly prosadit u svých vlád kontingentaci své produkce a omezit ji o 30 %. Předběžně byl také dohodnut klíč, podle něžž se měly rozdělit výrobní kvóty mezi jednotlivými oblastmi v ČSR. Ujistění, že omezení konkurence na trhu mezi těmito státy nevyužijí rozšířením plochy chmelnic k vlastnímu prospěchu, poskytli také zástupci zbylých členů *Středoevropské chmelařské kanceláře*.¹⁰³³ Pěstitelé potvrdili, že u svých vlád budou naléhat na uspořádání mezinárodní konference na úrovni ministrů, kde by státy koordinovaly postup při realizaci požadavků chmelařských organizací tak, aby opatření mohlo vstoupit v platnost již před sklizní 1938.¹⁰³⁴

Otázku, do jaké míry se záležitost stala předmětem mezinárodních obchodních jednání (a případného nátlaku ČSR), nelze na tomto místě ještě s jistotou zodpovědět a bude jí třeba nutně věnovat dílčí studii. Jisté je, že jednání měla určitý efekt, zvláště v případě Jugoslávie, kde byl potenciál československého nátlaku při dojednávání dodatkových úmluv k obchodní dohodě nejvyšší. Na jugoslávském ministerstvu zemědělství se totiž 24. srpna 1938 uskutečnilo jednání zástupců tamějších chmelařských organizací a státu. Bylo přijato několik rozhodnutí, z nichž nejvýznamnější byl souhlas se zákonným omezením pěstování chmele na existující produkční oblasti a stávající rozlohu chmelnic, která nesměla být dále zvětšována. Produkce chmele měla být nadto kontingentována ve smyslu usnesení pražské konference z dubna 1938. Dále mělo být zavedeno povinné členství pěstitelů v chmelařských organizacích, jimž mělo připadnout praktické provádění regulace trhu. Producenti měli nadto podle dohody přispívat 2 % z výtěžku prodeje do fondu, který měl (pravděpodobně cestou intervenčního výkupu produkce) regulovat ceny této plodiny. Současně, jako jistou kompenzací, měla vláda uvolnit pěstitelským organizacím ve Štýrsku a Bačce po jednom milionu dinárů ve formě bezúročných půjček. Dohoda tedy předpokládala dalekosáhlou regulaci jugoslávského trhu chmele cestou státní intervence, která vykazovala nepřehlédnutelné paralely se způsobem, kterým odvětví regulovala (či plánovala regulovat) ČSR.¹⁰³⁵

V ČSR mělo k zavedení kontingentace dojít cestou novelizace provenienčního zákona. Návrh její textace, který zpracovalo ministerstvo zemědělství, se držel v hlavních rysech návrhu předloženého chmelařskými organizacemi. Stanovoval konkrétně, že každoročně smělo být do oběhu vypuštěno maximálně 85 000 q československého chmele. V jednotlivých letech mělo ministerstvo zemědělství právo

1032 Váhu kartelové konferenci dodávala účast předsedy poslanecké sněmovny Malypetra a zástupců čs. ministerstev zahraničí a obchodu. *Um die Vereinigung des europäischen Hopfenbaues*, SHBZ, 52, 17, 23. 4. 1938, s. 2.

1033 Hitlerovské Německo se touto redukcí snažilo zvýšit produkci plodin nutných pro zásobování domácích pracovních sil v době válečné agrese.

1034 *Mezinárodní součinnost ve chmelařství*, ČChm, 11, 19, 23. 4. 1938, s. 143.

1035 *Chmelařská konference v Beogradu*, ČChm, 12, 2, 1. 9. 1938, s. 11.

toto množství snížit nebo zvýšit nejvýše o 30 %. Podle předchozí domluvy pěstitelských organizací také stanovovalo klíč pro rozdělení této kvóty mezi jednotlivé chmelařské oblasti. Kontingentace zajišťovala menším chmelařským oblastem další existenci za nezměněné výroby. Celých 74 % produkce se mělo vykoupit na Žatecku. Na oblast Ústěcka připadlo 13,1 %, na Roudnicko 9 %, na Dubsko 1,8 %, na Tršicko 1,7 % a na mimooblastní chmel 0,4 % kvóty. Souhlas malých chmelařských oblastí s kontingentací byl, jak vysvítá z těchto údajů, vykoupen o něco větším podílem na kvótě, než by jim připadl podle jejich podílu na ploše chmelnic v ČSR.¹⁰³⁶

Mezi jednotlivé pěstitelé pak měla být kvóta rozdělena známkovnou na základě jejich průměrné produkce v předchozích deseti letech. Relativně největší podíl na kvótě tak získávaly nejintenzivněji pracující podniky. Pěstitelé chmele museli podle zákona vést záznamy o pohybu svého chmele. Ničení chmele, který by byl vyroben nad kvótu, by prováděly samy zemědělské podniky, a to za dozoru kontrolních orgánů.¹⁰³⁷ Kromě pěstitelů měla být novela krokem k další regulaci pivovarů a obchodu. Pivovary by musely používat k výrobě piva pouze domácí chmel. Obchodníkům by novela přinesla zpřísnění trestů za porušení zákona. Vedle velmi vysokých peněžitých pokut či trestů vězení jim hrozilo také odebrání živnostenského oprávnění. Novela umožňovala nadto další regulaci odvětví formou chmelařského monopolu: „*Vláda může cestou nařízení upravit obchod chmelem za součinnosti pěstitelů, obchodu a pivovarů; zejména může stanovit směrné ceny chmele, povinnost prodeje chmele prostřednictvím určitých míst, opatření kontrolní a příspěvky nutné k úhradě nákladů s tím spojených.*“¹⁰³⁸

Návrh zákona byl 25. července 1938 projednán na meziministerské poradě. Zde se ovšem cesta osnovy také zastavila. Setkala se totiž se zásadním nesouhlasem tří ministerstev. Ministerstvo zahraničí kritizovalo povinné užívání chmele v pivovarech. Nebylo podle jeho názoru slučitelné s obchodní smlouvou mezi ČSR a Francií. Ministerstvo obchodu, průmyslu a živností a ministerstvo sociální péče odmítaly zákon jako celek.¹⁰³⁹ Vedle jiného namítalo ministerstvo obchodu, že dosud neexistuje záruka, že podobný krok provedou i další státy: „*Po této stránce nestačí ujištění a závazná prohlášení, nýbrž Československo by z těchto zemí musilo dostati záruky účinnější, takové totiž, aby se úmluvy skutečně také zachovávaly, což je již dnes požadavek sotva splnitelný.*“¹⁰⁴⁰ Ministerstvo sociální péče se zasazovalo o takovou úpravu zákona, která by zajistila ochranu malých pěstitelů, a požadovalo zvýšení výrobního kontingentu. Principiální námitky proti návrhu zákona měla i ministerstva spravedlnosti a zdravotnictví. K dohodě na meziministerské poradě

1036 NA ČR, fond MZe, k. č. 2238, inv. č. 213, sign. U 2700, č. j. 71467/38, Zákon, kterým se mění a doplňuje zákon ze dne 4. 5. 1934, č. 89 Sb., o povinném známkování chmele a úpravě rozsahu pěstování chmele, a vydávají se některá opatření o usměrnění odbytu chmele.

1037 Tamtéž.

1038 Tamtéž.

1039 *Zpráva předsednická o chmelařských úkolech*, ČChm, 12, 2, 21. 8. 1938.

1040 NA ČR, fond MZe, k. č. 2238, inv. č. 213, sign. U 2700, č. j. 79291/38, Připomínky Ministerstva obchodu k novele zákona ze dne 4. 5. 1934.

tedy nedošlo. Na příkaz ministra zemědělství byla osnova po několika úpravách předložena ministerské radě s tím, aby o ní rozhodl komitét hospodářských ministrů. Ani pozměněná osnova zákona však ministerstva nepřesvědčila do té míry, aby jej podpořila. Po mnichovské dohodě a anexi pohraničí nacistickým Německem pak návrh putoval ad acta.¹⁰⁴¹

5.4.7 NÁRODNOSTNÍ SPORY A VZESTUP SDP

Kooperaci mezi jednotlivými skupinami pěstitelů v chmelařství v průběhu 30. let dále ztížil nástup SdP v německých oblastech českých zemí. Vedení německé sekce nejvlivnější chmelařské organizace, žatecké *Jednoty*, se sice stále rekrutovalo ze zastánců novoaktivistické politiky v rámci německé agrární strany, čelilo však rostoucímu tlaku členské báze, který dále posiloval fakt, že odvětví v roce 1937–1938 opětovně sklouzlo do krize. Indikátorem napjaté vnitřní situace uvnitř německé sekce byla skutečnost, že exponenti SdP v organizaci od poloviny 30. let tlačili stále intenzivněji na provedení nových voleb do výboru *Jednoty*. Stávající vedení německé sekce je trvale odkládalo a do září 1938 je také neprovedlo.¹⁰⁴²

SdP se snažila získat vliv v *Jednotě* také tím, že ji začlení do širší, korporativně uspořádané organizace, kde nad aktivistickými Němci z *Jednoty* převáží hlasy zastánců SdP. Na podzim roku 1937 se pokusila vytvořit novou organizaci s regionální platností, *Ständige Hopfendelegation des Saazer Landes* (Stálá chmelařská delegace žatecké oblasti), v níž měla být zastoupena mj. produkce, pivovary a obchod.¹⁰⁴³ Jejím účelem mělo být zajištění rentability produkce chmele. *Delegace* měla stanovovat minimální ceny a řídit všechny ostatní otázky spojené s chmelařstvím. Dále měla stanovovat omezení plochy chmelnic, regulovat obchod chmelem, jeho export a prodej domácím pivovarům.¹⁰⁴⁴ Vstupem do *Delegace* nebyla formálně omezena samostatnost jednotlivých členů. Její rozhodnutí, přijímaná tříčtvrtinovou většinou, měla být ale pro všechny členské organizace závazná.¹⁰⁴⁵

Německá sekce *Jednoty* se po konfliktním jednání usnesla na počátku října 1937 k *Delegaci* přistoupit. Plná moc, aby jejím jménem sestavil stanovy *Delegace*, byla udělena hlavnímu proponentovi zřízení *Delegace* Stefanu Stollemu (* 1888), řediteli pojišťovny v Žatci a lokálnímu činovníkovi SdP.¹⁰⁴⁶ Stolleho politická kariéra začala v *Bundu der Landwirte* (dále BdL), v jehož krajské organizaci pracoval na počátku 20. let jako tajemník. Již tehdy se jeho vypjatý nacionalismus odchyloval od umírněné linie někdejšího vedení strany.¹⁰⁴⁷ V roce 1924, po konfliktu

1041 NA ČR, fond MZe, k. č. 2238, inv. č. 213, sign. U 2700, č. j. 80875/38, Prodomát o výsledku jednání.

1042 *Různé zprávy*, ČChm, 11, 7, 25. 11. 1937, s. 53.

1043 Formálně byla *Delegace* zájmovým sdružením právnických osob. *Různé zprávy*, ČChm, 11, 7, 25. 11. 1937, s. 53.

1044 *Ein Saazer Hopfenparlament*, *Deutsche Zeitung Bohemia*, 238, 9. 10. 1937, s. 7.

1045 *Die Ständige Hopfendelegation des Saazer Landes*, SHBZ, 51, 45, 6. 11. 1937, s. 2.

1046 *Ein Saazer Hopfenparlament*, *Deutsche Zeitung Bohemia*, 238, 9. 10. 1937, s. 7.

1047 *Žatecká schůze německonacionální strany*, *Národní politika*, 346, 17. 12. 1921, s. 6.

s Theodorem Zulegerem, opustil Stolle agrární stranu a přešel k německým nacionalům.¹⁰⁴⁸ Poté, co se *Ständige Hopfendelegation* 3. listopadu 1937 konstituovala, stal se Stolle jejím vedoucím (*Leiter*). Mezi šesti zástupci obchodníků a šesti reprezentanty pěstitelů ve výboru měli přinejmenším poloviční zastoupení exponenti SdP.¹⁰⁴⁹

Německé vedení *Chmelařské jednoty* ale chod instituce do velké míry blokovalo. Jako podmínku své účasti na ní si kladlo zapojení české sekce *Jednoty do Delegation* (!) a participaci českých pivovarů. Zástupci těchto zájmových skupin se však z pochopitelných důvodů drželi zpátky. Na zakládající valné hromadě nadto dali najevo, že *Delegaci* považují za zbytečnou, neboť se tytéž problémy již řešily na vyšší úrovni v *Zemědělské radě* a na ministerstvech. Řešení chmelařské krize bylo nutné podle jejich stanoviska hledat pouze na rovině státu a mělo mít celostátní dosah. Po jistou dobu navíc blokovali volbu S. Stolleho do vedení *Delegation*.¹⁰⁵⁰ Bez účasti pivovarů a ochoty agrárníků z německé sekce *Jednoty* ke spolupráci nebyla *Delegation* následně s to vyvíjet větší činnost. Zůstala však hlavičkovou organizací pro nátlakové akce SdP v žatecké oblastní organizaci.

Situace se změnila poté, co se 22. března 1938 poslanci BdL na pokyn předsedy strany E. Hackera sloučili s SdP. Sudetoněmecká strana krátce nato vytvořila *Sudetendeutscher Nährstand*, postavený na korporatistickém principu. J. Rákosník definuje korporatismus jako „systém reprezentace zájmů, v němž jeho stavební jednotky jsou organizovány ve formě omezeného počtu singulárních, hierarchicky řazených a funkčně diferencovaných kategorií, jež jsou uznány, povoleny (či dokonce vytvořeny) státem s cílem, aby představovaly monopolního reprezentanta konkrétních zájmů skupiny, kterou zastupují. Korporatismus (...) znamená omezení či eliminaci sociálních konfliktů vyplývajících ze struktury tržní kapitalistické ekonomiky prostřednictvím stavovských (profesních) organizací.“¹⁰⁵¹ *Nährstand* měl vlastní oddělení i pro chmelařství a pivovarnictví: *Hauptvereinigung für Hopfen- und Brauwirtschaft*. Vedle produkce v něm byl zastoupen také obchod a konzum.¹⁰⁵² *Nährstand* vznikl po vzoru nacistického Německa. Jeho založením SdP vlastně anticipovala zapojení zemědělství a na něj navázaných odvětví do struktur řízeného hospodářství, k němuž došlo na podzim téhož roku. Německá sekce *Jednoty* se k *Nährstandu* připojila na konci dubna 1938.¹⁰⁵³

Sklizeň a prodej v sezóně 1938 prováděli němečtí pěstitelé již pod direktivami *Nährstandu*. Principem, na němž stály, byl hospodářský nacionalismus, který byl odvěsnou nacionalismu politického, propagovaného SdP. Jejich obsahem

1048 Zradikalisování německých agrárníků, *Národní politika*, 242, 1. 9. 1924, s. 3; *Intimnosti z německé domácnosti*, *Národní politika*, 117, 27. 4. 1928, s. 4.

1049 *Ständige Hopfendelegation des Saazer Landes*, *Reichenberger Zeitung*, 271, 17. 11. 1937, s. 5.

1050 *Die Ständige Hopfendelegation des Saazer Landes*, SHBZ, 51, 45, 6. 11. 1937, s. 2; *Ständige Hopfen-Delegation Saaz gebildet*, SHBZ, 51, 47, 20. 11. 1937, s. 5.

1051 RÁKOSNÍK, Jakub – NOHA, Jiří, *Kapitalismus na kolenou. Dopad velké hospodářské krize na evropskou společnost v letech 1929–34*, Praha 2012, s. 24.

1052 *Naši Němci glajchšaltují už i chmelařství*, *ČChm*, 11, 23, 18. 6. 1938, s. 175.

1053 *Die Frage der Hopfendelegation*, SHBZ, 52, 19, 7. 5. 1938, s. 1.

byl bojkot neněmeckých pěstitelů ze strany obchodu na straně jedné a stanovená výkupní cena chmele na straně druhé. V tomto smyslu vyznělo obvyklé shromáždění německých pěstitelů v Žatci, které se uskutečnilo 20. srpna 1938. Zástupce sude-toněmecké organizace na shromáždění uvedl, že řízení chmelařství považoval za „asi nejobtížnější úkol *Nährstandu*“. Za jeho řešení prohlásil ekonomický nacionalismus: „Potřeba německého zemědělského průmyslu musí být kryta u německých sedláků.“¹⁰⁵⁴ Výkupní cena nejkvalitnějšího žateckého chmele byla stanovena na 1 000 Kč, částka za méně kvalitní chmel se mohla dostat pod tuto hranici.¹⁰⁵⁵ Jednalo se o ceny, které se za toto zboží platily na volném trhu na začátku předchozí sezóny. V předešlém roce byla však celková sklizeň v ČSR asi o 10 % vyšší, než kolik se odhadovalo pro rok 1938. Tento údaj naznačuje, že cena byla nastavena spíše ve prospěch obchodu a pivovarů.

Na rozdíl od nacistického Německa se korporativní organizace při provádění svých direktiv nemohla opřít o donucovací moc státu. Tisku německých chmelařů zbývaly vlastně jen výzvy směřované obchodníkům, aby danou cenu dodržovali a dokázali tak, „že jim skutečně záleží na národní pospolitosti (*Volksgemeinschaft*)“.¹⁰⁵⁶ Hospodářský nacionalismus byl v průběhu sklizně i prodeje chmele uveden do praxe. Při sklizni odmítali někteří němečtí pěstitelé zaměstnávat českou pracovní sílu.¹⁰⁵⁷ Němečtí obchodníci bojkotovali české pěstitele buď zcela, nebo jim nabízeli za jejich zboží o 5–10 % nižší ceny než německým producentům.¹⁰⁵⁸ Pokud je možné věřit cenovým zprávám, které publikovala německá sekce žatecké *Jednoty*, prodával se v průběhu prvního zářijového týdne roku 1938 chmel skutečně za stanovenou cenu 1 000 Kč, ovšem pouze zboží nejvyšší jakosti. Za chmel „dobré střední kvality“ se platilo méně, 800–900 Kč. Poptávka po chmelu nižší než průměrné kvality pak byla slabá.¹⁰⁵⁹ Ceny, jichž pěstitelé při prodeji docílili, byly na volném trhu navlas stejné jako v předchozím roce, kdy vznikaly bez pokynů *Nährstandu*. Stejně jako v předešlém roce i v průběhu září 1938 měla výkupní cena chmele mírně klesající tendenci.¹⁰⁶⁰ U nejkvalitnějšího chmele výkupní cena v září 1938 sotva pokryla výrobní náklady, u většiny produkce však ležela pod jejich dolní hranicí.¹⁰⁶¹ Ekonomické následky výkupu chmele řízeného paralelní strukturou *Nährstandu*, kterým se vlastně němečtí producenti vymkli československým institucím, byly tedy pro pěstitele pochybné.

1054 *Hopfenbauernversammlung im Schützenhausgärten in Saaz*, SHBZ, 52, 35, 27. 8. 1938, s. 2.

1055 *Der neue Hopfenpreis*, SHBZ, 52, 35, 27. 8. 1938, s. 3.

1056 *Neue Hopfernte! Alte Sorgen!*, SHBZ, 52, 35, 27. 8. 1938, s. 2.

1057 *Nový chmel stojí 1000 Kč*, ČChm, 12, 2, 1. 9. 1938, s. 9.

1058 Německonacionální firmy, které představovaly mezi obchodníky dříve spíše menšinu, se dostaly v roce 1938 do pozice významné tržní síly poté, co se obchodníci, kteří nebyli členy SdP, začali ze svých firem stahovat, popř. právě přenášeli jejich sídlo mimo pohraničí. *Obchod při nákupu chmele bojkotuje hraničářské pěstitele*, ČChm, 12, 3, 10. 9. 1938, s. 22.

1059 *Saazer Hopfenberichte*, SHBZ, 52, 38, 17. 9. 1938, s. 7.

1060 *Saazer Hopfenbericht*, SHBZ, 51, 37, 11. 9. 1937, s. 1.

1061 Pokud činily výrobní náklady 18 678 Kč na hektar, jak odhadl pro předchozí rok K. Osvald, a z 1 ha bylo sklizeno 18,88 cc chmele (údaj ZÚÚS), pak činil náklad na výrobu 50 kg chmele 989 Kč.

5.4.8 BILANCE VÝSLEDKŮ STÁTNÍHO INTERVENČNÍHO V CHMELAŘSTVÍ

Na zřízení *Československého chmelařského syndikátu* v roce 1930 a na provenienční zákon z roku 1934 nenavázal v druhé polovině 30. let žádný významnější státní zásah do odvětví. Chmelařství se sice týkalo vládní nařízení č. 163 ze 17. června 1936, jednalo se ale pouze o komplement ustanovení provenienčního zákona o regulaci plochy osázené chmelem. Posilovalo kontrolní mechanismy, které měly zajistit dodržování zákazu rozšiřování výměry chmelnic. Chmelařské organizace začaly krátce po vydání provenienčního zákona z vlastní iniciativy zřizovat kontrolní komise, aby zamezily podvodnému rozšiřování chmelnic. Nařízení postavilo instituci komisí nově na zákonný podklad. Místní, oblastní a zemské kontrolní komise měly podle něj sestavovat katastr, do něž by byly zanášeny všechny změny v ploše chmelnic.¹⁰⁶² Pokusy prosadit rozsáhlejší státní intervenci do odvětví selhaly. Počet státních zásahů do chmelařství byl ve srovnání s jinými odvětvími zemědělské výroby relativně nízký. Důvod, proč stát do odvětví nezasahoval intenzivněji, spočíval v zájmových konfliktech, které se s tím pojily. Pivovarnictví je tradičně jedním z klíčových českých průmyslových odvětví. Obchod s chmelem byl významným plátcem daní a vnášel do ekonomiky cenné devizy. A stát nebyl připraven krizi v chmelařství řešit na jejich úkor.

Státní zásahy v době krize v odvětví se v podstatě vyčerpaly nákladným výkupem části sklizně chmele z roku 1930 a její likvidací. Vedly k tomu, že se v odvětví udržely menší a kapitálově slabší podniky, pěstitelé z okrajů chmelařských oblastí a že nedošlo k dalekosáhlejší redukci pěstování chmele mimo Žatecko. Přestože stát zasáhl do odvětví pouze jednorázově, vyráběli chmelaři vzhledem ke změněným podmínkám na světovém trhu již v roce 1933 opět se ziskem, který však zdaleka nedosahoval hodnot mimořádné konjunktury 20. let. Zásadní význam zákazu rozšiřování ploch vydaného v následujícím roce spočíval v tom, že českoslovenští chmelaři kvůli takto vzniklým vstupním bariérám nemohli na rostoucí rentabilitu zareagovat rapidním rozšířením produkčních kapacit, a proto se nepropadli ihned do další krize z nadvýroby. Jak ale ukázal J. A. Schumpeter, konkurence, která je oslabena či vyřazena v jedné oblasti, přejde na jinou, vyšší úroveň. Pěstitelé, kterým regulace rozlohy chmelnic neumožňovala konkurovat rozsahem chmelem osázené plochy, konkurenci přenesli na rovinu intenzity produkce. Regulace rozlohy chmelnic tak dala impuls k zásadní modernizaci v odvětví.

1062 Vyhlášky ministerstva zemědělství ze 13. a 16. 7. 1937 ustanovily jednacím řád místních kontrolních komisí a jednotný formulář pro registraci pozemků.

ZÁVĚR: POVAHA NEDOKONALÉ KONKURENCE

„Chmel jest rostlinou, u níž překvapení nikdy nejsou vyloučena.“¹⁰⁶³

Cílem předcházejících kapitol byl rozbor procesu kartelizace ve vysoce specializovaném oboru rostlinné výroby, produkci chmele, a v odvětvích, které na něj byly napojeny. V návaznosti na podněty přejaté z institucionální ekonomie vycházela tato kniha z předpokladu, že vznik kartelových institucí, jejich forma a stabilita jsou do velké míry produktem struktury daného odvětví, současně však svou aktivitou tuto strukturu pozměňují. Předmět výzkumu, chmelařství, byl zvolen především jako příklad odvětví, v němž existovaly silné rozpory mezi jednotlivými zájmovými skupinami, posílené od jisté doby navíc o prvek nacionálních sporů. Analyzován je proces kartelizace v odvětví od jeho počátků, resp. od vzniku prvních zájmových organizací pěstitelů chmele, až po rok 1938.

Struktura odvětví v 19. století nepředstavovala živnou půdu pro vznik vlivných kartelů. Míra koncentrace v oboru byla nízká a produkce chmele byla zaměřena již od 19. století zejména na export. Světový trh s chmelem byl ovšem relativně menší než trh s komoditami, jako jsou obilí či kukuřice. Na rozdíl od těchto komodit byl chmel coby produkt silně diferencován, a to zčásti svou kvalitou, silněji pak ochrannou známkou a především chráněným označením původu, dále konzumním zvykem a do jisté míry i módou. Míra diferenciaci však nevyklučovala vzájemnou substituci. Bariéry zamezující vstupu nových podniků do odvětví nebyly zanedbatelné. Rentabilní produkce chmele byla možná pouze v několika úzce vymezených chmelařských oblastech. Pěstování chmele bylo nadto kapitálově nejintenzivnějším odvětvím rostlinné výroby v českých zemích. Riziko spojené s investicí však snižoval fakt, že odvětví bylo v průběhu 19. století mimořádně rentabilní. Umožňovalo postupné rozšiřování produkčních kapacit i jejich postupnou redukci v případě poklesu rentability. Vzhledem k míře fragmentace tohoto oboru byla organizační moc bank či koncernů v produkci chmele v 19. století spíše omezená. Pro trh s chmelem byl typický velký počet prostorově rozptýlených odběratelů, zpravidla v zahraničí, a s tím spojený významný vliv meziobchodu. V něm si banky již v 19. století vybudovaly určitou pozici, kterou v meziválečném období dále posílily. Chmelařství bylo odvětvím s relativně vysokou mírou nejistoty, markantní cenovou volatilitou a rozvinutou spekulací.

Produkce chmele tedy naplňovala téměř bez výhrad definici odvětví, které A. Resch označil za typ oboru, „*který umožňuje jen slabou organizaci tržní síly*“.¹⁰⁶⁴ První doklady o kartelech pěstitelů chmele pocházejí z poslední dekády 19. století. Producenti chmele uzavírali především úmluvy, v nichž pro jednu sezónu koordinovali svou taktiku při prodeji chmele v dané obci, popř. i v jejím okolí. Z typologického hlediska se jednalo o kondiční kartely s časově omezenou a lokální platností. Jejich vznik nebyl korelován s krizí v odvětví. Pěstitelé je uzavírali vždy, když

1063 *Situační*, Kvas, 51, 46–47, 17. 7. 1923, s. 492.

1064 RESCH, A., *Industriekartelle*, c. d., s. 105.

se domnívali, že by kartely mohly mít naději na úspěch. Označení „*děti nouze*“ (F. Kleinwächter)¹⁰⁶⁵ tak podstatu kartelů pěstitelů chmele v 19. století a na počátku století následujícího nevystihuje. Adekvátnější je spíše označení, které navrhuje nizozemští hospodářští historikové Bouwens a Dankers: „*děti příležitosti*“.¹⁰⁶⁶ Ukazuje se však, že teze, podle níž jsou kartely „*děťmi nouze*“ a působí ve směru ulehčení krize, tedy teze, na níž stála mimo jiné i hospodářská politika meziválečné ČSR, neplatí univerzálně. Jinými slovy: vždy je třeba přihlédnout ke kontextu, ke struktuře konkrétního odvětví – míře jeho koncentrace, míře zisku, překážek vstupu na trh, know-how a dalším faktorům.

Kartelová disciplína pěstitelů chmele byla nízká. Producenti jednali přesně podle „*logiky kolektivní akce*“ analyzované M. Olsonem.¹⁰⁶⁷ Přestože by jim dojednaná součinnost při prodeji produktu přinesla jistý prospěch, nekooperativní jednání slibovalo vyšší profit. Pěstitelé často upřednostnili individuální zájem (maximalizaci svého zisku) i za cenu poškození zájmů svých kartelových partnerů. Příčinou tohoto jednání ovšem nebyla, jak by se domníval Olson, neměnná lidská povaha, ale mantinely, které kooperativnímu jednání aktérů kladla struktura trhu chmelem.¹⁰⁶⁸ Výsledek byl ovšem týž: kartely pěstitelů chmele byly nestabilní.

Kartely po dlouhou dobu ani nepředstavovaly prioritu pěstitelů. Klíčovými tématy téměř po celé 19. století pro ně byla otázka chráněného označení místního původu chmele. V souvislosti s tímto problémem vznikly v chmelařství první zájmové organizace, které spojily pěstitele v jednotlivých obcích. První z nich – chmelařský spolek žateckých pěstitelů – byla založena již ve 30. letech 19. století. V poslední třetině 19. století se pak zformovaly organizace pěstitelů celých okresů a v případě Žatecka také celé výrobní oblasti. Pro „*dlouhé*“ 19. století převládá v dosavadní literatuře interpretace, která sleduje vývoj pěstování chmele na Žatecku v první řadě prizmatem nacionálního zápasu. Není však přesvědčivá. Nacionální konflikty mezi pěstiteli samozřejmě existovaly a bylo na ně v přechodích kapitolách upozorněno. Nad nimi v případě žateckých chmelařů v posledku ovšem převážil konflikt zájmů mezi městem a venkovem. Organizace pěstitelů chmele žatecké oblasti byla svou povahou utrakvistická a tuto formu si udržela až do druhé poloviny 30. let. Je tedy dokladem toho, že v ekonomice často platí supranacionální princip.

Organizace pěstitelů byly svou aktivitou schopny pozměnit strukturu odvětví. Na počátku 90. let si pěstitelé na Žatecku zaregistrovali vlastní ochrannou známku; v roce 1907 prosadily chmelařské organizace z českých zemí vydání zákona o dobrovolném označování místního původu chmele. Chmelařské organizace prostřednictvím právně chráněného označení místního původu posílily výrazným způsobem diferenciaci produktů na trhu chmelem, přičemž klíčem při jejich rozlišování se stala poloha jednotlivých produkčních oblastí. Trh chmele se tak posunul k typu

1065 Detailně je pojetí Kleinwächtera i dalších autorů, které v závěru cituji, představeno v úvodní kapitole. Cit. pasáž: KLEINWÄCHTER, F., *Kartelle*, c. d., s. 143.

1066 BOUWENS, B. – DANKERS, J., *Competition and Coordination*, c. d., s. 1121.

1067 OLSON, M., *The Logic of Collective Action*, c. d., s. 5–16.

1068 Zemědělské podniky pěstující chmel provozovaly často také řepařství. Je příznačné, že titíž pěstitelé, kteří v chmelařství ve většině případů nedodržovali kartelovou disciplínu, v druhém odvětví vytvořili pevné kartely a sjednané podmínky poměrně disciplinovaně plnili.

odvětví, které A. Resch označuje za „*obor, v němž tržní síla vzniká cestou prostorové diferenciaci*“.¹⁰⁶⁹ Podle téhož autora jsou pro trh tohoto typu příznačné federativně organizované kartely.

Z hlediska dynamiky kartelizace v odvětví se rozpadá doba, kterou sleduje tato kniha, do pěti fází. Po prvních regionálních nábězích ke kartelizaci (cca 90. léta 19. století až 1910) vznikly na tomto základě v druhém období (1911–1919) širší kartelové struktury. Příznačné pro ně je, že se vzhledem k zájmovým a nacionálním tendencím mezi pěstiteli v Čechách (a obecněji v habsburské monarchii) nejednalo o instituce na zemském základě. Pěstitelé chmele, kteří měli vzhledem k exportní orientaci své produkce zájem na organizaci evropského, či dokonce světového trhu chmelem, vytvořili mezinárodní kartel, jehož členem byly regionální organizace pěstitelů této plodiny z Rakouska-Uherska a říšskoněmečtí producenti. Kartel pěstitelů doplnila v roce 1912 rovněž kartelová kancelář. Z typologické perspektivy se jednalo o federativně uspořádaný mezinárodní kartel regionálních organizací pěstitelů. Vývoj kartelů v chmelařství je dokladem četnosti možných variant organizace průmyslového odvětví.

Teprve poté, co mezinárodní kartel v roce 1913 opustili říšskoněmečtí pěstitelé, se kartelová kancelář přeměnila na instituci s „pouze“ celostátní působností. Kartelová organizace, kterou oslaboval fakt, že reprezentovala pouze 60 % produkce chmele v monarchii, v průběhu války vydávala výzvy ke koordinované redukci plochy chmelnic, které je možné popsat jako kontingentační (či přesněji: sanační) kartely. Zatímco cenové a kondiční kartely uzavírané pěstiteli vznikaly příležitostně, bez větší vazby k hospodářským krizím, kartely o redukci plochy byly jednoznačnými „*děťmi nouze*“, které měly zabránit nadprodukcí koordinovaným omezením výrobních kapacit.

Třetí fázi ve vývoji kartelů v chmelařství českých zemí představuje poválečné období (1919–1924). S rozpadem habsburské monarchie se zhroutila i celostátní kartelová organizace pěstitelů. První poválečná léta tak byla ve znamení návratu ke kartelům s oblastní platností. Ty byly nově posíleny existencí obchodních společností vlastněných pěstiteli, které konkurovaly meziobchodu, jenž byl v odvětví velmi vlivný. Prodej chmele prostřednictvím „vlastních“ firem však nebyl pro pěstitele obligatorní. Výsledky obchodních firem producentů ukazují, že i v tomto ohledu převládala „*logika kolektivní akce*“, popsaná M. Olsonem. „Svou“ obchodní společnost vyhledávali pěstitelé především v situaci, kdy nemohli chmel zpeněžit výhodněji prostřednictvím obchodníků.

Po konci vázaného hospodářství a ruku v ruce s odstraňováním překážek volného obchodu ve státech importujících chmel došlo k obnovení kooperace pěstitelů na mezinárodní úrovni. Přispívala k tomu mimořádně vysoká konjunktura v odvětví, spojená s nedostatkem chmele na rostoucím světovém trhu. Kooperace měla podobu neformálních setkání, „chmelařských konferencí“ a schůzí, na nichž zástupci oblastních organizací koordinovali podmínky prodeje. Před polovinou 20. let tak vznikl – v podstatě s totožnými členy – nový mezinárodní kartel pěstitelů a v roce

1069 RESCH, A., *Industriekartelle*, c. d., s. 106.

1926 se k němu připojila také spojená kartelová kancelář. Na rozdíl od předválečného období ovšem nový mezinárodní kartel nezanikl krátce po svém vzniku. Období jeho největší aktivity, roky 1924–1930, představuje čtvrtou svébytnou fázi vývoje kartelů v odvětví. Na platformě *Středoevropské chmelařské kanceláře*, jak se kartel označoval, následně vznikaly každoročně mezinárodní kondiční kartely, upravující obchodní taktiku při prodeji chmele. V roce 1927 však odvětví vstoupilo do sestupné fáze hospodářského cyklu. Na půdě mezinárodní kartelové organizace došlo k opakovaným pokusům o kooperaci při redukci produkčních kapacit, tedy k uzavření „sanačního“ kartelu. Tyto pokusy ale narážely na překážku, kterou představovala Olsonem konceptualizovaná „logika kolektivní akce“. Jak jednotlivé členské organizace, tak individuální zemědělské závody sice deklarovaly svůj zájem na kooperaci, reálně však sázely na to, že náklady za krizi ponesou jejich karteloví partneři. Když se možnost kooperativního řešení krize ukázala jako iluzorní, nastoupila v odvětví vražedná konkurence. K redukci chmelnic nakonec došlo na počátku 30. let 20. století, ale nekoordinovaně, pod ekonomickým tlakem.

Pátou samostatnou fází představují 30. léta 20. století. Příznačné pro tuto dobu jsou pokusy o koordinovaný postup organizací pěstitelů na mezinárodní úrovni, které probíhaly současně a často ve zvláštní spojitosti s intervencionistickou politikou jednotlivých států v tomto odvětví. Producenti chmele začali sladovat ve svých ujednáních společný postup při „lobbingu“ za intervenci jejich států v odvětví. Pokusy jak o společnou redukci plochy či její omezení cestou vládního nařízení, tak o společné prosazení kontingentace produkce chmele jednotlivými státy ovšem zůstaly bez větších praktických výsledků.

Počet státních zásahů do chmelařství v ČSR byl ve srovnání s jinými odvětvími zemědělské výroby relativně nízký. Provedené státní zásahy nepředstavovaly dalekosáhlá regulativní opatření, srovnatelná kupř. s obilním monopolem. Během 30. let došlo k výkupu a následnému zničení části sklizně z roku 1930 a k zákazu dalšího rozšiřování ploch chmelnic v roce 1934. Tím se státní intervence v odvětví v podstatě vyčerpaly. Jejich výsledky však určily trajektorii, kterou odvětví opsalo v průběhu 30. let. Výkup chmele se státní podporou pomohl překonat krizi i menším zemědělským podnikům, pěstitelům na okraji chmelařských oblastí a chmelařům mimo Žatecko, ti proto nemuseli odvětví zcela opustit. Zatímco výměra chmelnic klesla výrazně pod předkrizovou úroveň, počet pěstitelů chmele se v podstatě nesnížil.

Zákaz rozšiřování chmelnic vytvořil následně bariéru, která bránila dalším podnikům ve vstupu do odvětví a stávajícím pěstitelům neumožňovala rozšiřovat výrobní kapacity. Produkce chmele, která byla díky vývoji na světovém trhu od roku 1933 opět rentabilní, tak nemohla na tento vývoj odpovědět opětovným rozšířením plochy, na které se chmel pěstoval. Státní intervence tím omezila konkurenční boj, který by v odvětví brzy vyvolal novou krizi z nadvýroby. Či přesněji: přenesla jej jinam. Konkurence, jak argumentuje J. A. Schumpeter, která je oslabena či vyražena v jedné oblasti, má totiž tendenci přecházet na jinou, vyšší úroveň.¹⁰⁷⁰ Pěstitelé,

1070 SCHUMPETER, J. A., *Kapitalismus*, c. d., passim.

kterým regulace rozlohy chmelnic neumožňovala konkurovat si extenzivním růstem podniků, přenesli soupeření na úroveň intenzity produkce. Celkové množství chmele vypěstované na redukované ploše dosáhlo v druhé polovině 30. let úrovně dosahované před krizí na dvojnásobné výměře.

Efektem vládní intervence v chmelařství byla tedy větší efektivita využití zdrojů v odvětví. Státní intervence v tomto oboru vedla k větší racionalitě produkce. Představovala zásadní modernizační faktor. Výrazného zvýšení hektarových výnosů chmele bylo nadto dosaženo, aniž by v odvětví došlo v předchozích letech ke koncentraci chmelařské produkce v rukou větších zemědělských podniků nebo do centra největší výrobní oblasti. Kartelizace podpořená státní intervencí měla tedy v odvětví pozitivní efekt. Paradoxem bylo, že toho nedosáhla ani tak splněním svého zamýšleného cíle, jako spíše díky nepředvídaným důsledkům. Jak rozsah redistribuce realizované syndikátem, tak samotná skutečnost rapidní modernizace chmelařské produkce po regulaci rozsahu plochy chmelnic nekorespondovaly s očekáváními aktérů, kteří o těchto krocích rozhodli.

Kartely obchodníků s chmelem, o jejichž existenci se objevují náznaky od 60. let 19. století, měly ve většině případů podobnou formu jako úmluvy pěstitelů. Obchodníci se domlouvali na společné obchodní taktice při výkupu chmele od pěstitelů. Jejich kartely měly do konce 19. století rovněž jen ústní a lokální povahu. Jednalo se o typické kartely označované jako „*gentlemanské dohody*“. Po přelomu století si část obchodních firem z Čech vytvořila samostatnou kartelovou organizaci, která představovala určitý svazek gentlemanských dohod mezi jednotlivými obchodními firmami. Její stanovy, formulované mimořádně obecně, ukazují na specifickou povahu organizací v odvětví, pro něž byly typické silné zájmové rozpory. Při vzniku kartelové organizace byla vlastně většina sporných otázek ponechána otevřená a jejich řešení se hledalo až při chodu samotného kartelu. Obsah kooperace byl účastníky kartelu stále nově vyjednáván ad hoc. Toto řešení paradoxně poskytovalo kartelové organizaci obchodníků míru stability a kontinuity, která nebyla vlastní kartelům pěstitelů. Praktické provádění kartelových dohod ovšem naráželo na obdobný nedostatek „kartelové disciplíny“. V meziválečném období pak i v obchodu chmelem vznikly mezinárodní kartelové struktury, jejichž efektivnost však nebyla vysoká.

Při nákupu chmele od obchodníků volily pivovary nezdědka také cestu neformálních, nepsaných dohod, které koordinovaly jejich obchodní taktiku při výkupu. Kartelizovaný tak byl celý výrobní řetězec od producenta suroviny přes meziobchod až po příslušné odvětví zemědělského průmyslu. Míra vlivu jednotlivých kartelů v rámci výrobního řetězce se měnila v podstatě v závislosti na velikosti světové úrody chmele a na případných zásobách suroviny z předchozích let, které však skladováním rychle degradovaly. O tom, v kterém z článků výrobního řetězce se vytvoří významná tržní síla, rozhodovaly v podstatě výsledky dané sklizně. Žádný z kartelů nedokázal „diktovat ceny“ dlouhodobě.

Mezi póly dokonalé konkurence a monopolu se nacházejí dvě zprostředkující formy nedokonalé konkurence – oligopol a monopolistická konkurence. Ceny v nich jsou výsledkem interakce – v různém poměru – monopolistických i konkurenčních

sil. Dosavadní výzkum role kartelů v hospodářství českých zemí se zaměřoval především na ta odvětví, v nichž vznikly rozsáhlé, vlivné a relativně stabilní kartelové struktury, navázané často na kartelovou organizaci. Z typologického hlediska se jednalo o kooperativní oligopoly, jejichž tržní moc se v některých případech blížila moci vlastní monopolu. Význam chmelařství spočívá zejména v tom, že umožňuje na fenomén nedokonalé konkurence pohlédnout z odlišné perspektivy.

Produkce chmele je příkladem odvětví, v němž po většinu času panovala monopolistická konkurence. Desetitisíce zemědělských podniků vyráběly v několika úzce vymezených produkčních oblastech diferencované, ale zaměnitelné produkty pro světový trh. Pěstitelé se opakovaně pokoušeli vytvořit neformální či – jen v několika případech – formální kartelové struktury, které představovaly tržní sílu a tím přispěly k dalšímu zvýšení rentability pěstování chmele. Odvětví tak jevílo tendenci posunovat se od monopolistické konkurence k modelu kooperativního oligopolu. Tato analýza ale na mnoha příkladech ukazuje, že většina z těchto náběhů ke kartelu selhala hned ve svých počátcích. I dohody, které byly skutečně uzavřeny, byly zpravidla krátkodeché a přinesly omezené výsledky. Situace v navázaném odvětví, v obchodu chmelem, se příliš nelišila a nejinak vypadaly také výsledky kooperace pivovarů při nákupu této suroviny. Analýza zvolených odvětví v rámci jednoho výrobního řetězce koriguje obraz vykreslený dosavadní literaturou. V mnoha odvětvích totiž nebyl vznik vlivných a stabilních kartelů samozřejmostí. Ukazuje se naopak, že „*i kdyby soupeři velmi rádi nekale kooperovali, úspěch je spíše výjimkou než pravidlem*“.¹⁰⁷¹ Přes svou nestabilitu však kartely v chmelařství daly impuls k radikální modernizaci produkce a zároveň omezením konkurence zabránily tomu, aby malé zemědělské podniky opustily odvětví.

1071 SAMUELSON, P. A. – NORDHAUS, W. D., *Ekonomie*, c. d., s. 609.

SUMMARY

GREEN GOLD

CARTELISATION IN HOPS PRODUCTION IN THE CZECH LANDS, 1890–1938

For most of the nineteenth and in the twentieth century, the Czech Lands were among the largest hops producers in the world. Hops was also an important export article in the economy of interwar Czechoslovakia. The aim of this publication is to explain the process of cartelisation of hops production in the Czech Lands from its beginnings in the nineteenth century until 1938, to clarify its causes, describe the form of institutions that were created, and to evaluate their results. The development of cartels in this segment of agricultural production is viewed within a broader framework of the dynamics of economic cycles and changes in the economic policy of the state.

Inspired by notions stemming from institutional economy, the analysis presented in this contribution is based on a hypothesis that the creation of cartels, their form, and their stability is to a large extent determined by the structure of the part of economy in question. At the same time, however, cartels by their activities change this structure. The development of hops production is analysed using concepts proposed by Friedrich Kleinwächter, Joseph Alois A. Schumpeter, and Mancur Olson, and a neoclassical synthesis, which are employed as ideal types. The author works with the notion of an export cartel and describes certain structurally determined limits of its creation in a strongly export-oriented area of economy. Collusive structures in related parts of the same production chain, especially hops trade and beer brewing, are also investigated, with emphasis on an interaction between cartels in a fully cartelised production chain.

The book shows that cartels in hops production were born of opportunity and had little causal relation to the current phase of the economic cycle. Moreover, although some federatively organised international cartel structures were also created within this part of economy, the resulting institutions tended to be unstable and their influence limited. In most cases, attempts at creating a cartel had failed. All in all, this study confirms that 'even if the competitors wanted to continue in their unfair cooperation, their success is more an exception than a rule'. Despite their instability, however, cartels promoted modernisation in hops production and by limiting competition prevented smaller agricultural companies from leaving the market.

SEZNAM CITOVANÝCH PRAMENŮ A LITERATURY

ARCHIVY

ARCHIV ČESKÉ NÁRODNÍ BANKY, PRAHA

fond Agrární banka československá, 1911–1948
fond Banka pro průmysl pivovarský v Praze, 1926–1940
fond Živnostenská banka v Praze, 1869–1964

ARCHIV MINISTERSTVA ZAHRANIČNÍCH VĚCÍ ČR, PRAHA

fond mezinárodních smluv

NÁRODNÍ ARCHIV ČR, PRAHA

fond Česká zemědělská rada, 1873–1942
fond Kartelový rejstřík, 1933–1950
fond Ministerstvo průmyslu, obchodu a živností, 1919–1942
fond Ministerství zemědělství, 1934–1951
fond Ústředna obchodních a živnostenských komor v Praze, 1922–1948
fond Ústřední jednota hospodářských družstev, 1897–1952
fond Vídeňské ministerstvo zemědělství, 1868–1918

REGIONÁLNÍ MUZEUM K. A. POLÁNKA, ŽATEC

knihovní fond

STÁTNÍ OBLASTNÍ ARCHIV V LITOMĚŘICÍCH

fond Krajský soud Most, 1850–1949
fond Obchodníci chmelem Žatec, 1837–1945

STÁTNÍ OBLASTNÍ ARCHIV V PRAZE

fond Krajský soud obchodní

STÁTNÍ OKRESNÍ ARCHIV V LOUNECH

fond Archiv města Žatec, 1331–1945
fond Hospodářsko-chmelařský spolek Podlesí Hřivice, 1879–1897
fond Známkovna chmele Žatec, 1888–1894

STÁTNÍ OKRESNÍ ARCHIV V RAKOVNÍKU

Mohl Antonín – osobní fond, 1896–1924

PERIODICKÝ TISK

SPECIALIZOVANÝ CHMELAŘSKÝ TISK

Die Hopfenhalle. Centralorgan für die Kultur, den Handel und die Verwendung des Hopfens.
Saaz: Adolf Seifert, 1859–1861.

Allgemeine böhmische Hopfenzeitung. Organ der Saazer und Auschaer Hopfenmarkt-Direktionen.
Saaz: W. R. Stallich, 1865.

Kvas. Časopis pro pivovarnictví, vinopalství, vinařství a chmelařství. Praha: Ant. St. Schmelzer,
[1873]–1940.

Saazer Hopfenlaube. Fachschrift für Land- und Volkswirtschaft, für Gemeinde- und Vereinswesen, sowie Hopfen- und Brau-Zeitung und Lokalblatt für den Saazer politischen Bezirk.
Saaz: Adolf Seifert, 1879.

Allgemeine Hopfenberichte des W. N. Stallich, ämtlich geprüften Hopfensensalen in Saaz.
Prag: Anton Renn, 1883.

Pivovarské listy. Časopis věnovaný zájmům veškerého sladovnictví. Praha: Karel Tiller, 1883–1919.

Saazer Hopfenzeitung und Brauerei-Fachblatt. Offizielles Organ der Direktion der Hopfensignirhalle der kgl. Stadt Saaz. Saaz: Brüder Butter, 1884.

Chmelařské listy věnované zájmům chmelařství a hospodářství vůbec. Orgán české tržnice na chmel v Rakovníku. Rakovník: Čeněk Feyerfeil, 1885–1886.

Saazer Hopfen- und Brauer-Zeitung. Fachblatt für Hopfen-Interessen. Wochenschrift für Bierbrauerei, Hopfencultur und Hopfenhandel. Saaz: Eduard Heller, 1890–1939.

Hospodářsko-chmelařský věstník hospodářského spolku pro okres lounský řízený hospodářsko-chmelařskou školou v Lounech. Louny: Hospodářský spolek pro okres lounský, 1892–1894.

Hopfen-Berichte des Stadt Saazer Hopfenbauvereins und der Hopfensignirhalle der kgl. Stadt Saaz. Offizielles Organ dieser Institute; Saaz: Stadt Saazer Hopfenbauverein, 1893–1894.

Mittheilungen des Verbandes der zur Saazer Hopfensignirhalle gehörenden Productionsgemeinden. Saaz: nákladem vlastním, 1893–1900.

Chmelařské listy. Orgán Českého chmelařského spolku pro Království české.
Louny: Th. Venta, 1895–1908.

Offizielle Mittheilungen des Hopfenbau-Verbandes in Saaz. Saaz: nákladem vlastním, 1908–1938.

Erste Saazer Hopfen- und Brauer- Nachrichten. Saaz: Anton Karl Wüst, 1909–1920.

Hopfenbau-Korrespondenz der Zentralstelle der Hopfenbau-Vereinigungen.
Saaz: nákladem vlastním, 1912–1919.

Chmelařské listy. Rakovník: Družstvo, 1921–1923.

Auschaer Rotland. Offizielles Organ des Verbandes der Hopfenproduktionsgemeinden Auscha-Polepper Platte in Auscha. Auscha: Verband der Hopfenproduktionsgemeinden, 1927–1938.

Český chmelař. Věstník českého odboru Jednoty chmelařské v Žatci. Praha: Brázda, 1927–1952.

DALŠÍ ODBORNÝ A POLITICKÝ TISK

Bohemia, 1846–1914.

Der Bote von der Eger und Biela, 1848–1878.

Deutsche Zeitung Bohemia, 1914–1938.

Národní politika, 1883–1945.

Národní listy, 1861–1941.

Reichenberger Zeitung, 1860–1938.

Kalender Saazer Bezirksbote mit Adressbuch der Gerichtsbezirke Saaz, Postelberg, Podersam und Jechnitz, 1921–1922, 1925–1927.

Stickstoff. Fachblatt für Pflanzenernährung und Düngung, 1926–1931.

Venkov. Orgán české strany agrární, 1906–1945.

Věstník československé akademie zemědělské, 1925–1939.

Zemědělský archiv, 1910–1944.

Zemědělský přehled, 1926–1933.

STATISTIKY

GRUBER, Josef, *Několik dat z hospodářské statistiky*, *Obzor národohospodářský*, 1902, 7, s. 256–257.

HAIN, Joseph, *Handbuch der Statistik des österreichischen Kaiserstaates*, 2. Band, Wien: Tendler 1853.

Österreichische Statistik, 4. Band, 3. Heft, *Waaren-Ausfuhr im Jahre 1882*, Wien: K. u k. Hof- und Staatsdruckerei 1883.

Österreichische Statistik, 83. Band, 4. Heft, *Ergebnisse der Landwirtschaftlichen Betriebszählung vom 3. Juli 1902*, Wien: K. u k. Hof- und Staatsdruckerei 1907.

Sčítání zemědělských závodů v republice Československé podle stavu dne 27. května 1930 (= Československá statistika, řada XVI).

Statistická příručka království Českého, Praha: Zemská statistická kancelář království Českého, 1913.

Statistická příručka Republiky československé, 2, Praha: Státní úřad statistický, 1925.

Statistická ročenka Republiky československé, Praha: Státní úřad statistický, 1938.

Statistika osevu a sklizně jakož i hlavních větví hospodářského průmyslu v království Českém (= Zprávy zemského statistického úřadu království Českého), 1907–1918.

Statistisches Jahrbuch für das Deutsche Reich, Berlin: Puttkammer & Mühlbrecht, 1919.

Zahraniční obchod republiky Československé (= Československá statistika, řada III.), 1920–1937.

Zprávy státního úřadu statistického republiky Československé, 16/9, 1928, řada F, č. 2.

Zprávy výboru pro statistiku polního a lesního hospodářství v království Českém za rok 1870, 1880, 1890.

Zprávy zemědělského ústavu účetnicko-spravovředného Republiky československé 1930–1946.

DOBOVÉ PUBLIKACE

80 let tršického chmelařství, Tršice: Zemský chmelařský spolek, 1941.

Abänderungs- und Ergänzungs-Anträge der deutschen Sektion des Hopfenbauverbandes in Saaz zum Anträge des Ministeriums für Landwirtschaft über die Musterstatuten der Gebietsorganisation der Hopfenbauern, Saaz: nákladem vlastním, 1937.

ADÁMEK, Karel, *Krise hospodářského průmyslu*, Chrudim: Hospodářský list, 1902.

Almanach spořitelny města Loun, 1863–1933, Louny: Spořitelna města Loun, 1933.

Der Barth Bericht, 1909–1938.

[BĚLOHOUBEK, Antonín – KUKLA, Antonín], *O chmeli (červeňáku) v obvodu České tržnice na chmel v Rakovníku pěstovaném a v obchodu pod jménem „žatecký“ známém*, Rakovník: Ředitelství České tržnice na chmel, 1886.

BERNAU, Friedrich, *Der politische Bezirk Dauba. Eine Heimatskunde für Haus und Schule*, Dauba: Verlag des Dauba-Wegstädtler Bezirks-Lehrervereines, 1888.

Compass. Finanzielles Jahrbuch, 1913, 1923.

ČECH, Karel Otakar, *Původ chmelařství a pivovarství*, Praha: [s.n.], 1884.

ČERNÝ, Radomil, *Katastrofa chmelařství*, Žatec: Český odbor Jednoty chmelařské, 1930.

ENGL, Ludwig, *Der Wein und Hopfenbau im Saazer Lande*, Saaz: Hornung [b. d].

ERNEST, Adolf, *K otázce zužitkování chmelových odpadků*, Obzor národohospodářský, 1916, 22, s. 180–184.

Fest-Schrift zum Andenken an das 50jährige Jubiläum des Stadt Saazer Hopfenbauvereins und der hiemit verbundenen Hopfencultur- und Brauerei-Ausstellung gefeiert am 28., 29. und 30. September 1883 in Saaz, Saaz: Stadt Saazer Hopfenbauverein, 1883.

Festschrift zum Andenken an das 100 jähr. Jubiläum der Stadt Saazer Hopfenbauvereines. 1833–1933, Saaz: Stadt Saazer Hopfenbauverein, 1933.

Gesetz vom 17. März 1907, betreffend die Bezeichnung der örtlichen Herkunft des Hopfens, in: Reichsgesetzblatt für die im Reichsrate vertretenen Königreiche und Länder 1907, s. 417–420.

GRAAS, Robert, *Der Hopfenbau Böhmens*, Prag: Deutsche Sektion des Landeskulturrates für das Königreich Böhmen, 1904.

GROSS, Emanuel, *Der Hopfen in botanischer, landwirtschaftlicher und technischer Beziehung, sowie als Handelswaare*, Wien: Hugo H. Hitschmann, 1899.

GÜNZEL, Franz Viktor, *Der Saazer Hopfen*, Saaz: Franz Viktor Günzel, 1904.

JARSCHL, Josef, *Der Hopfenbau im Auschaer Rotlande*, Auscha: Direction der Hopfenfignierhalle, 1906.

KAŠPÁREK, Josef O., *Chmelařské oblasti v Čechách a na Moravě*, Louny: Jednota chmelařská, 1943.

KLAPAL, Mikuláš, *Moravské chmelařství*, Přerov: M. Klapal, 1938.

LAMBL, Karel Milan, *Rolník nového věku*, Praha: I.L. Kober, 1860.

LINKE, Willi, *Zeitfragen des Hopfenbaues: Vortrag beim 14. Lehrgange für praktische Landwirte in Podersam*, Prag: Landeskulturrat für Böhmen, Deutsche Sektion, 1936.

M. H. RUSS & Co. *Hopfen-Bericht zur Weltausstellung in Philadelphia 1876*, Praha: nákladem vlastním, 1876.

MOHL, Antonín, *Chmelařství*, Díl 1–2, Praha: A. Neubert, 1906 a 1924.

TÝŽ, *Naše i jinokrajné chmelařství posledního století*, Louny: Okresní hospodářský spolek [1891].

TÝŽ, *Z minulosti českého chmelařství*, Louny: Th. Venta, 1896.

MUCK, Rudolf, *Geschichte des Hopfenbaues in Böhmen*, Saaz: nákladem vlastním, 1934.

TÝŽ, *Saazer Hopfen*. Saaz: nákladem vlastním [1933].

OLBRICHT, František, *Böhmens Hopfenbau und Handel. Mit vergleichender Beziehung auf das Ausland*, Prag: J.G. Calve, 1835.

OSVALD, Karel, Rozbor našeho chmelařství s hlediska soukromohospodářského, in: *Česká zemědělská ekonomika, její vývoj a naléhavé úkoly. Soubor přednášek a jednání z I. sjezdu zemědělských ekonomistů v Praze dne 6. a 7. března 1939*, REICH, Edvard (ed.), Praha: Česká akademie zemědělská, 1940.

PITZ, Luise, *Probleme des Hopfenhandels in volkswirtschaftlicher Beziehung*, Lauf a. Pegnitz: H. Bachmann, 1928.

PRACH, Petr, *Hospodářské otázky Československého chmelařství v současné krisi*, Žatec: Český odbor Jednoty chmelařské, 1930.

REICH, Edvard, *Základy organizace zemědělství Československé republiky*, Praha: Ministerstvo zemědělství, 1934.

SEIFERT, Adolf, *Bemerkungen über den Saazer Hopfen*, Brüx: Stadt Saazer Hopfenverein [1878].

TÝŽ, *Die Stadt Saaz im 19. Jahrhunderte*, Saaz: nákladem vlastním, 1902.

TÝŽ, *Kurze Abhandlung über das Saazer Hopfengebiet und den Saazer Hopfen*, Saaz: Hopfensignirhalle der Stadt Saaz, 1890.

SCHNEIDER, František Vladislav, *O známce ochranné při prodeji chmele. Příspěvek ku řešení existenční otázky českých pěstitelů chmele*, Praha: Pivovarské listy, 1895.

SCHÖFFL, Josef, *Der Saazer Hopfenbau nach dreißigjährigen Erfahrungen und Beobachtungen*, Prag: Gottlieb Haase Söhne, 1863.

STALLICH, Wenzel, *Hopfenhandel contra Hopfenbauverein*, Podersam – Saaz: Schwob, 1878.

STAMM, Ferdinand, *Das Buch vom Hopfen. Die Geschichte des Hopfens, dessen Natur, Boden, Anbau, Pflege, Verwendung und Handel*, Saaz: Theodor v. Schönfeld, 1854.

Stanovy a jednací řád veřejné Spojené žatecké známkovny chmele v Žatci, Praha: Rolnická tiskárna, 1910.

Stanovy a jednací řád Veřejné známkovny chmele v Žatci, Žatec: nákl. vlastním [b. d., po 1921].

STRÁDAL, Ferdinand, *Podřipský chmelař. Krátký nástin o pěstování chmele*, Roudnice: F. Strádal, 1875.

ŠTĚPÁNEK, Pavel, *Chmelařství, jeho sláva a pád*, [Brno]: Zemský chmelařský spolek v Tršicích, 1931.

TÝŽ, *Pěstování chmele*, Milotice nad Bečvou: nákladem vlastním, 1927.

Tätigkeits-Bericht der Deutschen Sektion des Hopfenbauverbandes Saaz, 1908–1938.

Tätigkeitsbericht und Rechnungsabschluss des Hopfenbau-Verbandes in Saaz und der Deutschen Sektion für das Jahr 1915 sowie Geschichtliche Rückschau über die Gründung und 25-jährige Tätigkeit des Hopfenbau-Verbandes in Saaz 1891 bis 1916, Saaz: nákladem vlastním, 1916.

TREYBAL, Rudolf, *Pěstování chmele na Klatovsku: Studie historická a národohospodářská*, Klatovy: Max. Čermák, 1889.

Verordnung der Ministerien des Ackerbaues, des Handels und des Innern vom 12. 10. 1907, mit welcher Durchführungsbestimmungen zu dem Gesetze vom 17. März 1907, RGBl. Nr. 102, betreffend die Bezeichnung der örtlichen Herkunft des Hopfens, erlassen wurden, in: Reichsgesetzblatt für die im Reichsrate vertretenen Königreiche und Länder 1907, s. 967–971.

Verordnung der Ministerien des Ackerbaues, des Handels und des Innern vom 24. 1. 1910 betreffend die Abänderung der Verordnung der Ministerien des Ackerbaues, des Handels und des Innern vom 12. 10. 1907, RGBl. Nr. 237, mit welcher Durchführungsbestimmungen zu dem Gesetze vom 17. März 1907, RGBl. Nr. 102, betreffend die Bezeichnung der örtlichen Herkunft des Hopfens, erlassen wurden, in: Reichsgesetzblatt für die im Reichsrate vertretenen Königreiche und Länder 1910, s. 34–36.

VILIKOVSKÝ, Václav, *Dějiny zemědělského průmyslu v Československu*, Praha: Ministerstvo zemědělství, 1936.

Vybudování chmelařství v druhé republice. Pamětní spis. Praha: nákladem vlastním [1939].

Výroční zpráva Českého odboru Jednoty chmelařské v Žatci, 1908–1938.

WAGNER, Josef, *Der Hopfenbau in den Saazer Produktionsgebieten unter besonderer Berücksichtigung der neueren Bestrebungen zu dessen Förderung*, Wien: Dworschak, 1911.

WARA, Josef, *Saaz, Hopfenbau und Hopfenhandel*, Saaz: [s.n.], 1914.

ZEITHAMMER, Leopold M., *Chmel a jeho pěstování*, Praha: J. Otto, 1890.

ZIMA, František – ZÁZVORKA, Václav, *Chmelařství*, Praha: Ministerstvo zemědělství, 1938.

Zpráva o činnosti Českého chmelařského spolku pro Království české za období 1894–1914, Rakovník: nákladem vlastním, 1914.

Zpráva účetní a o činnosti výboru Jednoty žateckých chmel pěstujících obcí, 1908–1938.

LITERATURA

- BARJOT, Dominique, *Cartels et cartellisation: Des instruments contre les crises?*, *Entreprises et histoire*, 2014, 76, s. 5–19.
- BARJOT, Dominique – SCHRÖTER, Harm G., *General Introduction. Why a Special Edition on Cartels?*, *Revue économique*, 2013, 64, 6, s. 957–971.
- BERANOVÁ, Magdalena – KUBAČÁK, Antonín, *Dějiny zemědělství v Čechách a na Moravě*, Praha: Libri, 2010.
- BOLTANSKI, Luc – CHIAPELLO, Ève, *Le nouvel esprit du capitalisme*, Paris: Gallimard, 1999.
- BOUWENS, Bram – DANKERS, Joost, *Competition and Coordination. Reconsidering Economic Cooperation in Dutch Business, 1900–2000*, *Revue économique*, 2013, 64, 6, s. 1105–1124.
- BROŽOVÁ, Věra, *Zikmund Winter, Pivovarské listy a chmelová tržnice*, in: *Hospody a pivo v české společnosti*, NOVOTNÝ, Vladimír (ed.), Praha: Academia, 1997, s. 84–94.
- BURSOVÁ, Veronika, *Státní intervencionismus ve sklářské výrobě v období hospodářské krize 30. let 20. století*, in: *České, slovenské a československé dějiny 20. století 8*, Ústí nad Orlicí: Oftis, 2013, s. 219–227.
- ČERNÝ, Bohumil, *K otázce zřízení obilního monopolu*, *Československý časopis historický*, 1955, 53, 3, s. 399–426.
- TÝŽ, *Některé hospodářskopolitické důsledky obilního monopolu*, *Československý časopis historický*, 57, 4, 1959, s. 698–719.
- DANĚK, Radoslav, *Ostravské pivovary mezi volnou soutěží a kartelem (1889–1918)*, in: *Ostrava. Příspěvky k dějinám a současnosti Ostravy a Ostravska 23*, 2007, s. 417–446.
- DUDEK, František, *Československý cukerní kartel a hospodářská politika Agrární strany v letech 1918–1927*, *Československý časopis historický*, 1980, 78, 4, s. 509–535.
- EISLER, Pavel, *Monopoly v hutnictví kapitalistického Československa*, Praha: Academia, 1971.
- TÝŽ, *Monopoly v chemickém průmyslu kapitalistického Československa*, Praha: UTEIN, 1959.
- ENGLIŠ, Karel, *Soustava národního hospodářství*, sv. I–II, Praha: Melantrich, 1938.
- ESSLINGER, Hans Michael (ed.), *Handbook of Brewing. Processes, Technology, Markets*, Weinheim: Wiley, 2009.
- EVENETT, Simon J. – LEVENSTEIN, Margaret C. – SUSLOW, Valerie Y., *International Cartel Enforcement. Lessons from the 1990s*, *The World Economy*, 2001, 24, 9, s. 1221–1245.
- FENCL, Josef, *Z historie pivovarnictví a chmelařství Rakovníka*, Rakovník: Okresní muzeum a galerie, 1982.
- FRIC, Václav – TEMPÍR, Zdeněk – CHVALKOVSKÝ, František – KOŘEN, Jiří – NESVADBA, Václav, *Chmelařská Jednota a významné chmelařské instituce*, *Chmelařská ročenka*, 2006, s. 82–95.
- GECKO, Tomáš, *Úloha českých cementáren v předlitavských kartelech (1901–1918)*, *Minulostí Berounska. Sborník Státního okresního archivu v Berouně 17*, 2014, s. 71–105.
- HALL, Peter A. – SOSKICE, David (eds.), *Varieties of Capitalism. The Institutional Foundations of Comparative Advantage*, Oxford – New York: Oxford University Press, 2001.

- HEXNER, Ervin, *International Cartels*, Chapel Hill: University of North Carolina Press, 1945.
- TÝŽ, *Základy kartelového práva*, Praha: Ústředný sváz čsl. Priemyselníkov, 1929.
- HINLOOPEN, Jeroen – MARTIN, Stephen, *The Economics of Cartels, Cartel Policy, and Collusion. Introduction to the Special Issue*, International Journal of Industrial Organization, 2006, 24, 6, s. 1 079–1 082.
- HORÁČEK, Cyril, *K otázce kartelové*, Obzor národohospodářský, 1896, 1, s. 3–5.
- HOREJSEK, Jan – ZICH, Miroslav, *Chmelařství*, Praha: SZN, 1990.
- HORŮNEK, Vojtěch, *K otázce kartelové*, Obzor národohospodářský, 1896, 1, s. 23–24.
- HOTOWETZ, Rudolf, *Kartely a stát*, Obzor národohospodářský, 1897, 2, s. 193–194, 209–212.
- JANČÍK, Drahomír – KUBŮ, Eduard, „Arizace“ a arizátoři. *Drobný a střední židovský majetek v úvěrech Kreditanstalt der Deutschen (1939–45)*, Praha: Karolinum, 2005.
- JENSEN-ERIKSEN, Niklas, *A Potentially Crucial Advantage. Export Cartels as a Source of Power for Weak Nations*, Revue économique, 2013, 64, 6, s. 1 085–1 104.
- TÝŽ, *Industrial Diplomacy and Economic Integration: The Origins of All-European Paper Cartels, 1959–72*, Journal of Contemporary History, 2011, 46, 1, s. 179–202.
- JINDRA, Zdeněk, *Průmyslové monopoly v Rakousko-Uhersku. Některé hlavní rysy vývoje do počátku světové války*, Československý časopis historický, 1956, 54, 2, s. 231–270.
- KLEINWÄCHTER, Friedrich, *Die Kartelle. Ein Beitrag zur Frage der Organisation der Volkswirtschaft*, Innsbruck: Wagner, 1883.
- KRATOCHVÍLE, Antonín, *Pivovarství českých zemí v proměnách 20. století*, Praha: Výzkumný ústav pivovarský a sladařský, 2005.
- KŘÍVKA, Josef, *Hospodaření rolníka Jana Piherta z Domoušic v letech 1839 až 1876*, Vědecké práce Československého zemědělského muzea, 1965, 5, s. 139–165.
- TÝŽ, *Územní rozšíření a plocha chmele v Čechách od poloviny 17. do poloviny 19. století*, Litoměřicko, 1970, 7, s. 45–70.
- TÝŽ, *Vývoj chmelařství na Polepských blatech*, Litoměřicko, 1969, 6, s. 17–35.
- TÝŽ, *Zánik chmelařství na schwarzenberských velkostatkách v 2. polovině 18. století*, Jihočeský sborník historický, 1964, 23, s. 11–20.
- KUBŮ, Eduard, *The Association of Czechoslovak Banks. Professional Interest Group or Cartel*, in: Prager Wirtschafts- und Sozialhistorische Mitteilungen / Prague Economic and Social History Papers, Bd. 1, 1994, s. 99–104.
- KUBŮ, Eduard – SOUKUP, Jindřich – ŠOUŠA, Jiří (eds.), *Fenomén hospodářské krize v českých zemích 19. až počátku 21. století. Cyklický vývoj ekonomiky v procesu graduující globalizace*, Praha – Ostrava: Nová tiskárna Pelhřimov, 2015.
- KUORELAHTI, Elina, *Boom, Depression and Cartelisation: Swedish and Finnish Timber Export Industry 1918–1921*, Scandinavian Economic History Review, 2015, 63, 1, s. 45–68.
- LACINA, Vlastislav, *Krize československého zemědělství 1928–1934*, Praha: Ústav československých a světových dějin ČSAV, 1974.

LACKO, Rastislav, *Náčrt vývinu priestorovej ekonomiky*, Bratislava: Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 1969.

LÁNÍK, Jaroslav, *Statistické prameny*, in: Dějiny hospodářství českých zemí: od počátku industrializace do konce habsburské monarchie, JAKUBEC, Ivan – JINDRA, Zdeněk (eds.), Praha: Karolinum, 2006, s. 449–466.

LEONHARDT, Holm, *Kartelltheorie und Internationale Beziehungen. Theoriegeschichtliche Studien*, Hildesheim – Zürich – New York: Olms, 2013.

LŮŽEK, Bořivoj, *Antonín Mohl. Průkopník českého chmelařství*, Louny: [b.n.], 1971.

TÝŽ, *České chmelařství v 19. století*, Ústí nad Labem: Horizont, 1971.

TÝŽ, *Chmel a chmelařství na Žatecku včera a dnes. Národopisná monografie*. Nepublikovaná diplomová práce. Praha: Ústav národopisu Filozofické fakulty Univerzity Karlovy, 1948.

MACEK, Josef, *Sociální ekonomika. Kurs národního hospodářství, Část I.–V.*, Praha: Česká grafická Unie, 1945–1948.

MARTYNISZYN, Marek, *Export Cartels: Is it Legal to Target Your Neighbour? Analysis in Light of Recent Case Law*, *Journal of International Economic Law*, 2012, 15, 1, s. 181–222.

[MUCK, Rudolf] Dr. –ck, *Der Hopfenbau*, in: Bauerntum und Landbau der Sudetendeutschen, HÜBL, Karl (ed.), München: Sudetendt. Landvolk in der Ackermann-Gemeinde, 1963, s. 542–547.

MÝŠKOVÁ, Markéta, *Dubá – město chmele*, Dubáček, 2009, 9, s. 12.

NESVADBA, Vladimír, a kol., *Vývoj a tradice českých odrůd chmele*, Žatec: Chmelařský institut, 2013.

OLSON, Mancur, *The Logic of Collective Action. Public Goods and the Theory of Groups*, Cambridge, MA – London: Harvard University Press, 1965.

PÁNKOVÁ, Kateřina, *České pivovary a kartelizace trhu piva 1869–1938*, in: Fenomén hospodářské krize v českých zemích 19. až počátku 21. století. Cyklický vývoj ekonomiky v procesu gradující globalizace, KUBŮ, Eduard – SOUKUP, Jindřich – ŠOUŠA, Jiří (eds.), Praha – Ostrava: Nová tiskárna Pelhřimov, 2015, s. 193–205.

TÁŽ, *Srovnání cukrovarnických a pivovarnických kartelů v českých zemích na přelomu 19. a 20. století*, in: Cukrovarnictví, cukrovary a cukrovarníci. Fenomén českého hospodářství v 19. a 20. století, BARTOŠEK, Jaroslav (ed.), Praha: Národní zemědělské muzeum Praha, Národní technické muzeum, 2011, s. 465–477.

PÁTEK, Jaroslav, *Československo-německé kapitálové a kartelové vztahy v chemickém průmyslu meziválečného období 1918–1939*, in: Konkurence i partnerství. Německé a československé hospodářství v letech 1918–1945, BARTH, Boris (ed.), Praha: Karolinum, 1999, s. 112–131.

TÝŽ, *Československo-rakouské kapitálové a kartelové vztahy v letech 1918–1938*, in: Československo a střední Evropa v meziválečném období, Praha: Karolinum, 1996, s. 127–152.

PODZIMEK, Jaroslav, *Vývoj čs. statistiky až do vzniku Státního úřadu statistického*, Praha: SNTL, 1974.

PODZIMEK, Jaroslav, a kol., *70 let československé státní statistiky*, Praha: Federální statistický úřad, Výzkum. ústav sociálně ekon. inf. a automatizace v řízení, 1989.

RÁKOSNÍK, Jakub – NOHA, Jiří, *Kapitalismus na kolenou. Dopad velké hospodářské krize na evropskou společnost v letech 1929–34*, Praha: Auditorium, 2012.

RESCH, Andreas, *Industriekartelle in Österreich vor dem Ersten Weltkrieg. Marktstrukturen, Organisationstendenzen und Wirtschaftsentwicklung von 1900–1913*, Berlin: Duncker & Humblot, 2002.

ROZINKOVÁ, Kateřina, *České pivovarnictví a jeho kartelizace, 1869–1918*. Rigorózní práce. Praha: Ústav hospodářských a sociálních dějin Filozofické fakulty Univerzity Karlovy, 2012.

TÁŽ, *České pivovary a kartelizace trhu piva 1869–1938*, in: Fenomén hospodářské krize v českých zemích 19. až počátku 21. století. Cyklický vývoj ekonomiky v procesu graduující globalizace, KUBŮ, Eduard – SOUKUP, Jindřich – ŠOUŠA, Jiří (eds.), Praha – Ostrava: Nová tiskárna Pelhřimov, 2015, s. 193–205.

SAMUELSON, Paul A. – NORDHAUS, William D., *Ekonomie*, Praha: Svoboda, 1991.

SANDVIK, Pål T. – STORLI, Espen, *Big Business and Small States: Unilever and Norway in the Interwar Years*, *Economic history review*, 2013, 66, 1, s. 109–131.

TÍŽ, *Confronting Market Power. Norway and International Cartels and Trusts, 1919–39*, *Scandinavian Economic History Review*, 2011, 59, 3, s. 232–249.

SANDVIK, Pål T., *Facing Oligopoly and Protectionism, The Fate of Small Producers in the Inter-war Nickel Industry*, *Scandinavian Journal of History*, 2009, 34, 4, s. 376–393.

SCHILLER, František, *Kartely a trusty v Rakousku*, *Obzor národohospodářský*, 1910, 15, s. 331–337, 415–425.

SCHRÖTER, Harm G., *Cartelization and Decartelization in Europe, 1870–1995. Rise and Fall of an Economic Institution*, *Journal of European Economic History*, 1996, 25, 1, s. 129–153.

TÝŽ, *Cartels revisited. An Overview on Fresh Questions, New Methods, and Surprising Results*, *Revue économique*, 2013, 64, 6, s. 989–1 010.

TÝŽ, *Easy Prey? Firms Based in Small Nations and International Cartels, 1919–1939*, *Scandinavian Economic History Review*, 2012, 60, 2, s. 146–164.

TÝŽ, *Losers in power-plays? Small states and international cartelization (1919–1939)*, *Journal of European Economic History*, 2011, 39, s. 527–555.

TÝŽ, *Rezension über: Holm Leonhardt, Kartelltheorie und Internationale Beziehungen. Theoriegeschichtliche Studien*, *Vierteljahrschrift für Sozial- und Wirtschaftsgeschichte*, 2013, 4, s. 536–537.

SCHUMPETER, Joseph Alois, *Kapitalismus, socialismus a demokracie*, Brno: CDK, 2004.

TÝŽ, *Teória hospodárskeho vývoja*, Bratislava: Pravda, 1987.

SMUTNÝ, Bohumír, *Nákupní společenstvo čs. přádelen Inu, spol. s r. o., Trutnov, a jeho nástupci v letech 1935–1945*, in: Podnikání a podnikatelé v dějinách východních Čech. Sborník příspěvků přednesených na vědecké konferenci konané v Hradci Králové ve dnech 18. a 19. září 2002, Hradec Králové: Ústav historických věd PdF UHK, Sdružení historiků ČR (Historický klub), 2002, s. 51–77.

SOMMER, Karel, *Kontinentální kartel válcoven trub a československé železářské koncerny, Hospodářské dějiny. Příspěvky k dějinám hutnictví železa v Českých zemích*, 1980, 5, s. 5–86.

STORLI, Espen, *Cartel Theory and Cartel Practice. The Case of the International Aluminium Cartels, 1901–1940*, *Business History Review*, 2014, 88, 4, s. 445–467.

- ŠTOLLEOVÁ, Barbora, *Od celního protekcionismu k systému řízeného hospodářství. Agrární krize a státní intervencionismus v československém zemědělství mezi světovými válkami*, in: Fenomén hospodářské krize v českých zemích 19. až počátku 21. století. Cyklický vývoj ekonomiky v procesu gradující globalizace, KUBŮ, Eduard – SOUKUP, Jindřich – ŠOUŠA, Jiří (eds.), Praha – Ostrava: Nová tiskárna Pelhřimov, 2015, s. 367–391.
- TEICH, Mikuláš, *Bier, Wissenschaft und Wirtschaft in Deutschland, 1800–1914*, Wien – Köln – Weimar: Böhlau, 2000.
- TEICHOVÁ, Alice, *Mezinárodní kapitál a Československo v letech 1918–1938*, Praha: Karolinum, 1994.
- TEMPÍR, Zdeněk, *Historie chmelařství v Žatci*, in: Žatec, HOLODŇÁK, Petr – EBELOVÁ, Ivana, Praha: NLN, 2004, s. 420–449.
- TÝŽ, *Chmelařská krize ve 20.–30. letech minulého století v Československu*, Český chmel, 2010, s. 19–23.
- TÝŽ, *Pěstování chmele do 16. století a Tadeáš Hájek*, in: Tadeáš Hájek z Hájku. K 400. výročí úmrtí, Praha: Společnost pro dějiny věd a techniky, 2000, s. 67–78.
- TÝŽ, *Poslední fáze německé sekce Jednoty chmelařské v Žatci*, Chmelařská ročenka, 2005, s. 108–109.
- TÝŽ, *Poslední období „tyčovek“ v žatecké chmelařské oblasti (1920–1927)*, Chmelařská ročenka, 2003, s. 113–115.
- TÝŽ, *Poznámky ke staršímu období pěstování chmele*, Český chmel, 2006, s. 22–24.
- TÝŽ, *Před sto lety vzniklo v Žatci první mezinárodní sdružení pěstitelů chmele*, Český chmel, 2011, s. 21–24.
- WEBER, Max, *Metodologie, sociologie a politika*, Praha: Oikoymenh, 2009.
- WELSKOPP, Thomas, *Bottom of the Barrel. The US Brewing Industry and Saloon Culture Before and During National Prohibition, 1900–1933*, Behemoth. A Journal on Civilisation, 2013, 6, 1, s. 27–54.
- WINTER, Lev, *Donucovací prostředky kartelu*, Obzor národohospodářský, 1913, 18, s. 31–34.
- TÝŽ, *Kartely ve sněmovně poslanecké*, Obzor národohospodářský, 1912, 17, s. 169–173.
- TÝŽ, *Kartely. Studie národohospodářská*, Praha: Bursík a Kohout, 1902.
- TÝŽ, *Nový návrh na zákonnou úpravu kartelů*, Obzor národohospodářský, 1909, 14, s. 113–120.
- ZINNEROVÁ, Alena, *Český chmelařský spolek a chmelařství na Žatecku v souvislostech hospodářského vývoje českých zemí ve 2. polovině 19. a na počátku 20. století*. Diplomová práce. Praha: Katedra obecných dějin a pravěku Filozofické fakulty Univerzity Karlovy, 1988.
- TÁŽ, *Český chmelařský spolek a vývoj chmelařství v žatecké oblasti od roku 1894 do roku 1913*, in: Sborník Okresního archivu v Lounech 4, 1991, s. 29–45.

INTERNETOVÉ ZDROJE

Zákon ze dne 12. 8. 1921 o povinném známkování chmele, dostupné online:

<<http://www.epravo.cz/vyhledavani-aspi/?Id=2578&Section=1&IdPara=1&ParaC=2>> [04. 04. 2017]

Nařízení ze dne 8. 8. 1922, jímž se určuje počátek účinnosti a provádí zákon ze dne 12. srpna 1921, č. 297 Sb., o povinném známkování chmele, dostupné online:

<<http://www.epravo.cz/vyhledavani-aspi/?Id=3011&Section=1&IdPara=1&ParaC=2>> [04. 04. 2017]

Vládní nařízení ze dne 23. března 1934, kterým se upravuje zakládání nových chmelnic v roce 1934, 56/1934 Sb., dostupné online:

<<http://www.epravo.cz/vyhledavani-aspi/?Id=5903&Section=1&IdPara=1&ParaC=2>> [04. 04. 2017]

Zákon ze dne 4. 5. 1934 o povinném známkování chmele a úpravě rozsahu pěstování chmele, č. 89/1934 Sb., dostupné online:

<<http://www.epravo.cz/vyhledavani-aspi/?Id=2578&Section=1&IdPara=1&ParaC=2>> [04. 04. 2017]

Vládní nařízení ze dne 13. 7. 1934, jímž se provádí zákon ze dne 4. května 1934, o povinném známkování chmele a úpravě rozsahu pěstování chmele, 161/1934 Sb., dostupné online:

<<http://www.epravo.cz/vyhledavani-aspi/?Id=6008&Section=1&IdPara=1&ParaC=2>> [04. 04. 2017]

Vyhláška ze dne 24. 6. 1938, kterou se vydávají vzorné stanovy pro oblastní organizace pěstitelů chmele, č. 144/1938 Sb., dostupné online:

<<http://www.epravo.cz/vyhledavani-aspi/?Id=7202&Section=1&IdPara=1&ParaC=2>> [04. 04. 2017]

Pamětní kniha obce Chrástřany, 23. část, Cena chmele od roku 1865 do roku 1939, zápis z roku 1921.

Viz: Obec Chrástřany. Oficiální stránky obce Chrástřany, dostupné online:

<<http://www.chrastanyurakovnika.cz/kronika-obce/dil-i-cast-23>> [21. 06. 2016]

KLÍČ K DOBOVÝM PŘEKLADŮM NÁZVŮ INSTITUCÍ

NĚMECKÝ NÁZEV	DOBOVÝ ČESKÝ PŘEKLAD	POZNÁMKA
Deutsche Hopfenverkehrs- -Gesellschaft in Saaz	Německá chmelařská dopravní společnost, s r. o. / Německá společnost pro obchod chmelem, s r. o.	
Freie Vereinigung der Hopfen- -Kundschaftshändler in Böhmen	Volné sdružení zakázkových obchodníků chmelem v Čechách	
Genossenschaft der Hopfen- und Produkten-Händler in Saaz	Společenstvo obchodníků chmelem a plodinami v Žatci	
Hopfenbauverein im Goldbachthale bei Saaz	Chmelařský spolek na Zlatém potoce u Žatce	
Hopfenhalle-Verein	Spolek známkovny	
Hopfensignierhalle der königlichen Stadt Saaz	Známkovna chmele král. města Žatce	
Hopfensignierhalle des Verbandes der Saazer Hopfenproduktionsgemeinden; „Bauernhalle“	Známkovna Jednoty žateckých chmel pěstujících obcí; „selská známkovna“	
Hopfenverkaufshalle des Saazer Hopfenbauverbandes	Prodejna Jednoty chmelařské	
Landhopfenbau-Verein in Kolleschowitz	Venkovský chmelařský spolek v Kolečovicích	
Mitteleuropäisches Hopfenbaubüro	Středoevropská chmelařská kancelář / Středoevropské chmelařské byro	
Reichshopfenstelle, Sitz Saaz	Říšská ústředna pro chmel, sídlem v Žatci	
Saazer Hopfenmarkt	Žatecký chmelný trh	

NĚMECKÝ NÁZEV	DOBOVÝ ČESKÝ PŘEKLAD	POZNÁMKA
Saazer Hopfenverein	Žatecký chmelařský spolek; Městský žatecký chmelařský spolek	<i>po roce 1869 přejmenován na Stadt Saazer Hopfen- bauverein</i>
Saazer landwirtschaftlicher Kreisverein	Krajská zemědělská jednota v Žatci	
Saazia. Vereinigte Hopfenhandels-gesellschaft m. b. H.	Saazia. Sdružení obchodníků chmelem, spol. s r. o.	
Ständige Hopfendelegation des Saazer Landes	Stálá chmelařská delegace žatecké oblasti	
Verband der Hopfenproduktionsgemeinden Auscha-Polepper Platte	Jednota chmelařská v Úštěku	
Verband der zur Saazer Hopfensignierhalle gehörenden Produktionsgemeinden; Hopfenbauverband	Jednota chmel pěstujících, k žatecké známkovně chmele náležících obcí; Jednota chmelařská	<i>po roce 1896 přejmenován na Verband der Saazer Hop- fenproduktionsgemeinden</i>
Vereinigte Saazer Hopfensignierhalle	Spojená žatecká známkovna chmele	
Verkaufsstelle des Hopfenbauverbandes (Inh. Simon – Zentner-Stein)	Prodejna Jednoty chmelařské, maj. Simon – Zentner-Stein	
Zentralstelle der Hopfenbau- -Vereinigungen Mitteleuropas	Ústředna chmelařských sdružení střední Evropy	<i>od roku 1913 pouze Zentral- stelle der Hopfenbau-Verei- nigungen</i>
Zentralverband der Hopfenkommissionäre Saaz	Ústřední svaz komisíonářů chmele v Žatci	

SEZNAM ZKRATEK

ABH Allgemeine böhmische Hopfenzeitung (1865)

AM Žatce Archiv města Žatce

AR Auschaer Rotland (1927–1938)

BdL Bund der Landwirte

cc celní cent – německý (50 kg)

ČChm Český chmelař. Věstník českého odboru Jednoty chmelařské v Žatci (1927 – současnost)

č. j. číslo jednací

ČSR Československá republika

fond Podlesí fond Hospodářsko-chmelařský spolek Podlesí, Hřivice

fond Známkovna fond Známkovna chmele Žatec

fasc. složka

ha hektar

Hopfenbau-Korrespondenz Hopfenbau-Korrespondenz der Zentralstelle der Hopfenbau-Vereinigungen (1912–1919)

CHL Chmelařské listy věnované zájmům chmelařství a hospodářství vůbec. Orgán české tržnice na chmel v Rakovníku (1885–1886)

ChmelList Chmelařské listy. Orgán Českého chmelařského spolku pro Království české (1895–1908)

inv. č. inventární číslo

k. č. karton číslo

K koruna (rakousko-uherská)

Kč koruna československá

KS krajský soud

KSO krajský soud obchodní

model SCP model Structure-Conduct-Performance

MPOŽ Ministerstvo průmyslu, obchodu a živností

Muzeum Žatec Regionální muzeum K. A. Polánka v Žatci

MVSHP Mittheilungen des Verbandes der zur Saazer Hopfensignirhalle gehörenden Produktionsgemeinden (1893–1900)

MZe ministerstvo zemědělství

NA ČR Národní archiv České republiky

OMitt Offizielle Mitteilungen des Hopfenbau-Verbandes in Saaz (1908–1938)

OŽK obchodní a živnostenská komora

Q metrický cent

ř. z. říšský zákoník

Sb. zák. a nař. Sbíрка zákonů a nařizení

zl. zlatý

SdP Sudetendeutsche Partei

Zpráva 1915 Zpráva účetní o činnosti výboru Jedn. žateckých chmel pěstujících obcí za rok 1915

SN Společnost národů

SHBZ Saazer Hopfen- und Brauer-Zeitung (1890–1939)

Zpráva ČChS 1894–1914 Zpráva o činnosti Českého chmelařského spolku pro Král. české za období 1894–1914

sign. signatura

ZRČ Zemědělská rada pro Království české

SOA státní oblastní archiv

SOKA státní okresní archiv

Tätigkeitsbericht 1916 Tätigkeitsbericht und Rechnungsabschluss des Hopfenbau-Verbandes in Saaz und der Deutschen Sektion für das Jahr 1915 sowie Geschichtliche Rückschau über die Gründung und 25-jährige Tätigkeit des Hopfenbau-Verbandes in Saaz 1891 bis 1916

PŘÍLOHA Č. 1: STANOVY FREIE VEREINIGUNG DER HOPFEN-KUNDSCHAFTSHÄNDLER BÖHMENS IN SAAZ (1903)

Statuten der *Freien Vereinigung der Hopfen-Kundschaftshändler Böhmens in Saaz* (1903)

§ 1. Name und Sitz des Vereines.

Der Verein führt den Namen Freie Vereinigung der Hopfen-Kundschaftshändler Böhmens und hat seinen Sitz in Saaz.

§ 2. Zweck des Vereines

ist die Wahrnehmung und Pflege der wirtschaftlichen und sozialen Interessen der Vereinsmitglieder, die Hebung des böhmischen Hopfenkundschafts- und Exporthandels und die Förderung eines gemeinsamen Vorgehens in darauf bezüglichen Angelegenheiten.

Der Verein hat insbesondere die Aufgabe, alle mit dem Hopfenhandel und Hopfenexporte zusammenhängenden Angelegenheiten einer gemeinschaftlichen Beobachtung und Beratung zu unterziehen und auf eine dem böhmischen beziehungsweise österreichischen Hopfenhandel und Hopfenexporte förderliche Ausgestaltung aller Verkehrsinstitute, der Post- und Eisenbahntarife des Zollwesens etc. hinzuwirken. Nationale und konfessionelle Angelegenheiten sind von der Erörterung im Vereine ausgeschlossen.

§ 3. Mittel zur Erreichung der Vereinszwecke.

Der Verein erstrebt seine Zwecke und Aufgaben durch alle gesetzliche zulässige Mittel, insbesondere:

- a) Durch Haltung eines Vereinslokales, von Fachzeitschriften, Bahnkursbüchern, Tarif- und Adressenbüchern und sonstigen Fachwerken und Informationsmitteln.
- b) Durch gesellige Zusammenkünfte und Besprechungen der Vereinsmitglieder, durch gegenseitige Informationen derselben und überhaupt

durch Förderung des kollegialen Verkehres zwischen denselben.

c) Durch Gutachten, Petitionen und Publikationen, Veröffentlichung von Handels- und Marktberichten, Veranstaltung von Versammlungen und Vorträgen und durch sonstige gesetzlich zulässige Agitationen in allen den Hopfenhandel und Hopfenexport und die wirtschaftlichen Interessen der Vereinsmitglieder berührenden Fragen.

d) Durch Schaffung und Pflege von Einrichtungen und Maßnahmen, welche geeignet sind, den böhmischen Hopfenhandel und Hopfenexport zu heben und die Berufsinteressen der Vereinsmitglieder zu fördern.

e) Durch Unterstützung schuldlos verarmter Berufsangehöriger und ihrer Familien.

§ 4. Mitglieder

des Vereines können Hopfenhandlungsunternehmungen werden, welche sich vorwiegend mit dem für eigene Rechnung betriebenen Verkaufe von Hopfen an Brauereien des In- und Auslandes beschäftigen, in Böhmen erwerbsteuerpflichtig sind und von deren öffentlichen Inhabern wenigstens Einer in Böhmen ansässig ist.

Die bis zur Vereinskstituierung beitretenden Mitglieder werden von dem Komitee aufgenommen, welches die Anzeige von der beabsichtigten Bildung des Vereines bei der Statthalterei erstattet. Die Aufnahme weiterer Mitglieder erfolgt aufgrund schriftlichen Ansuchens derselben durch die Vereinsversammlung mittelst Ballotage. Sämtliche Vereinsmitglieder haben die Unterwerfung unter die Vereinsstatuten schriftlich zu bestätigen.

Die als Mitglieder aufgenommenen Unternehmungen werden im Ausschuss, Schiedsgerichte und bei Abstimmungen durch einen ihrer öffentlichen Inhaber oder Prokuristen, Aktiengesellschafter, durch ein Mitglied ihres Vorstandes, repräsentiert.

Die Teilnahme an Versammlungen und Beratungen des Vereines und die Benützung der Lokalitäten und Einrichtungen des Vereines ist jedem öffentlichen Firmeninhaber, Prokuristen und Vorstandsmitglieder und mit Erlaubnis des Vereinsausschusses auch anderen Handlungsbevollmächtigten der als Mitglieder aufgenommenen Unternehmungen gestattet.

§ 5. Rechte und Pflichten der Mitglieder.

Jedes Mitglied hat das aktive und passive Wahlrecht, das Recht der Teilnahme und Stimmführung bei allen Versammlungen und Beschlussfassungen des Vereines. Jedes Mitglied hat die Pflicht zur Beobachtung der Vereinsstatuten, zur Teilnahme an den Vereinsversammlungen und zur Förderung der Vereinszwecke, ferner zur Bezahlung der (einmaligen) Aufnahmegebühr bei seinem Beitritte und des alljährlichen Jahresbeitrages.

Die Aufnahmegebühr und der Jahresbeitrag werden für jedes Kalenderjahr durch die Hauptversammlung festgesetzt und sind im Vorhinein zu entrichten und loco Saaz zahlbar und klagbar.

§ 6. Die Mitgliedschaft erlischt:

- a) Durch Austrittserklärung des Mitgliedes; dieselbe kann jederzeit erfolgen und muss schriftlich geschehen;
- b) durch Aufhören der im § 4 für die Aufnahme bestimmten Voraussetzungen;

- c) durch Verhängung des Konkurses;
- d) durch die seitens des Ausschusses vorzunehmende Streichung, wenn ein Mitglied trotz ergangener zweimaliger schriftlicher Mahnung seinen Verpflichtungen zu Entrichtung der Beiträge nicht binnen drei Monaten nachkommt;
- e) durch Vereinsbeschluss auf Ausschließung eines Mitgliedes wegen Beeinträchtigung der Zwecke des Vereines, wegen Handlungen gegen Treu und Glauben unter Vereinsmitgliedern oder wegen entehrenden strafbarer Handlungen. Dieser Beschluss ist dem hiervon Betroffenen schriftlich mitzuteilen, ohne dass jedoch die Gründe der Ausschließung bekannt gegeben zu werden brauchen. Eine Berufung gegen diesen Beschluss findet nicht statt.

In allen Fällen der Erlöschung der Mitgliedschaft bleibt das betreffende Mitglied zu Entrichtung der Vereinsbeiträge für das laufende Jahr verpflichtet.

Im Falle einer Wiederaufnahme eines früheren Mitgliedes ist die Aufnahmegebühr neuerlich zu entrichten.

§ 7. Die Vereinsleitung

geschieht durch den Vereinsausschuss; derselbe besteht aus:

1. Dem Vereinsobmanne, welcher den Verein nach innen und außen, insbesondere gegenüber Behörden und Privaten vertritt, die Vereins- und Ausschussversammlungen beruft und leitet und die vom Vereine ausgehenden Bekanntmachungen, Erklärungen und Urkunden gemeinschaftlich mit einem zweiten Ausschussmitgliede zeichnet;
2. Dem Stellvertreter des Vereinsobmannes, welcher im Verhinderungsfalle die Rechte und

Pflichten des Obmannes übernimmt;

3. Dem Schriftführer, welcher die Protokolle und schriftlichen Ausfertigungen des Vereines und der Vereinsleitung besorgt;

4. Dem Kassier, welcher das Geldvermögen verwahrt, Zahlungen für den Verein empfängt und leistet, die Einnahmen und Ausgaben verbucht und über die Geldgebarung Rechenschaft legt;

5. Dem Bibliothekar, welchem die Obsorge über die Bibliothek und über die aufliegenden periodischen Druckschriften übertragen ist.

Der Verein kann die Anzahl der Mitglieder des Vereinsausschusses durch Beschluss der Hauptversammlung vermehren.

Die Wahl des Vereinsausschusses geschieht in der Hauptversammlung auf ein Jahr und zwar mittelst Stimmzetteln durch einfache Stimmenmehrheit, oder auf Antrag durch Akklamation. Bei Stimmgleichheit entscheidet das Los.

Dem Vereinsauschusse steht die Leitung der Vereinsangelegenheiten zu, insbesondere aber:

- a) Die Veranstaltungen von Versammlungen und Vorträgen;
- b) Die Verwaltung des Vereinsvermögens;
- c) Die Streichung von Mitgliedern wegen Unterlassung der Beitragsleistung.

Die Ausschusssitzungen werden vom Obmanne nach Bedarf einberufen; sie müssen einberufen werden, wenn dies wenigstens zwei Ausschussmitglieder verlangen. Zu Beschlussfassungen ist die Anwesenheit der Hälfte der Mitglieder erforderlich. Die Beschlüsse werden mit einfacher Stimmenmehrheit gefasst, bei Stimmgleichheit entscheidet der Vorsitzende.

§ 8. Die Vereinsversammlungen

des Vereines sind Hauptversammlungen und Plenarversammlungen. Den Vereinsversammlungen sind vorbehalten:

- a) Statutenänderung;
- b) Entgegennahme von Berichten der Vereinsorgane und der Revisoren;
- c) Beschlussfassung über die Aufnahme und Ausschließung von Mitgliedern;
- d) Entscheidung über Berufung gegen Ausschussbeschlüsse;
- e) Entscheidung über die Nutzung und Verwendung des Vereinsvermögens;
- f) Beschlussfassung über alle auf die Tagesordnung gesetzten Beratungsgegenstände und über die von Mitgliedern gestellten Anträge;
- g) die Auflösung des Vereines.

Die Hauptversammlung findet jährlich im Monate Jänner oder spätestens im Monate Februar statt. Derselben sind vorbehalten:

1. Die Entgegennahme der Bilanz und des Jahresberichtes, die Beschlussfassung über dieselben und die Anordnung von Buch-, Kassa-, und Rechnungsrevisionen.
 2. Die alljährliche Festsetzung der Aufnahmegebühren und Jahresbeiträge.
 3. Die alljährliche Wahl des Ausschusses und der vom Vereine zu bestellenden Schiedsrichter.
- Plenarversammlungen im Laufe des Jahres sind vom Obmanne auf einen Termin innerhalb acht Tagen einzuberufen, wenn dies vom Ausschusse beschlossen oder von wenigstens dem fünften Teile der Vereinsmitglieder unter Angabe des Zweckes schriftlich begehrt wird.

Die Ladung zu den Vereinsversammlungen geschieht mittels schriftlicher Zustellung an sämtliche Vereinsmitglieder.

Die Vereinsversammlungen sind bei Anwesenheit der Hälfte sämtlicher Vereinsmitglieder beschlussfähig. Ist bei einer Vereinsversammlung nicht die zur Beschlussfähigkeit erforderliche Anzahl von Mitgliedern anwesend, so kann über die Gegenstände der Tagesordnung der vereitelten Vereinsversammlung bei einer zweiten, innerhalb 14 Tagen folgenden Vereinsversammlung ohne Rücksicht auf die Zahl der anwesenden Mitglieder gültiger Beschluss gefasst werden. Zu Beschlüssen über Aufnahme und über Ausschließung von Mitgliedern und zum Beschlusse auf Auflösung des Vereines ist aber ausnahmslos die Anwesenheit von zwei Drittel sämtlicher Vereinsmitglieder erforderlich. Alle Versammlungsbeschlüsse werden durch einfache Stimmenmehrheit gefasst.

§ 9. Schiedsgericht.

Aus den Vereinsverhältnissen entstehende Streitigkeiten werden von einem Schiedsgerichte, welches aus fünf Vereinsmitgliedern besteht, mit einfacher Stimmenmehrheit entschieden. Die Hauptversammlung bestellt drei Schiedsrichter, jede Streitpartei wählt je einen Schiedsrichter. Das Schiedsgericht hat sich binnen drei Tagen, nachdem die Streitparteien ihre Wahl angezeigt haben, zu konstituieren und binnen acht Tagen seine Entscheidung zu fällen, welche den Streitparteien schriftlich zuzustellen ist.

Gegen die Entscheidung des Schiedsgerichtes findet keine Berufung statt.

§ 10. Auflösung.

Die Auflösung des Vereines kann nur in einer Vereinsversammlung, welche eigens zu diesem Zwecke einberufen wurde, beschlossen werden. Diese Vereinsversammlung hat auch über die Verwendung des Vereinsvermögens zu beschließen. In allen Fällen, wo ein Beschluss über die Verwendung des Vereinsvermögens nicht stattgefunden hat, fällt das Vereinsvermögen der Genossenschaft der Hopfen- und Produktenhändler in Saaz zu.

Albert Wetzler – Anton Christl – Heinrich Kellner

Diese Statuten wurden mit Erlass der k. k. Statthalterei in Böhmen dto. Prag, den 8. März 1903, Z. 46538 genehmigt.

Pramen: SOkA Louny, fond AM Žatce, k. č. 239, inv. č. 2909/1903, zn. VIII, 1896, Statuten der Freien Vereinigung der Hopfen-Kundschaftshändler in Böhmen, Saaz 1903.

PŘÍLOHA Č. 2: SPOLEČENSKÁ SMLOUVA SYNDIKÁTU LUPULINA (1919)

Společenská smlouva, již se zakládá *Lupulina*, český vývoz chmele, společnost s ručením omezeným (1919).

§ 1.

1.) První česká akciová společnost chmelařská v Rakovnicích a Žatci;
2.) Pan Emil Wallenfels, obchodník chmelem v Praze, Václavské náměstí č. 35;
3.) Pozemková banka v Praze, č. p. 852-II zřizují společnost s ručením omezeným ve smyslu zákona ze dne 6. března 1906 č. 58 ř. z. pod firmou *Lupulina*, český vývoz chmele, společnost s ručením omezeným, nebo elektivně anglicky (...), nebo francouzsky (...). Společnost zřizuje se na dobu neurčitou. Sídlem jejím jest Praha.

§ 2.

Účelem společnosti jest vývoz chmele do ciziny. K dosažení tohoto účelu bude společnost provozovat obchody chmelem v tuzemsku i cizozemsku, zřizovati skladiště chmele doma i za hranicemi, účastňovat se na podnicích stejného odvětví obchodního, uzavíratí kompenzační obchody dovozní, přejímání zastupování cizozemských obchodů s chmelem. Při provozování svých obchodů jest společnost podrobena všeobecným i zvláštním předpisům pro vývozní obchody vydaným.

§ 3.

Kmenový kapitál společnosti obnáší 200 000 K, slovy dvě stě tisíc korun, a jest rozdělen takto:

1.) První česká akciová společnost chmelařská v Rakovnicích a Žatci složila 50 000 K.
2.) Pan Emil Wallenfels, obchodník chmelem v Praze, Václavské náměstí složil 100 000 K.
3.) Pozemková banka v Praze upsala a hotově složila 50 000 K.

§ 4.

Závodní podíly jsou převoditelné a dělitelné. Převod závodních podílů právním jednáním mezi

živými na osoby, které nejsou členy společnosti, jakož i zastavení podílů může se státi jen se svolením valné hromady. Při dělení podílů nemůže kmenový vklad býti dělen na menší obnosy, nežli 10 000 K.

§ 5.

Znamenání firmy za společnost děje se tím způsobem, že pod znění firmy připojí své podpisy dva jednatelé, nebo jeden jednatel a jeden prokurista.

§ 6.

Orgány společnosti jsou:

- a) jednatelé;
- b) valná hromada;
- c) revisoři účtů.

§ 7.

Představenstvo sestává ze tří jednatelů volených valnou hromadou společníků na dobu jednoho roku. Jednatelé zvolí ze sebe předsedu a scházejí se na jeho pozvání. K platnému usnášení se jest třeba přítomnosti nejméně dvou jednatelů. Usnesení dějí se prostou většinou hlasů, při čemž předseda také hlasuje. Při rovnosti hlasů pokládá se návrh za zamítnutý.

§ 8.

Do působnosti jednatelů náleží mimo povinnosti, které jim zákon ukládá:

- 1) vésti obchod společnosti s opatrností řádného obchodníka;
- 2) přijímání úředníky a zřízence;
- 3) uděliti prokuru.

Jednatelům přísluší náhrada hotových výloh a odměna dle ustanovení valné hromady. K zastupování společnosti na venek a k projevům vůle za společnost jest třeba součinnosti dvou jednatelů neb jednoho jednatele a prokuristy.

§ 9.

Jednatelé mohou obchody chmelem v tuzemsku uzavírat bez omezení, naproti tomu nemohou bez svolení společnosti provozovati obchody chmelem v cizině ani na svůj, ani na cizí účet, rovněž se nemohou bez svolení společnosti u některé společnosti zabývající se obchodem s chmelem v cizině zúčastniti se jako osobně ručící společníci neb zastávají nějaké místo v představenstvu společnosti neb dozorčí radě. Také společníci mohou provozovati obchody s chmelem bez omezení, naproti tomu však nemohou bez svolení společnosti na vlastní nebo cizí účet provozovati obchody chmelem s cizinou. Kdyby jednatelé neb společníci obdrželi z ciziny poptávku po chmelu, jsou povinni tuto poptávku odevzdati společnosti k provedení.

Kdyby jednatelé neb společníci jednali proti tomuto ustanovení, má společnost právo vstoupiti do obchodu proti tomuto předpisu uzavřeného a mimo to uložití dotyčnému jednateli neb společníku konvenční pokutu 5 000 K.

§ 10.

Usnesení zákonem neb společenskou smlouvou společníkům vyhrazenou konají se na valné hromadě. Valnou hromadu svolává představenstvo rekomandovanými dopisy. Valné hromady konají se v sídle společnosti. K platnému usnášení se valné hromady jest třeba zastoupení nejméně dvou třetin kmenového kapitálu, pokud zákon nevyžaduje něco jiného. Na každých 10 000 K upsaného vkladu připadá jeden hlas. Při veškerých volbách jest třeba k platnosti voleb nadpoloviční většiny přítomných. Nedosáhne-li se této většiny, koná se užší volba. Při rovnosti hlasů rozhoduje los. Volby konají se lístky, není-li námiték, mohou se prováděti aklamací.

§ 11.

K prozkoumání obchodních knih a výročních účtů volí valná hromada každý rok dva revisory účtů; zvolení revisoři nemusí být členy společnosti. Revisoři mají zkoumati vedení obchodu, obchodní knihy, výroční účty a závěrku a podat o tom valné hromadě zprávu. Odměnu jejich určí valná hromada.

§ 12.

Od čistého zisku vypočteného podle zákona a podle pravidel účetnických příkáže se každoročně 10 % rezervnímu fondu, tak dlouho, až tento dosáhne pětiny kmenového kapitálu, dále určí valná hromada odměnu jednatelům a revizorům účtů a zbývající část čistého zisku rozdělí se mezi společníky podle poměru splacených kmenových vkladů.

§ 13.

První obchodní rok začíná zápisem společnosti do rejstříku a končí dnem 30. června roku 1919. Příští počíná prvním červencem toho kterého roku a končí třicátým červnem příštího roku.

§ 14.

Pokud ve smlouvě té není výslovného ustanovení, platí ustanovení zákona ze dne 6. března 1906 č. 58 ř. z.

§ 15.

Jednatelé první valnou hromadou jsou zmocněni, aby provedli zápis společnosti do rejstříku a aby provedli změny, které budou eventuálně žádány od obchodního soudu nebo finanční prokuratury.

Pramen: SOA Praha, fond KSO Praha, 1858-1950, k. č. 2185, fasc. CIX-195, č. j. 16 805, Notářský snímek syndikátní smlouvy společnosti z dubna 1919.

PŘÍLOHA Č. 3: SPOLEČENSKÁ SMLOUVA CHMELAŘSKÉHO SYNDIKÁTU ČESKOSLOVENSKÉHO V ŽATCI (1930)

Smlouva společenská, již se zakládá *Chmelařský syndikát československý v Žatci, společnost s ručením omezeným* (1930).

§ 1. Společníci.

- 1) Český odbor Jednoty žateckých obcí chmel pěstujících v Žatci;
- 2) Jednota podřipských pěstitelů chmele v Roudnici n. L.;
- 3) Zemský chmelařský spolek pro Moravu v Tršicích jako české organizace ze strany jedné a
- 4) Deutsche Sektion des Verbandes der Saazer Hopfenproduktionsgemeinden;
- 5) Verband der Hopfenproduktionsgemeinden Auscha-Polepper Platte in Auscha;
- 6) Hopfenbauverband des Daubaer Grünlades in Dauba jako německé organizace se strany druhé, zřizují společnost s ručením omezeným podle zákona ze dne 6. března 1906 č. 58 ř. z.

§ 2. Firma, sídlo a trvání společnosti.

Firma společnosti zní: Chmelařský syndikát československý v Žatci, společnost s ručením omezeným; Tschechoslowakisches Hopfensyndikat in Saaz, Gesellschaft mit beschränkter Haftung. Sídlo společnosti je v Žatci; společnosti může však zřizovati své pobočné závody v tuzemsku i v cizině. Trvání společnosti není omezeno.

§ 3. Předmět podnikání.

Předmětem podnikání jest:

- a) provozování obchodu chmelem domácího původu, tedy zejména nákup chmele od výrobců a prodej jeho spotřebitelům jak domácím, tak zahraničním;
- b) skladování chmele domácího původu, vypěstěného v oblastech zákonem stanovených;
- c) sledování výrobních a prodejních poměrů

chmelařských a usměrňování nabídky chmele;

- d) sledování dovozu cizího chmele;
- e) propagace chmele domácího původu v cizině;
- f) veškerá činnost, která v zájmu vývoje přiměřených cen chmele bude vládou společnosti svěřena.

Společnost zřizuje ku svému podnikání podle své potřeby doma i v cizině příslušné závody, skladiště a vůbec podniky, sledující dosažení tohoto účelu.

§ 4. Kmenový kapitál.

Kmenový kapitál společnosti činí 1 200 000 Kč. Kmenový vklad činí nejméně 6 000 Kč.

§ 5. Na tento kmenový kapitál složily:

- 1) Český odbor Jednoty žateckých obcí chmel pěstujících v Žatci 510 000 Kč.
 - 2) Jednota podřipských pěstitelů chmele v Roudnici n. L. 78 000 Kč.
 - 3) Zemský chmelařský spolek pro Moravu v Tršicích 12 000 Kč.
- Tedy skupina česká celkem 600 000 Kč.
- 4) Deutsche Sektion des Verbandes der Saazer Hopfenproduktionsgemeinden 510 000 Kč.
 - 5) Verband der Hopfenproduktionsgemeinden Auscha-Polepper Platte in Auscha 78 000 Kč.
 - 6) Hopfenbauverband des Daubaer Grünlades in Dauba 12 000 Kč.

Tedy skupina německá celkem 600 000 Kč.

Takže celý kmenový kapitál jeví se plně a hotově splacen.

Společníci budou povinni, usnese-li se na tom valná hromada, složití najednou, nebo postupně příplatky k původním vkladům až do výše 50 % původních kmenových vkladů ve lhůtě stanovené valnou hromadou.

Společník, který nezaplatí příplatek k původnímu vkladu ani v dodatečné lhůtě jednoho měsíce, ač byl k tomu doporučeným dopisem společnosti vyzván, bude dle § 66 zákona zde dne 6. března 1906 č. 58 ř. z. ze společnosti vyloučen. Přijímání dalších korporací nebo fyzických osob za společníky jest kdykoliv možno. O přijetí rozhoduje valná hromada dvoutřetinovou většinou přítomných.

§ 6. Závodní podíl.

Závodní podíl společníka řídí se výší kmenového kapitálu jím převzatého. Převod závodního podílu na osobu neb korporace, které nejsou společníky, a jeho zastavení může se státi platně jen se schválením valné hromady, k němuž je potřeba dvoutřetinová většina přítomných.

§ 7. Orgány společnosti.

Orgány společnosti jsou:

- a) představenstvo (jednatelé);
- b) dozorčí rada;
- c) valná hromada.

§ 8. Představenstvo.

Představenstvo sestává z deseti fyzických svépřírodných osob volených valnou hromadou vždy na tři roky. Z těchto jednatelů přináležejí pět české a pět německé skupině společníků. Jeden jednatel český a jeden jednatel německý mají být vybráni z malých pěstitelů pod dvě stě kop osázené plochy, kteří jsou členy korporace, tvořící tuto společnost. Jednatelé volí ze svého středu na tři roky předsedu a místopředsedu. Tito funkcionáři budtež voleni jeden z české a jeden z německé polovice účastníků.

Představenstvo sejde se na základě svolání předsedy po případě v jeho zaneprázdnění místopředsedy anebo, žádá-li to alespoň polovice členů představenstva.

K platnému usnášení jest zapotřebí přítomnosti předsedy nebo místopředsedy a alespoň pět členů představenstva. Usnesení děje se prostou většinou.

Do působnosti představenstva náleží vše, co podle zákona a této smlouvy není vyhrazeno jiným orgánům společnosti, tedy zejména:

- a) vésti obchody společnosti s péčí řádného obchodníka;
 - b) pečovati o vedení obchodních knih (§§ 22, 23 zákona ze dne 6. března 1906 č. 58 ř. z.), jakož i knihy podílů (§ 26 téhož zákona);
 - c) přijímati a propouštěti úředníky a zřízence, jakož i stanoviti jim požitky; jmenování a propouštění vedoucích úředníků (ředitelů a prokuristů) může se státi jen se schválením dozorčí rady;
 - d) vypracovati jednací řád společnosti;
 - e) sestaviti každého roku účetní závěrku za uplynulý rok, výroční zprávu a návrh na použití čistého zisku;
 - f) vésti protokoly o usnesení orgánů společnosti;
 - g) jmenovati prokuristu neb více prokuristů.
- Jednatelům náleží náhrada hotových výloh a odměna penízem, který stanoví valná hromada. Výše odměny se řídí podle docílených obchodních výsledků a rozvrhuje se podle účasti na schůzích jednatelů. O schůzích představenstva vede protokol zapisovatel předsedou na počátku schůze jmenovaný a podepisuje jej předseda zapisovatel.

§ 9. Zastoupení společnosti představenstvem.

Společnost zastupují na venek vždy dva jednatele nebo jeden jednatel a jeden prokurista tak, aby obě národnostní skupiny společníků byly zastoupeny. Ku znění firmy kýmkoliv napsaném, neb razítkem vytištěném, připojí své podpisy dva jednatele, nebo jeden jednatel a jeden prokurista, podle zásady uvedené v prvním odstavci tohoto paragrafu.

§ 10. Obchodní rok.

První obchodní rok společnosti počíná se dnem zápisu do obchodního rejstříku a končí se dnem 31. prosince roku 1930. Každý následující obchodní rok se počíná dnem prvního ledna a končí se dnem třicátého prvního prosince téhož roku.

§ 11. Dozorčí rada.

Dozorčí rada sestává z 8 členů volených valnou hromadou na tři roky; při volbě budiž dbáno jednak zásady, že v dozorčí radě musí být obě národnostní skupiny rovnoměrně zastoupeny, jednak zásady, že dva členové, a to jeden český a jeden německý, mají být vybráni z pěstitelů pod dvě stě kop osázené plochy.

Členy dozorčí rady nemohou být členové představenstva.

Dozorčí rada dozírá nad činností společnosti ve všech směrech její správy a podnikání a může za tím účelem vyžadovati informace o obchodním chodu a všech záležitostech společnosti, nahlížeti do knih a spisů a kdykoliv prohlížeti stav pokladny. Dozorčí rada zkouší a podepisuje bilance a návrh na rozdělení čistého zisku a podává o tom každoročně valnému shromáždění zprávu. Dozorčí rada může svolati valnou hromadu, vyžaduje-li to zájem společnosti.

Zřízení dozorčí rady může být kdykoliv usnesením valné hromady odvoláno, jestliže se pro to vysloví tříčtvrtinová většina přítomných členů. Funkce jednotlivého člena dozorčí rady zaniká sama sebou v případě, že byl zvolen jiným funkcionářem společnosti.

§ 12.

Členové dozorčí rady volí ze svého středu předsedu a místopředsedu. Předseda, je-li zaneprázdněn, místopředseda svolává schůze dozorčí rady doporučeným dopisem každému členu; tito též schůzi předsedají. Schůze dozorčí rady musí býti svolána, žádá-li o to představenstvo nebo nejméně čtyři členové dozorčí rady. Dozorčí rada jest schopna se usnášeti, je-li přítomno mimo předsedajícího nejméně po dvou zástupcích každé národnostní skupiny. Usnáší se nadpoloviční většinou přítomných; při rovnosti hlasů pokládá se návrh za nepřijatý. O schůzích dozorčí rady vede se protokol podepisovaný předsedajícím a zapisovatelem, kterého jmenuje na počátku každé schůze předsedající.

Dozorčí rada jest v případech odůvodněné potřeby oprávněna povolati znalce, aby se vyjádřili o jednotlivých návrzích nebo podnicích představenstva, pokud by jimi mohla býti ohrožena nebo citelně poškozena existence společnosti. Dozorčí rada jest povinna vyvolati o opatřeních představenstva, která podle jejího názoru jsou na škodu společníku, usnesení valné hromady, jež v tomto případě má býti svolána bezodkladně.

Členům dozorčí rady náleží za účast na schůzích náhrada cestovného, o jehož výši rozhodne valná hromada. Mimo to mohou býti povoleny valnou hromadou buď všem, nebo pouze některým členům dozorčí rady další částky odměnou za mi-

mořádné práce, spojené s konáním funkce člena dozorčí rady.

§ 13.

Střídání předsedů a místopředsedů v představenstvu a dozorčí radě podle národností upravuje jednací řád, usnesený valnou hromadou.

§ 14. Valná hromada.

Valnou hromadu svolává předseda nebo místopředseda společnosti doporučenými dopisy s udáním jednacího pořadu, nejméně 7 dní předem. Valná hromada se svolává:

- 1) když to uzná za nutné představenstvo;
- 2) kdykoliv o to požádají s udáním důvodů a předmětů jednání společníci, mající nejméně 15 podílů;
- 3) v případě, že společnost ztratila jednu pětinu kmenového jmění.

Valná hromada jest způsobilá se usnášeti, je-li zastoupena alespoň jedna třetina kapitálu, pokud zákon nežadá něco jiného. Kdyby se v ustanovený čas potřebný počet nesešel, svolá se do 10 dnů druhá schůze s týmž pořadem, při čemž budiž na pozvání uvedeno, že tato druhá schůze se usnáší za každého počtu přítomných členů. Zástupci korporací se prokáží jednoduchým ověřujícím dopisem.

Každý člen na každých 6 000 Kč převzatého kmenového vkladu má jeden hlas. Valná hromada se usnáší prostou většinou hlasů, pokud tato společenská smlouva jinak nestanoví.

Schůze se konati mohou na kterémkoliv místě země České nebo Moravsko-Slezské.

§ 15. Volby a jmenování.

Při veškerých volbách a jmenováních jest zapotřebí ku platnosti volby nadpoloviční většiny přítomných. Nedosáhne-li se této většiny, koná se druhá volba, a to užší mezi osobami, které při první volbě dosáhly největší počet hlasů. Při rovnosti hlasů rozhoduje los. Hlasování děje se lístky. Byl-li podán návrh, proti němuž není námitek, mohou býti volby vykonány aklamací.

§ 16. Čistý zisk.

Čistého zisku bude použito k normálnímu zúčtování kmenových vkladů, zbývající obnos slouží k utvoření fondů, které podléhají správě společnosti a jejichž účel určí valná hromada.

§ 17. Státní dozor.

Pokud společnost bude vládou pověřena určitými úkoly ve prospěch československého chmelářství, mohou ministerstva zemědělství, financí a obchodu vyslati do jednatelského sboru a dozorčí rady své zástupce.

§ 18. Závěrečná ustanovení.

Pokud tato smlouva neobsahuje ustanovení odchýlných, platí ustanovení zákona ze dne 6. března 1906 č. 58 ř. z., zejména ohledně zrušení a likvidace společnosti. Každý společník může svoji účast vypověděti. Výpověď může být dána pouze koncem obchodního roku. Obchodní lhůta je šest měsíců.

Pramen: SOA Litoměřice, fond KS Most, 1858-1950, k. č. 1044, fasc. C-II-190, Smlouva společenská, jíž se zakládá Chmelařský syndikát československý v Žatci.

Národní
zemědělské
muzeum

ZELENÉ ZLATO KARTELIZACE CHMELAŘSTVÍ V ČESKÝCH ZEMÍCH, 1890–1938

Mgr. Vojtěch Pojar, M.A.

Vydalo Národní zemědělské muzeum, s. p. o.

Kostelní 44, 170 00 Praha 7

Praha 2017

Redakce: Mgr. Markéta Kouřilová

Grafické řešení a sazba: Dauphin

Jazyková korektura: Mgr. Jana Válková

Překlad do anglického jazyka: Anna Pilátová, Ph.D.

Vytiskla tiskárna: ASTRON studio CZ, a. s., Praha 9 – Letňany

Vydání první

ISBN 978-80-86874-81-4